
3 1761 04940991 5

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS,

DER

CHRISTENEN.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN,

DOOR

IJSBRAND VAN HAMELSVELD.

DERDE DEEL.

MET PLAATEN.

TE HAARLEM BIJ
FRANÇOIS BOHN,
MDCCC.

INHOUD

VAN HET

DERDE DEEL.

VERVOLG VAN HET

TWEEDE BOEK.

Bevattende het tweede tijdperk, van den dood van JOÄNNES, den laatsten der Apostelen, tot aan de regeering van den Keizer KONSTANTYN den Grooten, in het begin der vierde eeuw.

TIEN-

KER-

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

VERVOLG VAN HET TWEEDE BOEK.

BEVATTENDE HET TWEEDE TYDPERK; VAN DEN DOOD VAN JOÄNNES, DEN LAATSTEN DER APOSTELEN, TOT AAN DE REGEERING VAN DEN KEIZER KONSTANTYN DEN GROOTEN, IN HET BEGIN DER VIERDE EEUW.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Verſchillen met Noëtus, Sabellius, *en andere Dwaalleeräaren. Twisten over de wederäanneming der afgevallen Christenen. Scheuring, door* Novatus *en* Novatianus *verōorzaakt.*

De rust, die de Christenen, vóór het uitbersten der vervolging onder den Keizer DECIUS, eenige jaaren genoten hadden, had niet alleen, gelijk wij, in het voorgaande Deel, gezien hebben, gediend, tot eene verſlapping van godzaligheid en deugd, maar was ook door ſommigen misbruikt, tot het verwekken van twisten en verdeeldheden, door het voordragen, en ſtaande houden van gevoelens en begrippen, over onderwerpen, die, uit hunnen aart, het

II BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Verſchillen over God, den Vader, Zoon, en H. Geest.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

peil der menschlijke vatbaarheid te boven gaan. De Christenen werden gedoopt in den naam des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geests; de Heil. Schriften leerden van JESUS CHRISTUS, dat hij Gods Zoon, en tevens 's menschen Zoon, was; en de Christenen veréérden hem, den Stichter van hunnen Godsdienst, van eersten af, als *God*; doch tevens was de leere van den *éénen* waaráchtigen God, (*Monarchia Dei*), de hoofdleere, die het Christendom kenmerkend van het Heidendom onderscheidde. Zich niet vergenoegende, met, in den naam van JESUS CHRISTUS, als den Zoon van God, in God tot zaligheid te gelooven, en door den Geest van God, naar JESUS voorbeeld, heilig en deugdzaam te leven, begon men reeds, in de tweede eeuw van het Christendom, nader te verklaren, hoedanig een persoon JESUS, als *Gods Zoon*, en op welke wijze, God, Vader, Zoon, en Heilige Geest zij, en, dewijl men niet altijd, met de veréischte behoedzaamheid, en behoorlijke onderscheiding, over dit in de daad moeilijk onderwerp, hetwelk tot het voor de menschen onbegrijpelijk bestaan des oneindigen Gods behoorde, dacht, of zijne gedachten uitdrukte, geraakte men, spoedig, in doolhoven verward, die tot verschillende gevoelens leidden, welke niet zelden in uitersten liepen, en tot wederzijdsche beschuldigingen, dat men de waarheid miskende, aanleiding gaven. Terwijl sommigen, ten einde de waardigheid van JESUS, als Gods Zoon, te handhaven, zelfs met tehulproeping der *Platonische* Wijsgeerte, alles meenden te ontvouwen en begrijpelijk te maken, vreesden anderen, dat men, dus

dus doende, de éénheid van het Opperwezen te na kwam, en bedachten zoodanige uitlegging van de bewoordingen der Heilige Schriften, waar door alle onderfcheid tusfchen God, den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, en tevens de Godlijke waardigheid van JESUS CHRISTUS, weggenomen werd. Hier van hadden THEODOTUS *de Lederbereider*, ARTEMON, PRAXEAS, en in 't gemeen allen, die men *Monarchianen* en *Patropasfianen* enz., noemde, voorbeelden gegeven (*).

II BOEK VIII Hoofdft. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Noëtus en zijne gevoelens.

Ten dezen tijde maakten zich, door foortgelijke gevoelens, als de laatstgemelden, NOËTUS en SABELLIUS bekend. De eerfte was te *Smirna*, niet te *Efeze*, zoo als EPIFANIUS fchrijft (†), geboren, alwaar hij ook zijn gevoelen openbaar maakte. Dit gevoelen wordt, door HIPPOLYTUS, die tegen NOËTUS gefchreven heeft, dus voorgefteld: „ Hij zeide, dat CHRISTUS zelve de Vader was, en dat „ de Vader zelve geboren is, geleden heeft, en geftorven is." Wat breeder en duidelijker door THEODORETUS (§): „ Zij zeggen, dat 'er maar „ één God en Vader is, de Werkmeester van alles, wel ongeboren, van het begin, maar geboren, wanneer hij uit eene maagd wilde geboren „ worden. Niet kunnende lijden en onfterflijk, maar „ wederöm kunnende lijden en fterflijk. Want niet „ kun-

(*) Zie II. *Deel*, *Bladz.* 209. volgg.

(†) *Hæres:* 57.

(§) *Haeret. Fab.* III. 3.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ kunnende lijden, zegt hij, heeft hij, dit willende, „ het lijden van het kruis ondergaan. Dezen noe„ men zij *Zoon* en *Vader*." Doch, op welke wijze NOëTUS dit gevoelen nader verklaard, en of hij gewild hebbe, dat CHRISTUS een bloot mensch geweest zij, met wien de Godheid zich, op zekere wijze, verëenigd hebbe, dan wel of hij in CHRISTUS eene Godlijke en menschlijke natuur onderfteld hebbe, eene Godlijke, zijnde zeker uitvloeizel uit de éénе Godlijke perfoon, den Vader, welk uitvloeizel of kracht naderhand weder in de Godheid, den Vader, zij wedergekeerd, is, wegens de duisterheid der Ouden, geheel onzeker (*); zoodat men, met zekerheid, niet anders van zijn gevoelen kan zeggen, dan dat hetzelve genoegzaam fchijnt overëen te komen, met dat van PRAXEAS. De beweegreden tot hetzelve was zijn ijver, om de éénheid van het Godlijk Wezen zuiver te bewaaren, waar toe hij alle die Bijbelplaatzen, die deze eenheid leeren, geduurig herhaalde, doch zijne voornaamfte bewijsplaats uit de H. Schrift, was *Rom.* IX. 5., gelijk wij uit dit bericht van HIPPOLYTUS weten: „ CHRISTUS was „ God, en heeft voor ons geleden, zijnde zelve de „ Vader, opdat hij ons ook zou kunnen zaligen. „ Want anders, zeide NOëTUS, kunnen wij niet „ zeggen, nademaal ook de Apostel éénen God be„ lijdt,

(*) Het eerfte verdedigt WESSELING, *Probab.* C. XXVI. tot het laatfte neigt VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 710. *fqq.*

„ lijdt, zeggende: *Welker zijn de Vaders*, *en uit* II BOEK VIII Hoofdst.
„ *welken* CHRISTUS *is*, *zoo veel het vleesch aan-* na C. G.
„ *gaat*, *dewelke is God boven allen te prijzen*, Jaar 235.
„ *in der eeuwigheid*." tot 251.

NOËTUS, deze gevoelens verspreidende, werd, door de Oudsten of Ouderlingen der Gemeente te *Smirna*, daar over onderhouden; eerst ontkende hij, maar naderhand, ziende, dat dezelve bij verscheiden Christenen ingang vonden, verdedigde hij dezelve, met te vraagen: „ Wat kwaad hij daar mede deed, dat „ hij CHRISTUS verheerlijkte?" Hij werd vervolgends, door deze Ouderlingen, of door TRANQUILLUS, Bisschop van *Chalcédon*, omdat hij bij zijne gevoelens volhardde, uit de gemeenschap der Kerk gesloten, en, als hij kort daarna overleed, lieten de Christenen te *Smirna* zijn lijk, als ook dat van zijnen broeder, onbegraven liggen, onder voorwendzel, dat zij afgevallen waren van hun geloof. Zoo zeer waren thans reeds sommigen ontäart van die eerste belijders van dezen menschlievenden Godsdienst, die zelfs de onbegraven ligchaamen van Heidenen, hunne vervolgers, ter aarde besteld hadden!

Deze berichten, nopens NOËTUS en zijne gevoelens, zijn voornaamlijk ontleend uit EPIFANIUS (*) en THEODORETUS (†), doch bijzonder uit HIPPOLYTUS, in wiens Werken (§) men eene wederlegging van dezelve vindt, waarschijnlijk behoorende tot

(*) *Hæres.* 57.
(†) *Hæret. fab. L.* III. *C.* 3.
(§) *Oper. Tom.* II. *pag.* 5—20.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

tot zijn voor ons verloren Werk over de Ketterijën, waar van FOTIUS melding maakt (*), uit welke wederlegging bevestigd wordt, het geen wij boven zeiden, van de min behoedzame uitdrukkingen, welke sommigen, die voor rechtzinnigen gehouden werden, gebruikten. Zoo zegt deze wederlegger van NOËTUS: „ Dat het Godlijk Woord, (de *Logos*,) op zich „ zelven, zonder het vleesch, of de menschheid, „ geen volkomen *Zoon* geweest is." — „ De Zoon „ was de eerste Stem des Vaders, en geteeld, als „ licht uit licht, of als water uit eene bron, en „ stond, als eene straal tot de Zon, in betrekking „ tot den Vader." — Verders, „ de overéénstem- „ mende *Huishouding*, (*Oeconomia*,) in de God- „ heid zal deze zijn: 'er is één God, de Vader, „ die beveelt, de Zoon, die gehoorzaamt, en de „ Heilige Geest, die wetenschap leert."

Men is niet volkomen zeker, omtrent den waaren leeftijd van NOËTUS, wien EPIFANIUS 130 jaaren vóór zijnen eigenen, dat is, omtrent het jaar 245, bepaalt, terwijl anderen meenen, dat hij reeds voor het jaar 220 moet gebloeid hebben, dewijl HIPPOLYTUS, die tegen hem geschreven heeft, den Marteldood zal geleden hebben, in het jaar 230 (†), doch, alzoo dit laatste geheel onzeker is, kan EPIFANIUS tijdbepaling heel wel toegelaten worden.

NOËTUS wordt gezegd, tot voorgangers in zijne gevoelens gehad te hebben, zekeren EPIGONUS en CLE-

(*) *Cod.* 121.

(†) VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 709.

CLEOMENES, terwijl CALLISTUS en anderen dezelven ijverig voortplantten; evenwel fchijnen de *Noëtianen* zich naauwlijks tot in de vierde eeuw ftaande gehouden te hebben, wanneer hun naam door aanzienlijker naamen van lieden, die met hun in gevoelens genoegzaam overëenkwamen, verduisterd werd.

II BOEK VIII Hoofdft. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Dus heeft zich, kort na NOËTUS, SABELLIUS vermaard gemaakt, wien fommigen voor eenen *leerling* van NOËTUS houden; hij was een *Afrikaan*, uit de Provintie van *Pentapolis*, in wier Hoofdftad hij, tusfchen de jaaren 250 en 260, fchoon anderen hem vroeger plaatzen, zijne gevoelens geleerd heeft, alhoewel het onzeker is, of hij een openbaar Leeräarambt aldaar bekleed hebbe, gelijk fommige jonger Schrijvers zeggen. Hij wordt geroemd, als een kundig en geleerd man, die eenige gefchriften heeft nagelaten, van welke nog in de vijfde eeuw het één en ander overig was. Volgends AUGUSTINUS (*), zal hij, insgelijks, uit de gemeenfchap der Kerk gefloten zijn. Zeker is het, dat DIONYSIUS *van Alexandrië*, in eenige Brieven, en NOVATIANUS in zijn Boek *over den regel des geloofs* (†), hem breedvoerig wederlegd hebben. Meer weten wij niet van de lotgevallen van SABELLIUS.

SABELLIUS.

Ten opzichte van 's mans gevoelens, heerscht, even als omtrent die van NOËTUS, vrij wat duisternis. In 't gemeen is dit zeker, dat hij van de leere der

Zijne gevoelens.

(*) *De Hæres. ex Philastrio.*

(†) *De regula fidei* of *de Trinitate*, waar van wij, op zijne plaats, nader fpreken zullen.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

der Christenen omtrent God den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, verschilde, en wel uit zorg, dat dezelve, gelijk zij gemeenlijk verstaan werd, aanleiding mogt geven tot het geloof van een Veelgodendom. Wanneer dus de *Sabellianen* eenen eenvouwigen Christen ontmoetten, zegt ons EPIFANIUS, vraagden zij hem: „ Wat moeten wij dan „ zeggen? Hebben wij éénen God? of drie Goden?" Door welke vraag zij menigen Christen tot hunne partij overhaalden. Doch, op welke wijze SABELLIUS eigenlijk de leere van Vader, Zoon, en Heiligen Geest, verklaarde, zonder meer dan éénen Godlijken persoon te erkennen, en hoe hij zich den persoon van JESUS voorstelde, is niet zoo gemaklijk te bepaalen. Wij missen de Brieven van DIONYSIUS *van Alexandrië*, die ons hier licht hadden kunnen geven, en van wien, betreffende de leere van SABELLIUS, EUSEBIUS (*) ons alleen deze woorden bewaard heeft, uit zijnen Brief aan XYSTUS of SIXTUS, Bisschop van *Rome*, welke echter niets bestemmen, alleen noemt hij deze leere: „ Godloos en lasterend „ tegen den Almagtigen God, en Vader van onzen „ Heere JESUS CHRISTUS; vol ongeloof jegens zij„ nen Eeniggeboren Zoon, den Eerstgeboren onder „ alle Schepzelen, en het Woord, dat vleesch ge„ worden is; en eindelijk vol onverstand omtrent „ den Heiligen Geest." EPIFANIUS, die meer in bijzonderheden treedt, schrijft aan SABELLIUS toe, dat hij in God slechts *éénen persoon* erkend hebbe, doch

(*) *Hist. Eccles. Libr.* VII. C. 6.

II BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

doch die zich door *drie Benamingen* van Vader, Zoon, en Heiligen Geest, naar onderſcheiden *Krachten* of *Werkingen*, heeft bekend gemaakt. Hetwelk SABELLIUS, door verſcheiden gelijkenisſen, zal opgehelderd hebben. Gelijk in den mensch Ligchaam, Ziel, en Geest, zijn, dus zal in de Godheid de Vader, als 't ware, het Ligchaam, de Zoon als de Ziel, en de Heilige Geest als de menschlijke Geest zijn, enz. Van den *Zoon* beweerde hij, zegt EPIFANIUS, dat hij, als eene ſtraal, is uitgezonden, en na des menſchen verlosſing op aarde volbracht te hebben, weder ten hemel opgenomen is, gelijk eene lichtſtraal, uit de Zon uitgevloeid, tot dezelve wederkeert. De Heilige Geest wordt ook in de wereld gezonden, komt op ieder, die zijns waardig is, herſtelt het leven, ſchenkt nieuwen moed en hart, en verwarmt, om zoo te ſpreken, den mensch door zekere kracht en gewilligheid van Geest —— Men ſchijnt dus niet te kunnen onderſtellen, met CHRYSOSTOMUS, dat hij Vader, Zoon, en Heiligen Geest, voor (ψιλα ονοματα,) *bloote naamen* gehouden hebbe, maar liever voor drie *krachten* of *werkingen* der Godheid, of gelijk andere Ouden het uitdrukken, dat hij de Drieëenheid beſchouwde, als eene *uitgebreide* of *zich uitbreidende Eenheid*, naamlijk, door hare werkingen (*). JESUS CHRISTUS ſchijnt hij als een bloot mensch beſchouwd te hebben, in wien ſlechts eene Godlijke *Kracht* voor eenen tijd zal gewoond hebben.

Men

(*) VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 710, 711.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Verschei-den bena-mingen aan de Sa-bellianen gegeven.

Men gaf aan de aanhangers van SABELLIUS en NOËTUS, even gelijk aan die van PRAXEAS, en anderen, die slechts éénen persoon in de Godheid erkenden, den naam van *Patropassianen*, ook dien van υιοπατορες, en *Unionitæ*, omdat zij *Unio* en niet *Unitas* erkenden. Zoo vruchtbaar maakte de ijver voor de rechtzinnigheid de Christenen in het uitvinden en smeeden van benamingen, om de Ketters te kenmerken, alhoewel SABELLIUS niet regelrecht leerde, dat de *Vader geleden* hebbe, of dat de *Zoon* de *Vader*, en de *Vader* de *Zoon* zij, doch, het was genoeg, dat men zulke ongerijmdheden, door gevolgtrekking, uit zijne leere meende te kunnen afleiden.

Voortgang en einde van den aanhang van SABELLIUS.

SABELLIUS leere en gevoelens maakte, in het eerst, vrij wat opgang; verscheiden Bisschoppen van *Egypte* en *Afrika* omhelsden dezelve. Omtrent het einde der vierde eeuw, waren nog velen te *Rome*, in *Mesopotamië*, en in *Pontus*, deze gevoelens toegedaan; ja in de vijfde eeuw vond men nog nodig, dezelve opzetlijk in geschrift te wederleggen. Doch men vindt geene melding van geleerde mannen onder dezen aanhang, die zich door hunne schriften hebben vermaard gemaakt, alhoewel, in volgende tijden, de beschuldiging van *Sabellianerij* tegen verscheiden geleerde mannen is ingebracht, die het onderscheid der persoonen in het Godlijk Wezen gezegd werden te ontkennen.

BERYLLUS door

BERYLLUS, Bisschop van *Bostra*, in *Arabië*, een geleerd man, Schrijver van verscheiden schriften (*), had,

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 20.

had, door zijne begrippen omtrent den perſoon van JESUS CHRISTUS, de Gemeenten in die gewesten ontrust. Hij meende, dat JESUS CHRISTUS, vóór zijne verkeering onder de menſchen, geen voorbeſtaan, als perſoon, hebbe gehad, als ook dat men hem geene eigene Godlijke natuur moete toeſchrijven, hebbende alleen de Godheid des Vaders, geduurende zijn verblijf op aarde, in hem gewoond (*). De twist, hier door ontſtaan, gaf aanleiding tot het houden van verſcheidene Kerkvergaderingen en Bijëenkomſten der Leeräaren, tot ééne van dewelke, te *Bostra*, in het jaar 244, gehouden, de vermaarde ORIGENES genodigd werd, wien het, met een zeldzaam voorbeeld, in de Kerkelijke Geſchiedenis, gelukte, door vriendelijke geſprekken en onderhandelingen, BERYLLUS te overtuigen en te bewegen, om zijne begrippen op te geven, die zelfs ORIGENES daar voor, als voor eene uitnemende weldaad, ſchriftelijk bedankte. (†)

ORIGENES van zijn gevoelen terug gebracht.

Van eene andere natuur waren de twisten, welke, ten dezen tijde, de Westerſche Kerkgemeenten, bijzonder die van *Carthago*, beroerden, betreffende de vraag, hoe men zich omtrent die genen behoorde te gedragen, welke, geduurende de vervolging der Chris-

Twist over het wederaannemen der afgevallenen.

(*) Dus geeft ons EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 33, 's mans gevoelen, in het gemeen, op.

(†) EUSEBIUS *l. c.* HIËRONYM. *de viris illustr. C.* 60. ORIGENES zelve doelt op deze gevoelens van BERYLLUS, *in Fragm. Comment. in Tit. Opp. Tom.* IV. *p.* 22.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Christenen onder DECIUS, aan afval van den Godsdienst, op de ééne of andere wijze, hadden schuldig gemaakt. In voorgaande vervolgingen, had wel het geval plaats gehad, dat enkele persoonen, voor het geweld en de bedreigingen bezweken, het Christendom hadden verlaten; berouw hebbende, werden zij niet, dan na eene openlijke en moeilijke boete en veröotmoediging, weder in de gemeenschap der Kerk aangenomen; sommigen echter wisten zich van de voorspraak der *Martelaren*, dat is, van zulke Christenen, die, in gevangenissen, reeds ter dood veröordeeld, of ieder oogenblik hun doodvonnis verwachtende waren, welke allengs meer en meer hoogächting en eerbied bij de Christenen verkregen, te bedienen, wanneer zij, op eene gemaklijker wijze, met de Kerk verzoend werden (*). Men gebruikte echter, hier bij, alle omzichtigheid, ten einde het misbruik voor te komen. Niet alleen was tot hier toe het getal van zulke afvalligen gering, maar de Martelaars verleenden ook hunne voorspraak niet, dan na een naauwkeurig onderzoek, en aan bekende personen, met naame bepaald; ook zorgde men, dat gee-

(*) TERTULLIANUS *ad Mart.* C. 1. *de Pudicitia* C. 22. bezwaart zich, over deze gemaklijke toelating der afgevallenen, ten hoogsten, overëenkomstig zijne sombere geäartheid. Doch DIONYSIUS *van Alexandrië*, bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 42. en doorgaands de Christenen, oordeelden het billijk, dat men zulken vergiffenis schonk, die door de Martelaaren voor *Broeders* erkend werden.

geene onvoorzichtige ſtappen begaan werden, door *Diakonen* in de gevangenisſen te zenden, welke de begeerten der Martelaren, ten dezen, met hunnen raad, volgends de voorſchriften der Heilige Schrift, beſtuurden. Doch, ten dezen tijde, zelfs terwijl de vervolging onder DECIUS nog duurde, werd, bijzonder in de Gemeenten van *Afrika*, en voornaamlijk te *Carthago*, van deze voorſpraak der Martelaren, en Belijders, (*Confesſores*,) een in het oog lopend misbruik gemaakt. Het groot aantal der afvalligen, het toenemend aanzien der Martelaren en Belijders, die ſtandvastig gebleven waren, velen van welken zich deze hoogächting te gretig lieten aanleunen, en die in begrip ſcheenen te ſtaan, dat hunne ſtandvastigheid verdienſte zelfs bij God had, ter vergeving van zonden, ook van anderen, die hunne voorſpraak begeerden, waar bij nog kwam het misnoegen, hetwelk eenige Ouderlingen en Kerkendienaars te *Carthago* tegen CYPRIANUS koesterden, dit een en ander werkte ſamen, dat een groot aantal afvalligen, (CYPRIANUS ſpreekt van *duizenden*,) zonder eenig vooräfgaand onderzoek, zonder uitdrukking dikwijls van hunne perſoonen of namen, brieven van voorſchrijving, (*libelli pacis*,) van de Martelaren en Belijders wisten te bekomen, om weder in de gemeenſchap der Kerk opgenomen te worden. Ja, 'er is vermoeden, dat ſommigen dezelve voor *geld* hadden weten te verkrijgen. De Opzieners der Gemeente te *Carthago*, zijnde CYPRIANUS zelven nog in zijne ſchuilplaats afwezig, in het jaar 250, haastten zich, zonder hem te raadplegen, of eenig

on-

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

onderzoek te doen, de afvalligen te herstellen. Men vorderde hun geene boetdoening, zelfs geene openbare belijdenis van hunne zonden af, geen leeraar legde hun de handen op, maar zij werden tot het Heilig Avondmaal toegelaten, even of 'er geen afval had plaats gehad.

Cyprianus vermaant tot behoedzaamheid.

CYPRIANUS, hier van bericht zijnde, beschouwde dit verval der Kerkelijke tucht met leedwezen, doch zweeg echter een' tijd lang, opdat het niet zou schijnen, als of hij bijzonder den inbreuk, welke, door deze handelwijze, op zijn gezag als Bisschop, gemaakt werd, ter harte nam. Dra nogthans oordeelde hij zich verplicht, om zich tegen deze ongeregeldheid te verzetten, waar toe hij ook meende, door Godlijke gezichten bij nacht, en door zekere kinderen, die in geestverrukking vielen, en daar in zagen, hoorden, en spraken, wat God aan zijne Gemeente wilde doen weten, van 's hemels wege, opgewekt te zijn (*). Hij schreef dan aan de Martelaren en Belijders, aan de Ouderlingen en Kerkendienaars te *Carthago*, en aan de Gemeente aldaar (†), vermanende de eersten tot omzichtigheid, bestraffende de Opzieners der Kerk, tevens met de bedreiging, dat, indien sommigen onbezonnen en trotsch genoeg mogten zijn, om bij hun gedrag

(*) *Epist.* 10. *aliis* 16. Dit moet ons in CYPRIANUS niet verwonderen. Wij zullen, van dezen Kerkleeraar in het vervolg sprekende, meer dergelijke voorbeelden ontmoeten, en daar bij nader oordeelen kunnen.

(†) *Epist.* 11. *aliis* 15. *Epist.* 12. *aliis* 17.

drag te volharden, dezelve voor eenen tijd buiten de gemeenſchap der Kerk moesten geſloten worden: De Gemeente eindelijk waarſchuwende voor alle ontijdige en onberaden ſtappen, met belofte, dat eens alles onderzocht worden, en de Gemeente dan zelve mede oordeelen zoude.

II BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Brief van de Opzieners der Gemeente te Rome, over de afgevallenen.

Inmiddels hadden de Opzieners van de Gemeente te *Rome*, welke thans geenen Bisſchop had, hebbende na de dood van FABIANUS nog geene verkiezing kunnen geſchieden, aan de Opzieners te *Carthago* geſchreven (*), en bij die gelegenheid de vlucht van CYPRIANUS meer ontſchuldigende dan goedkeurende, met betrekking tot de afvalligen geraden, die tot bekeering te vermanen, en hen, als zij ziek werden en berouw betuigden, weder onder de gelovigen aan te nemen. Deze Brief, het toenemen van ziekten, bij het aannaderen van den zomer, en het hevig aandringen van ſommige afgevallenen op verzoening, deed CYPRIANUS nog meer toegeven, in zoo verre, dat afgevallenen, die eene voorſchrijving van de Martelaren hadden, wanneer zij in eene ziekte vielen, voor eenen *Ouderling*, of in geval van doodsgevaar, ook voor eenen *Diakon*, hunne zonden, zijns oordeels, belijden, de oplegging der handen ontvangen, en dus gerust de wereld verlaten konden (†). Doch, die zich onder hen beklaagden over de ſtrenge Kerketucht, mogten tot de herſtelling van den vrede der Kerk wachten, opdat als-

(*) CYPRIAN. *Epist.* 8. *aliis* 3.

(†) *Epist.* 18, 19, 20. *aliis* 13, 14, 15.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

alsdan, *in eene algemeene bijëenkomst van Leeräaren en Kerkendienaren, als ook van andere leden der Gemeente*, (*ſtantium plebs*,) wien men ook, naarmate hunner Godzaligheid, achting ſchuldig zij, hunne zaak, en de algemeene belangen der Kerk, beöordeeld en beſliſt kon worden.

Hevigheid van den Belijder LUCIANUS.

Deze gematigdheid van CYPRIANUS zou, waarſchijnlijk, van goed gevolg geweeſt zijn, indien niet de drift van eenen anders welmeenenden Belijder, die zich, in de vervolging, ijverig en ſtandvaſtig in zijn geloof bewezen had, LUCIANUS genaamd, denzelven eene menigte voorſchrijvingsbrieven had doen uitdeelen, in den naam van eenen Martelaar, PAULUS, die hem gezegd had: „ LUCIANUS! ik zeg „ u, in de tegenwoordigheid van CHRISTUS, dat „ gij, indien iemand, na mijne opëiſching, (na „ mijne dood,) van u den vrede begeert, dien in „ mijnen naam ſchenkt," en op den naam van eenen AURELIUS, een' jongman, die de pijnbank had doorgeſtaan, en niet kon ſchrijven. Hij ſchreef, met de overige Belijders, aan CYPRIANUS zelven, den volgenden korten, maar ſtouten en dreigenden Brief:

„ *Alle de Belijders aan Paus* (*) CYPRIANUS!

„ Weet, dat wij den vrede geſchonken hebben, aan „ allen, die u goede rekenſchap zullen doen, van „ het

(*) Deze Titel, *Papa* of *Paus*, was nog niet met uitſluiting eigen aan de Biſſchoppen van *Rome*, maar werd, gelijk die van *Pater* of *Vader*, aan de Biſſchoppen gegeven.

„ het gene zij, na hunne zonde, hebben gedaan. „ Wij hebben gewild, dat deze Brief, door middel „ van u, aan de andere Bisfchoppen zou worden „ overhandigd: wij wenfchen, dat gij den vrede hebt „ met de Heilige Martelaren. In tegenwoordigheid „ van eenen Voorlezer en Duivelbezweerer der Gees- „ telijkheid, met de hand van LUCIANUS." (*)

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

De wensch, dat hij *vrede hebbe met de Martelaren*, geeft niet duister te kennen: *Wij zullen u van onzen vrede (gemeenfchap) beroven, zo gij den vrede, door ons gegeven, niet bekrachtigt.*

De Opzieners en Belijders te Rome ftemmen met CYPRIANUS overeen.

Hier door bemoedigd, eischten velen der afgevallenen de gemeenfchap der Kerk, welke zij ook, door hunnen aanval, bij vele Bisfchoppen in de fteden van *Afrika* doordrongen (†), doch CYPRIANUS bleef bij zijn gevoelen, en gebood den Ouderlingen te *Carthago*, dat de afgevallenen geduld zouden hebben, tot dat hun gedrag behoorlijk onderzocht zou wezen (§). Hij werd in zijne denkbeelden geftijfd, door de verklaring der Opzieners van de Kerk te *Rome*, in Brieven aan die van *Carthago*, en naa *Sicilië*, en aan CYPRIANUS zelven, waar bij zich ook de *Belijders* te *Rome* in eenen Brief aan hem voegden, in welken zij zijn voornemen goedkeurden, om, in bedaarder tijden, in eene algemeene bijëenkomst der Leeräaren en Gemeente, over deze zaak te handelen, met bijvoeging, dat de afgeval-

(*) CYPRIAN. *Epist.* 23. *aliis* 17.

(†) CYPRIAN. *Ep.* 27. *aliis* 23.

(§) *Ep.* 26. *aliis* 18.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

vallenen wel aan de deur der Kerk aankloppen, maar die niet met geweld openbreken mogten. CYPRIANUS liet ook niet na, deze beide Brieven (*) alöm te verbreiden en gemeen te maken. Ook schreef hij, ten dezen tijde, aan de afgevallenen zelven (†), waar van eenigen hem gemeld hadden, dat zij reeds, zonder hem, door den Martelaar PAULUS, in de gemeenschap der Kerk hersteld waren, terwijl anderen hem geschreven hadden, dat zij, alhoewel voorschrijving van Martelaren hebbende, echter als boetelingen, zijne komst wilden afwachten. De laatsten prees hij wegens dit hun voornemen, maar de eersten bestrafte hij nadruklijk, hun onder het oog brengende, dat, volgends de uitspraak van CHRISTUS: *gij zijt* PETRUS *enz.*, *de Kerk op de Bisschoppen gegrond was* (§), zoodat alle hare handelingen door deze Opzieners behooren bestuurd te worden, tevens liet hij de Kerkelijke gemeenschap opheffen met allen, die dezelve met zulke afgevallen Christenen onderhielden.

Kerkvergadering te Carthago gehouden in het jaar 251.

Eindelijk kwam 'er een geruster tijd voor de Christenen, zoodat CYPRIANUS in het jaar 251 tot zijne Gemeente naa *Carthago* terug kon keeren. Hier vond hij, hoe zelfs sommige Belijders zich ongeschikt gedroegen, zich aan twisten, dronkenschap, en onkuischheid, overgevende, welke hij, in eenen bijzonderen Brief, bestrafte, en tot hunnen pligt terug trach-

te

(*) *Ep.* 30, 31. *aliis* 31. en 26.
(†) *Ep.* 33, 34. *aliis* 27, 28.
(§) *Ep.* 33. *aliis* 27.

te te brengen (*). Vervolgends beriep hij de beloofde vergadering te *Carthago*, in dat zelfde jaar, bijëen, op welke besloten werd, alle die genen, welke men *Schriftelijke Afgevallenen* noemde, die de Kerkelijke boete begonnen hadden, terstond weder in de Gemeente aan te nemen, maar zulken, die daadlijk *aan de Afgoden geöfferd hadden*, aan eene langer boete te onderwerpen, en naar de omstandigheden van hunnen afval en gedrag, te behandelen. Van deze besluiten der vergadering gaf CYPRIANUS, met eenen Brief, kennis aan de Gemeente van *Rome* en andere. Zij werden genoegzaam overäl goedgekeurd en aangenomen, en bijzonder te *Rome* bevestigd, in eene Kerkvergadering van zestig Bisschoppen, vele Ouderlingen, Kerkendienaars, en andere Christenen, door den Bisschop CORNELIUS, in dat zelfde jaar 251, gehouden. (†)

Uitvoering der besluiten omtrent de Afgevallenen.

Volgends deze besluiten, werden alle afgevallenen, die tot geene boete verstaan wilden, uit de gemeenschap der Kerk gesloten (§), maar daar tegen, voornaamlijk toen eene nieuwe vervolging de Christenen bedreigde, alle afgevallenen, die boete gedaan hadden, zonder onderscheid, weder aangenomen (**). In het bijzonder, werden Bisschoppen en anderen, die

(*) *Ep.* 13. *aliis* 7.

(†) CYPRIANUS *Epist.* 55. *aliis* 52. EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 43. HIËRONYMUS *Catal. Script. Eccles. C.* 66.

(§) CYPRIANUS *Epist.* 55. *aliis* 52.

(**) *Epist.* 57. *aliis* 54.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

die den post van Leeräaren bekleed, en zich aan afval schuldig gemaakt hadden, van hun ambt, voor altijd, afgezet, alhoewel zij tot de Kerkeboete werden toegelaten. Dit was het geval met twee Bisschoppen in *Spanje*, BASILIDES en MARTIALIS, die, door een schriftelijk getuigenis, hun Christendom verzaakt hadden. Bovendien had BASILIDES, ziek zijnde, God gelasterd, doch, dit belijdende, op aandrift van zijn geweten, zijn Bisschops-ambt nedergelegd, betuigende zich te zullen vergenoegen, indien hij slechts als leek de gemeenschap der Kerk genieten mogt. MARTIALIS had de gastmalen en gezelschappen van Heidenen bijgewoond, en zijne Zoonen in één hunner graven ter aarde besteld, en dus deel aan hun Bijgeloof genomen. Doch BASILIDES, en ook, naar het schijnt, MARTIALIS, vervolgends naa *Rome* gereisd zijnde, hadden den Bisschop van die Gemeente, STEFANUS, die, wegens de afgelegenheid hunner Bisdommen, niets van hun wist, weten te belezen, om hen in de gemeenschap der Kerk toetelaten, waar op zij beweerden, ook weder rechtmatige Bisschoppen te zijn. Hunne *Spaansche* Gemeenten, door dit geval verlegen, zonden afgevaardigden, met eenen Brief aan de Bisschoppen in *Afrika*, om troost en bijstand. Deze in het jaar 254 te *Carthago*, onder voorzitting van CYPRIANUS, hier over geraadpleegd hebbende, lieten den Spaanschen Christenen, door CYPRIANUS, hun gevoelen bekend maken, dat BASILIDES en MARTIALIS niet voor Bisschoppen erkend konden worden, en dat

hun-

hunne list, te *Rome* gepleegd, hun eerste misdrijf nog vergrootte. (*)

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Kerkvergadering te Carthago, in het jaar 252.

Daar was ook, in het jaar 252, te *Carthago* nog eene Kerkvergadering gehouden van 66 andere Bisschoppen, onder de voorzitting van CYPRIANUS, voornaamlijk, over de zaak der afgevallenen; alzoo sommigen eenige nieuwe vragen en twijfelingen over dezelve hadden, niettegenstaande de uitspraken der vergadering van het voorige jaar. Deze tegenwoordige verzachtte de gemelde uitspraken merklijk, en wilde, dat aan alle boetdoende afvalligen de gemeenschap der Kerk zou wedergegeven worden, ook uit aanmerking der vervolging, welke thans weder begon uit te breken. Deze vergadering beroept zich op eene bijzondere *ingeving van den Heiligen Geest* en *een Godlijk onderwijs door vele en openbare gezichten*, in den Brief, in welken CYPRIANUS aan den Roomschen Bisschop CORNELIUS hare besluiten bekend maakt (†). Doch, men heeft hier bij in het oog te houden, dat CYPRIANUS, die deze vergadering bestuurde, zich veelmaalen op gezichten en openbaringen gewoon was te beroepen, gelijk wij nader zien zullen. Uit eenen anderen Brief van den zelfden Kerkleeräar, in naam van zes- en zestig Bisschoppen, en dus waarschijnlijk van deze zelfde vergadering, aan den Bisschop FIDUS geschreven (§), blijkt, dat ook andere onderwerpen in deze vergadering

(*) CYPRIAN. *Epist. 67. aliis 68.*

(†) *Epist. 57. aliis 54.*

(§) *Epist. 64. aliis 59.*

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

ring behandeld zijn geworden. Insgelijks werd door haar de wederäanneming van den Ouderling VICTOR in de Gemeente van den Bisſchop THERAPIUS, hoewel door dezen te overhaast, en vóór dat de tijd der hem voorgeſchreven Kerkelijke boete verlopen was, geſchonken, bevestigd. „Wij geloofden", ſchrijft CYPRIANUS, die voor de eere der Bisſchoppen ten hoogſten bezorgd was, „dat de Kerkenvrede, door „eenen Priester van God éénmaal, op welke wijze „dan ook, geſchonken, niet behoorde vernietigd te „worden."

Cyprianus Boek over de afgevallenen.

Geduurende den loop dezer twisten, ſchreef CYPRIANUS ook, in het jaar 251, zijn Boek *van de Afgevallenen*, (*de Lapſis*,) waar uit wij zoo veel voor ons bericht nopens dit onderwerp hebben overgenomen. Hier verdient alleen nog de volgende plaats uit hetzelve geplaatst te worden, waar in CYPRIANUS zich verklaart, nopens de verdienſten der Martelaren, ten voordeele van de Afgevallenen, die op derzelver voorſpraak zich verlieten. „De Heere al„leen," zegt hij, „kan zich ontfermen. Hij al„leen kan de zonden, tegen Hem begaan, verge„ven, die onze zonden gedragen, voor ons de „ſmarten geleden, en dien God voor onze zon„den overgegeven heeft. Een mensch kan niet „grooter zijn dan God, noch door zijne toege„vendheid dat 'gene kwijtſchelden of vergeven, wat „door eene groote overtreding tegen den Heere be„gaan is: opdat de zonde des afgevallenen niet ook „daar door vergroot worde, dat hij niet zou we„ten, het gene te voren gezegd is: Vervloekt is

„de

„ de man, die op eenen mensch vertrouwt! —— „ Wij geloven wel, dat de verdiensten der Martelaren en de werken der Rechtvaardigen bij den „ Richter veel vermogen; doch eerst, wanneer de „ oordeelsdag zal gekomen zijn, wanneer, na den „ ondergang van dezen tijd en deze wereld, het „ volk van CHRISTUS voor zijnen Richterstoel staan „ zal. Om deze laatste woorden van CYPRIANUS wel te begrijpen, moet men zich, uit het voorgaande verhaal, herïnneren, hoe veel aanziens men aan de Martelaren toeschreef, en hoe veel deze zich lieten aanleunen, waar door de Kerkentucht, maar ook het aanzien der Bisschoppen, nadeel kon lijden, terwijl nu CYPRIANUS het laatste voornaamlijk voorstond, durfde hij tevens het eerste niet te na komen. Hij erkent dan, dat de Martelaars, die zich wel voor de zaak van den Godsdienst gedragen hebben (*), door hunne gebeden bij God veel vermogen, maar verschuift zulks tevens tot den jongsten dag, en nog bepaalt hij, in het gene hier op in zijn Boek volgt, deze stelling veel naauwer, leerende, dat de gevallene door oprechte boetvaardigheid en bekeering tot Gods gunst behoort weder te keeren, zonder welke de uitwendige boete voor de Gemeente niets baten kan.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Einde van den twist over de afgevallenen.

Door den ijver van CYPRIANUS, en de gematigde besluiten der Kerkvergaderingen van *Carthago*, schijnen de twisten over de *Afgevallenen* een einde genomen te hebben, waar toe ook de nieuwe vervolging

(*) *Merita martijrum* voor *martijres bene meriti*.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Twisten met NOVATUS en NOVATIANUS.

Novatus verwekt eene fcheuring in de Gemeente van Carthago.

ging der Christenen veel toebracht (*). Deze zelfde twisten, evenwel, ftrekten tot een voorwendzel van grooter en duurzamer onrusten onder de Christenen te *Carthago* en te *Rome*, de fcheuring naamlijk door den aanhang van NOVATUS en NOVATIANUS, uit deze en andere oorzaken ontftaan, waarvan wij, te dezer plaatze, eenig verflag moeten doen.

NOVATUS was, volgends CYPRIANUS (†), de aanlegger en aanftoker van deze bewegingen. Ouderling te *Carthago* zijnde, geraakte hij met zijnen Bisfchop CYPRIANUS reeds vóór de vervolging van het jaar 250 in misverftand. CYPRIANUS befchrijft hem, als een' man van zeer flechte geäartheid, en zeer bedorven zeden, een' onrustftoker, onverzadelijk gierig en roofzuchtig, die weezen beftolen, weduwen bedrogen, en gelden, die aan de Kerk behoorden, aan zich getrokken, zijnen Vader van honger fterven, en niet eens had laten begraven, ja die aan zijne huisvrouw een kindermoorder was. Met één woord, deze Bisfchop maalt hem met zoo affchuwlijke kleuren, dat elk oordeelen moet, dat hij aan zijne partijdigheid tegen hem te veel toegegeven, en aan allerhande geruchten en lasteringen het oor geleend hebbe, te meer, omdat hij zelve elders erkent, dat de Ouderlingen, die het met NOVATUS hielden, in

(*) Men leze over deze twisten de Schrijvers aangehaald door SCHRÖCK *Kirch-Gefch. T.* IV. *S.* 298. en MOSHEIM *Nod. Ophelder.* III. *Deel, Bladz.* 84. volgg.

(†) *Epist.* 52. *aliis* 49.

in jaaren en aanzien uitmuntten, en het gantſche beloop der zaken aantoont, dat NOVATUS zeer veel invloed moet gehad hebben bij de Gemeente, waar mede een zoo geheel ſchandelijk gedrag niet kan overëengebracht worden. Hoe het zij, NOVATUS, ſchoon niet meer dan Ouderling, ſtelde FELICISSIMUS, eenen Christen te *Carthago*, aan tot Diakon, zonder voorweten en toeſtemming van den Bisſchop CYPRIANUS, enkel, gelijk deze ſchrijft, uit eergierigheid, en zich verëenigende met nog vijf Ouderlingen, die geene vrienden van CYPRIANUS waren, als die ook, bij zijne verkiezing tot Bisſchop, hem hunne ſtem niet gegeven hadden.

II BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Deze FELICISSIMUS wordt insgelijks door CYPRIANUS (*) zeer haatlijk afgemaald, en van roofzucht, het beſteelen van hem toebetrouwde goederen, hoererij en echtbreuk, beſchuldigd. Als CYPRIANUS, uit zijne ſchuilplaats onder de vervolging van DECIUS, twee Bisſchoppen en Ouderlingen naa *Carthago* had gezonden, om eenige aalmoesſen onder de armen uit te deelen, en te onderzoeken, of en wie onder dezelven tot eenige Kerkelijke bedieningen konden gebruikt worden, wilde FELICISSIMUS, die misſchien meende, dat de uitdeeling van aalmoesſen hem, als *Diakon*, toekwam, en tevens, gelijk vele anderen, de vlucht van CYPRIANUS afkeurde, hun zulks niet toelaten, zelfs die genen met den ban dreigende, welke den Bisſchop in dezen gehoorzamen zouden. Doch deze liet, zonder dreigen, terſtond ter zaak ko-

FELICISSIMUS, het hoofd der ſcheuring.

(*) *Epist.* 41, 69. *aliis* 38, 55.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

komende, hem door zijne afgezanten in den ban doen, welke afgezanten, niet min driftig dan hij zelve, verscheiden andere Christenen, die FELICISSIMUS begunstigden, uit de gemeenschap der Kerk uitsloten (*) — Door deze hevigheid vermeerderde slechts de twist; de bovengemelde vijf Ouderlingen verklaarden zich openlijk voor FELICISSIMUS, wiens partij zich ook door hare inschiklijkheid jegens de afgevallenen, die zij zonder eenige, of ten minsten enkel met eene korte en ligte boete, in de Kerkgemeenschap aannam, versterkte. CYPRIANUS, die, gedurende zijne afwezigheid, zijne Gemeente, door nadruklijke schriftelijke voorstellingen, tegen zijne partij, welke hij *Ketters* en *versloorers van alle Priesterlijk gezag en magt* noemde, gewaarschuwd had, in het jaar 251 te *Carthago* teruggekeerd, bracht, op de Kerkvergadering, van welke wij gesproken hebben, te wege, dat FELICISSIMUS en de vijf Ouderlingen, na gehoord te zijn, eenparig uit de Gemeente gesloten werden, wegens hunne toegevendheid jegens de afgevallenen, en de geringächting der Kerkelijke tucht, meer dan om eenige andere overtredingen, die niet zoo regelrecht den Bisschop betroffen.

Nu was de scheuring volkomen. De gebannen partij vormde zich tot eene afzonderlijke Gemeente, en verkoos éénen der vijf Ouderlingen, FORTUNATUS, tot Bisschop, welke door vijf andere Bisschoppen van *Numidië* werd ingewijd, ook zond zij FE-

LI-

(*) CYPRIAN. *Epist.* 41, 42. *aliis* 38, 39.

LICISSIMUS met eenige anderen na *Rome*, om den Bisſchop CORNELIUS aldaar gunſtig voor in te nemen, hetwelk haar ook gelukt zou zijn, indien niet het aanzien van CYPRIANUS den reeds wankelenden Bisſchop daar van had terug gehouden. Thans keurde hij de beſluiten der vergadering van *Carthago* goed, en veröordeelde FELICISSIMUS, met deszelfs aanhang, welke zich maar korten tijd, misſchien tot aan den dood van CYPRIANUS, heeft ſtaande gehouden, zonder dat wij eenige verdere berichten daar omtrent vinden. Jammer is het, dat wij, in alles, wat deze zaak betreft, ons alleen met het verhaal van CYPRIANUS behelpen moeten, die niet weinig drift en eenzijdigheid in zijn geheele gedrag openbaart.

Scheuring van NOVATIANUS te Rome.

Gelijk de aanhang van FELICISSIMUS tot al te zachte maatregelen jegens de afgevallenen overhelde, zoo ſtreng wilde aan den anderen kant NOVATIANUS te *Rome* met hun gehandeld hebben, hetwelk aldaar eene ſcheuring veröorzaakte, die langer van duur en gewigtiger was, dan die van den eerstgemelden.

Zijne geſchiedenis.

NOVATIANUS, wien ſommige Oude Schrijvers, EUSEBIUS, SOCRATES, enz., ook NOVATUS noemen, en met den bovengemelden NOVATUS, die, zich van FELICISSIMUS afgezonderd hebbende, te *Rome* kwam, en zich met NOVATIANUS voegde, verwarren, alhoewel zij onderſcheiden perſonen zijn, gelijk uit de Brieven van CYPRIANUS en CORNELIUS duidelijk blijkt, NOVATIANUS was in het Heidendom geboren en opgevoed, en had, als Wijsgeer en Schrijver,

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

ver, geen' geringen roem van geleerdheid en welſprekendheid verworven. Hij ging eindelijk van het Heidendom tot het Christendom over; van welken overgang CORNELIUS, Bisſchop van *Rome*, in eenen Brief aan FABIUS, Bisſchop van *Antiöchië* (*), deze bijzonderheden vermeldt: „ De aanleiding, om „ gelovig te worden, gaf hem de Duivel, die in „ hem gevaren was, en een' tijd lang in hem gewoond had. Toen de Duivelbezweerers hem te „ hulp kwamen, viel hij in eene zwaare ziekte; „ en dewijl men niet anders dan de dood te gemoet zag, werd hij, door beſprenging, op zijn „ ziekbed (†) gedoopt; indien men anders zeggen „ mag, dat hij gedoopt is. Ook heeft hij, na zijn „ herſtelling, niet aan zich laten voltrekken, wat naar „ de Kerkelijke regelen aan hem had moeten geſchieden. Hij is niet plegtig door eenen Bisſchop „ be-

(*) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 43.

(†) Men doopte, in gevallen van eene doodlijke ziekte, den lijder op het bed, hetwelk men den *Beddoop*, (*Baptismus Clinicorum*,) noemde, welke echter van velen voor eenen onvolkomen Doop gehouden werd, die ſpottend aan zulke gedoopten den naam van *Clinici* gaven, voornaamlijk, omdat bij denzelven geene indompeling kon plaats hebben. Zachter echter dacht CYPRIANUS hier omtrent, (*Epist.* 69. *aliis* 76.) oordeelende dat indompeling of beſprenging geen wezenlijk onderſcheid bij den Doop maakte; in welk gevoelen ook anderen met hem inſtemden.

„ bevestigd; hoe zou hij dan den Heiligen Geest „ ontvangen hebben?" Men bedenke, dat dit het bericht is van eenen hevigen tegenſtrever, die alles van de donkere zijde beſchouwt. Eene zwaarmoedigheid, vermeerderd door eene ziekklijke ligchaamsgeſteldheid, zal als eene blijk van bezetenheid zijn aangemerkt, gelijk oudtijds meer plaats had. NOVATIANUS, het Christendom omhelsd hebbende, werd al ſpoedig door den toenmaligen Bisſchop tot Ouderling (*) der Gemeente te *Rome* aangeſteld, niettegenſtaande de tegenkanting van andere Oudſten, en ſommige leden der Gemeente, waar uit het gunſtig gevoelen van dezen Bisſchop omtrent 's mans deugd en bekwaamheden blijken mag. Ook heeft hij zich door verſcheiden geſchriften onder de Christenen lof verworven (†), van welke ſommigen geheel verloren zijn gegaan, bij voorbeeld, over het *Paſcha*, den *Priester*, en het *Gebed*. Anderen echter zijn bewaard gebleven, en door ED. WELCHMAN te Londen 1784 8vo. en J. JACKSON 1728, insgelijks in Octavo, uitgegeven. Doch van dezen zijn ſommigen onzeker, bij voorbeeld, over de *Joodſche ſpijzen*, ſommigen zekerlijk niet van NOVATIANUS, gelijk de verhandeling *over de Beſnijdenis*. Doch, waarſchijnlijk is van hem het Werk *over den Geloofsregel*, of *van de Drieëenheid*, welk met veel welſpre-

II BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

(*) *Presbijter*, Oudſte, of Ouderling. Van dit woord is naderhand het woord *Priester* gemaakt, en de Oudſten of Ouderlingen als *Priesters* aangemerkt.

(†) HIËRONYMUS *Cat. SS. Eccles. C.* 70.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

ſprekendheid, in eene geleidelijke orde, zuiveren, duidelijken, en vrij levendigen ſtijl is opgeſteld. JACKSON heeft daar in het leerſtelzel der *Ariänen* meenen te vinden, doch, alhoewel ſommige uitdrukkingen vrij onbepaald zijn, over het geheel echter, wordt dat leerſtelzel daar in niet geleerd. Hij was ook de ſteller van den Brief der Roomſche Geestelijkheid, betreffende de afgevallenen, welken zij in het jaar 250, na de dood van haren Bisſchop, aan CYPRIANUS zond, en welken wij boven (*) hebben gewaagd, gelijk CYPRIANUS dit getuigt (†).

Niettegenſtaande dit alles gaat CORNELIUS voort hem te beſchuldigen, onder anderen, wegens zijn gedrag ten tijde der vervolging, wanneer hij geweigerd zou hebben, zijne kamer, waar hij zich opgeſloten had, te verlaten, om noodlijdende broederen te helpen.

Zijne verſchillen met CORNELIUS.

CORNELIUS was insgelijks Ouderling te *Rome*, en verſchilde met NOVATIANUS, die van eene ſombere geäartheid was, omtrent de behandeling der afgevallenen, welke NOVATIANUS niet weder tot de gemeenſchap der Kerk wilde toelaten, ſchoon hij over hunne vergeving bij God niet wilde oordeelen. De twist tusſchen deze beide Ouderlingen, die elk zijnen aanhang in de Gemeente had, openbaarde zich, na de dood van den Bisſchop FABIANUS, in het jaar 250. Beiden kwamen toen in aanmerking, om zijn opvolger te wezen, en hoe zeer NOVATIANUS, gelijk

(*) *Bladz.* 15.

(†) *Epist.* 55. *aliis* 52.

lijk CORNELIUS, uit het bericht van eenigen van NOVATIANUS vrienden, verhaalt, met eenen plegtigen eed, verklaard had, dat hij het Bisdom niet begeerde, was hij nogthans, met sommige Ouderlingen en Belijders, onvergenoegd, toen CORNELIUS, met meerderheid van stemmen, verkozen werd, omdat hij hun toescheen, al te zachte maatregelen omtrent de afgevallenen te volgen.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Hier op volgde eene volkomene scheuring, tusschen deze beide partijën, welke door NOVATUS, die om dezen tijd te *Rome* was aangekomen, niet weinig werd aangestookt. Door zijn toedoen, werd NOVATIANUS, door zijnen aanhang, genoodzaakt, zich tot Bisschop te laten verkiezen, wordende van drie Bisschoppen van kleine Italiäansche Steden ingewijd, waar op hij terstond afgevaardigden naa *Afrika*, en Brieven aan vele Gemeenten, zond, onder welken sommigen, als ook velen in *Gallië* en *Asië*, hem erkenden, hebbende hij, gelijk men hem nagaf, zijne aanhangeren te *Rome*, bij het gebruiken van het Avondmaal, doen zweeren, dat zij hem nooit verlaten zouden.

De scheuring hier door ontstaan.

Zelfs de Gemeenten van *Afrika* stonden eenigen tijd in twijfel, voor wien zij zich verklaren zouden, tot zij, eindelijk, CORNELIUS erkenden, wien CYPRIANUS, bijzonder uit ijver voor de Bisschoppelijke waardigheid, hier bij goede diensten deed, door zijne toegeeflijkheid jegens afvalligen, bijzonder jegens zekeren TROPHIMUS, te verdedigen. Hier door aangemoedigd, beriep CORNELIUS eene Kerkvergadering, welke NOVATIANUS, met zijnen aanhang, in den ban deed. CYPRIANUS, éénmaal partij gekozen hebbende,

CYPRIANUS vereenigt zich met CORNELIUS.

II BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

de, beſchouwde NOVATIANUS niet gunſtiger dan CORNELIUS zelve deed. Hij noemt hem (*) „eenen „afvalligen van de Kerk, eenen vijänd van barmhartigheid, eenen vervalſcher der waarheid, en „verderver der liefde; dien wel de Duivel en de „Antichrist, als eenen vijänd der Kerk, niet ontrust, omdat hij zulke van hem reeds overwonnen lieden veracht, en daar tegen waare Christenen aanvalt, maar die ook, alhoewel hij, buiten de Kerk, om Gods wil, gedood werd, echter geen Martelaar zou kunnen wezen, maar alleen de ſtraf zijner trouwloosheid zou dragen."

DIONYSIUS van Alexandrië behandelt NOVATIANUS zachter.

Andere Christen-Leeräars waren nogthans niet zoo bitter tegen NOVATIANUS. Wij hebben bij EUSEBIUS (†) eenen Brief van DIONYSIUS, Biſſchop van *Alexandrië*, aan NOVATIANUS, in welken hij hem *Broeder* noemt, maar hem tevens vriendelijk vermaant, tot de gemeenſchap der Kerk weder te keeren, al ware het ook, dat hij tot de ſcheuring door zijne vrienden mogt genoodzaakt zijn. Naderhand echter ſchrijft DIONYSIUS, waarſchijnlijk door het aanzien van CYPRIANUS en CORNELIUS bewogen, ſcherper van hem, in eenen Brief aan DIONYSIUS, Ouderling te *Rome* (§): „Wij verwerpen, zegt hij, NOVATIANUS, met reden, die „de Kerk verdeeld, eenige Broeders tot Godloosheid en lastering gebracht, en eene zeer ſchande- „lij-

(*) *Epist.* 60. *aliis* 57.

(†) *Hist. Eccles.* VI. 45.

(§) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 8.

„ lijke leere van God ingevoerd heeft; die onzen „ goedertierenen Heere JESUS CHRISTUS als onbarmhartig lastert; die bovendien het heilig Waterbad „ nutteloos maakt, het vóór hetzelve vooräfgaande „ geloof en belijdenis te niet doet, en den Heiligen „ Geest geheellijk uit den Christen verdrijft, alhoe- „ wel 'er hoop is, dat hij bij denzelven nog is, of „ terug keeren zal." De Romeinsche Kerkvergadering beschuldigt hem ook van een gevoelen, strijdig met de Menschlijkheid en Broederliefde.

Beöordeling van deze scheuring.

Daar wij, bij het verhaal van deze scheuring, geene andere berichten hebben, dan zulken, die van de hand der tegenpartijën van NOVATIANUS komen, bij welke deels bijzondere redenen van belang, deels groote zucht, om de eere en het gezag der Bisschoppen te handhaaven, doorstraalen, gebiedt ons de onzijdige waarheidsliefde, ons oordeel over deze scheuring, met billijkheid, te regelen. Wij merken aan, dat zelfs de geweldigste tegenpartijders van NOVATIANUS hem geene zedenloosheid te last leggen, en tevens erkennen, dat hij, ten opzichte van de geloofsleere, met de Christelijke Kerk eenstemmig gevoeld hebbe. De Kerkelijke Geschiedschrijver SOCRATES, hier en daar, bij gelegenheid, melding makende van de *Novatianen*, geeft ons van dezen aanhang gunstiger denkbeelden, en maakt zelfs, ten dezen opzichte, de aanmerking, dat het stilzwijgen van EUSEBIUS, en anderen, hier omtrent zal toe te schrijven zijn, aan het gene meermalen bij Geschiedschrijvers plaats heeft, „ dat zij veel plegen „ voor bij te gaan, of omdat zij sommigen onge-

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ negen zijn, of om aan anderen te behaagen." (*) Hij verhaalt ook (†), dat NOVATIANUS, in de vervolging van den Keizer VALERIANUS, den Marteldood voor het Christendom geleden heeft. Het is waar, men heeft dezen Gefchiedfchrijver, zoo wel als SOZOMENUS, die hem volgt, om deze reden, verdacht gehouden, van tot den aanhang der *Novatianen* te behooren, doch hier voor geene andere fchijnbaarheid kunnen bijbrengen.

Het blijkt verders, uit CYPRIANUS zelven (§), dat NOVATIANUS, ten aanzien van de ftrengheid, omtrent de genen, die zich aan zulke groote zonden mogten fchuldig gemaakt hebben, die de Heil. Schrift *zonden tot de dood*, (*doodzonden*,) noemt, waar toe de Christenen vervolgends rekenden, afval van het Christendom, overfpel of echtbreuk, en moord, geene nieuwigheid geleerd heeft, alzoo vele Bisfchoppen foortgelijke misdaaden van de boete, of van de Kerkelijke vrijfpraak, uitfloten, terwijl anderen tot meer zachtheid neigden, hoewel men, doorgaands, niet meer dan *éénmaal* vergeving voor zoodanige zonden, na den Doop begaan, verleende. Maar, wanneer, bij de vervolging onder DECIUS, zoo velen zich aan afval fchuldig maakten, en dan weder, op eene onftuimige wijze, als met geweld, zonder zich aan eenige boetdoening te onderwerpen, hunne wederäanneming eischten, begreep NO-

VA-

(*) *Hist. Eccles. Libr.* I. *Cap.* 10.
(†) *Libr.* IV. *Cap.* 28.
(§) *Epist.* 55. *aliis* 52.

VATIANUS, dat men niet alleen hen niet weder moest aannemen, maar dat hij zelfs geene Kerkelijke gemeenschap met hun kon blijven oefenen, die de zoodanigen weder tot hunne gemeenschap toelieten; betoonende zich dus een' handhaver van eene strenge Kerkentucht, en vreezende voor een geheel verval van dezelve onder de Christenen. Ook hebben de tegenpartijders van NOVATIANUS zijne eigenlijke gevoelens met hunne gevolgtrekkingen bezwaard, en dezelve zoo voorgesteld, als of hij de afgevallenen zelfs van de zaligheid uitsloot, daar hij enkel leerde, dat de Kerk hen, tot de gemeenschap der heilige Verborgenheden, niet vermogt toe te laten, schoon hen tevens tot boetvaardigheid vermanende, „ alzoo „ zij de hoop op vergeving, niet van den Priester, „ maar van God, moesten verwachten, die alleen „ recht en magt heeft, om de zonden te vergeven," gelijk zich ACESIUS, een *Novatiäan*, uitdrukt bij SOCRATES (*). Bij zijne tegenstrevers was, buiten de gemeenschap der Kerk, en van de zaligheid uitgesloten te zijn, hetzelfde, en op deze gevolgtrekking beschuldigden zij NOVATIANUS, van een onbarmhartig en onmenschlijk gevoelen. Het is ook bezwarend, wanneer sommige Ouden aan NOVATIANUS opdringen, dat hij alle zonden, na den Doop begaan, zonder onderscheid, voor onvergeeflijk zou verklaard hebben; daar het zelfs twijfelächtig is, of hij dit niet alleen tot den afval van het Christendom bepaald hebbe; alhoewel SOCRATES (†) zijne strengheid

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

(*) *Hist. Eccles.* I. 10. (†) *Hist. Eccles.* IV. 28.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

heid uitſtrekt tot allen, die *tot den dood gezondigd* hebben. Zelfs zijne navolgers hielden niet alle zonden voor *onvergeeflijk*, alſchoon velen dit van hun geloofden, gelijk ATTICUS, Bisſchop van *Conſtantinopolen*, in de volgende eeuw, tegen ASKLEPIADES, eenen Bisſchop der *Novatianen*, zeide, dat hij NOVATIANUS kon goedkeuren, maar zijne aanhangers moest afkeuren. „ Hem," zegt hij (*), „ prijze „ ik, omdat hij geene gemeenſchap heeft willen hou„ den, met de genen, die aan de Afgoden geöfferd „ hadden." Waar op ASKLEPIADES hem antwoordde: „ Behalven het offeren aan de Afgoden, zijn „ 'er, volgends de Heilige Schriften, nog vele ande„ re zonden tot de dood; om welke gijlieden wel „ de Geestelijken, maar wij ook de Leeken uitſlui„ ten, aan God alleen overlatende, hun vergiffenis „ te ſchenken." Uit welk gezegde het waare gevoelen der *Novatianen* kan verſtaan worden, hetwelk, door zijne ſtrengheid in de Kerkelijke tucht, vrij veel gelijkheid had, met dat der *Montanisten*, terwijl de Christenen, in het gemeen, den middenweg poogden te houden, tusſchen deze ſtrengheid van NOVATIANUS, en de te groote toegevendheid van FELICISSIMUS. Volgends CYPRIANUS (†) zal NOVATIANUS die genen, welke van de rechtzinnige Kerk tot zijn gevoelen overgingen, herdoopt hebben. Wij willen dit getuigenis niet wraken, doch vinden hier in niets vreemds, dewijl hij daar in over-

(*) Bij SOCRATES *Hist. Eccles.* VII. 25.

(†) *Epist.* 73.

overëenkwam met vele rechtzinnigen, die insgelijks herdoopten de genen, die tot hen overgingen. II BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

In dit verſchil van gevoelens over de oefening der Kerkelijke tucht, zou de eenheid der Kerk zonder ſcheuring hebben kunnen bewaard blijven, indien niet de zwaarmoedige geäartheid van NOVATIANUS, aan den éénen, en de hevigheid, en jaloersheid voor het Bisſchoplijk gezag, van CYPRIANUS en CORNELIUS, van den anderen kant, de gemoederen had verhit. Ondertusſchen vond NOVATIANUS niet alleen te *Rome*, maar ook in andere Landſchappen, bijzonder in *Frygië* en *Paflagonië*, alwaar ook de *Montanisten* te vooren grooten opgang gemaakt hadden, alzoo de zeden dezer volken tot ſtrengheid neigden, zeer vele aanhangers (*). Insgelijks breidde zich deze aanhang uit in *Egypte* en *Armenië*, gelijk blijkt uit de Brieven van DIONYSIUS van *Alexandrië*, aan de Gemeenten in dezelve, over de Afgevallenen en de Boete of Kerketucht geſchreven (†). Men verôordeelde wel hunne gevoelens op de Kerkvergadering te *Rome*, in het jaar 251, en op eene te *Carthago*, misſchien ook op eene te *Antiöchië*, gelijk men uit EUSEBIUS (§) kan opmaken; men beſtreed hen ſchriftelijk, gelijk 'er nog een Boek *tegen de Novatianen*, onder de Werken van CYPRIANUS, doch ten onrechte, gerekend, voorhanden is. CYPRIANUS ſchreef, bijzonder, tegen hen en alle ſcheurmakers, zijn

Aanhang der Novatianen.

(*) SOCRATES *Hist. Eccles.* IV. 28.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 46. (§) *l. c.*

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

zijn Boek *de Unitate Ecclesiæ*, (*van de éénheid der Kerk*,) of *van de edele eenvouwigheid der Leeräaren*, (*de Simplicitate Prælatorum*,) waar in hij, ten ijverigsten, beweert, dat, gelijk JESUS de Kerk op PETRUS gebouwd heeft, 'er ook maar *één Bisdom is*, *waar aan elk Bisschop deel heeft*, van hetwelk zich af te zonderen grooter zonde zal zijn, dan zelfs een afval van het Christendom; wan„ neer het Bisdom van *Rome* en dat van *Alex*„ *andrië*, de palen van het Priesterschap te buiten „ gaande, in eene heerschappij veränderd was, ont„ nam de Bisschop van *Rome* aan de *Novatiänen* „ hunne Kerken, die genen, die met hun in het „ geloof overëenstemden, niet toelatende, vrij hun„ ne bijëenkomsten te houden, maar hen, terwijl „ zij hen om hunne rechtzinnigheid prezen, van „ alle hunne goederen beroovende:" (*) Doch, niettegenstaande alle deze pogingen, bleven de *Novatianen*, te *Rome*, in *Gallië*, *Spanje*, *Afrika*, *Egypte*, *Asië*, en inzonderheid naderhand te *Constantinopolen*, talrijke Gemeenten behouden, in welke verscheiden geleerde en deugdzame Leeräars van tijd tot tijd gevonden werden. Sommigen van hun hebben, in de twisten met de *Ariänen*, ook de Kerkvergadering van *Nicea* bijgewoond, en zich tegen de *Arianen* verklaard (†). Sommigen zullen zelfs

(*) Het zijn de woorden van SOCRATES *Hist. Eccles.* VII. 11.

(†) SOCRATES *Hist. Eccles.* I. 10. VII. 25.

zelfs door wonderwerken bekend geweest zijn (*). Op deze wijze heeft deze gezindte, verscheiden eeuwen, bestaan, noemende zich καθαροι, (*Cathari*, *zuiveren*,) omdat zij zich door gemeenschap met grove zondaren niet bevlekten, allhoewel zij ook nu en dan door verdeeldheden in nieuwe scheuringen viel, waar van een voorbeeld voorkomt bij SOCRATES (†), in het verschil, onder hen over den tijd van het vieren van het Paaschfeest ontstaan (§).

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Uitstel van den Doop.

Als een gevolg van den twist met NOVATIANUS kan men beschouwen de gewoonte, waar door velen zoo lang mogelijk uitstelden, zich te laten Doopen, zoo wel ten aanzien van kinderen, als van volwassenen, omdat men geloofde, dat, door den Doop, alle zonden, die bedreven waren, werden uitgewischt, maar zich tevens bekommerd maakte, of de zonden, na den Doop begaan, wel zoo ligt zelfs bij God vergeving vonden, waar toe de woorden van PAULUS *Hebr.* VI. 4., gebruikt werden. TERTULLIANUS had dit uitstellen van den Doop reeds sterk aangeraden (**), en de strenge zedenlee-

(*) Hier van heeft SOCRATES een voorbeeld, *Hist. Eccles.* VII. 17. (†) *Hist. Eccles.* IV. 28.

(§) Over het algemeen oordeelen de Leeraars der Roomsche Kerk niet zoo gunstig over de *Novatianen*, als de *Protestanten*, omdat zij de afzondering van de Kerk niet wel in hun verschoonen kunnen. Men zie de Schrijvers aangehaald door SCHRÖCK *Kirch-Hist. T.* IV. *S.* 315. en voeg 'er bij VENEMA, *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 748. *sqq.* (**) Boven II. *Deel*, *Bladz.* 358.

II BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Aanstelling van eenen Ouderling voor de Boetelingen.

leere der *Novatianen* diende bij velen zeer, om deze gedachten te versterken.

Volgends de beide laatere Kerkelijke Geschiedschrijvers SOCRATES (*) en SOZOMENUS (†), gaf de strengheid der *Novatianen*, ten dezen tijde, aanleiding, tot het instellen van een nieuw ambt in de Kerk, bijzonder in meer talrijke Gemeenten, dat, naamlijk, van eenen *Ouderling*, (*Presbijter* of *Priester*,) *der Boetelingen*. Te weten, volgends de Oude Kerkentucht der Christenen, waren de Boetelingen gehouden, *openlijk*, voor de Gemeente, hunne zonden te bekennen, waar na zij verscheidene soorten van Boetdoeningen, voor korter of langer tijd, naar gelang van hunne zonden, moesten ondergaan, eer zij in den vrede of gemeenschap der Kerk hersteld werden. Doch, als, wegens het getal der Afgevallenen, zoo veel twist en strijd, over derzelver behandeling, ontstond, gelijk wij gezien hebben, besloot men, in grooter Gemeenten, om verwarring voor te komen, éénen der Ouderlingen daar toe te bestemmen, aan wien de Boetelingen den aart hunner zonden *afzonderlijk* belijden, en van hem raad en onderricht, niet willekeurig, maar volgends de Kerkelijke Wetten, zouden ontvangen, nopens de Boetdoeningen, die zij, vervolgends, *openlijk* in de Kerk ondergaan moesten. Men zou zeer mistasten, indien men deze belijdenis der zonden voor dezen *Ouderling der Boetelingen* verwarren wilde, met de

(*) *Hist. Eccles.* V. 19.

(†) *Hist. Eccles.* VII. 16.

de *Biecht* der Kerkleden vóór het Heilig Avondmaal, of met de geheime *Oorbiecht*, en daar op medegedeeld wordende *Abſolutie* of vrijſpreking. De belijdenis, die hier voor dezen Ouderling geſchiedde, werd niet telkens vóór het vieren van het Avondmaal herhaald, maar betrof alleen zulke zwaare zonden, die openbare ergernis gegeven hadden. Het ſtond wel den Christenen vrij, ook andere overtredingen aan den Leeräar te belijden, ja ſommigen openbaarden hem wel eens zondige gedachten en voornemens, waar bij zij zijnen raad en bijſtand verzochten (*), doch dit was niet geboden. Voorts geſchiedde deze belijdenis niet aan elken Priester, maar alleen aan dezen Ouderling of Priester der Boetelingen. Ook moesten de Boetdoeningen openlijk geſchieden, en niet deze Leeräar, maar de Kerk, ſchonk op dezelve de vergeving, of de herſtelling in hare gemeenſchap. Eindelijk, wegens ingeſlopen misbruiken, is deze gewoonte, onder den Keizer THEODOSIUS, eerst door NECTARIUS, Bisſchop van *Konſtantinopolen*, en vervolgends ook van anderen weder afgeſchaft, na welken tijd, de Kerkelijke Zedentucht merklijk is verſlapt, zijnde aan elk de vrijheid overgelaten, om zich zelven vóór het Avondmaal te beproeven. Dus SOZOMENUS (†).

II BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

(*) CYPRIAN. *de Lapſis pag.* 134. (†) *l. c.*

NEGENDE HOOFDSTUK.

Berichten van Origenes, Dionysius *van Alexandrië, en andere voorname Kerkleeräaren en Schrijvers, van dezen tijd.*

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Vermaarde Kerkleeräars ten dezen tijde.

Ten dezen tijde hadden de Christenen, onder hunne Leeräaren, verscheiden, door hunne geleerdheid en schriften vermaarde, mannen, van welke wij eenig nader bericht moeten geven. De voornaamste onder dezen is, naar aller oordeel, ORIGENES, die door zijnen ijver en bekwaamheid in het onderwijzen, en door zijne schriften, zich bij de Christen-Kerk, van zijnen tijd niet alleen, maar van alle volgende eeuwen, verdienstelijk heeft gemaakt, hoewel hij, te gelijk, door sommigen zijner gevoelens, aanleiding heeft gegeven tot hevige geschillen, die, grootendeels eerst na zijne dood, ontstaan, en met zoo vele hevigheid gevoerd zijn, dat men zelfs, in laater tijden, over zijne zaligheid getwist heeft (*). Een onpartijdig verslag van zijne verrichtingen, lotgevallen, schriften, en gevoelens, zal den Lezer in staat stellen, om hem naar waarheid te beöordeelen, en recht te doen wedervaaren.

ORIGENES. Zijne Lotgevallen.

ORIGENES is, in het jaar 185, in eene Stad van *Egypte*, geboren, uit Christelijke Ouders. In het IIde *Deel* (†), hebben wij reeds gezien, dat zijn Va-

(*) Zie BAYLE *Dict. V. Origéne.* (†) *Bladz.* 294.

Vader LEONIDES, onder SEVERUS, den Marteldood geleden, en welken ijver de jonge ORIGENES, bij die gelegenheid, getoond hebbe. Door zijnen Vader vlijtig in het Christendom onderwezen, en vervolgends het onderwijs van CLEMENS van *Alexandrië* genoten hebbende, was hij, reeds in den jeugdigen ouderdom van 16 of 18 jaaren, in ſtaat, als Leermeester in de Spraakkunde, het onderhoud voor zijne Moeder en zijne zes kleine Broeders te verdienen, alzoo het goed van zijn' Vader verbeurd verklaard was, ook gaf hij tevens onderwijs in de eerſte beginſelen van het Christendom, zijnde door den Bisſchop van *Alexandrië*, DEMETRIUS, tot *Catecheet* of Leermeester aangeſteld, met zoo goed gevolg, dat hij verſcheiden Heidenen tot het Christendom overhaalde, onder welke meer dan één Martelaar voor het Christendom geworden is: Dit, en zijn ijver, in de gevangen Christenen te bezoeken, en de veröordeelden ter ſtrafplaats te geleiden, en tot hunnen dood te verzellen, haalde hem den haat der Heidenen op den hals, welke hem zoodanig vervolgde, dat de Stad *Alexandrië* hem te naauw werd.

II BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Terwijl hij anderen onderwees, hoorde hij voor zich zelven de lesſen van den vermaarden Wijsgeer AMMONIUS SACCAS, den Stichter der nieuwe Wijsgeerte (*); wanneer het getal zijner leerlingen in het Christendom daaglijks vermeerderde, liet hij zijn On-

(*) Zie het II *Deel*, *Bladz.* 315.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Onderwijs in de Spraakkunde vaaren, en bepaalde zich alleenlijk tot dat in de leere des Christendoms, verkopende, ten einde geenen onderſtand van anderen te behoeven, zijne kostbare Handſchriften van Oude Schrijveren, en latende zich van den koper daaglijks vier *oboli*, (vier of zes ſtuivers,) betalen. Tevens leidde hij een allerſtrengst leven, bij dag leerende, en dikwijls vastende, en het grootſte deel van den nacht beſteedende aan het onderzoek der ſchriften, en het overige op den grond ſlapende. Zijne kleding was zeer gering, ook ging hij meest barvoets, niet zonder nadeel van zijne gezondheid.(*)

Of hij zich zelven ontmand hebbe?

Men zou echter dezen ijverigen jongeling van geestdrijverij niet kunnen vrijplijten, indien, het geen men van hem verhaalt, waarheid zij. Hij zal, naamlijk, de woorden van JESUS, (MATTH. XIX. 12.) van *geſnedenen, die zichzelven verminkt hebben, om het Koningrijk des Hemels*, in eenen eigenlijken en letterlijken zin verſtaan, en zich zelven of met ſtaal, of door zeker geneesmiddel, ontmand hebben, om alle verzoeking tot onkuischheid, maar ook alle lasteringen, te ontgaan, dewijl hij, bij zijn Onderwijs, ook veel omgang met vrouwen had (†), gelijk hij dan ook het voorſchrift van JESUS, om van twee rokken, die men heeft, den éénen aan den armen te geven, naar de letter zal hebben opgevat. Doch, niettegenſtaande de vrienden en vijänden

(*) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 2, 3.

(†) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 8.

den van ORIGENES dit vân hem verhalen, en de Bisſchop DEMETRIUS van *Alexandrië*, die echter gezegd wordt, hem, in het eerst, wegens deze daad geprezen te hebben, zijne *ontmanning* als eene reden aanhaalde, waaröm ORIGENES het *Ouderling-* of *Priesterſchap* niet zou kunnen bekleeden, trekt nogthans VENEMA (*) dit geheele geval in twijfel, vermoedende, dat men op 's jongelings kuischheid en onthouding de woorden van JESUS toegepast, en deze toepasſing, naderhand, haatlijk verdraaid hebbe. ORIGENES zelve erkent (†), „ dat hij „ CHRISTUS, Gods Woord, te vooren naar het „ vleesch en naar de letter gekend hebbe, maar „ thans niet meer, en dus dat hij den letterlijken „ zin te dezer plaatze afkeurt, die men geestelijk „ moet verklaren, ten einde niemand uit den letter- „ lijken zin aanleiding neme, om zichzelven te ver- „ minken, gelijk ſommigen gedaan hebben." Het is waar, hij zegt daar niet, dat hij ook onder dezen behoorde; maar, was eene duidelijker verklaring hier nodig? en zou men niet integendeel, bij deze gelegenheid, van hem, eene klaagreden over den laster zijner vijänden hebben mogen verwachten, indien dezen hem valschlijk daar mede beticht hadden?

Leert het Hebreeuwsch.

Eenigen tijd daar na deed ORIGENES eene reize naa *Rome*, om deze zoo oude Gemeente te bezoeken; na een kort verblijf terug gekeerd, her-

vat-

(*) *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 598.

(†) *Comment. ad Matth.* XIX.

II BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

vatte hij, op dringend verzoek van den Bisſchop DEMETRIUS, zijn Onderwijs der *Catechumenen*; doch, daar dit hem van den ochtend tot den avond bezig hield, nam hij, ten einde eenigen tijd, tot het beöefenen der Heilige Schrift, uit te winnen, HÉRACLAS, éénen zijner kundigſte leerlingen, tot zijnen medehelper aan, aan wien hij het onderwijs der kinderen en eerstbeginnenden toebetrouwde, zelve de meer gevorderden onderwijzende. Den tijd, dien ORIGENES hier door uitwon, beſteedde hij, om de Hebreeuwſche Taal, ſchoon hij nu reeds dertig jaaren oud was, aan te leeren, welker kennis, die tot hier toe aan de meeste Kerkleeräars, zedert de Apostelen, ontbroken had, hem in ſtaat ſtelde, om met meer vrucht de Schriften van het Oude Testament te beöefenen (*).

Groote vermaardheid van ORIGENES.

Daar ORIGENES zijne leerlingen niet alleen in de leerſtukken van het Christendom, maar ook in de Wijsgeerte en andere Wetenſchappen, lesſen gaf, verſpreidde zich de roem zijner geleerdheid niet alleen onder de Christenen, maar ook bij de Heidenen, zoodat niet alleen rechtzinnigen, maar ook Ketters, en zelfs Heidenſche Geleerden, hem kwamen hooren, velen van welken hij tot het aannemen van het Christendom overhaalde; onder anderen zekeren AMBROSIUS, die een aanhanger van VALENTINUS geweest was, een vermogend man, die naderhand *Diakon* werd, en aan ORIGENES de kosten tot het beärbeiden en uitgeven van vele ſchriften bezorgde.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 14, 15, 16.

de (*). Van eenen Arabifchen Vorst kwamen Brieven aan den Bisfchop DEMETRIUS, met verzoek, om hem ORIGENES te zenden, ten einde deze hem zijne leere zoude mededeelen, waar op ORIGENES eene reize naa *Arabië*, met eenen goeden uitflag, ondernam. Op dezelfde wijze, werd hij, gelijk wij, in het *tweede Deel* (†), gezien hebben, door de Keizerinne MAMMEA ontboden, met welke hij verfcheiden gefprekken had, over de geleerdheid en Godsdienst, in het jaar 218.

II BOEK IX Hoofdft. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Eenigen tijd te vooren, in het jaar 215, had ORIGENES, dewijl 'er te *Alexandrië* een zwaar oproer ontftaan was, zich van daar naa *Cæfareë* in *Palæftina* begeven, alwaar hij, op verzoek van den Bisfchop dier plaats, en dien van *Jerufalem*, openlijk voor de Gemeente, de Heilige Schrift verklaarde, hoewel hij enkel een Leek was (§), hetwelk door den Bisfchop DEMETRIUS hem kwalijk genomen werd, die hem naa *Alexandrië*, tot het waarnemen van zijnen post, terug ontbood (**).

Ongenoegen van den Bisfchop DEMETRIUS tegen hem.

Van dien tijd af, fchijnt zich kwaad bloed gezet te hebben, tusfchen den Bisfchop DEMETRIUS en ORIGENES, welke laatfte, op aanfporing en met behulp van AMBROSIUS, die hem, op zijne kosten, affchrijvers bezorgde, verfcheiden geleerde Boeken, en verklaringen der Heilige Schrift, opftelde en uitgaf, en in

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 18. EPIFAN. *Hær.* 64. C. 3. HIËRON. *de viris Illustr. C.* 56.

(†) *Bladz.* 391.

(§) Vergelijk ons *tweede Deel*, *Bladz.* 285.

(**) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 19.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

in het jaar 228 eene reize na *Achaje* deed, op verzoek der Gemeenten aldaar, om eenige Ketterijën, die haar ontrustten, te bestrijden en te wederleggen; bij welke gelegenheid hij te *Atheenen* vlijtig de Schoolen der Wijsgeeren bezocht. Op deze reize door *Palæstina* komende, werd hij door de bovengemelde Bisschoppen van *Cæsareë* en *Jerusalem* tot Ouderling, of Priester, aangesteld en ingewijd; dit voerde het misnoegen van DEMETRIUS ten top, die, hoe zeer hij ORIGENES eenen aanprijzings-brief had medegegeven, echter niet kon dulden, dat ORIGENES, die tot zijne Gemeente behoorde, door andere Bisschoppen, en wel door die, over wier gedrag hij reeds te vooren reden van ongenoegen meende te hebben, tot Ouderling bevorderd was. ORIGENES, te *Alexandrië* wedergekeerd, en zijnen post van Onderwijzer hervat hebbende, ondervond dra de gevolgen van dit misnoegen (*); DEMETRIUS bewerkte, op eene vergadering van Bisschoppen en eenige Ouderlingen, in het jaar 231, een besluit: „Dat ORIGENES uit *Alexandrië* „ moest gedreven, en hem geenszins toegelaten wor„ den, daar te woonen of te leeräaren (†)." Doch hier

(*) Hij zelve gewaagt, *Tom.* VI. *in Joänn. pag.* 94. welk Werk hij ten dezen tijde schreef, van een *onweder*, *dat tegen hem opkwam*, niettegenstaande het welke, hij deze verklaring over JOÄNNES zoo ver had kunnen brengen.

(†) PHOTIUS *Cod.* CXVIII. *ex* PAMFILI *apolog. pro* ORIG. MOSHEIM *Nod. Ophelder.* III. *Deel*, vermoedt, dat dit bericht gebreklijk is, dewijl hij niet begrijpt, hoe

hier mede niet te vrede, rustte de Bisſchop niet, voordat hij hem, in eene tweede vergadering, uit *Egyptiſche Bisſchoppen* beſtaande, en waar bij van geene Ouderlingen gewaagd wordt, ook van zijn Ouderlingſchap had laten afzetten, hier toe, gelijk men verhaalt, ook de verminking van ORIGENES, die hij eerst geprezen had, tot eene beweegreden aanvoerende.

II BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Of ORIGENES aan de Afgoden geöfferd hebbe?

Of, bij deze verôordeeling van ORIGENES, en zijne afzetting als Ouderling of Priester, ook ſommige gevoelens van hem in aanmerking zijn gekomen, en hij tevens uit de gemeenſchap der Kerk geſloten zij (*), is niet zeker. EPIFANIUS (†) geeft nog eene andere reden van zijne verôordeeling op. Door de Heidenen gevangen, zal hem de keuze gegeven zijn, van of aan de Afgoden te offeren, of zich ſchandelijk door ontucht te laten mishandelen. ORIGENES verkoos het eerſte, hoewel men 'er bijvoegt, dat, terwijl hij beſluiteloos ſtond, de Heidenen zelve hem den wierook uit de handen op het Outervuur geſchud zullen hebben. Wegens dezen afval, was ORIGENES uit de Gemeente geſloten, en zag zich, door de Christenen gehoond en verächt, genood-

hoe de Christenen iemand in ballingſchap zouden hebben kunnen verdrijven. Hij gist, dat ORIGENES, moedeloos over de behandelingen van den Bisſchop DEMETRIUS, zijnen post als Leermeester te vooren verlaten, en dat dit verlaten voor dezen het ſchijnbaar voorwendzel geweest zij, om ORIGENES te verôordeelen.

(*) Dit bericht HIËRON. *Libr.* II. *in Rufinum.* *C.* 5.

(†) *Hæres.* 64. *C.* 2.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

noodzaakt, *Alexandrië* te verlaten: Doch EPIFANIUS is de eerste, die dezen afval aan ORIGENES te last legt, waar van geen Schrijver, vriend of vijänd van dezen grooten man, vóór hem gewaagt; en EPIFANIUS was een geslagen vijänd van ORIGENES, die tevens zeer ligtgelovig was, en verscheiden andere misslagen, ten aanzien van ORIGENES, begaan heeft. Zou ORIGENES, nu veertig jaaren oud, zoodanige zwakheid betoond hebben, die in zijne jeugd met zoo veel ijver voor den Godsdienst pal stond? Ook zou dit moeten gebeurd zijn, onder de regeering van ALEXANDER SEVERUS, wiens Moeder MAMMEA, gelijk wij gezien hebben, ORIGENES zoo hoog in achting hield, en die de Christenen niet vervolgd heeft. Men zou, in zoodanig geval, ORIGENES in de Gemeenten van *Palæstina* niet zoo veréërd hebben, gelijk men deed, noch hem toegelaten hebben, openlijk te leeren. ORIGENES zelve, die anders zoo nederig van zich zelven spreekt, maakt niet alleen nergens van deze gewaande zwakheid gewag, maar klaagt (*), dat zijn vijänd DEMETRIUS hem onrecht hebbe aangedaan.

Origenes begeeft zich naa Cæsarea.

ORIGENES, door de hem aangedane moeilijkheden verdrietig, liet het Bestuur en het Onderwijs op de School over aan zijnen leerling HERACLAS, en begaf zich, in het jaar 231, van *Alexandrië* naa *Cæsarea* in *Palæstina*, alwaar hij van den Bisschop THEOKTISTUS, die, benevens de Bisschoppen van *Palæstina*, *Arabië*, *Fenicië*, en *Achaje*, de besluiten der vergadering te *Alexandrië* afkeurde, met al-

(*) *l. supra l. Comment. in* JOÄNN. *T.* VI. *p.* 101, 103.

alle achting ontvangen werd; deze Bisfchop droeg hem zelfs het ambt op, om alleen de Heilige Schrift voor de Gemeente te verklaren, en verëerde hem, met andere Bisfchoppen, als hunnen Leeräar (*). Te *Cæfareä* zette ORIGENES ook zijnen arbeid van onderwijzen, en het uitleggen van den Bijbel, onverhinderd, voort, alleen zag hij, ten tijde van Keizer MAXIMINUS (†), in het jaar 235, zich genoodzaakt, voor één of twee jaaren zich te verbergen, maar na deszelfs dood, keerde hij weder na *Cæfarea* terug, van waar, of van *Atheene*, waar heen hij eene reize gedaan had, hij des verzocht zich naa *Arabië* begaf, en het genoegen had, BERYLLUS, Bisfchop van *Bostra*, door minlijke onderhandelingen, van zijne gevoelens af te brengen, gelijk hier voor verhaald is (§).

II BOEK IX Hoofdft. na C. G Jaar 235. tot 251.

Kort nadat ORIGENES *Alexandrië* verlaten had, was de Bisfchop DEMETRIUS overleden, hebbende tot zijne opvolgers, eerst HERACLAS, en na dezen DIONYSIUS, beide leerlingen en vrienden van ORIGENES, waar door alle vervolgingen tegen hem ophielden, en hij, ongeftoord, voort kon vaaren, met het verklaren der Heilige Schrift, ook kwam thans zijne verdediging van het Christendom tegen CELSUS in het licht, behalven dit alles fchreef hij eene menigte Brieven, onder anderen aan den Keizer FILIP-

ORIGENES brengt eenige Arabifche Christenen van hunne dwaling terug, en waarfchuwt

(*) EUSEB. *Hist. Eccles. Libr.* VI. *Cap.* 26, 27.

(†) Van wiens vervolging gefproken is II *Deel Bladz.* 401.

(§) *Bladz.* 10. en 11.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

tegen de *Elcesaïten.*

LIPPUS, en deszelfs Gemaalin SEVERA. Zestig jaaren oud zijnde, ftond hij toe, dat zijne *Homiliën* of Leerredenen werden nagefchreven, hetwelk hij tot hier toe niet geduld had. Thans bezwaarde men hem met befchuldigingen over fommige leerftellingen, die men uit Boeken haalde, welke hij niet ten openlijk gebruik beftemd had, waaröm hij aan den Romeinfchen Bisfchop FABIANUS, en andere Bisfchoppen, Brieven fchreef met zijne geloofsbelijdenis (*); terwijl hij zelve met allen ijver werkzaam bleef, om dwaalgevoelens, door overtuiging der waarheid, te keer te gaan. Dus begaf hij zich, op verzoek der Bisfchoppen van *Arabië*, niet lang vóór het jaar 250, andermaal derwaards, ten einde eenige onlusten te ftillen, die door fommige *Arabifche* Christenen, in de Gemeenten, verwekt waren, daar zij beweerden, dat de ziel te gelijk met het ligchaam fterft en vergaat, maar daartegen in den jongften dag weder met het ligchaam zal opftaan (†), en het gelukte hem, op eene Kerkvergadering, met dit oogmerk bijëengeroepen, deze lieden, door kracht van redenen, te bewegen, om deze hunne gevoelens af te leggen. Hij waarfchuwde insgelijks (§) de Christenen tegen eenen aanhang, die echter zoo fchielijk te niet ging, als zij ontftaan was. Deze aanhang noemde zich *Elcefaïten*, waarfchijnlijk naar ze-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 36.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 37.

(§) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 38.

zekeren ELXAI, eenen Jood, die reeds ten tijde van den Keizer TRAJANUS zijne gevoelens verfpreid had (*). Welke hunne eigenlijke meningen waren, wordt ons niet bericht: EUSEBIUS tekent alleen, uit eene Leerreden van ORIGENES over den LXXXII *Pfalm*, aan: Dat zij een gedeelte der Heilige Schrift verwierpen, en bijzonder PAULUS fchriften geheel. Dat zij het voor onverfchillig verklaarden, alfchoon men CHRISTUS met den mond verloochende, indien dit flechts niet van harte gefchiedde. Eindelijk, dat zij een Boek toonden, dat, van den hemel gevallen zijnde, aan hun, die daar in geloofden, eene andere vergeving van zonden bezorgde, dan die door CHRISTUS. Meer weten wij van dezen aanhang niet.

II BOEK IX Hoofdft. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Zijn lijden in de vervolging van DECIUS, en zijn dood.

Toen de vervolging onder den Keizer DECIUS met zoo veel hevigheid tegen de Christenen uitberstte, trof dezelve ook dezen aanzienlijken Leeräar en voorftander van het Christengeloof, in zijnen hoogen ouderdom. Hij werd in de gevangenis geworpen, met een' ijzeren keten om den hals, en de voeten wijd in den ftok van één gefperd; men deed hem verders allerhande pijnigingen ondergaan, en dreigde hem nog zwaarer, om hem het Christendom te doen verzaken, maar de oude Man bleef ftandvastig, zijnde, met het zelfde vuur, hetwelk zich reeds in zijne jeugd geöpenbaard had, zelfs den dood getroost. Hij behield echter het leven, maar bekwam zijne vrijheid, naar het fchijnt, niet we-

(*) EPIFANIUS *Hæres.* 19. die zelve twijfelt, of deze ELXAI ooit een Christen geweest is.

II BOEK IX Hoofdft. na C. G. Jaar 235. tot 251.

weder, voordat DECIUS, in het jaar 252, gefneuveld was. Door zoo veel lijden afgemat, overleed de arbeidzame man, te *Tyrus*, in het jaar 254 (*) in den ouderdom van omtrent 70 jaaren.

Karakter van ORIGENES.

Deze korte fchets van het leven van ORIGENES zal den Lezer zekerlijk hoogächting jegens den waardigen man hebben ingeboezemd, die zich, van de vroegfte jeugd tot den ouderdom toe, in het voorftaan van het Christendom, door de rechte en waare middelen, van onderzoek, onderwijs, en overtuiging, gelijk in alle voorvallen, dus ook in de zwaarfte gevangenis, ftandvastig gelijk is gebleven. Het ftillen van verdeeldheden, door dwaalenden met zachtmoedigheid te overtuigen, en dus de rust en vrede te herftellen, zal hem altijd eerwaardig maken, en tot eenen wezenlijken lof verftrekken, welken de laster niet heeft kunnen bezwalken. Met betrekking tot zijne twisten met den Bisfchop DEMETRIUS, zijn wij wel niet genoeg van hulpmiddelen voorzien, om, in alle bijzonderheden, te kunnen oordeelen, wie hier fchuld hebbe gehad, doch, wat ook MOSHEIM, ter verfchoning van DEMETRIUS, aanvoert, over het geheel zal de vredelievende Christen neigen, om de gematigdheid van ORIGENES te prijzen, die liever zijn ambt en zijne vaderftad verliet, dan zijnen voor

(*) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VII. I. fchijnt zijne dood wat vroeger, in het eerfte jaar van den Keizer GALLUS, te ftellen, doch zijne woorden zijn duister; en moeten, uit andere gronden, verklaard worden. Men zie VALESIUS over deze plaats van EUSEBIUS.

voor de Kerk in 't gemeen zoo nuttigen arbeid te staaken, om met eenen Bisschop te kibbelen, die, eerzuchtig, in zijne Bisschoppelijke waardigheid waande beledigd te zijn, en hij zal de Bisschoppen van *Palæstina* en de aangrenzende Gewesten billijken, die aan de uitstekende bekwaamheden en verdiensten van ORIGENES hebben recht gedaan, welke deze bekwaamheden paarde met eene voorbeeldige Godsvrucht en nederigheid, die zijne vijänden zelve niet hebben durven loochenen. EPIFANIUS (*), een vijänd van ORIGENES, verhaalt ons een bijzonder geval van ORIGENES, hetwelk hij wel tot een bewijs aanvoert, van den afval, waar aan ORIGENES zich zou hebben schuldig gemaakt, doch welken wij getoond hebben, enkel een verdichtzel van den laster te zijn, maar hetwelk, waarlijk gebeurd zijnde, uit eene veel edeler bron, van ootmoed en zelfsgevoel, zal zijn voortgevloeid. Het geval is het volgende: ORIGENES, door de Gemeente te *Jerusalem* verzocht zijnde, haar met eene leerreden en vermaning te stichten, sloeg den Bijbel open, om zijnen Tekst voor te lezen. Bij het openslaan valt hem deze plaats, uit den Lsten Psalm, onder de oogen: „ Maar tot den Godlozen zegt God: „ Wat hebt gij mijne inzettingen te vertellen? en „ neemt mijn verbond in uwen mond?" Door deze woorden werd ORIGENES tot in het hart geroerd, en voor dat oogenblik buiten staat gesteld, om te kunnen spreken, zoodat hij het Boek dicht sloot,

(*) *Hæres. 64. C. 2.*

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

floot, terwijl hem een ftroom van traanen uit de oogen berstte.

Zijne fchriften.

Met betrekking tot 's mans geleerdheid en geestvermogens, als mede zijne arbeidzaamheid, zal ons eene korte befchouwing van zijne fchriften best in ftaat ftellen, om hem te kunnen beöordeelen. Zijne arbeidzaamheid was zoo groot, dat zij hem den naam van *Adamantius* en Χαλκέντερος, als of men zeide, eenen man van *Diamant* en *Koper*, of *Staal*, verworven heeft (*). EPIFANIUS fchrijft hem een getal van niet min dan zesduizend Boeken toe, hetwelk, alhoewel men, onder dezen naam, naar de wijze der Ouden, verfcheiden afdeelingen van grooter Werken, Leerredenen, Brieven, en andere kleine Opftellen verftaat, echter zoo veel is, als van eenig Schrijver der Oudheid bekend is. Van deze fchriften is een groot getal verloren geraakt, verfcheidene, die zijnen naam dragen, zijn van andere Schrijvers, en die nog overig zijn, zijn niet zonder vreemde bijvoegzelen en veränderingen tot ons gekomen. Wij zullen kortelijk van zijne voornaam-

(*) Ten zij de eerfte benaming misfchien een eigen naam van ORIGENES is, gelijk EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 14, fchijnt aan te wijzen. Ook noemt HIËRONYMUS hem fomtijds eenvouwig ADAMANTIUS, en deze naam is bij de Ouden niet ongewoon. HEUMAN *Via ad Histor. Litter. pag.* 89. Met dezen naam wordt onze Kerkleeraar onderfcheiden van eenen anderen ORIGENES, eenen Wijsgeer, die een weinig laater onder GALLIENUS geleefd heeft. Vergelijk VALES. *ad* EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 19.

naamste schriften spreken, en dan uit dezelve zijne bijzondere gevoelens opmaken, die, in volgende tijden, tot de hevigste twisten, over dezen vermaarden man, aanleiding gegeven hebben.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Wij kunnen zijne schriften gevoeglijkst verdeelen, in zulke, welke de opheldering en verklaring der Heilige Schriften ten doel hebben, in zulken, waar in hij het Christendom verdedigt, of deszelfs leerstukken verhandelt, en in schriften van gemengden inhoud. Onder zijne schriften van de eerste klasse, verdient zeker zijn Werk, waar mede hij zich omtrent de *oordeelkundige uitlegging* des Ouden Testaments verdienstelijk gemaakt heeft, gemeenlijk zijne *Hexapla* genoemd, de eerste plaats. Hoe groote zorgvuldigheid de Christenen van eersten af ook gebruiken mogten, om den Tekst der Heilige Boeken zuiver te bewaren, waar toe zij niet alleen door den eerbied voor dezelven, maar ook door de stoute ondernemingen van verscheiden Ketters, VALENTINUS, MARCION (*), en anderen, gedreven werden, wier ondernemingen, hoe zeer ten onrechte, aan de Christenen zelven werden te last gelegd (†), nog-

Zijn arbeid aan de H. S. besteed. Zijne Hexapla.

(*) Ik weet wel, dat, onder anderen SEMLER, MARCION, van opzetlijke vervalschingen, zoekt vrij te plijten, maar de beschuldigingen van TERTULLIANUS, ORIGENES, EPIFANIUS, enz., tegen hem zijn zoo duidelijk, dat zij door twijfelingen en redenkavelingen niet kunnen opgewogen worden.

(†) Dus laat CELSUS (*Libr.* II.) zijnen Jood de Christenen beschuldigen, „dat zij drie of viermaal hun-

 „ ne

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

nogthans was het, wanneer de affchriften vermenigvuldigden, onvermijdelijk, dat niet, van tijd tot tijd, eenige fchrijffouten, en onder die zelfs gewigtige, in fommige Handfchriften inflopen; ORIGENES nam, dit overwegende, en door den bijftand van zijnen rijken vriend AMBROSIUS onderfteund, eene oordeelkundig verbeterde uitgave van het Oude Testament, bijzonder van de *Alexandrijnfche* Overzetting der LXX, op zich, ten welken einde hij, op zijne reize, verfcheiden Handfchriften van deze Overzetting, als ook van die van SYMMACHUS, AQUILAS, en THEÖDOTIÖN, kocht, welke hij, met alle naauwkeurigheid, benevens nog twee Griekfche Overzettingen van Ongenoemden van fommige Boeken des O. T., in *zes Kolommen* naast elkanderen, liet affchrijven, waar naar zijn Werk den naam van *Hexapla* kreeg, en voor welke hij nog in twee kolommen den Hebreeuwfchen Tekst, in de eerfte kolom met Hebreeuwfche Letters, doch zonder punten, en in de tweede, dien zelfden Tekst met Griekfche Letters plaatfte, waarom ook het Werk, naar deze *acht* kolommen, fomtijds *Oktapla* genoemd wordt. Om het Werk min kost-

„ ne Euängeliën veränderd hebben:" Op welke befchuldiging ORIGENES, met alle gerustheid, dus antwoordt: „ Ik ken geene andere vervalfchers, dan de *Marciöniten* en *Valentiniänen*, en zoo ik meen, de aanhangers van LUCIANUS. Doch deze euveldaad moet niet „ aan onze Leere worden toegefchreven; maar aan zulken, die zich verftouten, de Euängeliën onredelijk te „ behandelen."

kostbaar voor sommigen te maken, liet hij ook bijzondere afschriften vervaardigen, welke alleen de vier ouder Overzettingen in *vier* Kolommen hadden, waar van de naam *Tetrapla*, die dit Werk ook somtijds draagt; (*) ja naar eene *zevende* Grieksche uitgave, (εκδωσις,) 'er naderhand bijgevoegd, vindt men ook den naam *Enneapla.* ORIGENES tekende, door oordeelkundige merken, de verschillende lezingen, bijvoegzelen, uitlatingen, enz., dezer Handschriften, hetwelk dit Werk voor de Oordeelkunde allergewigtigst maakte, maar niet min, voor de Uitlegkunde, uit hoofde van den verschillenden aart der Grieksche Overzettingen, waar door uit dezelve de waare zin van zeer vele plaatzen des O. T. kan verstaan en opgehelderd worden. Jammer is het, dat dit Werk, waar aan ORIGENES 28 jaaren besteedde, en hetwelk hij, omtrent het jaar 236, voltooide, zoo wegens de kostbaarheid, als wegens het verval der geleerdheid, in volgende eeuwen, niet volkomen onze tijden bereikt heeft. Met vele moeiten heeft men echter een aanmerklijk gedeelte van hetzelve, na het herstel der geleerdheid, bijëenverzameld, hetwelk BERNH. *van* MONTFAUCON, te *Parys* 1713, onder den titel van *Hexaplorum Origenis, quae supersunt*, in II Deelen in *Folio* heeft uitgegeven, en CAREL FREDERIK BAHRDT, beknopter, in Octavo, te *Lubek*, 1768 enz. Het Nieuwe Testa-

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

(*) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 16. Men vergelijke EICHHORN *Inleid. in het O. T. I Deel, Bladz.* 276. volg.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

tament werd door ORIGENES, insgelijks, op eene oordeelkundige wijze, behandeld, verſcheiden Handſchriften van hetzelve door hem vergeleken, en verſcheiden naar dezelve verbeterde lezingen in zijne afſchriften overgebracht, zelfs waagde hij, op deze en gene plaatzen, oordeelkundige gisſingen, in welke hij echter niet altijd even gelukkig ſlaagde.

Zijne uitleggingen en verklaringen der H. Schrift.

De werkzaamheid van ORIGENES bepaalde zich niet alleen tot de oordeelkunde des Bijbels, maar deed hem insgelijks de uitlegkunde beöefenen, in het één zoo wel als het ander, overtrof hij alle de Kerkelijke Leeräars en Schrijvers, die vóór hem geweest waren, zedert de tijden der Apostelen. Uitgezonderd de *Openbaring* van JOÄNNES, omtrent welke hij wel een voornemen had, om ze te verklaren, doch hetwelk wij niet weten, of door hem ten uitvoer is gebracht, heeft hij uitlegkundige verklaringen geſchreven, over alle de Boeken des Ouden en des Nieuwen Testaments. Deze Verklaringen zijn van drieërleië ſoort; *Aanmerkingen* of korte geleerde ophelderingen, (*Scholia*, *Excerpta*, σημειωσεις,) op den kant der Handſchriften, van zekere moeilijke plaatzen, of van zekere woorden, uit de Spraakkunde en Geſchiedenisſen. Van deze hebben wij niets, ten minſten dat wij, met zekerheid, onderſcheiden kunnen, overig. *Uitvoerige Verklaringen*, (τομοι, *Volumina*, of *Commentarii*,) van welke het één en ander bewaard is gebleven, doch zeer weinig in het oorſpronglijk *Grieksch*, meest in eene *Latijnſche* Overzetting, op welke men niet altijd

tijd vertrouwen kan. Eindelijk, *Leerredenen* of *Predikatiën*, over de Heilige Schrift, (*Homiliae*, *Tractatus*,) in welke hij de Heilige Schrift in zoo verre verklaart, en tot Godzaligheid toepast, als hij overëenkomstig oordeelde, met de gesteldheid en bekwaamheid zijner toehoorеren. Deze heeft RUFINUS zoo veel verkort en elders weder uitgebreid (*), dat wij, in de genen, die wij nog hebben, niet zeker kunnen wezen, wat eigenlijk van de hand van ORIGENES is.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Bij deze gelegenheid mogen wij ook gewagen van zijn *Antwoord aan* JULIUS AFRICANUS, *over de Geschiedenis van* SUSANNA, wier echtheid gemelde Schrijver bestreden had, welke ORIGENES tegen hem zoekt te verdedigen, doch welke verdediging niet zeer gelukkig is uitgevallen.

Zijn Werk tegen CELSUS.

Naast den arbeid van ORIGENES over de Heilige Schriften, verdient zijne Wederlegging, die hij tegen CELSUS, welke, gelijk wij gezien hebben (†), het Christendom, in zijn Boek, *Waarächtige leere*, of *leere der waarheid* genoemd, onder de regeering van ADRIÄNUS, bestreden had, op aansporing van zijnen vriend AMBROSIUS, geschreven heeft, in acht Boeken, welke onzen tijd bereikt hebben, en met recht door MOSHEIM eene Hoogduitsche Overzetting, die in het jaar 1745 in *Quarto* door hem met aante-

(*) Deze verschoont zich deswegens te vergeefs in *Perorat. in explanat. Orig. super Epist. P. ad Rom. Tom.* IV. *pag.* 688. *sqq. edit. Ruaei.*

(†) II *Deel, Bladz.* 72.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

tekeningen is uitgegeven, waardig gekeurd zijn, gelijk zij, in de daad, in handen van alle Christenen behoorden te wezen, dewijl, wat de hoofdzaak betreft, ORIGENES den Tegenschrijver van het Christendom meesterlijk wederlegd en ontwapend heeft. Het is waar, ORIGENES heeft in zijne Wederlegging sommige zwakke plaatzen, hij heeft zijne bijzondere gevoelens hier en daar te pas gebracht, en van de *Platonische* Wijsgeerte, meer dan nodig, of zelfs met het eenvouwig Christendom bestaanbaar was, gebruik gemaakt, doch, zoodanige zwakke plaatzen zijn slechts weinigen, in vergelijking van het geheel. De aantekeningen van MOSHEIM dienen ook daar toe, niet alleen om de behandelde zaken op te helderen, maar om de antwoorden van ORIGENES te beöordeelen, somtijds evenwel streng genoeg, hoewel niet zoo streng, als door SEMLER geschied is (*). Desniettegenstaande erkennen deze beide Geleerden de verdiensten van ORIGENES in dit Werk, hetwelk ook tegen verscheiden van hunne berispingen zou kunnen verdedigd, ten minsten, uit zijne omstandigheden, en de omstandigheden van zijnen tijd, verschoond worden.

Zijn Boek over de gronden of beginselen van het Christelijk geloof.

Het Werk van ORIGENES, ten opschrift hebbende, περι αρχων, *de Principiis*, niet over de *eerste beginselen*, maar over de *gronden* of *grondbeginselen* van de Christelijke leere, in vier Boeken, verdient voornaamlijk om die reden aanmerking, omdat men uit hetzelve de meeste beschuldigingen ontleend heeft,

(*) *Magazin für die Religion* II *und* III *Theil.*

heeft, die men ten laste van ORIGENES heeft aangevoerd. Hij schreef het, nog te *Alexandrië* zijnde, om den aart van sommige leerstukken van het Christendom wijsgeerig te onderzoeken, en met zichzelve, met de Heilige Schrift, en met de Wijsgeerte te doen overëenstemmen, en dus als tot een samenstel te maken, zoodat men dit Werk niet ten onrecht, ééne eerste proeve eener Schoolsche voorstelling der Christelijke leerstukken zou kunnen noemen. Wij hebben dit Werk alleenlijk in eene Latijnsche Vertaling van RUFINUS, welke vriend en voorstander van ORIGENES, onder voorwendzel, dat het van Ketters en vijänden van ORIGENES vervalscht zij, verscheiden plaatzen weggelaten, en anderen vervormd heeft, door inlasschingen en veränderingen, zoo als hij met 's mans *Homiliën* of Leerredenen gehandeld heeft. Evenwel hebben wij nog eenige plaatzen van den Griekschen Tekst over in de *Philokalia* van ORIGENES, van welke wij zoo aanstonds spreken zullen, en van welke wij ter beöordeeling van den zin dezes Werks een goed gebruik kunnen maken. In het eerste Boek van dit Werk, handelt hij van *God*, van CHRISTUS, van den *Heiligen Geest*, van de *Vermindering of den Val*, van de *Redelijke Wezens*, van *het Einde der Wereld*, *of de Volëinding*, van de *Ligchaamlijke en Onligchaamlijke Wezens*, van de *Engelen*. In het tweede Boek, van de *wereld*, van de *eeuwige duuring der Ligchamen*, van het *begin der wereld*, *dat 'er maar één God is van de Wet en Profeeten*, *naamlijk de Vader van onzen Heere* JESUS CHRISTUS, van het *onder-*

scheid

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

scheid tusschen den rechtvaardigen en goeden God, van de *menschwording des Zoons van God*, van den *Heiligen Geest*, van de *Ziel*, van de *Wereld*, van de *Opstanding der Ligchamen*, van het *vuur en de straffen der hel*, van de *beloften des eeuwigen levens*. In het derde Boek, van den *vrijën wil*, van de *vijändlijke magten*, van de *drievuldige wijsheid*, van de *menschlijke verzoekingen*, *dat de Wereld een begin gehad heeft*, van het *einde der Wereld*. In het vierde Boek, van de *Godlijke ingeving der Heilige Schrift*, van de *rechte wijze*, *om de Heilige Schrift te verstaan*, *korte herhaling en voorstelling der voorgaande leere*.

Zijn Boek over het gebed.

Nog hebben wij van ORIGENES een geschrift over het gebed, opgedragen aan zijnen vriend AMBROSIUS, en aan TATIANA. In dit Werk bewijst hij de noodzaaklijkheid des gebeds, toont deszelfs rechte gesteldheid aan, en verklaart vervolgends het gebed, door JESUS voorgeschreven, of het *Onze Vader*. Tegen de gronden van hun, die de noodzaaklijkheid van het gebed ontkennen, omdat God toch alles, wat gebeurt, te vooren weet, omdat wij niet weten, wat wij bidden moeten, en ligt iet schadelijks bidden, en dewijl God toch alles te vooren verördend heeft, hetwelk hij, om ons gebed, niet zal veränderen, merkt ORIGENES aan, dat wij allen eenen vrijën wil hebben; God voorzag deze vrijë handelingen der menschen, en kon gevolglijk dus besluiten: „ Dezen zal ik wegens zijn vlijtig gebed verhooren, maar genen onverhoord laten, of omdat hij der verhooring onwaardig is, of omdat hij om schade-

delijke en onbetaamlijke dingen bidt. „Wat betreft, dat Gods voorwetenſchap onfeilbaar is, waar uit eene noodzaaklijkheid der menschlijke daaden ſchijnt te volgen, hij merkt aan, dat God ook dit noodzaaklijk te vooren weet, dat zeker mensch niet zoo noodzaaklijk en vast het goed of kwaad zal willen, dat hij aan geene verändering onderhevig zou wezen. Onder de voorſchriften, welke hij geeft, hoe en wat men bidden zal, zijn de volgende de voornaamſten: Men ſtelle zich levendig voor, dat God bij ons tegenwoordig is, en dat wij, in het gebed, met hem ſpreken. Hij leert, dat men tot God den Vader *alleen*, en niet tot CHRISTUS, bidden moet, maar tot God den Vader, *door onzen Heere* JESUS *en in zijnen naam*. Dewijl onze Heiland zelve zegt, niemand is goed, dan alleen God de Vader, en nademaal hij zelve onze Hoogenpriester, Hulpe, en Broeder is, zoo is het een *misſlag der eenvouwigen*, als zij tot den Zoon, met of zonder den Vader, bidden. Eindelijk vermaant hij, dat men God om zijne heilige en hemelſche gaven, niet om het aardſche en geringe, bidden moet, en op dezen grond verklaart hij, in het *Onze Vader*, de bede om *dagglijksch brood*, van het Brood des levens, of den Verlosſer. Ten ſlotte voegt hij hier bij eenige aanmerkingen over den *gemoedstoeſtand*, in welken men zich, bij het gebed, behoort te plaatzen, willende, onder anderen, dat men aan geene ontvangen beledigingen moet denken, indien men wenſche, dat God onze zonden niet gedenken zal; eene andere aanmerking gaat over de *houding des ligchaams* onder

II BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

het bidden; de *plaats*, en andere omftandigheden. Hij prijst aan de uitbreiding der handen en opheffing der oogen, en het knielen, wanneer men God om vergeving der zonden bidt. De beste plaats om te bidden zal zijn de vergaderplaats der gelovigen in de Gemeente, waar de Engelen, de kracht van onzen Heiland, en de Geesten der heiligen en overledenen tegenwoordig zijn. Onder het bidden moet men het aangezicht naa het Oosten wenden, om te toonen, dat de Ziel den opgang van het waare licht verwacht. Eindelijk, het gebed zelve behoort uit vier deelen te beftaan, na eene lofzegging aan God, door CHRISTUS, in den Heiligen Geest, in eene dankzegging voor weldaaden, eene belijdenis van zonden, eene bede om vergeving, en om de hulpmiddelen tegen de heblijkheid van zondigen, en eene bede om groote en hemelfche zegeningen voor ons en voor allen; weder met een befluit van Gods verheerlijking door CHRISTUS, in den Heil. Geest.

Opfporing tot het Martelaarfchap.

Een ander Werk van ORIGENES, dat nog overig is, draagt ten opfchrift: *Een opwekkingsfchrift, tot het Martelaarfchap.* Zijne beide vrienden PROTOKTETUS, Leeräar der Gemeente te *Cæfarea*, en de door ons reeds meermalen gemelde AMBROSIUS, moesten, geduurende de vervolging onder den Keizer MAXIMINUS, veel om het geloof uitftaan. De laatfte, een vermogend man, die ORIGENES met zijn geld behulpzaam was geweest, in het voortzetten zijner Boek-oefeningen, werd van al zijn goed beroofd, gevangen, en met hoon en fmaad rondgevoerd. Dit alles echter verdroeg hij geduldig en

ftand-

ſtandvastig, zonder aan zijnen Godsdienst ontrouw te worden, tot hij, de vervolging met des dwingelands dood ophoudende, ontſlagen werd, waar na hij nog eenige jaaren in rust leefde, en nog vóór ORIGENES overleed. ORIGENES ſchreef dit Werk, bijzonder voor deze zijne vrienden, ten einde hen tot ſtandvastigheid op te ſpooren, waar toe hij alles bijbrengt, wat niet alleen de pligt van eenen Christen, om aan de waarheid getrouw te blijven, maar ook de eere des Martelaarſchaps, thans reeds bij de Christenen zoo hoog geklommen, hem aanbood; in welk laatſte opzicht, hij zich zeer ſterk, en buiten alle mate, uitdrukt. Zoo zegt hij, dat niet alleen de goede, maar ook de kwaade Engelen, hoewel dit nog ver af zij, zich eens over ſtandvastige bloedgetuigen verblijden zullen. Elders: „ Gelijk „ die genen, die, naar de wet van MOSES, bij den „ Altaar ſtonden, door het bloed van ſtieren en „ bokken, vergeving der zonden, door hunnen dienst, „ ſcheenen aan te brengen; zoo ſtaan de zielen der „ genen, welke om de leere van JESUS gedood zijn, „ niet te vergeefs bij den hemelſchen Altaar; maar „ brengen den bidder, *door hunnen dienst*, verge„ving der zonden aan. Wij weten tevens, dat, „ gelijk de Hoogenpriester JESUS CHRISTUS zich„zelven ten offer heeft opgeöfferd, dus ook de „ Priesters, onder welken hij de hoogſte is, zich„zelven ten offer opdragen: en daaröm bij den „ Altaar, als hunne eigene plaats, gezien worden. „ Even zoodanig een onbevlekt Priester, als voor-

II BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

 „ maals

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ maals de Joodſche waren, die ook een onbevlekt „ offer offert, is de ſtandvastige Belijder en de vol- „ komen Martelaar." Hoe veel voedzel ſoortgelijke onvoorzichtige gezegden, tot het bovenmatig veréë- ren der Heiligen hebben gegeven, zal het vervolg dezer Geſchiedenis leeren, waar bij wij nog deze voegen mogen: „ Misſchien zullen, gelijk wij door „ het dierbaar bloed van JESUS gekocht zijn —— „ ook ſommigen *door het dierbaar bloed der Mar-* „ *telaren gekocht worden.* enz."

Verloren ſchriften van ORIGENES.

Voorts zijn zeer vele ſchriften van ORIGENES voor ons verloren gegaan, van welke wij of geheel niets, of ſlechts eenige weinige brokſtukken, overig hebben. Van alle zijne menigvuldige *Brieven*, kunnen wij alleen, behalven het reedsgemelde antwoord aan JULIUS AFRIKANUS, eèn ſtuk van eenen Brief lezen, waar in hij den ijver van zijnen vriend AMBROSIUS roemt, om zich in de Heilige Schriften en derzelver zin te oefenen; eenige regels uit eèn' anderen, in welke ORIGENES zich verdedigt tegen lieden, die zijne genegenheid voor de Griekſche Geleerdheid en Wijsgeerte berispten; een ſtuk van eenen anderen, daaröm merkwaardig, omdat hij daar in klaagt, over de vervalſching van zijne ſchriften, doch zich te gelijk troost, omdat dit ook aan den Apostel PAULUS, blijkens zijnen tweeden Brief aan de Gemeente van *Thesſalonica*, gebeurd is; en een' Brief, aan zijnen leerling, den vermaarden GREGORIUS THAUMATURGUS, of den *Wonderdoener*, wien hij vermaant, om bij zijne Godsdienſtige kundigheden, ook de Griekſche

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

ſche Wijsgeerte en Wetenſchappen te bate te nemen — Nog had ORIGENES twee Boeken geſchreven *over de Opſtanding*, en *twee Geſprekken over het zelfde Onderwerp*, van welk een en ander ſlechts eenige plaatzen zijn overgebleven — Doch gewigtiger is het verlies van een Werk, in navolging van het *Tapijtwerk* van zijnen Leermeester CLEMENS *van Alexandrië*, onder denzelfden Titel (*ςρωμαἶεις*, *Tapijtwerk*, of *een Werk van menigvuldige geleerdheid en wetenſchap*,) in tien Boeken geſchreven, waar in hij de Leerſtellingen der Christenen en der Heidenſche Wijsgeeren met malkander vergeleken had, van hetzelve zijn alleenlijk eenige weinige plaatzen voorhanden, in éćne van welke ORIGENES, met PLATO, leert, dat, „ de leugen ſomtijds voor de „ menſchen nuttig is, wanneer het voordeel van „ den toehoorer veréïscht, dat men zich van dub„ belzinnige woorden en raadzels bedient, opdat, „ deels, de waarheid hare achtbaarheid bij hem be„ houde, en deels, opdat het geen zonder ſluiër „ ſchadelijk zou kunnen worden, met denzelven „ bedekt worde. Doch, de mensch, die zich tot „ een' leugen genoodzaakt ziet, moet zich van dit „ middel, als van eene kruiderij en artzenij, met „ mate bedienen; zoo als JUDITH, ESTHER, en „ JAKOB, gedaan hebben. Doch, liegt men niet zoo, „ dat 'er veel goeds uit ontſtaat, zoo zijn wij vij„ anden van hem, die zichzelven de waarheid ge„ noemd heeft." Uit deze plaats leidt HIËRONYMUS (*) dit

(*) *Libr.* I. *adv. Rufin.*

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

dit besluit af: „ Wie derhalven frisch weg liegt, „ en zonder eenige schaamte, wat hem voor den „ mond komt, tegen zijne broederen verdicht; „ die betoont zich den besten Leeräar." Een besluit, waar mede echter alleen drift en partijdigheid ORIGENES woorden, hoe ruw en onbedachtzaam zij ook zijn mogen, heeft kunnen bezwaren.

Werken van anderen, aan ORIGENES toegeschreven.

Behalven de echte schriften van ORIGENES, zijn 'er ook nog verscheiden Opstellen van onbekenden, die, onder zijnen naam, door onbekenden uitgegeven, of in laater tijd, zonder genoegzamen grond, aan hem toegeschreven zijn. Dus heeft JO. RUD. WETSTEIN zich, door de gelijkheid van naam, laten misleiden, om zeker *Gesprek tegen de Marcioniten* aan ORIGENES toe te eigenen, hetwelk eenen laateren ADAMANTIUS, die, ten tijde van KONSTANTYN *den Grooten*, geleefd heeft, tot Schrijver heeft; ook heeft J. GRONOVIUS een ander klein Werk, onder den Titel φιλοσοφȣμενα, (*over de leerstelsels der Wijsgeeren*,) verkeerdelijk onder den naam van ORIGENES, in zijnen *Thesaurus Antiquit. Græc.* (*) geplaatst. Om van geene anderen te spreken.

Bij deze opgave van ORIGENES schriften, of die aan hem worden toegekend, moeten wij nog melding maken van eene kleine verzameling van merkwaardige ophelderingen der Heilige Schrift, onder het opschrift Φιλοκαλια, (*uitgelezen schoone plaatzen*,) door twee van ORIGENES leerlingen, BASILIUS *den Grooten*, en GREGORIUS *van Nazianzus*, uit zij-

(*) *Tom.* X. *pag.* 257.

zijne Uitlegkundige Verklaringen des Bijbels bijëengebracht, waar door vele van zijne merkwaardige verklaringen voor ons bewaard zijn gebleven, die anders met de grooter Werken, waar uit zij getrokken zijn, verloren zouden wezen.

Uitgaven zijner Werken.

Wij zijn, om hier niet te ſpreken van verſcheiden bijzondere uitgaven van enkele ſchriften van dezen geleerden Kerkvader, de eerſte uitgave van het grootſte gedeelte zijner Uitlegkundige Werken, in het Grieksch, verſchuldigd aan PETRUS DAN. HUET, met eene uitgebreide en geleerde Inleiding, onder den Titel, *Origeniana*, en met aantekeningen, te *Rouan* 1668, in twee Deelen in *Folio*, naderhand te *Parys* 1679, en te *Frankfort aan den Main* 1684. Doch de volledige uitgave van alle Werken van ORIGENES, zoo die nog in 't Grieksch, als alleen in Latijnſche Overzettingen, voorhanden zijn, hebben wij te danken aan CHARLES DE LA RUE, en deszelfs Broeders Zoon, CHARLES VINCENT DE LA RUE, beiden van de orde der *Benedictinen*, in IV deelen in *Folio*.

Gevoelens van ORIGENES.

Laat ons nu eenen overſtap doen tot de gevoelens van ORIGENES, zoo ver wij dezelve uit deze zijne ſchriften in ſtaat zijn op te maken; waarömtrent vooräf de ééne en andere aanmerking ter nodige opheldering zal kunnen dienen. Voor alles dan behoort opgemerkt te worden, dat ORIGENES in de algemeene leere der Christenen, die hij *Apostolica et Eccleſiaſtica Prædicatio* noemt, (*de Apostoliſche en Kerkelijke Prediking*,) ook *Traditio*, (niet *overlevering*, maar *leere der Kerk*,) hetwelk bij hem

 het

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

het zelfde is, even gelijk dit woord *Traditio*, bij IRENEUS en andere vroeger Kerkvaders, dus genomen wordt (*), niets wilde veränderen (†); hij wil alleen de *volksleere* nader ophelderen en bepaalen, en op het geleide der Wijsgeerte, de verborgene oorzaken en redenen, maar ook de *wijze*, en het *hoe* der dingen, waar van de Godlijke Boeken fpreken, naarfpeuren. Dit betaamt, volgends hem, de Leeraaren en geleerde Christenen, opdat de geheele leere een wijsgeerig famenhangend voorftel zij, en te beter tegen de Heidenfche Wijsgeeren kan verdedigd worden. Uit deze aanmerking volgt eene tweede: Dewijl ORIGENES, in navolging van zijnen leermeester CLEMENS, en anderen, tusfchen het gene voor den eenvouwigen Christen, en het gene voor den fcherpzinnigen geleerden voegde, onderfcheid maakte, behoeft men zich niet te verwonderen, dat hij, fomtijds, zichzelven fchijnt tegen te fpreken, te weten, op de ééne plaats fchrijvende naar de vatbaarheid der eenvouwigen, en op de andere, naar de fcherpzinnigheid der Wijsgeerte. Somtijds echter was dit verfchil met zichzelven bij ORIGENES een gevolg van zijn menigvuldig fchrijven, en van zijne waarheidliefde, waar door hij telkens fchreef, het geen hij thans voor waarheid hield. Eene derde aanmerking is,

(*) Vergelijk het II. *Deel*, *Bladz.* 248.

(†) *Illa fola credenda est veritas, quæ in nullo ab Ecclefiaftica discordat traditione.* „ Men moet die waar„ heid alleen geloven, die nergens in van de leere der „ Kerk verfchilt." *Voorr. voor zijn Boek de Principiis.*

is, dat ORIGENES, nederig van zichzelven gevoelende, meestäl zijne meest gewaagde gevoelens, twijfelend en met schroom, of ook wel enkel als bedenkingen en vragen voorstelt, latende het oordeel aan zijne Lezers over, en zich aan beter gedachten onderwerpende. Eindelijk, merken wij aan, dat zijne tegenpartijders met deze beide laatste omstandigheden hun voordeel gedaan, en hem dwaalgevoelens te last gelegd hebben, omtrent welke hij zich dikwijls elders beter verklaard heeft, en zijne vrijë gedachten te scherp hebben beöordeeld, hem niet zelden verkeerde vertalingen zijner gezegden voor zijne gevoelens opdringende, als ook, dat velen hunner eerst na zijne dood hem hebben beschuldigd, wanneer hij zich niet meer verdedigen kon. Door deze en soortgelijke aanmerkingen in het oog te houden, zullen wij, hoewel men hem niet geheel zal kunnen verdedigen, dezen grooten man recht kunnen doen wedervaren, bij wien wij zoo veel goeds vinden, doch, die zelfs bij zijn leven reeds zoo vele vijänden had, en toen al klaagde, dat men zijne schriften vervalschte.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

De leere der Kerk volgends ORIGENES.

Daar ORIGENES wel niet alle, maar nogthans de voornaamste leerstukken der Christenen, in welke hij betuigde in te stemmen, ons heeft opgegeven (*), willen wij dezelve hier eerst plaatzen, te meer, omdat ons dus, uit zijn getuigenis, blijken zal, dat, in de hoofdzaak, de leere der Christenen tot hier toe geene wezenlijke verändering ondergaan hebbe.

Het

(*) In de boven aangehaalde *Voorreden.*

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Het geen dan, onder de Christenen, naar de leere der Apostelen, openlijk en bepaald, werd voorgedragen, bestond, onder anderen, in de volgende punten: „ Eerstelijk, dat 'er één eenig God is, die „ alles geschapen en gemaakt, en uit niet alles „ voortgebracht heeft. — II. Dat deze, in de laatste dagen, gelijk hij te vooren door zijne Profeeten beloofd had, onzen Heere JESUS CHRISTUS „ heeft gezonden, om eerst *Israël*, maar daarna „ ook de Heidenen, te roepen. III. Dat dezelfde „ JESUS CHRISTUS, die gekomen is, vóór alle „ Schepselen uit den Vader geboren is. IV. Nadat „ hij, in de Schepping van alles, den Vader gediend „ had, (want door hem is alles gemaakt,) heeft „ hij zich, in de laatste tijden, vernederd, en is „ een mensch geworden. Hij is vleesch geworden, „ daar hij God was, en is God gebleven, hetwelk „ hij te vooren was. Hij nam een ligchaam aan, „ gelijk het onze, en daar in alleen onderscheiden, „ dat hij uit eene Maagd, en van den Heiligen „ Geest, geboren is. V. Deze CHRISTUS is waarlijk, en niet alleen in schijn, geboren, heeft dus „ geleden, en is den gemeenen dood waarlijk gestorven. Want hij is waarlijk opgestaan, en na „ zijne opstanding met de leerlingen verkeerd hebbende, opgenomen. VI. Eindelijk leerden zij ook „ den Heiligen Geest, veréénigd, (*sociatum*,) in „ eere en waardigheid, met den Vader en den Zoon. „ VII. Dat de Ziel haar eigen wezen en leven heeft, „ en als zij ééns uit de wereld verhuist, naar hare „ werken beloond zal worden, en of tot het erf-

„ deel

„ deel des eeuwigen levens en der zaligheid komen, „ als hare daaden haar zulks zullen toebrengen, of „ tot het eeuwig vuur en ftraffen verdoemd, wan- „ neer zij zich dit, door hare zonden, waardig ge- „ maakt zal hebben. VIII. Verders leerde men, dat „ 'er een tijd komen zal, van de opftanding der „ dooden, wanneer *dit* ligchaam, *hetwelk* in ver- „ derflijkheid gezaaid wordt, in onverderflijkheid „ verrijzen, en het gene in oneëre gezaaid is, in „ heerlijkheid ontluiken zal. IX. In de leere der „ Kerk is ook vastgefteld, dat alle zielen redelijk „ zijn, en eéne vrijë keuze en wil hebben. Dat zij „ in ftrijd zijn tegen den Duivel en zijne Engelen, „ en andere vijändlijke krachten, welke haar in de „ zonden willen verwarren, die wij, indien wij an- „ ders recht en voorzichtig leven, veelmeer zoeken „ af te leggen. X. Van den Duivel en zijne Enge- „ len en de vijändlijke krachten leert men wel in „ de Kerk, dat zij beftaan, maar wat zij zijn, en „ hoe zij zijn, is niet genoeg bepaald. Doch het „ gevoelen der meesten komt daar op uit, dat de „ Duivel een Engel geweest en afvallig geworden „ is, en dat hij zeer vele Engelen overreed heeft, „ om met hem te zondigen, welke ook daaröm zij- „ ne Engelen genoemd worden. XI. In de openbare „ leere is verders aangenomen, dat deze wereld ge- „ fchapen is, en van zekeren tijd af heeft begon- „ nen te beftaan, gelijk zij ook weder, naar hare „ verderflijkheid, zal ontbonden worden. XII. De „ Heilige Schrift is door den Heiligen Geest ge-

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ fchreven of ingegeven, en heeft niet alleen den „ zin, die voor elk eenen open ligt, maar nog bo- „ vendien eenen anderen, die voor de meesten ver- „ borgen is. Want de uiterlijke voorftellen der „ Schrift zijn beelden van zekere heilige Verborgen- „ heden, (*Sacramenta*,) en van Godlijke zaken. „ Hier in ftemt de geheele Kerk overëen, dat de „ gantfche wet geestelijk is, maar dat niet alles, „ wat de wet geestelijk aanduidt, aan allen bekend „ is, dan alleen aan die genen, aan welke de ge- „ nade des Heiligen Geestes, door het woord der „ wijsheid en der kennisfe, gefchonken wordt. Ein- „ delijk XIII., ftaat in de leere onzer Kerke, dat „ 'er zekere goede Engelen van God en krachten „ zijn, welke hem ten dienst ftaan, om het heil „ der menfchen te bevorderen; doch, wanneer zij „ gefchapen, en van welke natuur zij zijn, is we- „ deröm nog niet openlijk genoeg beflist."

Gevoelen van ORIGENES omtrent de lijst der Heil. Boeken.

Deze leere der Kerke legt ORIGENES zelve tot eenen grondflag, maar veröorlooft zich, om door verdere ontwikkeling derzelve, door vergelijking, en door gevolgtrekkingen, dezelve tot eene wetenfchap te vormen, en daar aan eene Wijsgeerige gedaante te geven, waar bij hij echter dikwijls de betuiging herhaalt, dat hij alleen eene proeve neemt, en eenen ftap waagt, evenwel fpreekt hij ftouter, wanneer hij meent, zekerheid te hebben. Voorts volgde hij de Wijsgeerte van AMMONIUS, welke hem daar toe verleidde, dat hij de Heidenfche famenftellen der Wijsgeerte met de leere der Heilige Schrift wilde overëen-

eenbrengen, hetwelk noodzaaklijk, tot verderf en verwrikking der laatste, moest uitlopen. Doch, laat ons zijne gevoelens in de bijzonderheden beschouwen.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

De lijst der Hebreeuwsche Boeken des Ouden Testaments is bij ORIGENES dezelfde, als bij de Jooden (*), alleen haalt hij ook de Boeken der *Makkabeën*, en het Boek van HENOCH, onder den naam van de *Schrift* aan, en gebruikt ze, om zijne stellingen te bewijzen. Dat hij ook de echtheid der Geschiedenis van SUSANNA erkende, hebben wij boven reeds gezien, uit zijne verdediging derzelve tegen JULIUS AFRIKANUS. Van den Brief aan de *Hebreën* meldt hij, dat dezelve niet van alle Christenen voor eenen Brief van den Apostel PAULUS gehouden werd, waar aan hij ook zelve twijfelt, wegens den sierlijken stijl, evenwel haalt hij dezen Brief elders in zijne schriften meenigmalen aan, als een Werk van den Apostel PAULUS, of omdat hij naderhand hier van meer zekerheids verkregen had, of omdat, gelijk hij aanmerkt, de leere en denkwijze van dezen Apostel daar in ten minsten vervat was. Hij twijfelt insgelijks omtrent den tweeden Brief van PE-

(*) In de lijst van ORIGENES bij EUSEB. *Hist. Eccles. Libr.* VI. *C.* 25., ontbreekt wel de verzameling der XII *kleine Profeeten*, doch alleen, door eenen misslag der afschrijveren, dewijl anders het getal van 22 Boeken der Joodsche Kerk, dat ORIGENES opgeeft, niet uitkomt, ook vindt men ze in de Werken van HILARIUS op dezelfde lijst uitdruklijk genoemd. Zie VALES. *ad* EUSEB. *l. c.*

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

PETRUS, den tweeden en derden van JOÄNNES, als ook over de Brieven van JAKOBUS en JUDAS, zonder dezelven echter aan deze Apostelen volstrekt te ontzeggen, gelijk hij dan ook van de meesten derzelven in zijne schriften gebruik maakt. Verders haalt hij verscheiden onëchte Boeken aan, als het *Euängelie der Hebreën*, het *Euängelie* van PETRUS, de *Geschiedenis van* PAULUS enz., zonder echter ergens te kennen te geven, dat hij ze voor echt erkent. Maar in zijne verklaring over den Brief aan de *Romeinen* verklaart hij, dat hij den *Herder van* HERMAS, niet slechts voor een nuttig, maar voor een van God ingegeven Boek aanziet, doch te gelijk erkennende, dat niet alle Christenen van dit gevoelen waren. Uit dit alles zien wij, hoe de vrijheid van onderzoek en denken, ten opzichte van dit onderwerp, welke ons tevens ten waarborg verstrekt, dat de Christenen daar omtrent niet los of willekeurig gehandeld hebben, tot hier toe voor niemand aanstootlijk of ongeöorloofd gekeurd zij.

Zijn gevoelen omtrent den zin der H. Schrift.

In de Uitlegkunde der Heilige Schrift, omtrent welke ORIGENES zichzelven zoo verdienstelijk heeft gemaakt, door zijnen oordeelkundigen arbeid, heeft deze zelfde groote man, door zijne gevoelens omtrent den zin der Heilige Schriften, een onbegrijpelijk groot nadeel gesticht. Volgends de leere van PLATO onderstellende, dat de menschen uit drie deelen bestaan, het Ligchaam, de Ziel, en den Geest, oordeelde hij, dat men ook aan de Heilige Schrift eenen drievouwigen zin moet geven, den *woordelijken*, anders ook *letterlijken*, of *geschiedkundigen*; den

den *zedelijken*; en den *geestelijken* of *geheimzinnigen*. (*Mystischen.*) Dezen driedubbelen zin vindt men wel niet overäl, maar evenwel somtijds, bij malkander in dezelfde plaatzen, doch nergens den woordelijken zin alleen. De *woordelijke* zin, het *Ligchaam der Heilige Schrift*, is wel op zichzelven voor de eenvouwigen nuttig, maar een wijs en volmaakt Christen moet tot de *Ziel* en den *Geest* doordringen. Het onderscheid niet in het oog houdende, tusschen den letterlijken zin van onëigenlijke bewoordingen of beelden, en den letterlijken zin, die daar in ligt opgesloten, deed hij de onvoorzichtige uitspraak, dat vele Bijbelplaatzen volstrekt geenen letterlijken zin hebben, dat in de geschiedenis en zedenleere veel voorkomt, hetwelk naar de letter Gode onbetaamlijk, den Heilige mannen onwaardig, onwaar, ongerijmd, en nutteloos is. Het volgende strekke ten voorbeeld van zijne ruwe uitspraken, in dit opzicht: „ Wanneer wij," zegt hij (*), sprekende van de wet aangaande het onderscheid tusschen de reine en onreine dieren, „ hier bij de letter staan blijven, en het gene in de wet geschreven is, naar het Joodsche of naar het gewoon gevoelen, opvatten, dan schaam ik mij, te moeten zeggen, en erkennen, dat God zulke wetten gegeven heeft. Want, de wetten van menschen, bij voorbeeld, der Romeinen, of Athenienſen, of Lacedemoniërs, zullen veel diepzinniger en ver- „ stan-

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

(*) *Homil.* VII. *in Levit.* *p.* 226. *Tom.* II. *Ed.* *Benedictin.*

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ ſtandiger ſchijnen. Maar, wanneer Gods wet in „ den zin genomen wordt, dien de Kerk leert, dan „ overtreft zij alle menschlijke wetten, en dan zal „ men gelooven, dat zij waarlijk eene wet van God „ is.” Ook bedient hij zich, tot een bewijs van dit zijn gevoelen, van de woorden des Apostels, *dat de letter doodt*, maar de *geest levend maakt*. De meerverheven zin der Schrift is dan, volgends ORIGENES, deels *zedelijk*, volgends welken de Bijbelſche verhaalen leeringen in zich bevatten voor de bekeering en het leven der Christenen, deels *geestelijk*, zoodat de Joodſche Geſchiedenis en Wetten zien op hemelſche dingen, waar van zij ſchaduwen zijn, en de gebeurenisſen dezer wereld op den toeſtand en veränderingen der *geestelijke* wereld, zoo de hemelſche, als de aardſche, dat is, de Kerk. „ Daar is toch,” zegt hij (*), „ behalven deze zichtbare en onzichtbare wereld, eene „ andere onzichtbare, enkel door het verſtand be- „ grijpelijke, wier aanſchouwen en ſchoonheid die „ genen genieten zullen, die rein van harten zijn, „ en die daar door tot het aanſchouwen van God „ zelven voorbereid worden, zoo verre God naar „ zijn wezen aanſchouwd kan worden. ” In die geestelijke wereld vindt hij de oorſpronglijke denkbeelden van alles, wat in deze zichtbare wereld voorvalt; waar in weder het gevoelen van PLATO, bij hem aangenomen, doorblinkt, nopens de denkbeelden, of het *denkbeeldige* in God, naar welke al-

(*) *Comm. in Joann. p.* 305. *T.* IV. *ed. Bened.*

alles geſchapen is. Verders verdeelt ORIGENES dezen *geestelijken* zin in den *allegoriſchen* of *leenſpreukigen*, welke op de Kerk van CHRISTUS ziet, en den *Anagogiſchen*, die tot de bovenhemelſche wereld opleidt. Ook maakt hij elders een onderſcheid tusſchen den *Allegoriſchen*, *Tropologiſchen*, en *Anagogiſchen* zin der Heilige Schrift, waar van hij den eerſten in het Oude Testament, den anderen in het Nieuwe Testament, en den laatſten in de toekomende wereld, zoekt. Voorts is ORIGENES zeer onzeker omtrent de regelen, naar welke de betekenis van dezen drieledigen zin moet vastgeſteld worden; voor zichzelven gaat hij ook, doorgaands, met omzichtigheid en ſchroomvalligheid, te werk, en bij ſlot, merkt hij de bekwaamheid, om den geestelijken zin der Heilige Schrift op te ſpooren, aan, als eene bijzondere Godlijke gave en verlichting, om welke hij, bij ſoortgelijke onderzoekingen, meermalen God bidt, en die hij zichzelven niet, met vertrouwen, durft toeſchrijven. Met dit alles ſtelt zoodanige wijze van uitleggen eene wijde deur open voor allerhande dweepächtige, dubbelzinnige, verkeerde, en zelfs aanſtootlijke gevoelens, waar door de eenvouwigheid der waarheid en van den redelijken Godsdienst verloren gaat, dewijl men, dus te werk gaande, van alles alles maken kan, gelijk dan ook de voorbeelden van zoodanig misbruik in volgende tijden niet zeldzaam zijn.

Het zal velen vreemd voorkomen, hoe het mooglijk ware, dat ORIGENES, die zoo veel aan de let-

II BOEK IX. Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

ter der Heilige Schrift oordeelkundig gewerkt heeft, en zoo, boven andere Kerkleeräars, van die eerste tijden, was toegerust, met hulpmiddelen, tot de redelijke uitlegging der Heilige Schriften, en die ook, wezenlijk, zoo vele goede verklaringen van den letterlijken zin derzelve heeft gegeven, tot eene zoo willekeurige, gekunstelde, en onzekere wijze van uitlegging gekomen is, en daar in zoo veel gedaan heeft, dat men hem, met recht, den naam van *Pater Allegoriarum*, (Vader of uitvinder der Leenspreuken,) gegeven heeft. De Heidensche Wijsgeer PORFYRIUS (*) geloofde, dat ORIGENES deze wijze van uitlegging van de Grieksche Heidensche Schrijveren ontleend had, die zich daar van tot het verklaren van de geheimen van hunnen Godsdienst bedienden. Doch, ORIGENES was, langs eenen naderen weg, tot dit gevoelen gekomen. De *Allegorische* leerwijze heerschte reeds te *Alexandrië*, zedert de tijden van den Jood FILO; CLEMENS van *Alexandrië*, de leermeester en voorzaat van ORIGENES, in zijn ambt, was hem daar in ook reeds voorgegaan; maar voornaamlijk, werd ORIGENES daar toe bewogen, doordien hij geloofde, dat verscheiden plaatzen der Heilige Schrift tegen de tegenwerpingen en spotternijen van hare vijanden niet anders konden gehandhaafd worden; ook meende hij, langs dezen weg, de Jooden te ligter te kunnen overtuigen, en de dwalingen der *Gnostieken* gemaklijker te wederleggen.

(*) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 19.

gen. Eindelijk, vond hij deze wijze van uitlegging zeer geschikt, om de gronden der Christelijke leere geleidelijker en wijsgeeriger voor te dragen, en het geen het voornaamste was, om zijn wijsgeerig samenstel en gevoelens met den Bijbel overëen te brengen, en uit denzelven sterkte en kracht bij te zetten (*).

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Zijne gevoelens.

Daar ORIGENES, met de uitgebreidste geleerdheid, die in zijnen leeftijd mooglijk was, echter meer sterkte van geheugen, verbeeldingskracht, en vernuft, dan van oordeel en scherpzinnigheid, in zijne schriften, vertoont; daar hij de Wijsgeerte van AMMONIUS te veel vertrouwde, en al te mild tot verklaring van den Christelijken Godsdienst gebruikte; daar hij zoo veel geschreven heeft, en zich, in zijne wederleggingen, bij voorbeeld, van CELSUS, geern naar zijne partijën richtte, om hen te zekerer te kunnen overwinnen, en soms de hoogere wijsgeerige voorstelling der leere, elders weder de gemeene volksvoordragt volgde; eindelijk, dewijl zijne schriften vele veränderingen ondergaan hebben, en meest enkel in overzettingen tot ons gekomen zijn, behoeft het ons niet te verwonderen, dat wij bij hem vele vreemde ja ongerijmde gevoelens, die met de leere van het Christendom niet of naauwlijks zijn overëen te brengen, aantreffen, van welke zijne vijänden gebruik gemaakt hebben, om hem hevig te

(*) Men vergelijke, met het gene wij van deze uitlegkunde van ORIGENES gezegd hebben, MOSHEIM, *Nodige Ophelderingen*, III. *Deel*, *Bladz.* 241. volgg.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

te beschuldigen. Wij willen eenige bijzonderheden daaromtrent opgeven.

Van God.

HIËRONYMUS (*) en anderen beschuldigen ORIGENES, dat hij geleerd hebbe, dat God *ligchaamlijk* zij. Ondertusschen zegt hij zelve (†), met even zoo vele woorden: „ Derhalven alles, wat ligchaamlijk is, in elken zin, van God ontkend en „ wederlegd hebbende, zeggen wij, naar waarheid, „ dat God onbegrijpelijk en onbevattelijk is." Men kan hem dus, ten dezen opzichte, alschoon hij ook, op sommige plaatzen, zich niet duidelijk, ja misschien bedenklijk, omtrent dit onderwerp heeft uitgedrukt, heel wel vrijspreken; te meer, omdat hij zelve ons verzekert, dat, zelfs bij de rechtzinnigen, ten zijnen tijde, het onderzoek nog vrijstond, in hoe verre het woord, *ligchaamlijk*, van God gebruikt kan worden (§).

Van de Drieëenheid.

Wat ORIGENES eigenlijk gevoeld heeft, omtrent God den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, of gelijk men ze noemt, de leere *der Drieëenheid*, is moeilijk te bepaalen, en het behoeft ons niet te verwonderen, dat men, in de IV en Vde eeuw, getwist heeft, of hij, in dit leerstuk, rechtzinnig te achten zij, dan of hij nader bij de *Ariäansche* stellingen gekomen zij. In zijn Boek, *over de Grondbeginselen* (**), is hij over dit onderwerp wel breedvoerig, doch tevens ontdekt men daar duidelijke spooren,

(*) *Epist.* 59. *ad Civit.* (†) *De Princip. Cap.* 1.
(§) *Inleid.* op zijn Werk, de *Princip. Sect.* 16.
(**) *Cap.* 2.

ren, dat RUFINUS, voor zijne rechtzinnigheid zorgende, in zijne vertaling, verſcheiden gezegden heeft ingelascht, en anderen veränderd. ORIGENES onderſcheidt in CHRISTUS zijne Godlijke en zijne menschlijke natuur. Naar de eerſte is hij de eeniggeboren Zoon des Vaders, de wijsheid en kracht van God, doch eene wijsheid, wie men een *eigen beſtaan* moet toekennen. God is nooit zonder de geboorte dezer wijsheid geweest, en zij is geboren zonder eenig begin. Zij heet ook *Logos*, of het *Woord*, die aan alle Schepzelen de geheime en verborgen dingen openbaart. Men moet zich bij deze geboorte niets menschlijks of ligchaamlijks voorſtellen. Geen menschlijk verſtand kan bevatten, hoe de ongeboren God de Vader zij des eeniggeboren Zoons. Deze geboorte is zoo eeuwig, als de glans uit het licht. Hij is geen aangenomen, maar een natuurlijke Zoon. Deze is Gods beeld, welke bewoording ook de eenheid van natuur en zelfſtandigheid in zich bevat. Dit en nog meer vinden wij in de aangehaalde plaats van zijn Werk, over de *Grondbeginſelen*, doch, hoe weinig men de vertaling van RUFINUS vertrouwen kan, ziet men niet alleen uit HIËRONYMUS en AUGUSTINUS, die aan ORIGENES geheel andere woorden in den mond leggen, maar ook uit het volgende overblijfzel van den Griekſchen Tekst, van die plaats, die dus luidt: „ De *Logos*, CHRISTUS, is „ het beeld van Gods goedheid, maar niet de goed„ heid zelve: Men kan hem wel de goede Zoon „ noemen, maar niet, eeuwig en volſtrekt, goed: „ En, gelijk hij het beeld van den onzienlijken God

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ is, en in zoo verre God, maar niet die, van wien „ CHRISTUS zelve zegt: *opdat zij u kennen, den* „ *eenigen waarächtigen God*, zoó is hij het beeld „ der goedheid, maar niet, gelijk de Vader, in den „ volſtrekten zin, goed." In zijn Werk tegen CELSUS ſpreekt hij dikwijls geheel onbehoedzaam. „De „ Profeeten," zegt hij (*), „ hebben betuigd, dat „ CHRISTUS de groote kracht Gods, en naast den „ God en Vader over allen, God is." Hij noemt hem den anderen *God* (†), en keurt het af, wanneer ſommige gelovigen den Zaligmaker den *hoogſten God* noemen. Het ſchijnt, uit vergelijking van deze en andere plaatzen, dat ORIGENES, gelijk wij dit reeds van meer Kerkvaders, die deze Verborgenheden wijsgeerig hebben willen verklaren, gezien hebben, dat ORIGENES wel den Zoon, gelijk ook den Heiligen Geest, voor God, en der Godlijke natuur deelächtig, erkent, maar dat, gelijk de ſtraalen, uit de Zon uitgaande, minder zijn, dan de Zon, dus ook de Zoon minder is dan de Vader.

Van den Heiligen Geest in het bijzonder, leert hij, doch weder volgends de Overzetting van RUFINUS (§), dat men van zijn beſtaan niets weet, buiten en zonder de Heilige Schrift. Zijn beſtaan (*ſubſtantia*,) is van *zoo groot* aanzien en waardigheid, dat hij, in de bediening des Doops, met den Vader en den Zoon gevoegd wordt, en wie den Heiligen Geest lastert, heeft geene vergeving te wachten,

(*) *Libr.* II. *Contra* CELSUM. (†) *Libr.* V.
(§) *De Princip Cap.* 3.

ten, noch in deze, noch in de toekomende wereld. Elders echter (*) doet hij moeite, om te bewijzen, dat de Heilige Geest minder is, dan de Zoon, ja de vraag is, zegt hij, of de Heilige Geest, wanneer hij het van den Zoon van God leert, alles begrijpt en vat, wat deze, van het begin af bestaande, met oogen, die hij steeds op den Vader geslagen houdt, kent? Gelijk dit dan ook de algemeene beschuldiging der Ouden is, dat hij den Heil. Geest beneden den Vader en Zoon gesteld heeft, zonder dat zijne vrienden hem daarömtrent geheel hebben kunnen ontschuldigen.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ Dat de Wereld niet van eeuwigheid af bestaan, maar in den tijd een begin genomen hebbe, en ook weder vergaan zal, leert de Schrift zoo duidelijk, dat ook de Ketters daar van niet afgaan." Zoo spreekt ORIGENES (†), doch hij weet dit met de *Platonische* Grondstelling, der nieuwe *Platonisten*, dat alles van eeuwigheid af uit God, den oorsprong van alles, voortvloeit, dus te rijmen, dat, volgends hem, ontelbare Werelden, reeds vóór de onze, bestaan, en een einde genomen hebben, gelijk ontelbare Werelden, na deze, het bestaan krijgen, en malkanderen onäfgebroken opvolgen zullen.

Omtrent de eeuwigheid der Wereld.

Hij geloofde een voorbestaan van alle zielen, lang vóór het Scheppen dezer Wereld, uit de Godlijke natuur voortgekomen. Dus bestond ook de ziel van CHRIS-

Omtrent het voorbestaan der Zielen.

(*) *Comment. in Joann.*

(†) *De Princip. Libr.* III. *Cap.* 5. Vergelijk *Libr.* II. *Cap.* 1. en 3.

II. BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

CHRISTUS, als de allerheiligste, deze bleef het Woord en de Wijsheid Gods zoo onäfscheidelijk aanhangen, dat zij daar mede één Geest geworden is. Deze geestelijke zelfstandigheid was de Middelaar, die nodig was, opdat God in de menschlijke natuur veréénigd werd. De onveränderlijke heiligheid van deze ziel van CHRISTUS vergelijkt ORIGENES bij een gloejend ijzer, wiens vuur, hetwelk hij het Godlijke noemt, dat daar in zelfstandig woonde, nooit verminderd is (*).

Over den vrijënwil.

De ziel is, volgends ORIGENES, eene *gevoelige* en *beweegbare zelfstandigheid*. Alles, wat leeft, heeft eene ziel, zelfs aan God wordt, in de Heil. Schrift, eene ziel toegeschreven, daar door zal men, misschien, zijnen eeniggeboren Zoon kunnen verstaan. Alle zielen hebben eenen vrijën wil, waar door zij goed en kwaad uitöefenen. Naarmate zij, in hun voorbestaan vóór deze Wereld, dien wel of kwalijk gebruikt hebben, zijn zij, van God, rechtvaardig, op deze Wereld in gelukkige of ongelukkige omstandigheden geplaatst, zoodat men kan zeggen, dat, gelijk 'er eens een algemeen oordeel van vergelding zal plaats hebben, het zelfde reeds te vooren insgelijks heeft plaats gehad (†). In den tegenwoordigen toestand op deze Wereld behouden de menschen steeds dezen vrijën wil, zij worden wel door vijändlijke magten ten kwaade verleid, maar kunnen echter doen, wat zij willen. Doch dan, wanneer zij zich ten goede wen-

(*) *De Princip. Libr.* II. *Cap.* 6.

(†) *De Princip. Libr.* II. *Cap.* 8, 9.

wenden, helpt God hen verder. Wendt de mensch zich tot het kwaade, zoo komt hij onder de magt der booze geesten, wanneer hij aan derzelver verleiding gehoor geeft. Dat de mensch het goede wil en verkiest, komt van en uit hem zelven, maar niet van God, dan in zoo verre deze aan den mensch het vermogen van willen in het gemeen geschonken heeft (*). Hij erkent wel den zedelijk verdorven toestand van het menschdom, hetwelk aan de ijdelheid onderworpen is, doch leidt dezelve niet af van ADAMS eerste zonde, maar merkt ze veel meer aan, als eene straffe voor de zonde, door de zielen, geduurende haar vorig bestaan, bedreven.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Bestuur der Wereld door de Engelen.

Gelijk hij voor waarschijnlijk houdt, uit beginselen der Heidensche, inzonderheid der Platonische, Wijsgeerte, dat zon, maan, starren, en alle hemelsche en aardsche ligchamen, door zielen of geesten bezield en geregeerd worden (†), zoo meende hij, dat aan deze, gelijk aan de Engelen, het bestuur en de regeering over deze Wereld en de menschen zij aanbevolen (§). Hij schrijft insgelijks aan de menschen eenen goeden en eenen kwaaden gelei-engel toe, waar van de eerste ons goede, de ander kwaade gedachten ingeeft, echter staat het in onze magt, den eersten geen gehoor te geven, en den laatsten te wederstaan (**).

On-

(*) *De Princip. Libr.* III. *Cap.* 1, 2.

(†) *De Princip. Libr.* I. *Cap.* 7.

(§) *Contra* CELSUM, *Libr.* V. *pr.*

(**) *De Princip. Libr.* III. *Cap.* 2.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Van de verlosſing door JESUS.

Ondertusſchen, is het verderf der Wereld, der menſchen, en zelfs van deze regeerers der Wereld, tot dien trap geklommen, dat 'er eene hooger hulp van derzelver Schepper nodig was. Daaröm is de eeniggeboren Zoon, het Woord en de Wijsheid Gods, daar hij in die heerlijkheid bij den Vader was, welke hij had, eer de Wereld was, gehoorzaam geworden tot de dood, ten einde die genen gehoorzaamheid te leeren, welke niet anders dan door gehoorzaamheid de zaligheid konden verkrijgen — Dewijl hij nu gekomen is, om niet alleen de rechte wijze van regeeren en leeren, maar ook van gehoorzamen, te herſtellen, vervulde hij eerst in zichzelven, het geen hij wilde, dat in anderen vervuld zou worden, daaröm is hij niet alleen aan zijnen Vader gehoorzaam geworden tot het kruis toe, maar ook ſtaat 'er van hem, dat hij, ten laatſten, met alles, wat hij herſteld heeft, onderworpen zal worden (*). Voorts is het, over het geheel, zeer duister, hoe ORIGENES de verdienſten van JESUS, en de verlosſing, door hem het menschdom aangebracht, verſtaan wilde hebben (†). Ook bepaalt hij zich doorgaands, bijzonder in zijne wederlegging van CELSUS, tot de algemeene uitdrukkingen van *verlichting*, *verbetering*, en *zaligmaking* der menſchen. In het gemeen erkent hij eene groote kracht, in de dood van eenen deugdzamen (§), hoe veel te

(*) *De Princip. Libr.* III. *Cap.* 5.

(†) Vergel. MOSHEIM, *Nod. Opheld.* III. *Deel Bladz.* 231.

(§) Zie boven aangaande de dood der Martelaren *Bl.* 67, 68.

te meer dan in de dood van JESUS, die de dood geleden heeft voor het menschlijk geslacht, op de wijze der zulken, die zich voor hun vaderland hebben opgeöfferd, gelijk hij zich uitdrukt (*), dat is, voor de zaligheid der wereld!

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Ook schrijft hij, aan de goede Engelen, zielen en geesten, vrienden der deugdzamen, eene voorbidding voor dezen toe. CELSUS had den Christenen tegengeworpen, dat zij ondankbaar waren jegens de weldaadige wezens, welke zij weigerden te veréeren. Daar op zegt ORIGENES (†): „ Wanneer CELSUS gelooft, dat wij, behalven den hoogsten God, ons „ ook nog de gunst van anderen behooren te verwerven, diende hij op te merken, dat, gelijkerwijs „ de schaduw zich met haar ligchaam beweegt, dus „ ook, wanneer men de gunst van den hoogsten „ God deelächtig is, terstond daar op de genegenheid zijner vrienden, *Engelen*, *Zielen*, en *Geesten*, volgt. Deze merken op, wie der Godlijke „ genade waardig zijn: en zijn hun niet alleen toegenegen; maar *staan ook den genen bij*, *welke* „ *den*

Van de voorbidding der Engelen en heilige overledenen.

(*) *Libr.* I. *adv.* CELS. Men vergelijke ook VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 628. alwaar deze nog eene plaats uit ORIGENES aanhaalt, waar uit blijkt, dat hij de kracht van CHRISTUS kruis en dood uitstrekte tot genezing en heil niet alleen van de tegenwoordige en toekomende, maar van alle eeuwen, en ze niet alleen als voldoende aanmerkte voor ons geslacht, maar ook voor de hemelsche krachten en geslachten. (†) *Contra* CELS. *Libr.* VIII.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ *den hoogsten God willen dienen, en verwerven* „ *hun deszelfs genade; zij bidden, en wenschen* „ *met hun.* Wij mogen, derhalven, beweeren, dat, „ wanneer menschen, die het goede vastelijk voor„ genomen hebben, tot God bidden, ontelbare hei„ lige magten ongeroepen met hun bidden." Op eene andere plaats (*) zegt hij: „ Ik ben van ge„ voelen, dat alle voor ons ontslapen Vaders met „ ons strijden, en ons met hunne gebeden voor„ staan." Hoe ligtelijk zoodanige gedachten, die ons nog bij geenen Kerkleeräar tot hier toe voorgekomen en dus nieuw is, aanleiding en voedzel kon geven tot het aanroepen en aanbidden van Heiligen, enz., heeft de ondervinding spoedig geleerd, alhoewel ORIGENES zelve nooit dit gevolg uit deze gedachten heeft afgeleid.

Over den toekomenden staat na dit leven.

Van den staat der menschen na dit leven, leert ORIGENES, terwijl hij waarschuwt, dat men hier aan geene ligchaamlijke of zinlijke dingen of vermaken denken moet, dat 'er eene opstanding der ligchamen zal wezen, van dezelfde ligchamen, die gestorven zijn, doch onsterflijk, en van de heiligen, heerlijk en geestelijk, ook zullen de ligchamen der genen, die tot het eeuwig vuur verwezen worden, zoo onverderflijk zijn, dat zij ook door die smarten niet zullen ontbonden worden (†). Van de zielen der heiligen leert hij, dat zij, onmidlijk na dit leven, zullen overgebracht wor-

(*) *Homilia* XVI. *in Josuam.*

(†) *De Princip. Libr.* II. *C.* 10.

worden, naa zekere plaats in de wereld, die de H. Schrift het *Paradijs* noemt, alwaar zij, als in eene school der zielen, zullen geleerd worden van de dingen, die zij op aarde gezien hebben, en eenen voorsmaak van het toekomende genieten zullen. Eene meer zuivere, verstandige, geöefende ziel zal te spoediger in de lucht worden opgenomen, en door die verscheidene verblijfplaatzen, die de Grieken *Spheeren* of *Bollen*, de Heilige Schrift *Hemelen* noemt, in het Hemelsch Koningrijk komen. Op deze wijze zal de kennis der zaligen steeds toenemen, met betrekking tot alle dingen, ook tot de starren, en ten laatsten tot het onzichtbare. Wanneer wij het eindelijk zoo ver gebracht hebben, dat wij noch vleesch noch ligchaam, misschien ook niet eens meer ziel, zullen wezen, maar verstand en volmaakte gewaarwording, of kennis, die door niets meer verhinderd of verduisterd wordt, dan zullen wij de dingen, die voor het verstand en de rede bestemd zijn, van aangezicht tot aangezicht, aanschouwen (*).

Van de ziel des godlozen, schrijft hij elders (†), naar de *Platonische* leere, dat zij, door de zonden ter aarde gedrukt, dan bij de graven omwaart, alwaar hare beeldenis zich somtijds als eene schim zien laat, dan aan zekere andere plaatzen of gebouwen gehecht is, alwaar zij eeuwen lang blijft. Het *helsche vuur*, waar de Schrift van spreekt, is geen eigenlijk vuur, maar elk zondaar ontsteekt zich dit door

(*) *De Princip. Libr.* II. *C.* 12.
(†) *Libr.* VII. *Contra* CELS.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

door de zonden, waar door eene pijniging van het geweten ontstaat, hoewel men bij de genen, die onboetvaardig sterven, nog andere algemeene straffen onderstellen kan. Ook zal de ziel zich geheel buiten die orde en verband bevinden, in welke zij van God gesteld was, om goed te kunnen handelen, en heilzaam te denken. Intusschen gaat God ook hier in, als een geneesmeester der zielen, te werk, die meermalen scherpe middelen tot genezing van den zieken gebruiken moet, zoo handelt God met de genen, die in het oordeel gevallen zijn (*). Dus houdt ORIGENES deze straffen niet voor volstrekt eeuwig, maar voor een middel, om de zondaren te zuiveren (†).

Van de herstelling aller dingen.

Te weten, ORIGENES verwachtte eene herstelling van alle dingen. Dit verstond hij, door de onderwerping des Zoons van God, van welke PAULUS spreekt. 1 *Kor.* XV. 28. Deze zal de voltoojing zijn van zijn werk, wanneer hij alles tot God zal brengen. Dan zal God alles in allen zijn: niet met betrekking tot redeloze en levenloze dingen; maar alles, wat de nu van ondeugden geheel gezuiverde geest gevoelen, verstaan, en denken kan, zal alles God zijn; hij zal dan niets dan God zien en bevatten, en God zal de mate van alle zijne bewegingen zijn; ook zal 'er geen onderscheid meer plaats hebben, tusschen goed en kwaad, dewijl nergens kwaad wezen zal (§).

De-

(*) *De Princip. Libr.* II. *Cap.* 11.

(†) *Contra* CELS. *Libr.* IV.

(§) *De Princip. Libr.* III. *Cap.* 5.

Deze zelfde wijsgeerige Kerkleeräar, die de leere van den Godsdienst dus breedſprakig onderzocht, en met zoo veel geleerdheid derzelver oorzaken en verband naarſpoorde, gaf te gelijk, door velen zijner meningen, voedzel aan de gevoelens van zulken, die, in plaats van een geleerd onderzoek van den Godsdienst, veel meer eenen, van alle uiterlijke dingen, bezigheden, en wetenſchappen vervreemden, enkel in ſtille beſpiegelingen en heilige aandachts-oefeningen verzonken geest vorderen, wanneer men tot de waare en vruchtbare kennis van den Godsdienst begeert te geraken. Deze denkwijze had onder de Christenen, zedert de tijden der *Askeeten*, vrij wat aanzien verworven, men begon ze allengs de *Myſtike* of *verborgene* Godgeleerdheid te noemen, en daar zij zoo veel ſchijn van Godzaligheid had, paarde ORIGENES ze geern met de eigenlijke geleerde wetenſchap van den Godsdienst (*).

II BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

ORIGENES begunſtigt tevens de Mystike of verborgene Godgeleerdheid.

Nog twee plaatzen, uit ORIGENES Werken, verdienen hier aangehaald te worden, omdat zij, bij laater verſchillen onder de Christenen, gebruikt zijn geworden. Zij zijn beiden uit zijne Uitlegging over MATTHEUS; de eerſte over *Matth.* XV. 11., alwaar hij van het Avondmaal ſchrijft: „ Het geen door „ het Woord Gods en het Gebed geheiligd is, hei„ ligt op zichzelven den genen niet, die het ge„ bruikt. Trouwens, indien dit zoo ware, zou „ het ook den genen heiligen, welke het *Brood des* „ *Hee-*

Eene plaats uit ORIGENES betreffende het Avondmaal.

(*) Men vergelijke MOSHEIM, *Nod. Ophelder.* III. *Deel*, *Bladz.* 258. volgg.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ *Heeren* onwaardiglijk eet: en dus zou niemand, „ wegens deze fpijze, zwak en krank, of geftorven „ zijn, gelijk PAULUS zegt. Gevolglijk is het Brood „ des Heeren alleen voor den genen nuttig, die het „ zelve met een onbevlekt gemoed en rein geweten „ gebruikt, op deze wijze verliezen wij zoo min iet „ goeds, wanneer wij *het door het Woord Gods en ge-* „ *bed gewijde Brood* niet eten, (te weten, niet we- „ gens het onthouden van het eten zelve,) als wij „ daaröm alleen, dat wij het eten, eenen overvloed „ aan eenig goed hebben: Want de oorzaak van „ het verlies zijn fnoodheid en zonden, gelijk de „ oorzaak van overvloed gerechtigheid en goede „ handelingen; gelijk PAULUS, (1 *Kor.* VIII. 8.,) „ dit bevestigt. Doch, indien alles, wat in den „ mond ingaat, in den buik komt, en langs den „ natuurlijken weg uitgeworpen wordt, zoo gebeurt „ dit ook met de *fpijze*, *welke door Gods Woord* „ *en het gebed gewijd* is, in zoo verre zij uit ftof- „ fe (*materie*) beftaat. Maar, in zoo ver het ge- „ bed 'er bij gekomen is, wordt zij nuttig, naar „ de mate des geloofs; zij maakt, dat het verftand „ fcherpzinnig wordt, en op het nuttige ziet: en „ het is niet de ftoffe des Broods, maar het gebed, „ dat daar over is uitgefproken, hetwelk den genen „ nuttig is, die het op eene Gode niet onwaardige „ wijze eet. En dus veel van het *voorbeeldig en* „ *zinbeeldig* ligchaam." — Over MATTH. XXVI. 26. enz., fchrijft hij, op gelijke wijze: „ God, „ het Woord, noemde niet het *zichtbare brood*, „ dat hij in handen hield, zijn *ligchaam*; maar

„ *het*

„ *het Woord*, in welks verborgenheid dit brood gebroken zou worden. Ook noemde hij niet den „ *zichtbaren drank zijn bloed*; maar *het Woord*, „ in wiens verborgenheid die drank vergoten zou „ worden. Want wat kan anders het ligchaam of „ bloed van God, het Woord, zijn, dan dat Woord, „ hetwelk het hart voedt en verblijdt?" ——

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Betreffende PETRUS.

Over *Matth.* XVI. 18., merkt hij aan, dat PETRUS aldaar geen persoonlijk voorrecht boven de andere Apostelen van CHRISTUS ontvangen heeft. „Elk „ leerling van CHRISTUS," zegt hij, „is de rots, „ uit welke die genen dronken, van welken PAULUS „ gewaagt, (1 *Kor.* X. 4.) en op elke zoodanige „ rots, wordt elke Kerkelijke redenvoering, en het „ daar naar gerichte leven, gebouwd. Want in elken volmaakten, die de redenen, werken en gedachten, verzameld heeft, welke de zaligheid voortbrengen, is de van God gebouwde Kerk. Indien „ gij geloven wildet," vervolgt hij, „dat de geheele Kerk op den eenigen PETRUS alleen van „ God gebouwd is, wat wilt gij dan van JOANNES, den Zoon des donders, of van elken anderen Apostel, zeggen? Zouden wij ons wel verstouten te zeggen, dat de Poorten der Helle niet „ tegen PETRUS iet zouden vermogen, maar wel „ tegen de overige Apostelen en volmaakten, die „ de overhand behouden zullen? Gaat niet deze belofte, en insgelijks de andere: *Op deze rots zal* „ *ik mijne Gemeente bouwen*, allen en een ieder „ aan? Of worden ook aan PETRUS alleen de sleutelen des Hemelrijks van den Heere gegeven? En

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ zal niemand anders van de zaligen die ontvangen? „ Maar dat dit ook aan de anderen gemeen is, bewijst de plaats van JOANNES XX. 22." — Over MATTH. XVIII. 18., fchrijft hij echter aan PETRUS een voorrecht toe boven de overige Apostelen: PETRUS heeft de magt, om te binden, in *alle hemelen*, maar de Apostelen alleen in *éénen hemel.* Doch, elk ziet, dat ORIGENES hier eene koude fpeling heeft, met het gebruik van het enkel of meervouwig getal *Hemelen*, in deze plaatzen, waar uit hij ook elders bewijzen voor zijne zonderlinge gevoelens afleidt.

Van de Feestdagen der Christenen.

Uit het achtfte Boek van ORIGENES tegen CELSUS zien wij, hoe weinige en welke Feestdagen de Christenen toenmaals gewoon waren te vieren. Hij noemt vooreerst den *Zondag*; vervolgends de *Voorbereiding* of *Vrijdag*, waarfchijnlijk, die naderhand de *goede Vrijdag* genoemd is; dan den *Paaschmaaltijd* met het *Feest der Opftanding* of *Paasfchen*, en *Pinkfteren*, waar door men echter niet enkel het thans zoogenoemde Feest, maar gelijk men daar van ook bij TERTULLIANUS (*) fpooren vindt, tevens den gantfchen tusfchentijd van Paasfchen tot het eigenlijk Pinkfterfeest zal moeten verftaan.

Zedenleere van ORIGENES.

Over de *Zedenleere* heeft ORIGENES niets opzetlijks, en in verband befchouwd, gefchreven, geen wonder dan ook, dat het geen hij daar van, bij gelegenheden, voordraagt, niet altijd oordeelkundig en zonder gebreken, is. Wij hebben hier voor (†) reeds in een voorbeeld gezien, hoe hij, omtrent het gebrui-

(*) *De Baptism. C.* 19. (†) *Bladz.* 69.

bruiken van een' leugen met een goed oogmerk, onvoorzichtig genoeg fchrijft; anders helde zijne Zedenleere veeltijds naa het ftrenge over, gelijk uit zijne *Homiliën*, of Kerkredenen, blijkt. Onder anderen zegt hij (*), „dat 'er bij de Christenen eigenlijk maar *ééne vergeving der zonden* plaats heeft, welke door den Doop wordt medegedeeld, anders wordt geene barmhartigheid geöefend: zulke fcherpe zedentucht voegt voor eenen Christen, voor wien CHRISTUS geftorven is." Evenwel laat hij hier op volgen, opdat niemand wanhoope, dat het Euangelie nog de volgende vergevingen noeme, *de tweede* door het ondergaan van den Marteldood; *de derde*, door de aalmoesfen; *de vierde*, door de vergiffenis, welke wij aan onze broederen fchenken; *de vijfde*, door het bekeeren eenes zondaars van zijnen kwaaden weg; *de zesde*, door overvloedig te zijn in de liefde; eindelijk, *de zevende*, door eene harde en ftrenge boete, wanneer de zondaar dag en nacht traanen vergiet, en zich niet fchaamt, aan 's Heeren Priester zijne zonden te kennen te geven, en daar tegen een geneesmiddel te zoeken. Volgends deze ftrenge zedenleere, welke thans aan de meeste Christenen en Christenleeräaren eigen was, keurde hij den krijgsftaat af voor Christenen. Wanneer CELSUS dit den Christenen tegenwerpt, en van hun eischt, dat zij den Keizer foldaten leveren, en hem met de wapenen zullen bijftaan, antwoordt ORIGENES (†): „Wij be-

(*) *Homil.* II. *in Levit.*

(†) *Libr.* VIII. *Contra* CELS.

II BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

bewijzen hem hulpe, maar eene behoorlijke, te weten, met onze gebeden — Men neemt uwe eigene Priesters niet tot ſoldaten aan, opdat zij de offeränden, aan de Goden gewijd, niet ontreinigen met handen, die door bloed en moord ontheiligd zijn — Wij trekken voor den Keizer niet te veld, al wilde hij ons ook daar toe dwingen, maar voeren echter geestelijke wapenen, ten zijnen behoeve, door onze gebeden tot God." — Wanneer CELSUS in de Christenen berispt, dat zij geene overigheids-ambten willen bekleeden, verſchoont ORIGENES hen, op de volgende wijze: Dat de Christenen dit weigeren, niet omdat zij aan de Maatſchappij geene dienſten willen bewijzen, maar, omdat zij hunnen tijd en krachten, tot den dienst der Kerk, welke de zaligheid der menſchen bevordert, beſpaaren willen. „ Naardien wij weten," ſchrijft hij, „ dat 'er in „ elke Stad een ander, door het Woord van God „ geſticht, vaderland is, zoo vermanen wij de ge„ nen, welke bekwaam zijn om te leeren, en on„ berispelijk van zeden, dat zij de Gemeenten be„ ſtuuren. Zulken, die ambten bejagen, nemen wij „ niet aan; integendeel noodzaken wij 'er anderen „ toe, welke, uit beſcheidenheid, het opzicht over „ de Gemeente Gods niet op zich willen nemen. Ei„ genlijk, worden zij van den grooten Koning daar „ toe gedwongen, dien wij met grond van zeker„ heid voor den Zoon, en het Woord van God, „ houden: Deze regeeren, naar de door God voor„ geſchreven wetten, en laten zich daarömtrent door „ menschlijke wetten niet veröntreinigen." Kwalijk

ver-

verſtaane Bijbelplaatzen, en de vrees voor beſmetting der Afgoderij, waren anders de ſchijnbare redenen, waaröm de Christenen van het één en ander afkeerig waren.

II BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Zoodanig was ORIGENES, over wien zoo hevig geſtreden is. Een man, die, met alle zijne zeldzame gevoelens, tot welke zijne zucht voor het wijsgeerig ſamenſtel van AMMONIUS, en het ſchijnbaar voordeel, welk hij uit hetzelve voor den Christelijken Godsdienst meende te kunnen afleiden, om dien tegen de vitterijën van Dwaalleeräars, die op hunne verhevene kennis roemden, te handhaven, of boven de Geleerdheid der Heidenſche Wijsgeerte te verheffen, hem verleidde, gevoelens, die in hem niet zelden verſchoonlijk waren, en met ſchroom door hem werden voorgedragen, hoe zeer zij tot het verderflijkſte misbruik aanleiding konden geven, en daadlijk, in volgende tijden, gegeven hebben, nogthans groot was; zoodat zelfs zijne tegenſtrevers hem bewonderden, gelijk onder anderen HIËRONYMUS, die voor zich zijne wetenſchap in de Heilige Schrift wenschte, al ware het ook, dat hij, gelijk ORIGENES, deswegens de ongunſtigſte veröordeelingen tevens zou moeten dragen. Van hem zeiden de Ouden reeds: *Niemand heeft het goede beter, dan hij voorgedragen*, doch waar bij zij tevens voegden, *maar ook niemand het kwaade ſlechter dan hij* (*). Indien eene gelijke mate van oordeel en ſcherpzinnig-

Beſluit van de berichten omtrent ORIGENES.

(*) *Ubi bene, nemo melius: ubi male, nemo pejus.* CASSIODORUS *Divin. Institut. C.* I.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

nigheid in hem gepaard geweest ware met zijne geleerdheid, ijver, en arbeidzaamheid, hij zou, met alle recht, den lof, dien HIËRONYMUS hem geeft, verdienen, van de voornaamste Leeräar der Gemeenten na de Apostelen geweest te zijn.

JULIUS AFRICANUS.

Wij hebben, onder de schriften van ORIGENES, eenen Brief genoemd over de echtheid der Geschiedenis van SUSANNA, tegen JULIUS AFRIKANUS. Deze JULIUS AFRICANUS was insgelijks een vermaard Leeräar der Christenen, een weinig ouder dan ORIGENES, dien hij zijnen Zoon noemt, SOCRATES (*) stelt hem, wegens zijne geleerdheid, naast CLEMENS van *Alexandrië* en ORIGENES. Hij was geboortig uit *Palæstina*, gelijk men gemeenlijk gelooft, doch volgends SUIDAS, uit *Lybië*. Door den roem van HERACLAS, die ORIGENES, omtrent het jaar 213, in de School te *Alexandrië* was opgevolgd, uitgelokt, ondernam hij eene reize naa deze Stad, anders was zijn gewoon verblijf te *Nikopolis*, oudtijds *Emmaus*, in *Palæstina*, in welke Stad hij Bisschop, of gelijk waarschijnlijker is, *Ouderling* der Gemeente geweest is. Als deze stad door een' geweldigen brand bijkans geheel in de assche gelegd was, werd hij van wegen de stad, in het jaar 221, aan den Keizer ELAGABALUS gezonden, om van hem te verkrijgen, dat zij weder werd opgebouwd, waar in hij ook gelukkig slaagde. Men gelooft, dat hij, omtrent het jaar 232, gestorven is (*).

Van

(*) *Hist. Eccles.* II. 35.

(†) EUSEB. *Hist. Eccl.* VI. 31. HIËRON. *Cat. SS. Eccl. C.* 63.

Van zijne fchriften is ons genoegzaam alles door den tijd ontroofd. Daar zijn echter nog voorbeelden van zijnen uitlegkundigen arbeid, dien hij, niet zonder roem, aan de Heilige Schrift befteed heeft. In eenen Brief aan ORIGENES, door JOANN. RUD. WETSTEIN, 1674 te *Bafel* in Quarto uitgegeven, en naderhand ook in de Werken van ORIGENES (*), heeft hij de echtheid der Gefchiedenis van SUSANNA, met vrij goede redenen, beftreden, welke ORIGENES geenszins voldoende heeft opgelost. Uit zijnen Brief aan ARISTIDES (†), over het verfchil tusfchen de geflachtlijsten van JESUS, bij MATTHEUS en LUKAS, heeft EUSEBIUS (§) ons een vrij groot uittrekzel bewaard. De grond zijner veréffening van dit verfchil is, dat „ bij de Israëliten de namen der ge„ flachten gerekend werden, of naar de orde der „ natuur, of der wet: naar de natuur, wanneer de „ eigene echte Zoonen opvolgden; naar de wet, „ wanneer iemand Zoonen verwekt had, in den „ naam van zijnen overleden Broeder, die zonder „ kinderen geftorven was, bij deszelfs weduwe." Dus kon, met recht, zulk een Zoon gezegd worden, twee Vaders te hebben, éénen naar de natuur, den anderen naar de wet. Deze verfchillende orde volgden de Euängelisten en fpraken beiden waarheid. Dit bericht zegt hij, ontvangen te hebben van eenige bloed-

II BOEK IX Hoofdft. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Zijne fchriften.

(*) *Tom.* I. *pag.* 10-12. *ed. Benedictin.*

(†) Van dezen ARISTIDES zie men PHOTIUS, *Cod.* 35.

(§) *Hist. Eccles.* I. 7.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

bloedverwanten van den Zaligmaker, die hem ook de afstamming van het geslacht van HERODES, en dat deze Vorst de oude Israëlitische Geslachtregisters had doen verbranden, verhaald hadden (*).

Het vermaardste Werk van AFRICANUS was zijne Χρονογραφια, of *Tijdbeschrijving*, behelzende eene korte Wereldgeschiedenis van de Schepping der Wereld, tot het jaar 221, na CHRISTUS geboorte, in vijf Boeken. Dit Werk, waar toe hij alle goede hulpmiddelen gebruikt had, die in zijne magt waren, had verdiend bewaard te blijven voor de nakomelingschap: het was, volgends EUSEBIUS (†), zeer naauwkeurig en met vlijt opgesteld, en, volgends PHOTIUS (§), wel kort, doch zoo, dat men al het nodige daar in vinden kon. Omtrent honderd jaaren na AFRICANUS, heeft EUSÉBIUS het meeste en beste uit zijn genoemde Werk in zijne *Chroniek* overgenomen, doch ook van dit Werk is de oorspronglijke Griekfche Tekst verloren, zoodat wij niet genoegzaam onderscheiden kunnen, wat daar in van AFRICANUS is. Alleen bij den laateren *Chroniek*-Schrijver GREGORIUS SYNCELLUS, vinden wij nog aanmerklijke plaatzen uit dit Werk bewaard, bijzonder betreffende de verduistering der Zon, welke ten tijde van CHRISTUS kruisdood heeft plaats gehad, en

(*) Dit gantsche verhaal is echter, niet zonder grond, bestreden, door SCALIGER, *Proleg. ad* EUSEBII *Chron.* en door VALESIUS *ad* EUSEB. *l. c.*

(†) *Hist. Eccles.* VI. 31. (§) *Cod.* 33.

en de getuigenisfen van twee Heidenfche Schrijvers THALLUS en FLEGON, die daar toe gebracht worden.

II BOEK IX Hoofdft. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Of hij Schrijver is van een Werk *Kestoi* genoemd?

Wij hebben nog de overblijfzelen van een Werk, Κεϛοι genoemd, welk woord *geborduurde vrouwengordels* betekent, misfchien met toefpeling op den vermaarden *Gordel* van VENUS bij HOMERUS, welk Werk Aardrijksbefchrijving, Gefchiedenisfen, Meetkunde, Natuurwetenfchap, Geneeskunde, Tooverkunst, Krijgskunst, Landbouw, alles onder malkander, als een Mengelwerk, behandelt. Uit hoe vele Boeken het beftaan hebbe, wordt ons nergens door de Ouden gemeld. Het grootfte gedeelte der overblijfzelen van dit Werk heeft THEVENOT het eerst bekend gemaakt, op het einde der verzameling van Schriften der Oude Griekfche Wiskundigen, *Parys* 1633 folio. Van de ftukken, die tot de Krijgskunde behooren, heeft de in onze tijden zich, onder den naam QUINTUS ICILIUS, beroemd gemaakt hebbende CAREL GUISCHARD eene Franfche Vertaling met Aanmerkingen en eene Inleiding geleverd (*). Dit Werk wordt door EUSEBIUS (†) aan JULIUS AFRICANUS toegekend, doch VALESIUS over deze plaats twijfelt, of hier niet eene vreemde inlasfching in den Tekst bij EUSEBIUS plaats hebbe, omdat noch RUFINUS, noch HIËRONYMUS, dit hebben. En vele an-

(*) *Memoires critiques et historiques fur plusieurs points d'antiquitès Militaires*, *Tom.* III. *pag.* 284-392, *à Berlin* 1774. 8vo.

(†) *Hist. Eccles.* VI. 31.

II BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

andere laater geleerden twijfelen, met VALESIUS, of men het gemelde Werk niet eer aan eenen anderen Schrijver van denzelfden naam, die een Heiden zal geweest zijn, hebbe toe te ſchrijven, dan aan eenen Christen Bisſchop of Ouderling. En in de daad, de inhoud van het Werk, zoo veel wij het beöordeelen kunnen, ſchijnt het gevoelen dezer geleerden te begunſtigen. Kan men van een' Christen-Leeräar van deze eeuw voorſchriften van allerhande bijgelovige tooverkunſten, en ook van dartele minneſtreeken, verwachten? Is de krijgskunde een onderwerp, om te behandelen, voor een' Christen van deze eeuw, die den ſoldatenſtand ongeöorloofd hielden? Zal die leeren, den vijänd te beſchadigen, door de bronnen, rivieren, levensbehoeften, ja de lucht zelve, te vergiftigen? gelijk in dit Werk geſchiedt. Het is waar, 'er komt een gewaand kunstmiddel in voor, hetwelk eenen Christen ſchijnt te verraaden, te weten, dat men, om den wijn voor bederf te bewaaren, de plaats *Pſalm* XXXIV. 8., met groote letters, op denzelven ſchrijven moet, maar kan dit niet een bijvoegzel wezen uit eene laater bijgelovige eeuw, daar wij weten, dat dit Werk vele bijvoegzelen van laater Schrijvers, die het veelvuldig gebruikten, en 'er uittrekzels uit maakten, ontvangen hebbe?

HIPPOLYTUS Bisſchop en Martelaar.

Het zelfde lot, hetwelk de ſchriften van AFRICANUS getroffen heeft, was ook beſtemd voor de Werken van zijnen tijdgenoot HIPPOLYTUS, die bij de oude Christen-Schrijvers voor een zeer geleerd, welſprekend, en verdienſtelijk Schrijver bekend

ſtaat

ſtaat (*). EUSEBIUS en HIËRONYMUS noemen hem een Bisſchop, doch bepaalen niet, van welke Stad, maar laater Schrijvers noemen daar toe *Portus Romanus*, *de Romeinſche Haven*, waar door STEF. LE MOYNE (†), de Haven en Stad *Aden*, in *Arabië*, met veel waarſchijnlijkheid, verſtaat, hoewel anderen meenen, dat *Ostia* in de nabijheid van *Rome*, hetwelk de Haven dier Stad was, gemeend zij (§), het eerſte wordt voornaamlijk daar door bevestigd, omdat GELASIUS hem Bisſchop eener Hoofdſtad van *Arabië* noemt. Hoe het zij, deze Bisſchop HIPPOLYTUS, volgends FOTIUS, een leerling van IRENEUS, is ook als Martelaar bekend, zonder dat echter het jaar van zijnen dood bepaaldelijk wordt opgegeven. Indien het niet vrij duidelijk bleek, dat de Christen-Dichter PRUDENTIUS, die den Marteldood van HIPPOLYTUS bezongen heeft, dezen Bisſchop met eenen Romeinſchen Ouderling, en nog eenen derden HIPPOLYTUS, Ouderling van *Antiöchië*, verward heeft, zou men uit hem het jaar 252, als het ſterfjaar van HIPPOLYTUS, kunnen bepaalen. Thans blijven wij hier omtrent in het onzekere, of onze Bisſchop zijn leven voor het Christendom, in de vervolging door MAXI-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 20, 22. HIËRON. *Ep.* 84.

(†) *Prolegg. in Varia SS.*

(§) Zie de *Praef. in Daniel. ſec.* LXX. *Goetting.* 1774. 4to. *pag.* 29. *ſqq.* HEUMANN (*Diſſ. in qua docetur, ubi et qualis Episcopus fuerit Hippolijtus*) gist, dat HIPPOLYTUS een Romeinsch Raadsheer en Opziener van de Haven bij *Rome* geweest is.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

MAXIMINUS, of in die van DECIUS, heeft opgeöfferd. Zekerer is het, dat hij zijnen grooten roem tusschen de jaaren 220 en 230 bekomen heeft.

Aan dezen HIPPOLYTUS worden, door de Ouden, de volgende schriften toegekend: Twee schriften over het *Pascha*, een Boek tegen MARCION, Uitlegging over de Geschiedenis der zesdaagsche Schepping, en over vele andere Boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds, onder anderen over de Euängeliën, en de Openbaring van JOANNES, een Boek over de Opstanding, een van den *Antichrist*, een Werk tegen alle Ketterijën, en *Kerkredenen*. Zijne Uitlegkundige Boeken zullen AMBROSIUS, den vriend van ORIGENES, aanleiding gegeven hebben, om dezen zijnen vriend tot dergelijken arbeid aan te spooren (*). In het jaar 1551 werd, in den omtrek van *Rome*, een marmeren standbeeld opgedolven, zittende op eenen stoel, op welks beide zijden een zoogenoemde *Paaschcirkel*, (*Cijclus* of *Canon Paschalis*,) gehouwen was. Men herkende in dit gedenkstuk onzen HIPPOLYTUS, en leerde, hoewel veelal bij gissing, daar uit ook andere schriften van hem kennen: over de *Wondergaven*, van de *Apostolische* lee-

(*) Volgends FOTIUS *Bibl. Cod.* 121., zal hij zijne Kerkredenen gehouden hebben, in navolging van ORIGENES, en om deszelfs opstellen in het net te brengen, zeven Afschrijvers bekostigd hebben. Doch, ten opzichte van dit laatste, begaat FOTIUS ongetwijfeld eenen misslag, door aan HIPPOLYTUS toe te schrijven, het geen tot AMBROSIUS behoort.

leere, van het *goede*, en den *oorsprong van het kwaad*, van de *toveresse te Endor*, *tegen de Heidenen*, bijzonder *tegen* PLATO, of over het *Heel-al*, eene *vermaning aan* SEVERINA, *gezangen over de geheele Heilige Schrift*, en eene *Croniek*. FOTIUS (*) meldt ook nog zijne *Uitlegging over* DANIËL, waar van een aanmerklijk stuk te *Rome*, te gelijk met de Overzetting der LXX van dezen Profeet, in 1772 in het licht is gegeven. In deze verklaring bepaalde hij stoutelijk het jaar 500 na CHRISTUS, als het einde der Wereld, waar over hij, door FOTIUS, met recht, berispt wordt. Alle zijne overgebleven brokstukken, met meer andere, die, met recht of onrecht, onder zijnen naam gaan, zijn, behalven het stuk over DANIËL, bijëenverzameld, door J. ALB. FABRICIUS, en uitgegeven te *Hamburg* 1716 en 1718. in II Deelen kl. Folio.

II BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Zijn Paasch-Cirkel.

Wat in het bijzonder zijnen *Paasch-Cirkel* betreft, deze bestond uit een getal van 16 jaaren, (ἑκκαιδεκαετηρὶς,) beginnende met het eerste jaar van den Keizer ALEXANDER SEVERUS, of het jaar 222, dienende ter vastftelling van den dag van het Paaschfeest, zoodat, men dit getal zevenmaal nemende, hetzelve voor 112 jaaren, of tot het jaar 333, was vastgesteld. Hij wordt, door ISIDORUS *van Sevilië* (†), als de uitvinder van soortgelijken Cirkel, aangemerkt, ten minste de zijne is de oudste, die uit de eerste Kerk bewaard gebleven is. Zedert heeft men 'er verscheiden bedacht, en ze ten grondslag

(*) *Cod.* 202. (†) *Origin. Libr.* VI. *Cap.* 17.

II BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

ſlag gelegd bij *Cronieken* of Jaarboeken, van daar *Chronica Paſchalia* genoemd, gelijk men ook de andere veränderlijke Jaarlijkſche Feestdagen daar naar berekende, en ze dus als een middenpunt van de geheele tijdrekening beſchouwde.

Gevoelens.

Zoo veel men uit de overblijfzelen der ſchriften van HIPPOLYTUS kan opmaken, ſtemde hij, ten aanzien van zijne gevoelens, met de Christenen van zijnen tijd, overëen, doch den Brief aan de *Hebreën* erkende hij niet voor een Werk van den Apostel PAULUS. Meer is ons van hem niet bekend.

TIENDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen onder de Keizers Gallus, *en zijne opvolgers*, *tot aan het begin der regeering van* Diocletianus.

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Gallus, opvolger van Decius.

Thans roept ons de tijd-orde weder tot het beſchrijven van de lotgevallen der Christenen, ten opzichte van hunnen uitwendigen toeſtand. Na den dood dan van DECIUS, werd CAJUS VIBIUS TREBONIANUS GALLUS, door het leger, tot Keizer verkozen, en in het jaar 252 door den Raad te *Rome* goedgekeurd; hij nam den Zoon van DECIUS, HOSTILIANUS, tot zijnen rijksgenoot aan, en verklaarde zijnen eigen Zoon VOLUSIANUS tot *Cæſar*, of Rijksopvolger. Zijne korte regeering van nog geen twee jaaren was niet alleen onrustig, door de aanhouden-

de

de invallen der *Gothen*, met welke hij eenen schandelijken vrede sloot, maar ook rampspoedig, door eene allerhevigste pest, welke zich, door het geheele Romeinsche Rijk, verspreidde, in het jaar 252 eenen aanvang nam, en volle 15 jaaren aanhield. Geduurende dezelve hadden de Christenen gelegenheid, om zelfs aan hunne vijänden goed te doen, waar van zij zich ook, daar toe aangemaand wordende door hunne Leeräars, gelijk wij dit bijzonder van CYPRIANUS, in het vervolg, zien zullen, loflijk kweten. Volgends het verhaal van DIONYSIUS van *Alexandrië*, pasten de Christenen, terwijl de Heidenen hunne zieken, zelfs die hun de waardste waren, uit vreze der besmetting, schuwden, niet alleen hunne eigene, maar ook deze zieken zorgvuldig op, met gevaar van hun leven, gelijk 'er dan ook velen van hun door deze ziekte werden weggerukt, hoewel dezelve nogthans meest de Heidenen trof (*).

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

De menschlievendheid der Christenen kon echter niet beletten, dat zij, door de Heidenen, als oorzaken van den toorn der Goden werden aangemerkt, die zij meenden, dat, door deze pestziekte, de versmading van hunnen dienst wilden straffen. De Keizer GALLUS, den toorn der Goden willende verzoenen, gebood, bij openbare bevelen, plegtige offeränden, waar toe hij alle zijne onderdanen verpligtte. Wanneer nu de Christenen, volgends hunne beginzelen, aan deze offeränden geen deel konden noch

Vervolging der Christenen. CORNELIUS en LUCIUS Bisschoppen van Rome Martelaars.

(*) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 22.

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

noch wilden nemen, ontſtond hier uit eene nieuwe vervolging, deels door het geroep des volks, hetwelk, onder anderen te *Karthago*, eischte, dat men CYPRIANUS voor de Leeuwen zou werpen (*), maar ook de Keizer zelve, die nu de rijkszaken in tamelijke rust gebracht had, nam uit deze onwilligheid der Christenen, om te offeren, een voorwendzel, om hen te vervolgen, door hunne Leeräars, die heilige mannen, zegt DIONYSIUS (†), die voor zijnen vrede en heil hunne gebeden tot God opzonden, in ballingſchap te verdrijven. Onder dezen waren CORNELIUS en LUCIUS, Bisſchoppen van *Rome*, de voornaamſten. Den eerſten hebben wij reeds, in het verhaal van den twist met NOVATIANUS, leeren kennen. Dat hij geen onkundig man geweest is, getuigen zijne Brieven, om welke HIËRONYMUS (§) hem onder de Schrijvers telt, en van welke nog twee aan CYPRIANUS (**), en een ſtuk van eenen Brief aan FABIUS, Bisſchop van *Antiöchië*, bij EUSEBIUS (††), overig zijn, welke alle tot den gemelden twist betrekking hebben. Andere opſtellen, die onder zijnen naam gaan, zijn van laater tijd, en van onbekende Schrijvers verdicht. Hij werd door GALLUS naa *Centumcellen*, thans *Civita Vecchia*, gebannen, alwaar hij overleden, doch, volgends HIËRO-

(*) CYPRIAN. *Epist.* 49. *ad Cornel.*
(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 1.
(§) *De viris illustr. C.* 66.
(**) *Inter Cypr. Ep.* 49, 50. *aliis* 46, 48.
(††) *Hist. Eccles.* VI. 43.

RONYMUS (*), te *Rome* onthoofd is. Zijn opvolger LUCIUS trof hetzelfde lot, gelijk dan CYPRIANUS hem over zijne blijmoedige belijdenis van het Christendom tegen deszelfs vijänden begroet (†), en tevens met CORNELIUS eenen Martelaar noemt (§). Hij werd in ballingschap gezonden, waar uit hij, gelijk wij uit CYPRIANUS kunnen opmaken, tot groote blijdschap der Christenen, naderhand terug gekomen en hersteld is.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Deze vervolging was nogthans niet zwaar te noemen, zij bepaalde zich meest tot ballingschappen, en schoon zij, blijkens het bericht van DIONYSIUS, zich ook tot andere gewesten uitstrekte, evenwel trof zij voornaamlijk de Gemeente te *Rome*, en zelfs daar leest men niet met zekerheid, dat Christen bloed, bij deze gelegenheid, gestort is. Integendeel, wanneer de Bisschop CORNELIUS gevat en gelast werd, zich voor den Schout te veräntwoorden, vervoegde zich het grootste gedeelte des volks, eigener beweging, tot den Richter, en beleed niet alleen, onbeschroomd, den naam van CHRISTUS, maar betuigde tevens, gereed te zijn, om, met hunnen Bisschop, voor CHRISTUS den dood te ondergaan. En van deze geheele menigte, het zij dat derzelver getal den Richter afschrikte, of hoe het anders zijn moge, werd echter niemand in de gevangenis geworpen, of gepijnigd, of omgebracht. Alleen de Bisschop

De vervolging niet zwaar, en kort van duur.

(*) *L. c. Cap.* 67.
(†) *Epist.* 61. *aliis* 58.
(§) *Epist.* 68. *aliis* 67.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

schop CORNELIUS moest in ballingschap gaan. Het is zoo, dat CYPRIANUS eene vervolging voorzeide, zwaarer en heviger dan die van DECIUS, zich op eene Godlijke Openbaring desäangaande beroepende, doch, behalven dat hij zelve elders erkent, dat zijne droomen aan eenigen belagchlijk, en zijne voorzeggingen als beuzelingen, voorkwamen, zoo kunnen zijne woorden nog gebracht worden tot eene laatere vervolging dan die van GALLUS, gelijk die hem zelven getroffen heeft, onder VALERIANUS (*).

Ook was deze vervolging van korten duur. Reeds in het jaar 253 werd GALLUS, met zijnen Zoon VOLUSIANUS, zijnde HOSTILIANUS, de Zoon van DECIUS, in het jaar 252, aan de heerschende pestziekte gestorven, op zijnen Krijgstogt tegen ÆMILIANUS, die door de soldaaten in *Pannonië* tot Keizer was opgeworpen, vermoord.

ÆMILIANUS korte regeering. VALERIANUS in het begin den Christenen gunstig, vervolgt hen daar na allerhevigst.

ÆMILIANUS droeg den naam van Keizer niet langer dan drie maanden, toen hij overleed, of aan eene ziekte, of vermoord door zijne Krijgsknechten, zijnde VALERIANUS, met zijnen Zoon GALLIENUS, door het leger, tot Keizer verkozen, en door den Raad te *Rome* goedgekeurd, in het jaar 253. Deze Vorst, die van TREBELLIUS (†) zeer geprezen, maar van AURELIUS VICTOR (§) als een vadzig en dwaas Vorst beschreven wordt, en onder wiens

(*) VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 765. Vergel. ook MOSHEIM, *Nod. Opheld.* III. *Deel*, *Bladz.* 105-114.

(†) *In Vita C.* 1. *Hist. Aug. SS. T.* II. *pag.* 171.

(§) *Epitome C.* 2.

wiens regeering het Rijk tevens door zoo geweldige invallen van barbaarsche volken geteisterd werd, dat men zou gemeend hebben, dat het einde der wereld daar was, gelijk AUGUSTINUS zich uitdrukt (*), wordende ten zelfden tijde, door de *Perſen*, onder hunnen Koning SAPOR, met oorlog aangevallen, waaröm VALERIANUS het rijksbeſtuur zoodanig met zijnen Zoon GALLIENUS deelde, dat hij aan dezen de verdediging van het Westen aanbeval, terwijl hij zelve naa het Oosten trok, tegen de *Perſen*, deze Vorst, zeg ik, gedroeg zich, geduurende de drie of vier eerſte jaaren zijner regeering, zoo gunſtig jegens de Christenen, dat hij hier in alle voorgaande Keizers overtrof, zelfs zulken, die van ſommigen voor Christenen gehouden zijn, makende de menigte van Christenen onder zijne Hofbedienden aan het Hof bijna eene Gemeente Gods uit, volgends bericht van DIONYSIUS van *Alexandrië* (†), doch in of omtrent het jaar 257, begon deze zelfde Keizer de Christenen, op eene zoo geweldige wijze, te vervolgen, dat hij daar in alle voorgaande vervolgers te boven ſtreefde.

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Vóór dat deze vervolging uitberstte, hebben de Christenen die weinige jaaren van rust, welke zij uitwendig van de Heidenen genoten, door onderlinge zeer hevige twisten over de waarde van den Doop der Ketteren, en of men zulken, die door Ket-

Twist over den Ketter-Doop.

(*) *Epist.* 199. *ad Heſijchium.*

(†) Bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VII. 10.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Gevoelens der Christenen over den doop der Ketteren verdeeld.

Ketters gedoopt zijnde, tot de rechtzinnigen overkwamen, nog, of wederöm, doopen moest, onrustig voor zich gemaakt.

Deze twist, en deszelfs bijzonderheden, zijn zoo merkwaardig, dat wij ons daar door verpligt rekenen, een beknopt, maar duidelijk, verslag van dezelve te moeten geven. Zoodra, in de tweede eeuw na CHRISTUS, verscheidene aanhangen ontstonden, die zich van de andere Christenen afzonderden, en van dezen voor Ketters gehouden werden, rees natuurlijk, wanneer iemand van deze tot de algemeene Kerk overkwam, de vraag, omtrent welke de Apostelen, in hunne schriften, niets beslist hadden, dewijl het geval, in hunnen tijd, geen plaats vond, of men den doop, welken zulk iemand bij zijnen aanhang ontvangen had, moest erkennen en laten gelden, dan of men hem als niet gedoopt moest aanmerken, en dus in de Kerk moest doopen, of weder doopen? Dewijl niemand onder de Christenen zich eene richterlijke magt aanmatigde, en men geene algemeene Kerkvergaderingen kende, die hier uitspraak zouden doen, gebruikte elke Gemeente, gelijk in meer andere onderwerpen, ook ten dezen opzichte, hare vrijheid, en de gevoelens waren verschillende. TERTULLIANUS, gelijk wij gezien hebben (*), en vele Gemeenten in *Africa*, wilden den doop der Ketteren volstrekt niet erkennen, en zelfs werd in eene vergadering van 70 Bisschoppen, onder voorzit-

(*) Zie het II *Deel*, *Bladz.* 354.

zitting van AGRIPPINUS Bisschop van *Karthago*, een besluit gemaakt, dat, dewijl de Ketters niet gerekend konden worden, eenen waaren doop te hebben, die genen, welke van hun tot de rechtzinnigen overgingen, als niet gedoopt aangemerkt, en dus gedoopt moesten worden, wanneer zij in de Kerk aangenomen werden (*). Dewijl echter deze Kerkvergadering wel haar gevoelen gezegd, maar geene wet gegeven had, hetwelk de nederigheid der Bisschoppen en Kerkvergaderingen zich toen nog niet aanmatigde, stemden andere Bisschoppen in *Africa* hier niet mede in, oordeelende, dat men den doop der Ketteren zeer wel kon laten gelden, en dat het genoeg ware, wanneer aan gedoopte Ketters, die overkwamen, de handen door den Bisschop opgelegd werden. Dus bleef elk, zelfs in de *Africaansche* Kerk, bij zijne vrijheid, en handelde, in dezen, naar zijn beste wetten en geweten.

Het grootste gedeelte der Asiätische Gemeenten, in *Palæstina*, *Syrië*, *Mesopotamië*, *Pontus*, *Cilicië*, *Bithynië*, *Kappadocië*, enz., hadden, bij gelegenheid der scheuring met de *Montanisten*, op gehouden Kerkvergaderingen te *Iconium* en *Synnada*, Steden in *Frygië*, in het jaar 235 enz. (†), eenparig vastgesteld, dat de doop herhaald moest worden, wanneer de Ketters zich bij de waare Kerk vervoegden.

Te

(*) CYPRIAN. *Epist.* 71. en 73.

(†) DIONYSIUS bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VII. 5, 7. FIRMILIANUS, Bisschop van *Kappadocië*, *Ep. inter Cijpr.* 70.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Te *Rome* echter, en in meer Westersche Gemeenten, had van ouds de gewoonte de overhand, om zulke lieden alleen door oplegging der handen en gebeden weder aan te nemen (*).

Bij deze verschillende wijze van denken en handelen, bleef de vrede onder de Christenen ongestoord, en niemand betwistte den anderen zijne vrijheid in dezen; tot dat STEFANUS, of STEVEN, na CORNELIUS en LUCIUS, in het jaar 253, Bisschop van *Rome* geworden, zonder dat men weet, bij welke aanleidende gelegenheid, *eerst* aan de Leeräars der bovengemelde Gewesten, bijzonder aan FIRMILIANUS, Bisschop van *Kappadocië*, schreef, dat, indien zij bij hun gevoelen en handelwijze, om de Ketters te herdoopen, bleven volharden, hij hen uit zijne gemeenschap, en die der Kerk van *Rome*, moest uitsluiten (†). Ja, het bleef niet bij bedreigingen. FIRMILIANUS (§) legt uitdruklijk aan STEFANUS te last, dat hij den vrede der Kerk gestoord, tot geweldige handelingen onder de Gemeenten den grond gelegd, en daar door eene groote zonde begaan hebbe, omdat hij zich van de Kerk had afgescheurd, want, zegt hij, hem aansprekende, „meenende, dat *allen* door „u kunnen uitgesloten worden, hebt gij, in de „daad, u zelven alleen van allen uitgesloten." Sommigen (**) ontkennen, dat STEFANUS verder ge-

(*) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VII. 2.

(†) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VII. 5. uit DIONYSIUS.

(§) *Epist. cit. ad* CYPRIAN.

(**) VALES. *ad* EUSEBIUM en anderen.

gegaan zij, dan alleen, dat hij *gedreigd* hebbe, de *Asiätische* Christenen uit te sluiten. Doch hier omtrent moeten wij dezelfde onderscheiding maken, als omtrent het gedrag van den Roomschen Bisschop VICTOR, bij gelegenheid der verschillen over het Paaschfeest, hij *sloot* hen wel deeglijk uit *zijne* gemeenschap, gelijk hij, vervolgends, ook CYPRIANUS en de overige *Afrikanen* deed, die van hem verschilden; doch hen uit de gemeenschap der algemeene Kerk te sluiten, of in den ban te doen, (*excommunicare*,) zoo veel durfden of konden de Bisschoppen van *Rome* zich toen nog niet aanmatigen (*).

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

CYPRIANUS in eene Kerkvergadering te Karthago, verklaart zich voor het herdoopen der Ketteren.

Ondertusschen gebeurde het, dat zekere MAGNUS, waarschijnlijk een bijzonder lid, of gelijk men toen reeds sprak, een *Leek*, aan CYPRIANUS, Bisschop van *Karthago*, de vraag voorstelde, of men de *Novatiänen*, die in het geloof en de bediening des Doops niet van de Kerk verschilden, als zij zich met dezelve verzoenden, door den doop weder moest aannemen, dan of de oplegging der handen volstaan kon? CYPRIANUS (†) verklaarde, in zijn antwoord op deze vraag, den Doop van alle Ketters, zonder onderscheid, voor *nietig* en van *geene waarde*, bewerende, dat zij, bij hunne overkomst in de Kerk, op nieuw gedoopt moesten worden. In het jaar 255, werd deze zelfde vraag aan CYPRIANUS, en eene

(*) Zie het II *Deel*, *Bladz.* 272. Voorts leze men MOSHEIM *Nod. Opheld.* III. *Deel*, *Bladz.* 329. enz.

(†) *Epist.* 69. *ad* MAGNUM.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

eene Kerkvergadering van 31 Bisschoppen uit *Africa*, te *Karthago* bijëen gekomen, door 18 Bisschoppen uit *Numidië* voorgesteld, om hun goeddunken daar omtrent te verstaan. De Kerkvergadering antwoordde, door CYPRIANUS (*), dat het oude en rechte gevoelen der Leeräaren van hunne Gemeenten was, dat niemand buiten de Kerk gedoopt kon worden, dewijl 'er in de Heilige Kerk maar één doop was. In eenen volgenden Brief aan QUINTUS, Bisschop in *Mauritanië* (†), schrijft CYPRIANUS dit zelfde besluit der Kerkvergadering, tevens zijne verwondering te kennen gevende, dat sommige Bisschoppen, juist uit die zelfde *éénheid* des doops, afleidden, dat men dén doop der Ketters behoorde te erkennen, en zich tevens nader verklarende, dat men in de waare Kerk niet *herdoopte* of *wederdoopte*, maar *eerst recht doopte*, dus dat zijn gevoelen niet moest uitgestrekt worden tot zulken, die, in de waare Kerk gedoopt zijnde, tot de Ketters waren overgegaan, en van dezen tot de Kerk terug kwamen, nademaal dezen tot boete alleen de handen moesten opgelegd worden.

Tweede Kerkvergadering te Karthago, over dit onderwerp.

In het jaar 256 hield CYPRIANUS andermaal eene Kerkvergadering te *Karthago*, alwaar 81 Bisschoppen bijëenkwamen. Van de besluiten dezer Kerkvergadering deelde hij, in naam derzelve, twee mede aan den Roomschen Bisschop STEFANUS (§), te weten, eene nieuwe verwerping van den Doop der Ketters, en eene verklaring, dat zij, die Leeräars en

(*) *Epist.* 70. (†) *Epist.* 71. (§) *Epist.* 72.

en Kerkendienaars geweest zijnde, het zij bij de Ketters, of te vooren bij de rechtzinnigen, ingewijd, van de Ketters tot de rechtzinnigen overkwamen, niet anders dan als Leeken moesten aangenomen worden.

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Het ſlot van dezen Brief is in meer dan één opzicht opmerklijk. De Bisſchoppen geven daar bij hun oogmerk te kennen, en ſtellen zich volkomen op eenen gelijken voet, met den Bisſchop van *Rome*, dus luidt hetzelve: „ Dit hebben wij u, *geliefde Broeder!* „ op het hart willen leggen, hopende, dat gij dit God- „ vruchtig en waar gevoelen u zult laten welgeval- „ len. Voorts weten wij wel, dat ſommigen, het „ geen zij eenmaal hebben ingezogen, niet willen „ afleggen, noch hunne gevoelens ligtelijk verände- „ ren; maar dat zij, zonder benadeling van den „ band der eendragt, het geen eens vooräl bij hen „ in gebruik en gewoon is, behouden, en ook hier „ willen wij niemand geweld aandoen, of de wet „ voorſchrijven. Elk opziener der Gemeente heeft, „ bij het beſtuur der Kerk, het vrijë gebruik van „ zijnen wil, en elk zal daar van aan den Heere „ rekenſchap moeten geven."

Gelijkheid der Bisſchoppen.

Kort daar na ſchreef CYPRIANUS eenen Brief (*) aan eenen Bisſchop JUBAJANUS, die eenen Brief, waarſchijnlijk dien van STEFANUS, aan de Oosterſche Christenen, in welken de Doop der Ketters verdedigd werd, gelezen hebbende, CYPRIANUS deswegens eene bedenking had medegedeeld, of hij, door het

Brief van CYPRIANUS aan JUBAJANUS.

(*) *Epist.* 73.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

het verwerpen van den Doop der Ketters, de *Novatiänen* niet te zeer in de hand werkte, welke insgelijks alle de genen herdoopten, die van eene andere gezindte tot hen overkwamen (*)? In dezen Brief merkt CYPRIANUS omtrent de *Novatiänen* aan, dat zij, door te dopen, die tot hen overkwamen, de waare Kerk, en derzelver aloude gewoonte, nabootsten, omdat zij geern voor de waare rechtzinnige Kerk wilden gehouden worden. Nog lost hij eene bedenking uit den Brief des ongenoemden op, dat men niet zoo zeer zien moest, wie gedoopt had, maar of die doop verricht was in den naam van JESUS, door aan te merken, dat vele Ketters, bij voorbeeld, de *Valentiniänen*, *Marciöniten*, *Patripasfiänen* enz., niet hetzelfde geloof hadden, als de Rechtzinnigen, van den Godlijken Vader, Zoon en Heiligen Geest.

Of hij daar in de plaats I JOANN. V. 7. aanhaalt.

De Ketters, zegt CYPRIANUS, in dezen Brief, kunnen geen Tempel van God wezen, dewijl zij in den *Schepper* niet geloven, CHRISTUS niet voor God erkennen, en dus ook den *Heiligen Geest* niet te vriend hebben, nademaal toch *deze drie één zijn*. Deze woorden fchijnen duidelijk te doelen op de bekende plaats, I JOANN. V. 7. welke derhalven door CYPRIANUS gekend en in zijne Handfchriften gelezen zal zijn. In een ander Werk fchijnt hij zelfs nog duidelijker te fpreken (†): „ En wederöm ftaat „ van den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, ge- „ fchre-

(*) Zie boven *Bladz.* 36.

(†) *De Unitate Eccles. p.* 109. *ed. Brem.*

„ fchreven: *En deze drie zijn één.* Anderen echter merken aan, dat men hier uit, zoo min als uit eene dergelijke toefpeling van TERTULLIANUS (*), befluiten kan, dat deze Kerkvaders deze plaats, daadlijk, gelezen hebben, dewijl zij misfchien het achtfte vers leenfpreukig opgevat, en dat, met deze aanhaling, bedoeld hebben, gelijk reeds in de zesde eeuw FACUNDUS, Bisfchop van *Hermione*, van CYPRIANUS erkende (†).

II BOEK X Hoofdft. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Nog is in dezen Brief merkwaardig de ftelling van CYPRIANUS: „ In den twist over den Ketterdoop, „ mag men zich niet op het oud gebruik en over- „ levering beroepen, want de waarheid is grooter, „ en in geestelijke dingen moet men dat gene in „ acht nemen, wat de Heilige Geest beter geöpen- „ baard heeft." Ook fluit hij denzelven wederöm met de verzekering, dat hij aan niemand de wet wil voorfchrijven, dewijl elk Bisfchop hier bij moest te werk gaan, naar zijne vrijheid, willende hij altijd aan allen de fchuldige achting blijven bewijzen.

Hevigheid van STEFANUS.

STEFANUS beäntwoordde daartegen CYPRIANUS en de Afrikaanfche Bisfchoppen, op eenen geheel anderen toon. Zijn Brief zelve is verloren, maar, uit den volgenden Brief van CYPRIANUS aan eenen Bisfchop POMPEJUS (§), in welken hij hem wederlegt, heeft hij ook eenige plaatzen daar uit aangehaald. Hij zegt: „ Onder andere dwaaze onvoeg-

„ za-

(*) *De pudicit. C.* 21. *adv. Prax. C.* 25.

(†) *Defens. trium Capitul. Libr.* I. *C.* 3.

(§) *Epist.* 74.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ zame, en onderling ſtrijdige dingen, welke onze „ Broeder STEFANUS, onverſtandig en onvoorzich„ tig, voortgeſchreven heeft, voegt hij ook het vol„ gende bij: „ Als iemand van eenigen Ketter„ „ ſchen aanhang tot ons mogt overkomen, dan „ „ mag, omtrent de oude overgeleverde gewoonte, „ „ (*quod traditum est*,) geene nieuwigheid met „ „ hem ondernomen worden; te weten, dat hem „ „ alleenlijk de handen opgelegd, en hij dus een „ „ boeteling worde. Want de Ketters zelve doo„ „ pen die genen niet, die van andere Ketters tot „ „ hen overgaan; maar laten hen eenvouwig tot „ „ de volkomene Kerkgemeenſchap toe." " Niet alleen beäntwoordt CYPRIANUS alle de redenen van STEFANUS, in dezen Brief, maar de Afrikaanſche Bisſchoppen ſtelden insgelijks eene verdediging van hun gevoelen op, die thans niet meer voorhanden is. Of STEFANUS hier nader op geäntwoord hebbe, weten wij niet. Zijne hevigheid en drift bleef ondertusſchen meer dan te ſterk, daar hij, of in het bovengemeld, of in eenig ander antwoord, CYPRIANUS voor *eenen valſchen Christus*, *eenen valſchen Apostel*, en *eenen bedrieglijken arbeider* ſchold, ja alle gemeenſchap met de *Afrikanen*, even als met de Oosterſche Kerken, afbrak, zoodat hij de Bisſchoppen, die zij aan hem gezonden hadden, niet eens tot een afzonderlijk gemeenzaam mondgeſprek wilde toelaten, en zelfs de *geheele Broederſchap* verbood, hen in hunne huizen te ontvangen (*).

De

(*) FIRMILIANUS *ad Cijprian. Ep. Cijpr.* 75.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Derde Kerkvergadering te Karthago.

De *Africaansche* Bisschoppen bleven echter bedaard. Zij kwamen, ten getale van 86 Bisschoppen, vele Onderlingen, Diakonen, en andere Christenen, op den eersten September van hetzelfde jaar 256, op nieuw bijëen. Wij hebben van deze vergadering nog de Handelingen; ten minsten de aantekeningen of Protocol der stemmen en gevoelens, (*advijzen*,) in de Werken van CYPRIANUS (*). Dit stuk is zoo aanmerklijk, dat een eenigzins breedvoeriger verslag ons verscheiden ophelderingen omtrent de gesteldheid der Christengemeenten, ten dezen tijde, opleveren kan. In het gemeen, zien wij, dat enkel de Bisschoppen op de vergadering schijnen gestemd te hebben, doch openlijk, zoodat ook andere Christenen daar tegenwoordig waren. Elke Bisschop naamlijk handelde met de geestelijkheid van zijn kerspel, over de onderwerpen, die op zoodanige vergadering ter tafel zouden komen, en deze verzelden hem dikwijls, hoewel niet altijd, op de vergadering, deels, om meer gezag aan de besluiten bij te zetten, deels ook, om bij onvoorziens voorkomende zaken voor hunnen Bisschop bij de hand te zijn. De vergadering, onder voorzitting van CYPRIANUS, een begin genomen hebbende, met het voorlezen der Brieven, over den Ketterdoop, tusschen JUBAJANUS en CYPRIANUS, gewisseld, werd door CYPRIANUS met deze aanspraak geöpend: ,, Gij hebt nu gehoord, ,, mijne geliefde Ambtsbroeders, het gene JUBAJANUS,

(*) *Opp.* CYPRIAN. *p.* 229. *Ed. Brem.*

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ NUS, onze Medebisſchop, mijne geringheid, aan„ gaande den ongeöorloofden en ontheiligenden Ket„ terdoop, raadplegende, mij geſchreven, en wat ik „ hem daar op geäntwoord heb, hoe ik naamlijk „ achte, dat men de Ketters, welke tot de Kerk „ komen, met den doop der Kerk doopen en hei„ ligen moete. Men heeft u bovendien nog eenen „ anderen Brief van JUBAJANUS voorgelezen, waar „ in hij, naar zijne rechtmatige en Godsdienſtige „ achting, op mijnen Brief geäntwoord, en ons niet „ alleen toegeſtemd, maar ook dankbaar betuigd „ heeft, dat hij hier in onderricht is geworden. „ Thans is 'er overig, dat wij over deze zaak elk „ zijn gevoelen zeggen; evenwel niet met oogmerk, „ om iemand deswegens te oordeelen, of, indien hij „ iet anders gevoele, van de Kerkgemeenſchap te ont„ zetten. Want niemand onzer maakt zich tot eenen „ Bisſchop der Bisſchoppen, (*Episcopus Episcopo„ rum*,) of dwingt zijne Ambtgenooten, door eenen „ Tijranniſchen ſchrik, om hem tot gehoorzaamheid „ en onderwerping te noodzaken; nademaal elk Bis„ ſchop het recht en de vrijheid heeft, om zijne „ eigene keuze te volgen, en gelijk hij eenen ande„ ren niet kan oordeelen, zoo kan hij ook van een' „ ander niet geöordeeld worden. Wij willen liever „ het beſlisſend oordeel van onzen Heere JESUS „ CHRISTUS verwachten, die alleen de magt heeft, „ om ons in het beſtuur zijner Kerk te gebruiken, „ en onze handelingen te beöordeelen."

Vervolgends gaf elk Bisſchop ordenlijk zijn gevoe-

voelen en ftem op, fommigen meer uitgebreid en met reden bekleed, meestäl ontleend uit de éénheid der Kerk, en des Doops, en uit de valschheid van de leere der Ketters, en geftaafd uit de Heil. Schrift, doch, volgends eene zwakke uitlegkunde, vol leenfpreuken en toefpelingen; fommigen zeggen alleen hun gevoelen kort af, met eene foort van vernuftsvertoning, die weinig afdoet, en overdreven is, ook wel met eene bitterheid, die met den geest der waarheid en des Christendoms niet zeer beftaanbaar is. Wij zullen dit door eenige voorbeelden toonen. Dus brengt de eerfte Bisfchop, CÆCILIUS van *Bilta*, zijne ftem uit: „ Ik erken alleenlijk éénen Doop, alleen in „ de Kerk, maar geenen buiten de Kerk. Hij moet „ daar zijn, waar eene waare hoop, en een vast „ geloof is. Want, zoo ftaat gefchreven: *Eén* „ *geloof, ééne hoop, en één doop.* Niet bij de „ Ketters, waar geene hoop, en een valsch geloof „ is, waar men volftrekt bedrieglijk handelt; waar „ de bezetene den duivel bant; die geen, wiens „ mond en woorden befmettende kanker uitleveren, „ de belijdenis nopens het *Sacrament* afneemt; de „ ongelovige het geloof, de godloze vergeving der „ zonden geeft; waar de Antichrist in den naam „ van CHRISTUS doopt; hij, die den vloek van „ God heeft, den zegen uitdeelt; de doode het le„ ven belooft, de onvreedzame vrede fchenkt, de „ Godslasteraar God aanroept, de onheilige het „ Priesterdom waarneemt, de Kerkrover den Altaar „ dekt. Bij dit alles komt nog dit kwaad, dat de „ Priesters des Duivels het Dankmaal (*Eucharistie*)

„ dur-

II BOEK X Hoofdft. na C. G. Jaar 251. tot 284.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ durven bedienen, of die hun bijſtaan zeggen, „ dat dit alles bij de Ketters, (ons, die zij Ketters „ noemen,) valsch is. Zie, waar toe de Kerk ko- „ men moet, en hoe zij genoodzaakt wordt, zon- „ der doop en vergeving der zonden, gemeenſchap „ te houden. Deze zaak, mijne Broeders! moeten „ wij mijden en vlieden, ons van eenen zoo groo- „ ten moedwil vrij, en aan éénen doop vasthouden, „ welke alleen aan de Kerk van God overgelaten „ is." De dertiende, POLIANUS van *Milao*, zegt eenvouwig: „ Te recht doopt men de Ketters in „ de Heilige Kerk." De 24ſte, SECUNDINUS van *Carpi*: „ Zijn de Ketters Christenen of niet? In- „ dien zij Christenen zijn, waaröm zijn zij niet in „ de Kerke Gods? Zijn zij geene Christenen, hoe „ zullen zij dan Christenen maken? Of, wat zal „ van het Woord des Heeren worden, die zegt: „ Wie niet met mij is, die is tegen mij, en wie „ niet met mij vergadert, die verſtrooit? Het is „ dus klaar, dat de Heilige Geest, over vreemde „ kinderen en misgeboorten van den Antichrist, „ door een bloot opleggen der handen, niet komen „ kan, nademaal het openbaar is, dat de Ketters „ den doop niet hebben," de 30ſte, LIBOSUS van „ *Vaga*: „ De Heere zegt in het Euängelie: Ik „ ben de waarheid; niet, ik ben het oud gebruik. „ Nadat derhalven de waarheid in het licht ſtaat, „ zoo behoort het oud gebruik voor haar te wij- „ ken, zoodat, alhoewel de een of ander de Ketters „ in de Kerk niet doopte, zij nogthans tegenwoor- „ dig behooren gedoopt te worden." De 60ſte RO-

GA-

GATIANUS van *Nova*: „ CHRISTUS heeft de Kerk „ gesticht, maar de Duivel de Ketterij. Hoe kan „ het school des Satans den Doop van CHRISTUS „ hebben?" De 65ste QUINTUS van *Aggia*: „ Alleen die geen kan iet mededeelen, die zelve iet gehad heeft. Maar, wat kunnen dan de Ketters geven, van welke bekend is, dat zij zelve niets „ hebben?" De 82ste LITTÆUS van *Gemelli*: „Wanneer de ééne blinde den anderen blinden leidt, „ zullen zij beiden in de gracht vallen: Naardien „ het zeker is, dat de Ketters niemand verlichten „ kunnen, zoo geldt ook hun Doop niets." Dit zij genoeg, tot eene proeve, hoe deze vergadering was ingericht, alleen is dit nog merkwaardig, dat de 83ste, NATALIS van *Ooa*, ook tevens met zijne stem de stemmen van twee afwezende Bisschoppen overlegt.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Brief van FIRMILIANUS over den Ketterdoop en het gedrag van STEFANUS.

Als CYPRIANUS van de handelingen en het besluit dezer Kerkvergadering, onder anderen, aan FIRMILIANUS, Bisschop van *Kappadocië*, bericht gezonden had, schreef deze dien beruchten Brief tot antwoord, welken wij reeds meermalen hebben aangehaald, uit welken wij moeten besluiten, dat de *Asiätische* Bisschoppen niet zoo bedaard omtrent den Roomschen Kerkvoogd gebleven zijn, als de *Afrikaansche*, maar ook van hunne zijde denzelven, als zich zelven buiten hunne gemeenschap gesloten hebbende, aanmerkten. Trouwens, in den geheelen Brief, geeft FIRMILIANUS aan STEFANUS niet alleen den naam niet van *Broeder*, maar zijn stout gedrag en euvelmoed hevig gispende, stelt hij hem bijna gelijk

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

lijk met den verrader JUDAS. Terwijl hij verders meldt, dat, in zijn Landfchap *Kappadocië*, de Leeraars éénmaal 's jaars gewoon zijn, bijëen te komen, om de gewigtigfte fchikkingen te maken, en een geneesmiddel daar te ftellen, door de boete, voor *afgevallenen*, en zulken, die, *na het heilzaam waterbad, door den Duivel gewond zijn*, „niet," fchrijft hij, „*als of zij van ons vergeving der zonden bekwamen*, maar, opdat zij door ons tot kennis van hunne zonden gebracht, en genoopt worden, om den Heere volkomen te voldoen;" werpt hij de Kerk van *Rome* tegen, dat zij geenszins, in alle opzichten, de oudfte gewoonten en gebruiken hebbe, en dat zij, te vergeefs, het gezag der Apostelen voorwende. Ook verfchillen de Christenen, in vele landen, omtrent zulke fchikkingen, zonder daaröm den vrede en éénheid der Kerk te breken, gelijk STEFANUS thans deed. Om dezen te meer in het naauw te brengen, draagt hij de Gefchiedenis voor van eene Christen vrouw, die zich, vóór omtrent 20 jaaren, in *Klein-Afië*, onder verrukkingen, voor eene Profeetesfe, door den Heiligen Geest gedreven, uitgegeven, en de Christenen, langen tijd, door wonderbare verrichtingen bedrogen had, tot dat een Duivelbanner was opgeftaan, die zich tegen den boozen geest verzette, door welken zij bezeten was. Deze vrouw doopte zelfs, en wijdde het Heilig Avondmaal, beide volkomen op de wijze der Rechtzinnigen. Kan nu STEFANUS, met zijne aanhangers, vraagt FIRMILIANUS, hier ook zeggen, dat, door dezen doop, welken toch eigenlijk de Duivel verrichtte, de vergeving

ving der zonde zij medegedeeld? Eindelijk, beroept FIRMILIANUS zich, even als CYPRIANUS, daar op, dat de ééne waare Kerk door CHRISTUS op den rotssteen, en eerst op PETRUS, gegrond is; maar voegt 'er insgelijks bij, dat de magt, om de zonden te vergeven, aan alle de Apostelen, aan de door dezelven gestichte Gemeenten, en de Bisschoppen, hunne rechtmatige navolgers, opgedragen is. Daaröm betuigt hij zijn *misnoegen over de openlijke dwaasheid van* STEFANUS, die, terwijl hij zich, wegens zijn Bisdom en de opvolging van PETRUS, beroemt, tevens vele andere rotssteenen invoert, en nieuwe gebouwen van *vele* Kerken ophaalt, welke insgelijks den waaren Doop zullen hebben. enz. Zeker deze Brief is zelfs daaröm belangrijk, omdat wij 'er de betrekking, waar in de Christenen thans tot den Bisschop van *Rome* stonden, en de vrijheid, die nog onder hen plaats had, allerduidelijkst uit verstaan kunnen.

Echtheid der Brieven van CYPRIANUS.

Ondertusschen hebben soortgelijke stellingen, als ook het geheele beloop van dezen Brief van FIRMILIANUS, en die van CYPRIANUS, welke hier toe betrekking hebben, reeds vroeg, wanneer de *Donatisten*, tegen het begin der vijfde eeuw, zich, wegens hunne leere van den Doop, op dezelven beriepen, aanleiding gegeven, om hunne echtheid in twijfel te trekken, hetwelk, in laater tijd, eenige verëerers van den Roomschen Bisschop ligtelijk hebben nagevolgd, doch AUGUSTINUS zelve, hoe geern hij ook den *Donatisten* alle uitvluchten wilde afsnijden, heeft ech-

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

ter, door de kracht der waarheid gedrongen, de blijkbare kenmerken van derzelver echtheid niet kunnen of willen loochenen, gelijk zij dan ook niet alleen geheel in den geest en ſtijl van CYPRIANUS zijn, maar ook, wat den inhoud betreft, door het gene wij, aangaande dezen twist, bij andere Oude Schrijvers vinden, hoe weinig dit ook zijn moge, bevestigd worden (*).

Geſchrift van eenen Ongenoemden, ten voordeele van den Ketterdoop.

De tijd heeft ons beroofd van de Brieven van STEFANUS zelven, die hij over dit onderwerp geſchreven heeft, alleen is 'er een geſchrift van eenen Ongenoemden, *over den Wederdoop*, (*de rebaptismate, ſeu de baptismo haereticorum*,) hetwelk kort na het ontſtaan dezer verſchillen ſchijnt opgeſteld te zijn, en dat, in de nieuwſte uitgave van CYPRIANUS Werken, achter dezelve gedrukt is. Dit geſchrift verdedigt het gevoelen van den Roomſchen Bisſchop, ten voordeele van den Ketterdoop, die *in den naam van onzen God*, JESUS CHRISTUS, bediend is geworden, tevens bewerende, dat men den twist ligt had kunnen vermijden, indien men zich eenvouwig aan het oudſte voorſchrift der Kerk gehouden, en zich door tegenſpreken geen aanzien had willen verkrijgen enz.

Dionysius van Alexandrië vermaant tot vrede.

Gelukkig vond men, ten dezen tijde, meer aanzienlijke mannen onder de Leeräars der Kerk, die tot vrede raadden. Onder dezen behoorde voornaamlijk DIONYSIUS, Bisſchop van *Alexandrië*, die eerst wel

(*) Men vergelijke de aantekening op MOSHEIM, *Nod. Ophelder.* III *Deel*, *Bladz.* 337, 338.

wel aan STEFANUS zelven deswegens schreef, om hem de gevolgen voor te houden, welke te groote hevigheid na zich zou sleepen (*). Ook schreef hij, in denzelfden zin, aan één of twee Ouderlingen te *Rome*, en na de dood van STEFANUS, aan deszelfs opvolger XYSTUS of SIXTUS, om dien tot zachter maatregelen over te haalen. Voor zichzelven, verklaart hij, in zijnen Brief aan den Ouderling FILEMON (†), dat het gevoelen der Afrikaansche Bisschoppen niets nieuws heeft, en dat hij voor zich de besluiten van zoo talrijke en aanzienlijke Gemeenten niet wille omstooten, om niet in twist en gekijf te vervallen. Tevens verhaalt hij het voorschrift van zijnen voorzaat, den Bisschop HERACLAS, welke de Ketters, die uit de Gemeente gesloten waren, na veel smeken, echter niet weder aannam, voordat zij alles openlijk hadden beleden, wat zij bij de Ketters gehoord hadden — Doch een' nieuwen doop hield hij voor de zulken niet nodig. In eenen anderen Brief aan den Roomschen Bisschop SIXTUS (§), raadpleegt hij denzelven over het volgend geval: Een Christen, in zijne Gemeente, die reeds onder of wel vóór den tijd van zijnen voorzaat HERACLAS, van eenen Ketterschen aanhang, bij welken hij gedoopt was, tot de rechtzinnigen was overgekomen, en nu al zoo lang ook het Avondmaal met deze gebruikt had, vond zich thans in zijn gemoed bezwaard, omdat hij bij de Ket-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 5.
(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 7.
(§) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 9.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Ketters, met snoode woorden en plegtigheden gedoopt was, en begeerde, op nieuw, in de Kerk gedoopt te worden, hetwelk DIONYSIUS niet op zich durfde nemen, omdat deze man nu zoo vele jaaren tot de gemeenschap der Kerk was aangenomen; dewijl echter deze man 'er op aandrong, en naauwlijks, op uitdruklijk verzoek, de gebeden durfde bijwonen, raadpleegde DIONYSIUS den Bisschop SIXTUS, hoe zich in dit geval te gedragen. Men ziet hier uit, dat DIONYSIUS meest overhelde naar de zijde der *Afrikanen* (*), doch echter met uitzondering, in bijzondere gevallen, en ook onderscheid makende tusschen zulken, die Ketters, en die enkel Scheurmakers waren, maar anders in geloof en leere met de Kerk overëenstemden (†).

De twist bedaart.

Deze vredelievende pogingen van den verstandigen Bisschop van *Alexandrië* schijnen veel toegebracht te hebben, tot het bedaaren van dezen twist, welks hevigheid ook verkoelen moest, door den dood van STEFANUS, en de vervolging, die onder den Keizer VALERIANUS ontstond. De beide partijën bleven bij hunne denk- en handelwijze, tot eindelijk, bijzonder zedert het begin der IV eeuw, de gewoonte der Roomsche Kerk allengs de overhand behield.

Aanmer-

Slaan wij nog een oog op dezen twist, zoo zien wij,

(*) Gelijk HIËRONYMUS ook verzekert *Cat. SS. Eccles. C.* 69.

(†) Dus verhaalt BASILIUS *de Groote*, *Epist.* 188. *ad Amphiloch. in Sijnodico Bevereg. Tom.* II. *pag.* 49. dat hij den doop der *Montanisten* erkende.

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

kingen over dit verſchil.

wij, vooreerst, dat EUSEBIUS (*), of gedwaald heeft, gelijk ſommigen willen, wanneer hij ſchrijft, dat CYPRIANUS de *eerſte* geweest zou zijn, die de Ketters niet eer wilde toelaten, dan nadat zij op nieuw gedoopt waren, of, wel, dat men zijne woorden dus hebbe op te vatten, dat CYPRIANUS van de *toenmalige* Bisſchoppen dit het *eerst* openlijk verklaard heeft, of dat hij onder hen, die dit gevoelen hadden, de *voornaamſte* geweest is. Eene tweede aanmerking is, omtrent den' wezenlijken ſtaat des verſchils: Van wêerskanten was men het ééns, dat lieden, die, bij de Rechtzinnigen gedoopt zijnde, tot Ketters overgingen, en daar na van deze tot de Rechtzinnigen wederkeerden, niet behoorden gedoopt te worden. Van den anderen kant, is 'er geene reden, om te twijfelen, of STEFANUS wilde geen' anderen doop laten gelden, dan die naar het voorſchrift van CHRISTUS, in den naam van Vader, Zoon, en Heiligen Geest, of in den naam van onzen Heere JESUS CHRISTUS, bediend was. Dezen erkende hij, het zij die door een' Ketter of Scheurmaker bediend was, alhoewel hij 'er geene kracht, tot vergeving der zonde en het ontvangen van den Heiligen Geest, aan ſchijnt te hebben toegeſchreven, voordat, bij de overkomst tot de Rechtzinnigen, zoodanige doop bevestigd was, door oplegging der handen van eenen Bisſchop met gebeden. Maar CYPRIANUS, en die het met hem hielden, erkenden geen' doop van eenig Ketter of Scheurmaker, buiten

(*) *Hist. Eccles.* VII. 3.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 151. tot 284.

ten de Kerk, voor een' doop, waar uit volgde, dat allen, die bij Ketters gedoopt waren, als ongedoopten door hun beschouwd werden, die tot de Kerk overkomende *gedoopt* moesten worden. Zij wilden dit daaröm ook geen *herdoopen* of *wederdoopen* genoemd hebben; ook gaven zij toe, aan den éénen kant, dat deze doop niet zoo noodzaaklijk ware, of God kon, zonder denzelven, aan den boetvaardigen vergeving schenken; aan den anderen kant, dat elk Bisschop hier omtrent, naar zijn beste weten, vrij kon blijven handelen. Door deze loflijke bescheidenheid voorkwamen de Afrikaanen de volslagene scheuring, met welke de ondraaglijke trotschheid en eerzucht van STEFANUS het Christendom dreigde.

Eene derde aanmerking verdient de wijze, op welke de beide partijën hunne mening bewezen en verdedigden. Beiden beriepen zich op de overlevering en het oud gebruik, doch, alzoo STEFANUS daar in meer schijnbaarheid voor zich scheen te hebben, beperkte CYPRIANUS en de zijnen het gezag der *overleveringen* niet weinig, door aan te toonen, dat deze voor de leere der schrift en de waarheid behooren te wijken. Beiden ontleenden een bewijs voor hun gevoelen uit de *éénheid*; STEFANUS uit de *éénheid* des doops, waar door hij, den doop der Ketteren erkennende, geenen *herdoop* van dezelven kon dulden; CYPRIANUS streed, voornaamlijk, met de *éénheid* der Kerk, welke hij, en de zijnen, zoo ver uitstrekten, dat zij, willekeurig, *Ketters* en *Scheurmakers*, hoe zuiver rechtzinnig zij zijn mogten,

ten, gelijk ſtelden, en de haatlijke *Novatianen* zoo ſnood rekenden als de ergſten der *Gnostieken*, oordeelende, dat 'er *buiten de Kerk geene Zaligheid*, dus ook geene genade, geene Sacramenten, geen Doop zij. Eene zorgelijke ſtelling, waar uit, door misbruik, de geduchtſte gevolgen zijn voortgevloeid. Eindelijk bezwaarden beide de partijën over en weder malkanderen met gevolgtrekkingen; de Afrikaanſche Biſſchoppen legden aan STEFANUS te last, dat hij de Kerk, als het ware, aan de Ketters en Scheurmakers verraadde, door hun hunne verzoening zoo gemaklijk te maken, STEFANUS daar tegen veröordeelde hunne te groote ſtrengheid, door welke Ketters en Scheurmakers van alle verzoening met de Kerk werden afgeſchrikt. Dus waren zij, die tegen de Ketters hard gezind waren, beſcheiden jegens hunne Medebroederen, terwijl hij, die de Ketters en Scheurmakers zacht wilde behandelen, zich jegens de Rechtzinnigen ſtreng gedroeg. In het aanvoeren van hunne bewijzen, ontdekten de partijën van weêrskanten eene ſlechts zeer middelmatige kennis in de waare uitlegging der Heilige Schriften, maar zoo veel te meer verkleefdheid aan het geen zij voor het oud gebruik der Gemeenten hielden, en ijver voor het gezag der Kerk en der Biſſchoppen, de ééne, om dit gezag tegen de Ketters en Scheurmakers, de andere, om het ook bij de rechtzinnigen te handhaven.

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

De laatſte aanmerking, welke het verhaal van dezen ſtrijd zal beſluiten, is deze, dat de 45 en 46 re-

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

regel van de zoogenaamde Apostolische Kerkregelen, (*Canones Apostolici*,) op dezen twist betrekking hebben, en nogthans door geene der beide partijën gebruikt of aangehaald worden, alhoewel zij zich duidelijk genoeg verklaren, waar uit een rechtmatig besluit tegen derzelver gewaande oudheid wordt afgeleid: Zij luiden dus:

45. „ Een Bisschop, of Ouderling, (of Diakon), „ die den doop of het offer, (het Avondmaal,) „ der Ketteren aanneemt," (erkent, of zelve ontvangt,) „gelasten wij, dat afgezet worde. Want, „ welke overëenstemming is 'er tusschen CHRISTUS en „ *Beliäl*, of wat deel heeft de gelovigen met den „ ongelovigen?"

46. „ Een Bisschop of Ouderling, die iemand, „ welke den doop in waarheid ontvangen heeft, „ wederdoopt, of den genen, die bij de godlozen „ bezoeteld is, niet doopt, worde afgezet, als iemand, die het kruis en de dood van CHRISTUS „ beschimpt, en den waaren Priester niet van den „ valschen onderscheidt."

Vervolging der Christenen door VALERIANUS. Aanleiding tot dezelve.

De vervolging tegen de Christenen, welke in het vierde jaar van Keizer VALERIANUS, in het jaar 257, tegen de Christenen, uitbrak, benam hun den lust, om onderling over den doop der Ketteren langer zoo hevig te twisten. Deze Keizer, die tot hier toe de Christenen zeer gunstig behandeld had, werd, in het gemelde jaar, door MACRIANUS, zijnen eersten Staatsdienaar en Veldheer, wien hij het bestuur van zaken genoegzaam geheellijk had overgegeven, en die

die zeer ingenomen was, met toverkunsten en bijgelovigheden (*), willende die *Magi*, (Toveraars) en bedriegers, welke hem het Rijk beloofd hadden, zijnen dank bewijzen, overgehaald, om de Christenen te vervolgen, die hij, volgends het geen de *Magi* hem aan de hand gaven, beschreef, als lieden, die zich tegen de Toverkunsten verzetten; trouwens, gelijk DIONYSIUS schrijft, daar waren 'er nog in zijnen tijd, onder de Christenen, welke, enkel door hunne tegenwoordigheid en aanschouwen, als ook door hunnen adem en spreken, de verderflijke begoogchelingen der booze geesten konden te niet doen. De Keizer zelve was door hunne streeken zoodanig aan bijgelovigheden overgegeven, dat hij allerhande schandelijke plegtigheden en offeränden ondernam, en zelfs kleine kinderen liet slachten, en der-

(*) DIONYSIUS *van Alexandrië* bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VII. 10. zegt, dat de Keizer opgestookt is, door den *Meester* en *Opperste van de Sijnagoge der Egyptische Magen*, of *Toveraars*, en een weinig verder, dat MACRIANUS, ten einde deze *Magen*, of Toveraars, te vergelden, omdat zij hem hoop gegeven hadden, van eens Keizer te zullen worden, den Keizer tot deze vervolging bewogen hebbe. De meeste geleerden geloven daaröm, dat MACRIANUS zelve door dien *Oppermagus* bedoeld is, het zij, dat hij, in de daad, dit ambt bekleed hebbe, of dat DIONYSIUS hem schimpend dezen titel gegeven hebbe. De woorden van DIONYSIUS zijn duister. De zin derzelven schijnt die, welken ik, in dit verhaal, uitdruk.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Zwaarte en uitgestrekt-heid van dezelve.

derzelver ingewanden onderzoeken in hoop, dat zulks hem eene gelukkige regeering bezorgen zou.

In het eerst bepaalde zich de vervolging alleen tot de Bisschoppen en Ouderlingen, als zijnde de Leeräars en Hoofden der Christenen. Deze werden, volgends een Keizerlijk bevel van het jaar 257, in ballingschap verdreven, indien zij weigerden, tevens met den Christelijken Godsdienst, ook den Heidenschen te voegen; en de Goden van den Staat te gelijk met den waaren God te verëeren. Tevens werd den Christenen verboden, eenige vergaderingen te houden, of, gelijk zij gewoon waren, bij de begraafplaatzen der Martelaren bijëen te komen, onder bedreiging van doodstraffe (*). In gevolge van dit bevel werden DIONYSIUS, Bisschop van *Alexandrië*, en CYPRIANUS, Bisschop van *Karthago*, in ballingschap verzonden, gelijk wij, in het vervolg, waar wij van deze beide vermaarde mannen afzonderlijk spreken, verhalen zullen. Maar ook zien wij uit eenen Brief van dezen laatsten (†), dat vele andere Christenen, zelfs jongelingen en jonge dochters, gedood zijn geworden, anderen stokslagen ontvangen hebben, in de gevangenis geworpen, of naar de mijnen en bergwerken verzonden zijn; waarschijnlijk, was eene vergadering van Christenen, die tegen het Keizerlijk gebod bijëen was gekomen, verstoord, en op deze wijze, door den Landvoogd, uitëengedreven

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 10 en 11. RUINART. *Act. Martijr. Sincer. pag.* 216.

(†) *Epist.* 76. *aliis* 77.

ven en gestraft — Wat men verder van doodstraffen, aan Christenen, in het jaar 257 uitgeöefend, leest, is op zijn meest zeer twijfelächtig. Doch, in het volgende jaar, volgde een veel gestrenger bevelschrift van den Keizer VALERIANUS; waar bij hij den Raad te *Rome* aanschreef (*), „ dat niet alleen de Bisschoppen en Ouderlingen of Priesters, maar ook de Diakonen, op staandevoet, ter dood zouden gebracht worden;" waarschijnlijk, omdat deze, in de plaats der gebannen Bisschoppen en Priesters of Ouderlingen, de zorg der Gemeenten, en derzelver bestuur, op zich genomen hadden. Verders beval de Keizer: „ Dat de Raadsheeren, de mannen van aanzien, en de Romeinsche Ridders, hunne waardigheid verliezen, en hunne goederen verbeuren zouden; en, indien zij, na het ontnemen hunner bezittingen, nog volharden zouden, Christenen te zijn, zouden zij ter dood worden gebracht. De vrouwen van aanzien, zouden, van alles beroofd, in ballingschap gezonden worden. De *Cæsarianen*, die den Christelijken Godsdienst beleden hebben, of nu voorts beleden, zouden hunne goederen verbeuren, en geboeid als slaaven verzonden worden, om op de Keizerlijke landgoederen te werken." Men ziet uit dit gedeelte des bevels, hoe, ten dezen tijde, lieden van den eersten rang, zoo mannen als vrouwen, het Christendom openlijk beleden. De

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Cæ-

(*) CYPRIAN. *Epist.* 80. *aliis* 82. uit wien ook blijkt, dat bevelen van denzelfden inhoud aan de Landvoogden der Provintiën gezonden zijn geworden.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Cæsarianen zijn, ongetwijfeld, bedienden en hovelingen, ook vrijgelatenen des Keizers, van welke, gelijk wij gezien hebben, een groot getal tot de Christenen behoorde. Ten opzichte van het volk in het gemeen, of de Christenen van middelbaren en laagen rang, ſtelde de Keizer niets vast. Deze bezochten zelfs de gevangenen, en bleven den bloedgetuigen op de moordſchavotten tot hunne laatſte oogenblikken verzellen en vertroosten, zonder eenig gevaar. En, wanneer, gelijk ons uit de oude berichten (*) blijkt, vele gemeene Christenen rampen, ja zelfs de doodſtraffe geleden hebben, ſchijnt zulks daar door veröorzaakt te zijn geweest, doordien zij, in weêrwil van het Keizerlijk gebod, de begraafplaatzen der Martelaren bleven bezoeken, en hunne vergaderingen houden, waar door de Keizer zich genoodzaakt zag, deze plaatzen met krijgswachten te bezetten, om de Christenen af te weeren (†). Ook ſchijnt tot de verzwaring van het eerſte bevel van VALERIANUS aanleiding gegeven te hebben, dat de Christen-Bisſchoppen, uit hunne ballingſchap, nog gemeenſchap bleven houden met hunne Gemeenten, die met raad en daad beſtaande, en hare gemeene belangen behartigende, gelijk uit de voorbeelden van DIONYSIUS en CYPRIANUS openbaar is. Of, en in hoe verre, de Christenen, door dit gedrag, gerekend kunnen worden, zelve oorzaak hunner onheilen geweest te zijn, en tegen het geen bil-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 11.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 13.

billijk was, gehandeld te hebben, is moeilijk te beslissen, alzoo hier altijd vele plaatslijke en bijzondere omstandigheden tusschen beide kunnen gekomen zijn, en schoon men het al voorzichtiger moge keuren, indien zij, voor dien tijd, hadden gehoorzaamd, het bleef nogthans altijd gewetensdwang, dat men hen wilde noodzaken, ook den Heidenschen Goden te offeren en te wierooken.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Hevigheid der vervolging.

Deze bevelschriften werden op de strengste wijze ten uitvoer gebracht, zoodat veel rechtvaardig bloed vergoten werd (*), en de vervolging allerhevigst was, alzoo de bevelhebbers in de steden daaglijks de vervolging aandreven; DIONYSIUS past 'er zelfs op toe de woorden der *Openbaring*, (*Hoofdst.* XIII. 5.) ,, Voorts werd aan hetzelve (monsterdier,) ,, een mond gegeven, die trotsche en lasterlijke ge-,, zegden voortbracht; ook werd aan hetzelve ver-,, mogen gegeven, om krijg te voeren twee en veer-,, tig maanden," ziende op den tijd dezer vervolging, welke drie en een half jaar zal geduurd hebben.

Voorname Martelaars XYSTUS of SIXTUS, Bisschop te Rome.

Onder de voornaamste Martelaren, die, geduurende deze vervolging, zijn omgekomen, worden geteld, XYSTUS of SIXTUS II. Bisschop van *Rome*, deze, die te *Atheenen* te vooren als Wijsgeer geleefd had, was, in het jaar 257, STEFANUS opgevolgd, en werd, in het jaar 258, op de begraafplaats der Christenen, misschien om hen te meer af te schrikken, van daar te vergaderen, aan een kruis gehecht.

(*) LACTANT. *de mortib. Persecutt. Cap.* 5.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

hecht. Toen hij ter strafplaats werd uitgevoerd, riep zijn Diakon of Kerkedienaar, LAURENTIUS, hem toe (*): „ Waar gaat gij, mijn Vader! zonder uwen Zoon? waar heen haast gij u, heilige „ Priester! zonder uwen Diakon?" met meer andere uitroepingen, die zijne bereidvaardigheid uitdrukten, om hem in den dood te verzellen. SIXTUS vertrooste hem, dat hij, na drie dagen, hem als Martelaar volgen, en dan zich te meer roem verwerven zou, wanneer hij, zonder den bijstand van zijnen Bisschop, zou zegevieren.

Behalven verscheiden schriften, die, hoewel met onrecht, onder den naam van dezen SIXTUS gaan (†), heeft RUFINUS eene verzameling van 460 Zedenspreuken, als een werk van dezen Bisschop in het Latijn vertaald, waar over hij, niet zonder hevigheid, door HIËRONYMUS (§) is bestraft geworden, dat hij het Werk van eenen Heiden, eenen *Pythagorischen* Wijsgeer, XYSTUS, voor dat van eenen Christen-Bisschop, den Christenen had opgedrongen, ook stemde AUGUSTINUS, die eerst met RUFINUS gedacht had, naderhand met HIËRONYMUS overëen (**). En in de daad, hoe schoon ook sommigen dezer zedenspreuken mogen zijn, en niettegenstaande 'er de bena-

(*) Volgends AMBROSIUS, *de offic. ministr. Eccles. Libr.* I. *Cap.* 41.

(†) FABRIC. *Biblioth. Lat. med. et inf. aet. Tom.* VI. *pag.* 196. *ed. Patav.*

(§) *In Ezech. C.* 18. *Ep. ad Ctesiphont. et in Jerem. C.* 22. (**) *Retract. L.* II. *C.* 42.

namingen van *gelovigen* en *uitverkozenen* in voorkomen, nogthans blijkt het duidelijk uit ORIGENES (*), die dezelve aanhaalt, dat zij niet van den Christen Bisſchop, maar van den Heidenſchen Wijsgeer zijn. Evenwel waren zij in hoogächting bij de Christenen, werden ook nog, van tijd tot tijd, naar eenen Christelijken zin verſchikt, en eindelijk aan den Bisſchop SIXTUS toegeſchreven.

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

De bovengemelde LAURENTIUS volgde, in de daad, zijnen Bisſchop en Leeräar, weinige dagen daar na, in het Martelaarſchap voor het Christengeloof. De berichten daar van vinden wij bij AMBROSIUS (†) en PRUDENTIUS (§), welke laatſte, een Christen Dichter, hem in zijne laatſte oogenblikken vrij lange redenen in den mond geeft. De ouder Schrijvers ſpreken niet van hem, maar AUGUSTINUS, en nog laater Kerkvaders, hebben zijne gedachtenis met lofredenen verëerd. Men verhaalt van hem het volgende: Hij was de eerſte onder de zeven *Diakonen*, of aanzienlijkſte Kerkedienaren te *Rome*, waaröm men hem, in laater tijd, met eenen titel, die thans nog niet bekend was, *Aartsdiakon*, (*Archidiaconus*,) genoemd heeft. Alzoo de ſchat der Kerk te *Rome* onder zijn opzicht ſtond, verdeelde hij, bij de vervolging, die zijnen Bisſchop trof, het gereede geld, dat voor handen was, onder

LAURENTIUS de Diakon.

(*) *In Matth. pag.* 369. *ed. Huet. Tom.* I. *Colon.* 1681. fol. *advers. Celſ. Libr.* VIII.

(†) *De offic. l. c.*

(§) *Hymno in pasſion. Laurentii Mart.*

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

der de armen, verkopende tevens, tot een gelijk einde, de Kerkenvaten en gereedschappen. Hier op ontbood hem de Stadhouder van *Rome*, welke de hem toebetrouwde schatten voor de Keizerlijke kamer eischte. LAURENTIUS betoonde zich daar toe gereed, verzekerde den Stadhouder, dat zijne Kerk rijker was, dan de Keizer zelve, en verzocht alleen een kort uitstel, om de kostbaarheden van CHRISTUS, gelijk hij sprak, te kunnen optekenen. Dit hem vergund zijnde, verzamelde hij uit geheel *Rome* alle armen, zieken, gebreklijken, en kreupelen, die van de Kerk onderhoud trokken, bij de Kerk, welke hij aan den Stadhouder, die gekomen was, om de schatten te beschouwen, vertoonde. „Zie daar!" zeide LAURENTIUS, „den waaren schat der Christelijke Kerk, niet goud of zilver, die zoo zondig „misbruikt worden. Integendeel, deze, naar het „uiterlijke ellendigen, hebben eenen geest, die van „deugden schittert; de Christinnen, onder dezen, „die altijd maagd gebleven zijn, en de vrouwen, „die maar ééns getrouwd zijn geweest, mogen als „de juweelen der Gemeente worden aangezien." De Stadhouder, woedend over deze teleurstelling en beschimping, welke ook, in deze omstandigheden, jegens een aanzienlijk Overheidspersoon, min voegzaam en geheel niet prijslijk kan geächt worden, gaf, op staande voet, bevel, om LAURENTIUS, met een langzaam vuur, te verbranden. Te midden der pijnen bleef de Martelaar standvastig, en had nog lust om te boerten: Aan de ééne zijde reeds gebraden, begeerde hij van den Stadhouder, die tegenwoor-

woordig was, hij wilde hem laten omkeeren, en beschouwen, wat zijn vuur had uitgewerkt! Omgekeerd zijnde, voegde hij 'er bij: „ Verslind nu, „ het geen gaar is, en proef, wat beter smake, „ het raauwe of gebraden!" (*) Dit verhaalt de Dichter, welke hem, vervolgends, in den stervenden mond een vrij lang gebed legt, om de bekeering van het Heidensch *Rome*, en verzekert, dat zijn dood ook de dood der Tempels was, welke, van dezen tijd af, meer en meer verlaten werden, terwijl de aanzienlijkste Romeinen tot het Christendom overgingen. Uit sommigen der boven aangehaalde gezegden, en andere uitdrukkingen van den Dichter, heeft men naderhand opgemaakt, dat LAURENTIUS op eenen rooster is gebraden geworden.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Behalven dezen zijn, door de vervolging van VALE-

Andere

LE-

(*) *Postquam vapor diutinus,*
Decoxit exustum latus,
Ultro e catasta judicem
Compellat affatu brevi:
Converte partem corporis
Satis crematam jugiter,
Et fac periculum, quid tuus
Vulcanus ardens egerit.
Praefectus inverti jubet.
Tunc ille: Coctum est, devora,
Et experimentum cape,
Sit crudum an assum suavius.
Haec ludibundus dixerat.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Martelaaren.

LERIANUS, nog vele andere Christenen, voornaamlijk Leeräars en Opzieners, omgekomen, doch wier geschiedenis niet volkomen bekend of zeker is. HIPPOLYTUS, een Ouderling van *Rome*, zal, buiten die stad, met paarden van één gescheurd zijn, nadat meer andere Christenen, met verscheidene wijzen van dood, van het leven beroofd waren. Dit bericht dezelfde PRUDENTIUS (*), doch welke, gelijk boven (†) aangemerkt is, meer dan éénen HIPPOLYTUS onder één verward heeft. Dezelfde Dichter heeft ook den Marteldood bezongen (§), van FRUCTUOSUS, Bisschop van *Tarraco* in *Spanje*, en twee zijner Kerkedienaren, AUGURIUS en EULOGIUS, zijnde de eerste bloedgetuigen, in deze Gewesten, van welke men geloofwaardige berichten vindt. PRUDENTIUS verhaalt, van dezen Bisschop FRUCTUOSUS, dat hij, ter dood gaande, eenen beker met drank, hem door eenige Christenen ter verkwikking aangeboden, geweigerd hebbe, omdat het juist een weeklijksche vastendag was, welken hij, zelfs door zijne dood, niet wilde schenden.

EUSEBIUS (**) verhaalt van drie Christenen, die hij PRISCUS, MALCHUS, en ALEXANDER noemt, welke bij *Cæsareë* in *Palæstina*, op het platte land wonende, zichzelven verwijten deeden, dat zij, daar de gelegenheid thans hemelsche beloningen aanbood, hier vertoefden, en de Martelkroon niet aannamen. Hier

(*) περι στεφ. *Hijmn.* XI. (†) *Bladz.* 107.
(§) *Hijmn.* VI. (**) *Hist. Eccles.* VII. 12.

Hier op zich ſtadwaards begevende, vervoegden zij zich bij den Richter, te kennen gevende, dat zij Christenen waren, waar op zij aan de wilde beesten werden voorgeworpen. Nog eene vrouw, die men zeide, tot den aanhang der *Marcioniten* te behooren, onderging, in die zelfde ſtad, hetzelfde lot. In zoodanige voorbeelden is echter ſomtijds meer dweepzucht en geestdrijverij, dan een redelijk Christendom, op te merken.

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

In *Africa*, kwamen insgelijks, behalven CYPRIANUS, velen om het leven. Men had te *Karthago*, zoo verhaalt PRUDENTIUS (*), en het Roomſche Martelaarsboek (op den 24ſten Aug.,) de keuze, tusſchen eene brandende kalkgroeve en het offeren van wierook aan de Goden, aan de Christenen gelaten, wanneer 300 Christenen, op éénmaal, zonder eenig bedenken, zelve gelijklijk in de groeve ſprongen, alwaar zij hunne dood vonden. Dat ook in *Egypte*, bijzonder te *Alexandrië*, vele Martelaars geweest zijn, weten wij uit DIONYSIUS van *Alexandrië*, bij EUSEBIUS (†).

Deze hevige vervolging, geduurende welke wij van geene Christenen lezen, die hun geloof ontrouw zijn geworden, nam in het jaar 260 een einde, in welk jaar, de oude Keizer VALERIANUS, door eene krijgslist, in handen der Perſen viel, van wier Vorst SAPOR hij, als een laage ſlaaf, behandeld zal zijn geworden, daar deze hem als een voetſchabel gebruikte,

De vervolging neemt een einde, met de gevangenis van VALERIANUS. GALLIENUS

(*) *Hijmno* XIII. *vs.* 76. *ſq.*

(†) *Hist. Eccles.* VII. 11.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

herstelt de Christenen weder in het bezit hunner Kerken.

te, hem den voet op den nek zettende, wanneer hij te paard wilde stijgen, tot hij hem ten laatsten de huid zal hebben laten afvillen, en met zout bestrijken, waar in de Christen-Schrijvers (*) niet hebben verzuimd, de straffe der hemelsche Voorzienigheid op te merken. Zelfs zal, volgends hun, zijn Zoon GALLIENUS het ongelukkig lot zijns Vaders dus beschouwd hebben, en daar door bewogen zijn geworden, om, gelijk hij deed, door uitdrukkelijke bevelen, aan de Christenen weder rust en vrede te schenken, herstellende hen in het bezit van hunne vergaderplaatzen, en hun ook de grafplaatzen weder inruimende, en den Bisschoppen aanschrijvende, dat zij veilig het bestuur en de zorg van hunne Gemeenten weder konden waarnemen (†).

Bijzondere vervolgingen.

Doch, niettegenstaande deze zachtheid van den Keizer GALLIENUS, welke, wegens zijne genegenheid jegens de Christenen, door DIONYSIUS van *Alexandrië* (§), een *zeer Godsdienstig* en *Godbeminnend* Vorst genoemd wordt, waren echter de Christenen niet geheel veilig. De oude bevelen van vorige Keizers bleven, naar het schijnt, in kracht, volgends welke de Christenen in het recht betrokken konden worden, indien 'er zich een beschuldiger opdeed, wanneer het veel van den Richter afhing, hoedanig de uitslag ware van het geding. Op deze

(*) LACTANT. *de mort. persec. Cap.* 5. *Orat.* CONSTANT. *ad Sanctor. Coet. ap.* EUSEB. *Cap.* 24.

(†) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VII. 13.

(§) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 23.

en met de andere het Boek der Euängelien aanbiedende.
Bladz. 151.

ze wijze kwamen somtijds Christenen, ook onder zachte vorsten, in ongelegenheid. EUSEBIUS (*) verhaalt ons hier van een merkwaardig voorbeeld, van zekeren MARINUS, die bij *Cæsareë* in *Palæstina* met het zwaard onthoofd is, nadat de vrede der Kerk door GALLIENUS hersteld was. Deze MARINUS, door geboorte en rijkdom aanzienlijk, reeds eenigen tijd, tegen de gewoonte der Christenen van dien tijd, in krijgsdienst geweest zijnde, stond naar de waardigheid van Hopman. Tot dezen post was hij, uit hoofde van zijne beurt, bevoegd, en stond gereed, dien te ontvangen, wanneer hij door eenen mededinger naar denzelven, bij den Richter ACHEUS, aangeklaagd werd, dat hij een Christen was. Op gedaan onderzoek beleed MARINUS dit. De Richter, hem drie uuren tijd van beraad gegeven hebbende, werd MARINUS door den Bisschop der Christenen in deze Stad, THEOTEKNUS, in de Kerk bij het Altaar geleid, alwaar hij hem, met de ééne hand op zijn zwaard wijzende, en met de andere het Boek der Euängeliën aanbiedende, vermaande, eene keuze tusschen deze twee te doen. MARINUS vatte, zonder vertoef, het Boek, en daar op de Kerk verlatende, werd hij, den tijd verstreken zijnde, voor den Richter geroepen, en als hij zijne eerste belijdenis blijmoedig herhaalde, terstond veröordeeld en uitgevoerd, om onthoofd te worden. ASTURIUS, een *Romeinsch* Raadsheer, insgelijks een Christen, nam het lijk van MARINUS op zijne schouderen, droeg

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) *Hist. Eccles.* VII. 15.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

droeg het weg, en deed het eerlijk begraven, gelijk EUSEBIUS vervolgends verhaalt (*), zonder dat hem deswegens iet kwaads wedervoer. Te weten, niemand durfde eenen zoo aanzienlijken man, die ook bij den Keizer geliefd was, befchuldigen, en zonder befchuldiger, ftond het den Richter niet vrij, eenen Christen te vatten of te ftraffen (†).

DIONYSIUS, Bisfchop van Alexandrië. Zijn karakter.

Onder de vervolging van den Keizer VALERIANUS, hebben twee zeer vermaarde en bij de Christenen ongemeen verdienftelijke mannen, de één ballingfchap, de ander den dood moeten ondergaan, DIONYSIUS, Bisfchop van *Alexandrië*, en CYPRIANUS, van *Karthago*. De eerfte, DIONYSIUS, was een man van uitftekende begaafdheden en uitgebreide kundigheden, na ORIGENES de werkzaamfte en ijverigfte Leeräar, in deze in alle opzichten onrustige tijden, wien de aanzienlijkfte Leeräars der volgende eeuw den *grooten* DIONYSIUS genoemd hebben. Zijn ijver voor het Christendom, zijne ftandvastigheid, in hetzelve te belijden, zijne geleerdheid en welbefpraaktheid hebben hem roem verworven, maar zijne gematigdheid en vredelievendheid maken hem voornaamlijk eerwaardig. Deze openbaarde hij, in alle de twisten en verfchillen, die, in zijnen tijd, het Christendom ontrust hebben, in welke hij, gelijk wij gezien hebben, deel genomen, doch doorgaands

(*) *Hist. Eccles.* VII. 18.

(†) Over de vervolging onder VALERIANUS, vergelijke men MOSHEIM, *Nodige Ophelderingen*, IIIde *Deel*, *Bladz.* 115 — 140.

gaands tot vrede en zachtmoedige bedachtzaamheid geraden heeft. Zijne gebreken, die wij in zijne denkwijze, verrichtingen of fchriften, vinden, waren klein, en hebben aan het Christendom geen nadeel veröorzaakt, dat niet rijklijk door zijne verdienften is opgewogen.

Zijn leven.

In *Egypte*, van aanzienlijke ouders, die Heidenen waren, geboren, fchijnt hij te *Alexandrië* den post van Leeräar der welfprekendheid bekleed te hebben. Zijn lust, hem van der jeugd af eigen, om allerhande Boeken te lezen, bracht hem ook tot het lezen van de Heilige Schriften der Christenen, en daar door tot de overtuiging van de waarheid van den Christelijken Godsdienst, wordende hij een leerling van ORIGENES, wien hij ook, nadat deszelfs onmidlijke opvolger in het beftuur der *Alexandrynfche* School, HERACLAS, in het jaar 231, Bisfchop van *Alexandrië* was geworden, in dat ambt is opgevolgd, zijnde hij tevens *Ouderling* of *Priester*. Thans las hij alle de fchriften en gevoelens der Ketters, met dat voordeel, dat hij dezelve bij zichzelven wederlegde, en 'er een' te grooter afkeer van kreeg. Een zijner ambtgenoten echter, vrezende, dat hij, door dit lezen, met hunne dwalingen befmet mogt worden, waarfchuwde hem deswegens, doch DIONYSIUS werd daartegen, gelijk hij zelve verhaalt (*), door een Godlijk gezicht verfterkt; „ eene ftem, die hij hoorde, gebood hem uitdruk„ lijk: Lees alles, wat u in handen komt, alzoo „ gij

(*) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 7.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ gij in ſtaat zijt, alles te onderzoeken en te be„ proeven, gelijk gij daar door ook, in het eerst, „ tot het geloof gebracht zijt." Dit gezicht, vervolgt hij, „ nam ik aan, als overëenſtemmende met „ de Apostoliſche leere, die de ſterken gebiedt: „ *Weest beproefde Wisſelaars!* " . . . Van waar DIONYSIUS deze woorden der Apostelen ontleend hebbe, misſchien uit het Euängelie der Hebreën, (*) en wat 'er zij van het gemelde gezicht en hemelſtem, is moeilijk te zeggen. Was het ook verbeelding? of heeft de Kerkleeräar van zijne gemoedsdrift, die hij voor een' Godlijken wenk hield, in te ſterke uitdrukkingen geſproken? Dit laatſte ſchijnt, uit meer volgende voorbeelden, het naast aan de waarheid te komen.

Na den dood van HERACLAS, werd DIONYSIUS, in het jaar 248, tot Bisſchop van *Alexandrië* verkozen, wanneer de Gemeenten der Christenen, onder de regeering van Keizer FILIPPUS, rust genoten, doch in het volgende jaar, ontſtond, bij gelegenheid van een groot oproer te *Alexandrië*, eene vervolging der Christenen, waar op in het jaar 250 de algemeene vervolging onder Keizer DECIUS eenen aanvang nam. DIONYSIUS was één der eerſten, die, op bevel van den Stadhouder SABINUS, vier dagen lang,

(*) Volgends EPIFANIUS *Hær.* 44. *C.* 2. ſtond ook in het Euängelie van APELLES, eenen leerling van MARCION, dit gezegde van JESUS zelven: „ Weest beproef„ de Wisſelaars. Want men moet uit alle ſchriften het „ nuttige uitkiezen."

lang, overäl, waar men meende, dat hij zich verborgen had, gezocht werd, terwijl hij gerust te huis zijn lot afwachtte. Eindelijk, gelijk hij schrijft, door God daar toe vermaand zijnde, verliet hij met zijne bedienden en eenige Christenen de stad, blijkende het, gelijk hij 'er bijvoegt, van achteren, dat dit een werk der Godlijke Voorzienigheid was, die hem eenen weg ter ontkoming opende, en voor velen nuttig maakte, uit welk bijvoegzel wij afleiden mogen, hoe wij dezen Bisschop te verstaan hebben, wanneer hij van Godlijke ontdekkingen en vermaningen verhaalt. Hij werd wel op zijne vlucht door de soldaten nagejaagd en gegrepen, doch, als zij hem in een klein vlek gebracht hadden, door eenige te hoop gelopen landlieden, uit hunne handen, hoe zeer hij zich daar tegen verzette, niet zonder geweld verlost (*). Hij onthield zich vervolgends in eene eenzame en afgelegene plaats van *Libyë*, met meer andere Christenen, van waar hij gestadig, door brieven, zijne bedrukte Gemeente vertroostte en bemoedigde. Toen in het volgende jaar 251, de vervolging, met den dood van DECIUS, een einde nam, en DIONYSIUS naa *Alexandrië* was wedergekeerd, gaf hem de twist met de *Novatiänen* gelegenheid, om de beide partijën tot zachte gevoelens en denkwijze te vermanen (†). De vreeslijke pest, welke ten

(*) Zie II *Deel, Bladz.* 434. en DIONYSIUS verhaal zelve bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 40.

(†) Boven in dit *Deel, Bladz.* 32.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

ten dezen tijde zoo groote verwoestingen aanrichtte, en die niet voor het jaar 263 een einde nam, baarde hem op nieuw groote bekommering (*); bij deze gelegenheid, gedroeg hij zich, door zijne liefderijke zorgen, als eenen waardigen Christen-Bisschop.

Hij wederlegt en overtuigt de *Chiliasten.*

Doch bovenäl voorbeeldig gedroeg hij zich, ten dezen tijde, omtrent de *Chiliasten*, of voorstanders van een duizendjaarig Rijk van CHRISTUS op aarde. Wij hebben, in den loop dezer Geschiedenisfen, van verscheiden Christen-Leeräaren, PAPIAS, JUSTINUS *den Martelaar*, IRENEUS, en TERTULLIANUS, gezien, dat zij eene heerschappij van JESUS CHRISTUS op deze Wereld verwachtten, waar omtrent zij zelfs vrij zinlijke en grove denkbeelden koesterden. Deze verwachting had bijkans algemeen ingang gevonden bij de Christenen, en zelfs velen hunner opgewekt, om te blijmoediger naar het Martelaarschap te streven; hoe zeer sommigen, gelijk de Roomsche Ouderling CAJUS, en anderen, dit gevoelen hadden tegengesproken. ORIGENES voornaamlijk verzette zich 'er ten sterksten tegen, en toonde, dat men de Openbaring van JOANNES, waar op men zich, ter staving van dit gevoelen, bovenäl beriep, in eenen leenspreukigen zin geestelijk verstaan moest. NEPOS, een Bisschop van *Egypte*, ziende, dat het gezag van ORIGENES veel invloed had, en zijnde de verwachting van het duizendjaarig Rijk zeer toege-

(*) Zie boven *Bladz.* 111.

gedaan, schreef daar op een Boek, onder den titel: *Wederlegging der Allegoristen*; dit Werk, schoon de Bisschop NEPOS kort daar na, tusschen de jaaren 240 en 250, overleed, werd met zoo veel goedkeuring ontvangen, dat, bijzonder in het Landschap *Arsinoë*, door den ijver van deszelfs begunstigers, geheele Gemeenten, wegens deze gevoelens, zich verdeelden en scheurden. De vredelievende Bisschop DIONYSIUS begaf zich, om deze ongeregeldheden te stuiten, in het jaar 254, of wat laater, in persoon na dit Landschap, en gedroeg zich daar, op die wijze, en met dien gelukkigen uitslag, dat het tot een voorbeeld bij alle godgeleerde verschillen, voor het vervolg, had mogen verstrekken, waaröm wij het, met zijne eigene woorden, zullen verhaalen: „ In „ het Landschap *Arsinoë* gekomen," zegt hij bij EUSEBIUS (*), „ heb ik de Ouderlingen en de „ Leeräars op de Dorpen bijëengeroepen, als ook „ andere Broeders, die verkozen tegenwoordig te „ wezen, en hen vermaand, dat deze leere openlijk in eene vergadering mogt onderzocht worden. „ Als zij mij nu het gemelde Boek (van NEPOS), „ als een schild en onbeweegbaren muur tegenstelden, zat ik met hun, drie dagen lang, van den „ morgen tot den avond, om den geheelen inhoud „ van dit Boek te onderzoeken. Thans verwonderde ik mij zelven over de standvastigheid, waarheidliefde, leerzaamheid, en het verstandig gedrag „ der Broederen; zoo ordenlijk en gematigd gedroe- „ gen

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) *Hist. Eccles.* VII. 24.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ gen wij ons, bij onze vragen, bedenkingen, en „ beslisfingen. Wij wachtten ons zorgvuldig, dat „ wij eenmaal aangenomen meningen, hoe gegrond „ zij ons mogten voorkomen, niet te hardnekkig „ verdedigden, noch de tegenwerpingen van ande- „ ren ontweken. Wij trachtten, zoo veel moog- „ lijk, de verfchilzaak te veréffenen en vast te ftel- „ len; ook fchaamden wij ons niet, als wij rede- „ nen vonden, ons gevoelen te veränderen, en an- „ deren onze toeftemming te geven; ja, wij na- „ men, met een goed geweten, en ongeveinsd, met „ onze harten fteeds tot God gewend, aan, het „ gene door zekere bewijzen, en door de Heilige „ Schriften, bevestigd werd. Eindelijk gaf KORA- „ CION, de voornaamfte verdediger dezer leere, ten „ aanhooren van alle de aanwezende Broederen, de „ plegtige verzekering, dat hij dezelve voortäan „ niet meer toegedaan zijn, daar over niet twisten, „ dezelve niet gedenken, en ze niet verder leeren „ wilde, dewijl hij door de tegengeftelde bewijzen „ genoegzaam overtuigd was geworden. Over deze „ vriendbroederlijke belijdenis, de algemeene verzoe- „ ning en overëenftemming, verheugden zich alle „ de aanwezende Broederen." — Evenwel vond DIONYSIUS nodig, om het Boek van NEPOS fchriftelijk te wederleggen, gelijk hij deed door zijn Werk, *over de Beloften*, in twee Boeken. In de Inleiding betuigt hij, voor den Bisfchop NEPOS, dien hij, wegens zijne kundigheden en deugden ten hoogften prijst, alle hoogächting te hebben, te meer, daar hij reeds in zijne ruste was ingegaan; hij twijfelde

niet,

niet, of indien hij nog in leven ware, zou hij hem door mondelijke redenen overtuigen; doch, dewijl vele Leeräars zijn Boek als eene groote verborgenheid aanprezen, en velen door hetzelve werden overgehaald tot te laage en zinlijke denkbeelden van het Koningrijk van God, zag hij zich genoodzaakt, zijnen Broeder NEPOS, even of hij tegenwoordig ware, te wederleggen. In het tweede Boek van dit Werk, handelt hij van de Openbaring van JOANNES, welke hij aan den Apostel van dien naam, om verscheiden redenen, ontzegt, doch echter voor Godlijk erkent, schoon van eenen anderen, door Gods geest gedreven, JOANNES geschreven; belijdende tevens, dat dit Boek zijne begrippen te boven gaat, alhoewel hij het daaröm niet wil verwerpen: „ Ik veröordeel niet," zegt hij, „ het geen ik niet „ heb kunnen verstaan; maar ik bewonder het des „ te meer, dewijl ik het niet kan inzien (*)."

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Wordt verdacht gehouden van onrechtzinnigheid.

Welk deel DIONYSIUS gehad hebbe, in de verschillen over den Doop der Ketteren, en hoe hij ook daar in tot vrede hebbe geärbeid, is hier vooren reeds verhaald (†). Doch, als hij eenige jaaren daar na, vergeefs beproefd hebbende, eenige Christenen in *Egypte*, die de gevoelens van SABELLIUS waren toegedaan, met zachtmoedigheid van dezelve af te trekken, deze gevoelens wederlegde, en bij

(*) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VII. 25. Men vergelijke, verders, over het gevoelen der *Chiliasten*, MOSHEIM, *Nodige Ophelderingen*, III. *Deel*, *Bladz.* 307. volgg.

(†) *Bladz.* 132.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

bij die gelegenheid fprekende van het perfoonlijk onderfcheid des Vaders en des Zoons, eenige fterke uitdrukkingen gebruikte, en den Zoon befchouwde, als die van den Vader gemaakt of gefchapen, en van eene andere natuur, en zoo wezenlijk van den Vader onderfcheiden was, als de wijnftok van den genen, die hem plant, befchuldigden fommige Rechtzinnigen, den goeden Kerkleeräar, als loochende hij de Godheid van CHRISTUS, bij den toenmaligen Bisfchop van *Rome*, insgelijks DIONYSIUS genoemd, welke zedert het jaar 259 Opziener dezer Gemeente was, niet als of de Bisfchop van *Rome* eenige magt of gezag geöordeeld werd, te bezitten over andere Bisfchoppen, maar gelijk men toen gewoon was, zich met zijne bezwaaren aan den Bisfchop van eenige aanzienlijke Gemeente te vervoegen. De Roomfche Bisfchop hield terftond, in het jaar 260, met eenige Bisfchoppen, eene Kerkvergadering te *Rome*, welke de gewaande Ketterij van den Bisfchop van *Alexandrië*, zoo wel als de gevoelens van SABELLIUS, veröordeelde, waar op DIONYSIUS eene verdediging of veräntwoording fchreef, aan den Bisfchop van *Rome* opgedragen, waar in hij aantoonde, dat men hem verkeerd verftaan, en zelfs zijne woorden onredelijk verdraaid had; verklarende, dat, alhoewel hij den Zoon van God niet uitdruklijk, (ὁμοϑσιον,) van het *zelfde Wezen*, of *éénswezens*, met den Vader genoemd had, omdat dit woord niet in de Heilige Schrift voorkomt, hij echter volkomen overëenftemde met de leere der genen, die dit woord gebruikten. Dit alles heeft evenwel niet kunnen verhin-

hinderen, dat men naderhand over zijne Rechtzinnigheid getwist heeft. De *Ariänen* beriepen zich op DIONYSIUS, als die hun gevoelen reeds was toegedaan geweest. ATHANASIUS (*) verdedigde hem als Rechtzinnig, maar BASILIUS (†) maakt hem tot eenen voorloper van de *Ariäansche* gevoelens. Zelfs nog in laater tijden heeft men over de mening van DIONYSIUS, in dit opzicht, getwist, en men kan niet ontkennen, dat hij, in zijne wederlegging der *Sabelliänen*, onbehoedzaam heeft gesproken, hetwelk hij, naderhand, zoo goed hij konde, heeft verschoond.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Hoe het ook ware, DIONYSIUS had zich te verdienstelijk bij de Christen-Kerk gemaakt, dan dat hij ligtvaardig had behooren te worden beschuldigd en verketterd. Hij had, gelijk onder DECIUS, dus ook nu onlangs, onder VALERIANUS, met de grootste standvastigheid, mishandeling en ballingschap voor het Christen geloof ondergaan en geleden. Naauwlijk was, onder den laatstgemelden Keizer, de vervolging begonnen, of DIONYSIUS, met verscheiden andere aanzienlijke Christenen, werd voor den Stadhouder van *Egypte*, ÆMILIANUS, ontboden, die hun gebood, de Goden, beschermers des Rijks, te die-

Wordt in ballingschap verdreven, onder VALERIANUS.

(*) In een geschrift, onder den Titel: *Over den* Bisschop DIONYSIUS *van Alexandrië. Bewijs, dat hij, gelijk de Kerkvergadering van Nicea, tegen de Ariäansche Ketterij gezind is geweest, en dat zich derhalven de Ariänen te onrecht en vergeefs op zijne overëenstemming beroepen.*

(†) *De Spirit. S. et Ep.* 9.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

dienen, en breed opgaf van de genade des Keizers, die hun onder deze voorwaarde zijne gunst wilde schenken, ja die hen, op deze wijze, tot eenen beteren eeredienst overbracht. Geene ongewoone voorwendzels van zulken, die anderen om den Godsdienst vervolgen! Wanneer DIONYSIUS, en de Christenen, die hem verzelden, verklaarden, dat zij niemand, dan den éénen waaren God, zouden aanbidden, werden zij na eene afgelegene plaats in *Libyë*, *Kefro* genoemd, verbannen, met verbod, aan hun, en aan alle anderen, bijëenkomsten aan te leggen, of op de grafplaatzen te verschijnen, onder bedreiging, dat zij, hier aan niet gehoorzamende, het gevaar van zwaarer straffe aan zich zelve zouden te wijten hebben. DIONYSIUS moest, schoon hij ziek was, nog dien zelfden dag in ballingschap vertrekken. Te *Kefro* gekomen, vond hij zich spoedig van vele Christenen omringd, die hem uit de stad gevolgd, of van elders in *Egypte* derwaards gekomen waren. In het eerst werden dezen van de Heidenen aldaar beschimpt, en met steenen geworpen, maar spoedig werden velen van dezen overgehaald, om de Heidensche Afgodsbeelden te verlaten, en zich tot den waaren God te bekeeren. Ook onderhield DIONYSIUS, door middel van vier Ouderlingen of Priesters, en verscheiden Diakonen, die te *Alexandrië* gebleven waren, aanhoudende gemeenschap met zijne Gemeente, bezorgende, dat de bijëenkomsten der Christenen steeds bleven plaats houden. Deze verrichtingen, hoe zeer van 's Bisschops ijver getuigende, werden, als eene ongehoorzaamheid aan 's Keizers bevelen, opgevat, weshal-

ven

van DIONYSIUS naa eene andere meer woeste plaats verzonden werd, alwaar hij echter nog niet naliet, bijëenkomsten en onderhandelingen met de Christenen van zijne Gemeente te hebben. Dit alles verhaalt DIONYSIUS zelve, in eenen Brief bij EUSEBIUS (*), in welken hij zich verdedigt tegen zekeren Egijptischen Bisschop GERMANUS, die hem te last had gelegd, dat hij, geduurende de vervolgingen, de vlucht genomen, en de gewoone bijëenkomsten zijner Gemeente niet gehouden had.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Zijne laatste lotgevallen en dood.

Na het einde der vervolging onder VALERIANUS, omtrent het jaar 260, naa *Alexandrië* terug gekeerd, werd hij, door het ontstaan van een' oproer en burgerkrijg, waar in zelfs de Christenen deel namen, geduurende welken men de straaten dier stad niet veilig gebruiken kon, op nieuw in zijne rust gestoord, zoodat hij, ter naauwernood, door Brieven met de leden zijner Gemeente handelen kon (†), DIONYSIUS volhardde, tot het laatste van zijn leven, in zijnen ijver voor het Christendom, trouwens, toen PAULUS *van Samosata*, Bisschop van *Antiöchië*, op nieuw, omtrent de leere der Drieëenheid, onrust brouwde, beproefde de vredelievende DIONYSIUS hem te recht te brengen, schreef vervolgends eenen Brief aan de Gemeente van *Antiöchië*, en zou de Kerkvergadering, aldaar tegen PAULUS, in het jaar 265, gehouden, hebben bijgewoond, indien on-
der,

(*) *Hist. Eccles.* VII. 11.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 21.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

derdom en zwakheid hem niet verhinderd hadden; gelijk dan ook kort daarna eene zachte natuurlijke dood hem, in eenen hoogen ouderdom, van zijnen post afriep, en in de Gewesten des vredes en der rust overbracht (*).

Zijne schriften.

Veel heeft deze kundige en werkzame Leeräar der Christenen geschreven. EUSEBIUS heeft ons vele schoone en gewigtige uittrekzels uit verscheidenen van zijne Brieven bewaard, van welke wij, bij gelegenheid, gebruik hebben gemaakt. Ook noemt deze Geschiedschrijver (†) ons nog andere Brieven en Werken van denzelven op, bij voorbeeld, zijnen Brief aan de *Egyptische* Christenen, *over de Kerkelijke Boete*; nog een afzonderlijk Boek *over de Boete*, aan den Bisschop KONON; eene schriftelijke *bestraffingsreden* aan de Gemeente van *Alexandrië*; een Boek over den *Marteldood* aan ORIGENES; een' Brief aan de Gemeente te *Laödiceä*; aan de *Armeniërs*, *over de Boete*; eenen aan CORNELIUS, Bisschop te *Rome*, en anderen. Ook weten wij, dat hij twee Boeken *over de Beloften* heeft geschreven, die wij reeds gemeld hebben, verscheiden Brieven tegen de *Sabelliänen*, een Boek *over de Verzoekingen*, uitleggingen *over het begin van* SALOMO 's *Prediker*, en *over den eersten Brief van* PAULUS *aan de Christenen te Korinthen* enz (§). Elders meldt

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 27.

(†) *Hist. Eccles.* VI. 46.

(§) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 26.

meldt EUSEBIUS (*) nog twee *Paaschbrieven*, (*Epistolæ Paſchales*,) door DIONYSIUS geſchreven, geduurende de vervolging van DECIUS, waar in hij aantoont, dat het Paaschfeest niet dan na de Lentedag en nacht-evening mag gevierd worden, en tevens eenen jaarkring van 8 jaaren tot bepaling van den dag voor dit Feest opgeeft. Een aanmerklijk uittrekzel, uit zijn Werk *over de Natuur*, heeft EUSEBIUS ook bewaard (†), waar in hij het Leerſtelſel van EPICURUS wederlegt, en de Schepping en Voorzienigheid verdedigt. Doch geene zijner ſchriften zijn buiten deze tot ons gekomen, behalven een Brief, in welks opſchrift hij *Aartsbisſchop van Alexandrië* genoemd wordt, aan BASILIDES, Bisſchop van *Pentapolis*, in welken hij op eenigen door denzelven gedaane vragen antwoordt, welke antwoorden als *Kerkregelen*, (*Canones*,) zijn aangenomen (§). De eerſte vraag betreft het uur, wanneer men het vasten voor Paasſchen, ter gedachtenis van JESUS dood, moest eindigen, waar op DIONYSIUS antwoorde, dat, dewijl men het uur van JESUS verrijzenis niet met zekerheid kan aantoonen, men hier omtrent ook niets beſlisſen moet. Eene tweede vraag houdt hij voor overtollig, of naamlijk vrouwen, in ha-

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) *Hist. Eccles.* VII. 20.

(†) *De Præpar. Euang. Libr.* XIV. *Cap.* 23-27.

(§) BALSAMON en ZONARAS hebben dezen Brief met hunne aanmerkingen bekend gemaakt, en dus vindt men hem in het *Sijnodicon ſive Pandectæ Canonum etc. Oxon. T.* II. *pag.* 1-7.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

hare ſtonden, den openbaren Godsdienst mogen bijwonen? Godvruchtige Christinnen zullen, meent hij, in zulken ſtaat zich niet verſtouten, zulks te doen, en nog veel min het ligchaam en bloed des Heeren aan te raken. Tot het *allerheiligſte*, (zoo noemde men thans *het Heilig Avondmaal*,) mag niemand komen, dan die zoo wel aan ligchaam als geest rein is. De derde vraag betreft de onthouding van echte lieden, bij welke DIONYSIUS op PAULUS uitſpraak verwijst, dat naamlijk de echtgenoten hier zelve richter zijn, en niet dan met wederzijdſche bewilliging handelen moeten. Eindelijk ſpreekt hij ook van onwillekeurige nachtlijke bevlekking, en ſluit den Brief, met BASILIDES, zijnen gelovigen en wijzen Zoon, te verzoeken, hem te ſchrijven, of hij deze zijne antwoorden, die hij niet als voorſchriften, maar enkel als zijne mening, wil aangemerkt hebben, voor goed en billijk keure — Men heeft, in laater tijd, nog eenen *Brief* aan PAULUS *van Samoſata*, en eene *Wederlegging van tien van zijne tegenwerpingen*, te voorſchijn gebracht, en aan DIONYSIUS toegeſchreven (*), doch het onderſcheid van ſtijl, het ſtilzwijgen der Ouden, en het verſchil tusſchen den inhoud en het verhaal van EUSEBIUS (†), ſchijnen genoeg te bewijzen, dat deze beide ſtukken niet van DIONYSIUS zijn.

CYPRIANUS.

De andere vermaarde Kerkleeräar, welke, bij de vervolging onder Keizer VALERIAAN, niet alleen balling-

(*) *Biblioth. Patr. T.* XI. *p.* 273. *ſq. ed. Paris.*

(†) *Hist. Eccles. Libr.* VII. *C.* 30.

lingschap, maar de dood, voor het Christelijk geloof ondergaan heeft, is CYPRIANUS, een man, die, in ijver voor den Godsdienst, in werkzame bezigheid, om deszelfs zuiverheid, naar zijne begrippen, te handhaven, en bijzonder, om de Kerkelijke tucht, en het gezag en aanzien der Kerk, en van derzelver Bisschoppen, voor te staan, naauwlijks zijns gelijken heeft gehad. Doch, die te gelijk, door dezen zelfden ijver, daar hij, zwak van oordeel, vrij wat tot dweepzucht overhelde, en dus zich naauwlijks binnen de palen wist te houden, in velerhande en zelfs aanmerkelijke gebreken vervallen is. Wij hebben hem uit de Geschiedenis der twisten met NOVATUS en NOVATIANUS, der verschillen over de gevallenen, en met den Roomschen Bisschop STEFANUS, over den Ketterdoop, voor het grootste gedeelte, uit zijne Schriften en Brieven opgemaakt, in zijnen ijver en drift leeren kennen. Een beknopt bericht van zijne levensbijzonderheden en schriften zal hem nog nader aan ons bekend maken.

Zijne levensbijzonderheden, zijne bekering.

THASCIUS CÆCILIUS CYPRIANUS, zoo was de naam van dezen vermaarden man, in *Afrika*, misschien te *Karthago*, omtrent het jaar 200, uit Heidensche vermogende ouders geboren, legde zich op de geleerdheid en welsprekendheid toe, en verwierf in de gemelde stad, als Leeräar der welsprekendheid, of Redenaar, grooten roem; maar zijne zeden waren ten hoogsten verdorven, bijzonder was hij aan de wellust zoo zeer overgegeven, dat hij, om die te voldoen, zelfs tovermiddelen gebruikte. Doch, omstreeks het jaar 244, of wat laater, werd hij,

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

door eenen Ouderling der Gemeente te *Karthago*, CÆCILIUS (*), overreed, om den Christelijken Godsdienst te omhelzen; en van dien tijd af, veränderde zijn hart en leven op eene zichtbare wijze. Hij was ingetogen, kuisch, matig, uitmuntende in werken van liefdaadigheid jegens armen en behoeftigen. Hij zelve schrijft, met de sterkste en levendigste aandoening, van deze zijne zedelijke verändering, die hij aan de kracht van den Godsdienst van JESUS, en in het bijzonder aan de kracht van den Christelijken Doop toeschrijft, in zijn Boek *over de genade van God aan* DONATUS: „Mij dacht, naar „ mijnen toenmaligen toestand, dat het waarlijk iet „ hards en moeilijk was, om, door het Bad des H. „ Doops, in een nieuw leven gesteld, en met be„ houdenis van het vorige ligchaam, in hart, ge„ moed, en zin, geheel te worden veränderd — „ Gelijk ik voorheen aan vele dwalingen vast was, „ en bijna geloofde, dat het niet mogelijk was, „ dezelve af te leggen; zoo liet ik mij van de on„ deugden beheerschen, en, dewijl ik twijfelde, iet „ beters te kunnen vinden, beminde ik het kwaad, „ dat mijne natuur geheel doordrongen had — Maar, „ nadat het Water des H. Doops mijne vorige zon„ den afgewasschen; en mijn gezuiverd hart het licht „ van

(*) Deze CÆCILIUS was, meent men, dezelfde, die, in het gesprek van MINUCIUS FELIX, eerst als een vijänd en bestrijder van het Christendom voorkomt, maar die door OCTAVIUS overtuigd, en tot het Christendom overgebracht wordt. Zie II. *Deel*, *Bladz.* 385.

„ van boven, en de zalving des Geestes ontvangen; „ nadat die tweede geboorte mij thans tot een an- „ der en nieuw mensch vernieuwd had; zoo moest „ ik, tot mijne verwondering, ondervinden, dat al- „ le mijne vorige twijfelingen plotslijk verdwenen; „ alles was nu licht en heller rondöm mij; ik be- „ vond, in de daad, dat mij dat gene gemaklijk voor- „ kwam, wat mij voorheen zoo moeilijk toeſcheen, „ en dat het gene ik voormaals voor onmooglijk „ hield, werklijk volbracht kon worden. Gij weet „ het immers zelve, mijn vriend! en erkent met „ mij, wat het afſterven der zonde, (bij den Doop), „ van ons weggenomen, en wat integendeel het „ nieuw geestelijk leven in ons gewrocht hebbe." Ja, men kan zelfs niet ontkennen, dat CYPRIANUS, in ſtrengheid van zedenleere, ruim ver genoeg gegaan zij. Immers niet alleen, dat hij zijne goederen en tuinen, die hij te *Karthago* bezat, verkocht, en het geld onder de armen verdeelde, maar hij onthield zich ook geheellijk van alle gemeenzame verkeering met zijne huisvrouw, even of zulke onthouding, gelijk trouwens meer Christenen ten dezen tijde zich verbeeldden, eene volmaakter deugd ware (*). Jegens zijnen vriend CÆCILIUS gedroeg hij zich zoo dankbaar, dat hij deszelfs naam CÆCILIUS aannam, gelijk

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) Dit verhaalt PONTIUS, een Diakon van CYPRIANUS, die zijn leven beſchreven heeft. Sommigen vatten echter deszelfs woorden zoo op, als of zij van JOBS huisvrouw, en niet van die van CYPRIANUS, te verſtaan waren. Doch zonder genoegzamen grond.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

lijk dan ook deze hem zoo veel toevertrouwde, dat hij, bij zijn overlijden, de zorg voor zijne vrouw en kinderen aan CYPRIANUS aanbeval. In beide deze geestelijken blijkt dus, dat het huwelijk toen nog gemeenzaam was, onder de Geestelijken en Opzieners der Kerk.

Hijwordt Ouderling en Bisschop.

Zijn godvruchtig en voorbeeldig leven was oorzaak, dat CYPRIANUS, schoon een nieuw bekeerde, eenige weinige maanden slechts na zijne bekeering, door den Bisschop DONATUS, zijnen vriend, tot Ouderling werd verkozen, en dat hem, na de dood van dezen, in het jaar 248, of 249, het Bisschops-ambt te *Karthago*, hoe zeer tegen zijnen wil, met eenparige stemmen des Christen volks, welke toen nog bij het verkiezen van eenen Bisschop golden, alleen vijf Ouderlingen uitgezonderd, die niet in deze keuze bewilligden, werd opgedragen. In deze waardigheid gedroeg zich CYPRIANUS zoodanig, dat, hoe zeer hij van de magt van het Bisschops-ambt al te hooge gedachten koesterde, hij nogthans door zijne Gemeente niet min geliefd dan geëerd werd, dewijl hij, door zijn voorbeeld zoo wel, als door zijne leere en onderwijs, stichtte; en niets van eenig aanbelang ondernam, zonder zijne Ouderlingen, en zelfs de overige leden zijner Gemeente, te raadplegen; streng was hij in het bestraffen en weeren van alle kwaad, en het aanprijzen en bevorderen van deugd en godzaligheid, liefderijk jegens de armen, en zorgvuldig in het waarnemen van alle deelen zijner bediening.

Ontwijkt

Niet lang na zijne verkiezing tot Bisschop ontstond

ſtond de vervolging der Christenen, onder den Keizer DECIUS. Terſtond eischte het Heidensch gemeen te *Karthago* de dood van CYPRIANUS, en ſchreeuwde menigmalen, op de openbare worſtelplaats, dat hij voor de leeuwen zou geworpen worden. Doch, als men hem daar toe zocht, ontweek hij het geweld, door eene tijdige vlucht, volgends *het geen het bevel des Heeren* leert, ſchrijft hij (*), meer bezorgd voor het heil en de rust der Broederen, dan voor zijn eigen leven, om, door zijne tegenwoordigheid, het woedende gemeen niet te tergen, en aanleiding te geven, dat de Gemeente in grooter gevaar kwame. Tevens echter ſchreef hij elders (†), dat God hem zelve uitdruklijk de vlucht bevolen hebbe; gelijk wij al voorheen opgemerkt hebben, dat CYPRIANUS zich meermalen Godlijke ontdekkingen en openbaringen toeſchreef (§), waar van wij reeds voorbeelden ontmoet hebben. Waarſchijnlijk, even gelijk wij van DIONYSIUS van *Alexandrië* vermoed hebben (**), zekere ſterke geestdrift, of werking der verbeeldingskracht, of droom, voor Godlijke aanduiding nemende, of wel, zijn be-

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

de vervolging, onder DECIUS, door vrijwillige ballingſchap.

(*) *Epist.* 20. *aliis* 15. (†) *Epist.* 16. *aliis* 10.

(§) Boven *Bladz.* 114. Hij ſchijnt de gave der voorzeggingen, in eenen eigenlijken zin, uit zijnen Doop, af te leiden. *Libr. ad* DONAT. *de gratia: Inde, ſumto et concepto vigore, hic adhuc poſiti futurorum indicia prænoscimus.*

(**) Boven *Bladz.* 153.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

besluit, opgemaakt uit de overweging der Heilige Schriften, vergeleken met de omstandigheden, onder gebeden tot God, als door hooger invloed der Godheid gewerkt, en dus als eene Godlijke openbaring, aanmerkende. Hoe het zij, deze zijne vlucht werd van alle Christenen niet gebillijkt, waaröm ook PONTIUS, zijn levensbeschrijver, zich vele moeite geeft, hem deswegens te verschonen en te rechtvaardigen — CYPRIANUS bleef, geduurende zijne ballingschap, welke door een banvonnis der overigheid, waar bij te gelijk zijne goederen verbeurd verklaard werden, bevestigd was, aanhoudend, zorgen voor den welstand en belangen zijner Gemeenten, en schreef uit dezelve menigvuldige Brieven, aan zijne Gemeente, aan de Martelaren en Belijders, over het wederäannemen der afgevallene Christenen, enz.

Hij keert terug naa Karthago.

Wanneer in het jaar 251 de hevigheid der vervolging bedaarde, die door den dood van DECIUS kort daar na geheel ophield, keerde CYPRIANUS, na een afzijn van een jaar en eenige maanden naa *Karthago* terug, alwaar hij de handen vol werks kreeg, niet alleen met den twist over de afgevallene Christenen, maar ook met de verdeeldheden der *Novatiänen*. Bij gelegenheid der meermalen gemelde algemeene Pestziekte, welke de Heidenen aan den toorn der Goden, wegens de Christenen, toeschreven, toonde hij niet alleen, dat men veeleer de Heidensche Bijgelovigheden en slechte zeden voor de oorzaak derzelve te houden hebbe, maar vermaande ook de Christenen, met goed gevolg, om hunne mensch-

lie-

liefdadigheid ook tot de Heidenen uit te ſtrekken, en die niet min, dan hunne Broederen, behulpzaam te wezen. Ook liet hij aanzienlijke geldſommen onder armen en behoeftigen uitdeelen, en bracht in het jaar 253 eene aanzienlijke verzameling van penningen uit zijne Gemeente bijëen, om de Christenen vrij te kopen, die van barbaarſche volken, bij eenen inval in *Numidië*, ten dezen tijde, als ſlaven weggevoerd waren. Eindelijk werd hij, in het laatst van zijn leven, ingewikkeld in den twist over den Ketterdoop, bij welke gelegenheid hij, gelijk hij te vooren meermalen gedaan had, meer dan ééne Kerkvergadering te *Karthago* hield, en zich, met allen zijnen ijver, toch bedaarder gedroeg, dan zijn tegenſtrever, de Bisſchop van *Rome*, gelijk wij verhaald hebben.

Hij wordt op nieuws, in de vervolging van VALERIANUS, gebannen.

Toen, in het jaar 257, de vervolging der Christenen, onder den Keizer VALERIANUS, eenen aanvang nam, vermaande CYPRIANUS, door een bijzonder geſchrift, tot moed, geduld, en ſtandvastigheid, waar van hij ook zelve één der eerſten een voorbeeld gaf. ASPASIUS PATERNUS, Landvoogd van *Afrika*, het Keizerlijk Bevelſchrift ontvangen hebbende, liet CYPRIANUS bij zich komen, en hem daar van kennis gegeven hebbende, vorderde hij van den Bisſchop, dat hij de Romeinſche Goden vereëren zoude. CYPRIANUS verklaarde, dat hij een Christen en een Bisſchop was, die geene andere Goden erkende, dan den eenigen waaren God, Schepper van Hemel en Aarde, wien de Christenen, onöphoudelijk, niet alleen voor zich zelven, maar voor alle menſchen, en bijzonder voor den Keizer ba-

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

baden. Gevraagd, wie de Ouderlingen zijner Gemeente waren, gaf hij ten antwoord, dat de burgerwetten zelve geene aanbrengers duldden, en dat naar de leere der Christenen het niemand geöorloofd zij, zich zelven aan te geven (*). De Landvoogd, ziende, dat CYPRIANUS hier bij volſtandig bleef, bande hem na *Curubis*, eene vervallen Stad in *Zeugitanië*, aan de Zeekust. Den 14 September des jaars 257 werd CYPRIANUS derwaards gebracht, verzeld van zijnen Diakon PONTIUS, en eenige andere Christenen. Terſtond na zijne aankomst aldaar had hij eenen droom, dien hij voor eene voorzegging van zijnen toekomenden dood hield. PONTIUS verhaalt dezen droom, zoo als hij dien van CYPRIANUS zelven had, met 's mans eigene woorden: „ Ik was „ niet in ſlaap gevallen, of ik zag eenen jon„ gen man van eene buitengemeene grootte. Deze „ bracht mij in het rechthuis, en het kwam mij „ niet anders voor, of ik ſtond werklijk voor den „ rich-

(*) Uit deze woorden blijkt duidelijk, dat het geenszins van alle Christenen, zelfs niet van zulken, die in hun geloof ſtandvastig bleven, en daar voor het leven veil hadden, werd goedgekeurd, wanneer iemand zich zelven aan de Heidenſche Landvoogden of Overheden aangaf, als een Christen; gelijk 'er vele zoodanige gevonden werden, die, naar dit vrijwillig aangeven, (*profiteri*,) genoemd werden, *Profesſores*. Waaröm men de beſchuldiging van Dweeperij, die met recht tegen dezen geldt, evenwel ten onrecht tot alle Christenen zou uitſtrekken.

,, richterſtoel des Landvoogds. Zoodra deze mij ,, zag, ſchreef hij, op eene tafel, een vonnis, dat ,, ik niet kon te weten komen. Maar het jonge ,, mensch, dat achter hem ſtond, en zulks geern ,, wilde weten, las, wat hij geſchreven had, en, ,, niet mogende ſpreken, gaf hij het mij door een ,, teken te kennen, terwijl hij zijnen arm uitſtrekte, ,, als iemand, die een zwaard in de hand houdt, ,, waar mede één het hoofd wordt afgeſlagen. Ik, ,, dit waargenomen hebbende, verzocht ernſtig om ,, éénen dag uitſtel, ten einde mijne zaken te be- ,, ſchikken. De Richter ſchreef hier op, ik weet ,, niet wat, op zijne tafel, en ik merkte uit zijn ,, wezen, dat hij zich door mijne bede had laten ,, bewegen. Ook gaf mij het jonge mensch te ken- ,, nen, dat men mij dit uitſtel vergund had, ter- ,, wijl hij zijne vingers achter malkander lag."

Hij wordt te Karthago onthoofd.

Bijna elf maanden bleef CYPRIANUS te *Curubis*, alwaar hij, door vele, ook aanzienlijke Christenen bezocht werd, die hij, door leerredenen en vermaningen, in bijëenkomſten en vergaderingen, tegen het Keizerlijk verbod aan, onderwees, terwijl hij, door Brieven en Schriften, de verdrukte Christenen te *Karthago*, en die, welke veröordeeld waren, om in de mijnen en bergwerken te arbeiden, vertroostte, en met geld naar zijn vermogen onderſteunde. Intusſchen overleed de Landvoogd PATERNUS. Zijn opvolger GALERIUS MAXIMUS riep CYPRIANUS uit zijne ballingſchap terug, en beval hem, in zijne tuinen, die hij wel verkocht had, om het geld aan de armen uit te deelen, maar die hem naderhand

door

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

door de kopers weder geschonken waren, te ont- houden, ten einde men een naauwer opzicht over hem zou hebben. Eenigen tijd daar na vertrok de Landvoogd naa *Utica*, alwaar hij het tweede en straffer bevelschrift van den Keizer ontving, waaröm hij, ter uitvoering van hetzelve, soldaten na *Karthago* zond, om CYPRIANUS naa *Utica* te brengen. Doch deze had zich verborgen, niet, gelijk hij, in zijnen laatsten Brief, schrijft, uit vreeze des doods, maar, omdat hij geloofde, dat de eere eens Bisschops vorderde, om voor de oogen der hem toevertrouwde Gemeente te sterven, waaröm hij de terugkomst des Landvoogds te *Karthago* wilde afwachten. Dezen teruggekomen zijnde, verliet CYPRIANUS zijne schuilplaats, en keerde weder naa zijne tuinen, hoe zeer niet alleen de Christenen, maar ook vele voorname Heidenen dit afraadden, en hunne landgoederen tot zijne veiligheid aanboden. De Landvoogd, hier van verwittigd, liet CYPRIANUS met eene wacht soldaten halen, welke hem, die welgemoed was, in het huis van hunnen Hopman brachten, waar het aan zijne vrienden vergund werd, met hem te spijzigen, en bij hem te vernachten. Den volgenden dag werd hem, onder den toevloed van eene groote menigte volks, in het rechthuis, door den Landvoogd bevolen, om het Keizerlijk bevel terstond na te komen, en aan de Romeinsche Goden te offeren. Als CYPRIANUS dit, met groote standvastigheid, weigerde, verweet hem de Landvoogd, dat hij zoo lang als een vijänd der Romeinsche Goden en wetten geleefd, velen tot dezelfde ge-

gevoelens gebracht had, en leeräaar en aanvoerer der snoodste overtredingen geweest was; vervolgends hem, ter waarschuwing voor zijne aanhangers, en tot handhaving der orde en der wet, ter dood veröordeelende, zijnde het vonnis in deze bewoordingen begrepen: „ Het is besloten, dat THASCIUS „ CYPRIANUS, met het zwaard, ter dood zal ge- „ bracht worden." CYPRIANUS gaf hier op geen ander antwoord, dan dit: *De Heere zij geloofd!* Het vonnis werd daadlijk aan hem voltrokken, buiten de Stad, in een veld, dat met boomen omzet was, wordende hij derwaards verzeld van vele Christenen, die riepen, dat zij met hem onthoofd wilden worden. CYPRIANUS, te dezer plaats gekomen, legde zijnen mantel af, en deed, op de aarde neder geknield, een hartelijk gebed tot God. Vervolgends opgestaan, trok hij ook zijn kleed uit, hetwelk hij den Diakonen gaf, die hem in zijn uiterste bleven bijstaan, houdende alleen zijn onderkleed of hemd aan. Hij bond zelve zijne oogen toe, en verzocht nu den Hoofdman, om het doodvonnis, zoo spoedig mooglijk, te laten voltrekken. De soldaat, die hem zou dooden, sidderde, toen hij het ontblootte zwaard in handen nam, nogthans volvoerde hij zijnen last, en hieuw dezen aanzienlijken Leeräar het hoofd af. Dus stierf deze vermaarde man, als een bloedgetuigen, voor de waarheid van het Christendom, de eerste Martelaar onder de *Karthaagsche* Bisschoppen, op den 14 September van het jaar 258, juist één jaar, nadat hij naa *Curubis* in ballingschap gezonden was, en den bovengemelden

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

droom gehad had. Hij was niet alleen in zijn leven, maar ook na zijne dood, in groot aanzien, en de Christenen te *Karthago* vierden, jaarlijks, ter gedachtenis, den dag van zijne dood (*).

Zijne schriften.

Veel heeft CYPRIANUS ten dienste der Christenen geschreven, zoo bijzondere verhandelingen, als Brieven; uit deze schriften kan men 's mans karakter en zijne verrichtingen vrij naauwkeurig beöordeelen. Wij zullen van dezelve eenig verslag doen, en de merkwaardigheden, in dezelve voorkomende, aantekenen, na vooräf omtrent zijnen stijl te hebben aangemerkt, dat deze door velen, wegens deszelfs welsprekendheid, geroemd, en ten allen tijde hooggeschat is geworden. LACTANTIUS, zelve een Leeraar der Welsprekendheid, roemt den stijl van CYPRI-

(*) Deze berichten van CYPRIANUS leven zijn ontleend uit de oude Schrijvers EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 43. en VII. 3. HIËRONYM. *Cat. SS. Ecclesiast. Cap.* 68. GREGORIUS *van Nazianzus* heeft eene redenvoering tot zijne eere. *Orat.* XVIII. Ook heeft PRUDENTIUS zijnen Marteldood bezongen, περι στεφ. *Hijmn.* XIII. PONTIUS, één van zijne Diakonen, die, kort daar na, zelve om den Godsdienst ter dood is gebracht, heeft zijn *leven* en *lijden* beschreven. Bekend zijn onder de nieuwer Schrijvers de *Annales Cijprianici per* JOHANNEM *Cestriensem*, of den Bisschop JOHN PEARSON, en PRUDENTIUS MARAN, *Vita S. Cijpriani*, welke ook een oud verhaal van het lijden van CYPRIANUS, door eenen tijdgenoot, *Passio S. Cijpriani*, of *Acta Proconsularia S. Cijpriani* heeft uitgegeven.

PRIANUS (*), als gemaklijk, volzinnig, bevallig, en duidelijk. Hij voegt 'er echter bij, dat zij, die van onze heilige leere niets verstaan, alleen genoegen vinden in zijne woorden, naardien zij de zaken verächten, omdat hij steeds van verborgenheden spreekt. Daaröm werd hij ook van Heidensche geleerden bespot, één van welke hem, met verändering van éene letter, COPRIANUS plagt te noemen, van het Grieksche woord Κοπρος, (*drek*), omdat hij, zijns bedunkens, zijn vernuft alleen aan drek en beuzelingen besteed had — Ondertusschen, hoe veel men ook tot lof van zijnen stijl moge zeggen, deze is echter ver van den echt Latijnschen stijl. Hij is een al te verslaafd navolger van TERTULLIANUS, dien hij somtijds woordelijk afschrijft, hij heeft gezochte sierlijkheid, kunstige tegenstellingen, gedrongen leenspreuken en beelden, en zeer veel gemaaktheid, om niet te spreken van de hardheid en ruwheid van zijne uitdrukkingen, menigvuldige nieuw gesmede woorden, of nieuwe betekenissen van woorden. Daar door is hij met TERTULLIANUS aan te merken, als één der eerste stichters en leermeesters van het Kerkelijk Latijn der Westersche Gemeenten, (*Latinitas Ecclesiastica*,) waar van echter de eerste aanleg in de oude Latijnsche Vertalingen der H. Schrift gevonden wordt.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Het eerste en oudste zijner geschriften is zijn Boek aan DONATUS *over de genade Gods*, (*ad Donatum Liber de gratia Dei*). Dit schreef hij, kort na zijne overkomst

(*) *Institut. Div. L. V. C.* 1.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

komst tot het Christendom, in het jaar 246, om aan denzelven de groote weldaaden der Godheid te verklaren, die hij door den Doop deelächtig was geworden, verders tot wederlegging van der Heidenen Bijgelovigheid. In dit opſtel ſchildert hij de ſnoode zeden en godloosheden der Heidenen, waar tegen hij de zeden der Christenen overſtelt, waar toe hij alle zijne welſprekendheid te hulp roept. Hier door verliest zeker bij onpartijdigen de kracht van zijn bewijs, evenwel kan men het groot onderſcheid van zeden bij de Christenen en Heidenen over het geheel niet loochenen, noch de voortreflijkheid van den Godsdienst van JESUS, die zoo groote zedelijke verbetering werkt, ontkennen.

Kort daar op, waarſchijnlijk in het begin des jaars 247, volgde zijn geſchrift, *over de ijdelheid der Afgoden*, hetwelk met de ſchriften van TERTULLIANUS en MINUCIUS FELIX over hetzelfde onderwerp niet alleen hoofdzaaklijk overëenkomt, maar zelfs, voor een groot gedeelte, woordelijk uit den laatſten is afgeſchreven.

Toen hij Ouderling of Priester geworden was, ſchreef hij *twee Boeken van getuigenisſen* of *bewijzen uit de Heilige Schrift tegen de Jooden*, (*Testimonia adverſus Judaeos*,) waar bij hij, Bisſchop geworden zijnde, een derde Boek voegde. In dit Werk verzamelde hij, op verzoek van zekeren QUIRINUS, alle de Bijbelteksten, welke van den val der Jooden, van de leere van CHRISTUS, en eene aanwijzing van de pligten der Christenen, handelen, al-

alle gerangschikt onder zekere hoofddeelen, met twee Voorredenen. Hier worden, uit bijna alle Bijbelboeken, niet alleen echte maar ook Apokrijfe, behalven uit het *Hooglied*, Teksten bijgebracht, die alleen naar eene Mijstike en leenspreukige wijze van uitlegging op de onderwerpen kunnen worden toegepast, zoodat dit Werk van geene nuttigheid is, dan misschien ter beöordeeling van verschillende lezingen in sommige plaatzen der H. Schrift.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Omtrent denzelfden tijd, in het jaar 248 of 249, verscheen ook zijn Boek *over de kleding der Maagden*, (*de habitu virginum.*) Men vond, ten dezen tijde reeds, onder de Christenen jonge dochters, die, schoon zij in geene kloosters waren opgesloten, noch naar zekeren Regel leefden, evenwel zich verbonden, om kuisch en ongetrouwd te leven; doch, weldra neigden, om zich voor deze strenge en eigenwillige Godzaligheid schadeloos te stellen, door sieraad en pracht in kleding, ook woonden zij bruiloften bij, en lieten zich somtijds in het bed bij de mansperfonen vinden. CYPRIANUS, in plaats van haar te onderrichten, welke waare kuischheid zij, en dat men vergeefs in soortgelijke onthouding volmaaktheid stelle, roemt veel eer en prijst den ongehuwden staat der Maagden, noemt den maagdelijken staat de naaste voorbereiding tot den staat der Martelaren, zij zijn daar door bevrijd van den vloek, over EVA uitgesproken, en verkrijgen in het huis des Hemelschen Vaders, waar vele verblijfplaatzen zijn, de beste. Verders ijvert hij, in navolging van TERTULLIANUS, tegen allen opschik, het blanketten

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

der wangen, het verwen der haairen, en het doorboren der ooren, tot het dragen van oorhangzelen, enz. Alhoewel derhalven CYPRIANUS eenige goede gedachten tegen de onkuischheid in dit geschrift heeft voorgedragen, echter is de hoofdzaak overdreven, en de bewijzen, van welke hij zich bedient, zeer zwak, en niet zelden beuzelächtig.

Bij gelegenheid van den twist met de *Novatiänen*, schreef CYPRIANUS, omtrent het jaar 251, zijn Boek *over de eenheid der Kerk*, (*de Unitate Ecclesiae*) (*). In dit Boek beweert hij, dat 'er slechts ééne Kerk is, buiten welke geene zaligheid is, dus zij 'er ook één Bisdom, waar in alle Bisschoppen, volkomen gelijk, een zelfde aandeel hebben. Onder anderen is de volgende plaats in dit Boek merkwaardig, omdat de voorstanders voor de rechten van den Bisschop van *Rome* dezelve met verscheiden bijvoegzels hebben vermeerderd, welke RIGALTIUS met recht had weggelaten, schoon zij in de laater uitgaven van CYPRIANUS weder zijn ingevoegd. De gezegden van JESUS: „*Gij zijt* PETRUS, *en op* „*dezen Petra*" enz. „Ik zal u geven de sleutelen des Hemelrijks" enz. „Weid mijne Schapen," aangehaald hebbende, vervolgt hij: „De „Heere bouwt zijne Kerk op éénen; en alhoewel „hij aan alle de Apostelen eene gelijke magt geeft „en zegt: „Gelijk mij de Vader gezonden heeft" „enz. Nogthans, om de eenheid duidelijk voor „te stellen, bevestigt hij den oorsprong dier een„heid,

(*) Vergelijk boven *Bladz.* 38.

„ heid, die van éénen aanvangt, door zijn gezag. „ Alszins waren ook de overige Apostelen, het geen „ PETRUS was, zij genoten de gemeenschap van „ eere en magt: Doch het begin neemt van de een- „ heid eenen aanvang, opdat blijke, dat de Kerk „ maar ééne is. —— Deze éénheid moeten wij „ Bisschoppen inzonderheid handhaven, die wij in „ de Kerk voorzitten, opdat wij bewijzen, dat de „ Bisschoppelijke waardigheid zelve ook slechts ééne „ en ondeelbaar is" enz. Men merke hier op, dat CYPRIANUS niet zegt; CHRISTUS heeft PETRUS tot een hoofd der Apostelen gemaakt, om te toonen, dat, gelijk 'er één hoofd is, 'er dus ook ééne Kerk zij, en vervolgends heeft hij, onder zijn opzicht, aan de andere Apostelen ook de magt gegeven, die hij eerst aan hem gegeven had. Maar dus besluit de Kerkleeräar: Het oogmerk van CHRISTUS is, dat de Kerk één zij, daaröm heeft hij in het begin maar aan éénen de Apostolische magt gegeven, doch terstond daar op, maakt CYPRIANUS, om niet verkeerd verstaan te worden, deze uitdruklijke uitzondering, dat men dit niet zoo moet opvatten, als of niet elke Apostel aan PETRUS gelijk geächt moest worden. Dat intusschen CYPRIANUS hier bondigheid van besluiten mist, zal men ligtelijk kunnen toestaan, daar hij, over het geheel, in deze verhandeling, de inwendige waare Kerk met de uitwendige verwart.

De twisten over het wederäannemen van afgevallene Christenen, die, onder den Keizer DECIUS, het Christengeloof, op de ééne of andere wijze, verzaakt hadden, gaven aanleiding tot het opstellen

 van

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

van zijn Boek *de Lapsis*, (*over de Afgevallenen*,) in het jaar 251 of 252 (*). In dit Werk komen zoo vele vreemde ſtellingen, nopens de verdienſtelijkheid der goede werken, en zoo vele wonderbare gebeurenisſen voor van afgevallenen, die zichtbaarlijk door de Godlijke Voorzienigheid geſtraft zullen zijn (†), dat SEMLER, om deze redenen, in onzen tijd, de echtheid van dit Boek, gelijk ook van het voorgemelde, over de *Eénheid der Kerk*, in twijfel heeft getrokken. Doch, daar de ſtijl en wijze van zich uit te drukken, in dit Werk, met die van andere Werken van CYPRIANUS overëenkomt, hebben deze twijfelingen van SEMLER geenen genoegzamen grond. CYPRIANUS geeft, daarënboven, overäl blijken, hoe hij overhelde, om buitengewone openbaringen, verſchijningen, en wonderwerken, te geloven, en daar van gebruik te maken, ten einde zijne gevoelens en meningen aanzien te geven; hij beproefde alles, om het Bisſchoppelijk gezag ten hoogſten trap te verheffen. Voords hebben ſommige woorden, door hem gebruikt, bij voorbeeld, *offerände*, *verdienen* en *verdienſte*, *Sacrament*, bij hem eene veel ruimer betekenis, dan men, in vervolg van tijd, aan dezelve heeft vastgemaakt: *Offerände* betekent bij hem alles, wat wij aan God toebrengen, gebed, lof enz. *Verdienen* is niet zelden, bij dezen Schrijver, verwerven, verkrijgen, *Sacramentum* wordt door hem gebruikt, voor elk leerſtuk, aangaan-

(*) Zie boven *Bladz.* 22.

(†) Vergelijk ons *Tweede Deel*, *Bladz.* 444.

gaande CHRISTUS enz. Ondertusschen is even hier door, in het vervolg, aanleiding gegeven, tot het invoeren van meningen en gevoelens, welke bij de oude Christenen, en CYPRIANUS zelven, onbekend waren.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Zijne daar op gevolgde verhandeling *over het gebed des Heeren*, (*de Oratione Dominica*,) wordt van den Kerkvader AUGUSTINUS (*) voor het beste zijner schriften gehouden. In dezelve geeft hij aan de *vierde bede* ook eenen geestelijken zin, en naar denzelven bidden wij, dat wij, daaglijks, het *Dankmaal* des H. Avondmaals genieten mogen, en door geene grove zonden van dit hemelsch brood geweerd, en daar door van het ligchaam van CHRISTUS afgezonderd worden, hetwelk voor onze zaligheid nadeelig zou wezen. Van de wijze van bidden sprekende, merkt hij aan, dat de Bisschop, bij de openbare gebeden, de aandacht der Gemeente opwekte, door haar toe te roepen: *De harten naa boven!* (*sursum corda!*) waar op de Gemeente antwoordde: *Wij hebben ze op den Heere gericht*; (*Habemus ad Dominum.*)

Als, door de hevige Pestziekte, waar aan in *Afrika* ook vele Christenen stierven, deze moedeloos werden, vermaande CYPRIANUS hen, in het jaar 252, door zijn geschrift *de Mortalitate*, (*over de sterflijkheid*,) om het doodsgevaar niet te zeer te vreezen, of hunne overleden bloedvrienden te buitensporig te betreuren. Dit stukjen behelst insgelijks veel goeds, en wordt algemeen geprezen.

Niet

(*) *De gratia & libero arbitrio.*

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Niet lang daar na gaf hij zijne *vermaning tot den Marteldood*, (*de exhortatione martijrii*,) uit, zijnde eene verzameling van alle Bijbelplaatzen, die, volgends hem, tot dit onderwerp behoren, onder hoofdstukken gebracht, op verzoek van zekeren Christen FORTUNATUS. „ Dewijl wij, " zegt CYPRIANUS, „ den gelovigen den eersten Doop medegedeeld hebben, zoo willen wij ook elk eenen tot dien anderen Doop (des Marteldoms) toebereiden; naar dien wij leeren, dat deze Doop grooter in genade, verhevener in magt, en kostbarer in eere, dat hij die Doop is, met welken de Engelen doopen, die Doop, over welken zich God en CHRISTUS verheugen, na welken niemand meer zondigt, die den wasdom van ons geloof volmaakt, en ons terstond met God verëenigt, waneeer wij de wereld verlaten. Door den *Waterdoop* verkrijgt men vergeving der zonden; maar door den *Bloeddoop* de kroon der deugden."

Tot dien zelfden tijd behoort CYPRIANUS geschrift *tegen* DEMETRIANUS, (*Liber ad Demetrianum.*) Deze, een aanzienlijk Heiden (*), met wien CYPRIANUS

(*) Sommigen maken hem tot eenen Landvoogd van *Afrika*, anderen tot eenen Richter te *Karthago*. Het eerste is geheel onwaarschijnlijk: zou een Heidensche Landvoogd, een groot vijand der Christenen, eenen Christen Bisschop hebben bezocht, om met hem te twisten, gelijk DEMETRIANUS deed? en zou CYPRIANUS zich verstout hebben, eenen Landvoogd te vergelijken bij een' *blaffenden hond*, hem eenen *onkundigen*, *onverstandigen*, *god-*

nus in zijne vroege jeugd famen geftudeerd had, was een groot vijänd der Christenen, die hij befchuldigde, dat alle de rampen, welke, ten dezen tijde, het Romeinfche Rijk troffen, ftraffen waren van hunnen haat tegen de Goden. cyprianus beweert, in dit Werk, dat men alle deze rampen, noch aan de Christenen, noch aan de Heidenen, maar aan den ouderdom der wereld moet toefchrijven, die, even als de menfchen, in krachten afneemt, en voegt 'er bij, dat, indien al eenig onheil den thans levenden menfchen moest worden toegefchreven, zulks dan alleenlijk zij af te leiden van het aanhoudend ongelóóf en ontäart gedrag der Heidenen. Behalven de vreemde ftelling van de veröuderde wereld, heeft reeds lactantius (*) geöordeeld, dat cyprianus zijn onderwerp in dit gefchrift zeer ongelukkig heeft beärbeid, omdat hij tegen eenen Heiden bewijsredenen gebruikt, die uit de Heilige Schrift ontleend zijn, wier gezag deze niet kende.

II BOEK X Hoofdft. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Als, in het jaar 253 of 254, een aantal Christenen, bij eenen inval van Bärbaaren in *Nümidië*, in flavernij waren weggevoerd, wekte cyprianus de Christenen tot eene verzameling van liefdepenningen, ter losfing dezer gevangenen, op, door zijne verhandeling, *over de goede werken en aalmoesfen*,

(*de godlozen*, *blinden*, *dooven* te noemen? gelijk hier in dit opftel gefchiedt.

(*) *Div. Inftit. Libr.* V. *C.* 4.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*de opere et eleëmosijnis*,) en bereikte ook gelukkig zijn oogmerk (*).

Eindelijk gaven de verschillen over den Ketterdoop hem, in de jaaren 255 en 256, gelegenheid, om de Christenen tot geduld en lijdzaamheid te vermanen, door zijn Werk, *de bono patientiæ*, (over het *nut van geduld*,) en eenigen tijd daar na, om hen tegen *afgunst en nijd* te waarschuwen, door eene verhandeling *de zelo et livore*.

Brieven van CYPRIANUS.

Nog meer, dan deze geschriften van CYPRIANUS, dienen zijne *Brieven*, die wij nog van hem overig hebben, om hem, ten aanzien van zijn karakter, geleerdheid, en werkzaamheden, naauwkeurig te kennen. Deze Brieven zijn, voor het grootste gedeelte, van zeer veel gewigt, dewijl zij ons een bericht van zijn leven niet alleen, maar ook van de zeden en gevoelens, als mede van de gebeurenissen der toenmalige tijden, opleveren. Zij verschillen onderling, zoo in *tijd*, wanneer zij geschreven zijn; als in *inhoud*. Sommigen heeft hij, terstond na het ontvangen van den Doop, anderen ten tijde der vervolging, in zijne tweejaarige eenzaamheid, anderen weder op dien tijd geschreven, toen de Christen-Kerk eene uitwendige rust genoot. Ten opzichte van den *Inhoud*; zien eenige Brieven op de uiterlijke Kerketucht, bijzonder met betrekking tot het weder aannemen der afgevallenen, en de bezorging der armen; anderen behelzen *herderlijke* vermaningen, hoe zich de

(*) Vergelijk boven *Bladz.* 173.

de Kerkelijken, in bijzondere voorvallen, die thans plaats hadden, gedragen moesten. Ook zijn eenige Brieven aan de Belijders en Martelaaren, die in gevangenisſen waren opgeſloten, geſchreven, eindelijk vindt men 'er verſcheiden, die tot het verſchil over den Ketterdoop behooren.

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Wij hebben, van deze Brieven, in ons verhaal, van CYPRIANUS leven, en van de verſchillen, in welke hij gemengd was, reeds het nodige gebruik gemaakt. Hier zullen wij alleen nog die Brieven gewagen, in welke merkwaardige bijzonderheden van dezen tijd, zoo ten aanzien der leere, als der zeden, vervat zijn.

Een Geestelijke mag geene Wereldlijke voogdijſchap waarnemen.

Zeker Christen VICTOR had, in zijnen uiterſten wil, eenen *Ouderling*, tot *Voogd* en *Beſturer* van zijne nalatenſchap benoemd. Hier over betuigt CYPRIANUS (*), met eenige Bisſchoppen en overige Leeräaren te *Karthago* zijn ongenoegen. In eene vergadering van Bisſchoppen was reeds voor lang beſloten, dat de Geestelijken, (*in clerico ministerio*,) enkel den altaar en offeränden bedienen, en zich met het gebed bezig zouden houden; gelijk dan ook door de eeregiften, die zij als tienden ontvangen, (*honore ſportulantium fratrum*,) voor hun beſtaan genoeg gezorgd was, zonder dat zij nodig hadden, den Kerkedienst daaröm te verlaten. Hij ſchrijft derhalven de Gemeente, tot welke VICTOR be-

(*) In den eerſten Brief volgends de uitgave van *Bremen* en *Oxford*, ſchoon het niet zeker is, dat deze de eerſte zij, naar de tijdörde.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

behoorde, aan, geene gaven meer, in den naam van VICTOR, aan te nemen, noch hem in het Kerkgebed te gedenken (*). Om dit te verstaan, moet men zich herinneren, het geen wij uit TERTULLIANUS hebben aangetekend (†), dat, wanneer de Christenen hunne gaven, *offeränden* genoemd, ten dienste der Kerk, en bijzonder van het H. Avondmaal, brachten, men dezelve ook in naam van overledenen bracht, met welke men dus, als met nog levenden, gemeenschap hield, en die in het gebed voor God gedacht werden. Dus wilde CYPRIANUS dezen VICTOR, na zijne dood, van de gemeenschap der Kerk uitgesloten hebben, omdat hij eenen Geestelijken van zijne Kerkelijke bediening tot Wereldsche zorgen had afgetrokken.

Een Toneelspeler niet toegelaten tot het H. Avondmaal.

EUCRATIUS, een Christen, had aan CYPRIANUS gevraagd, of zeker Toneelspeler, die echter thans het Toneel niet meer betrad, maar anderen nog in zijne kunst onderwees, tot het Heilig Avondmaal mogt worden toegelaten? Het antwoord van den Kerkleeräar (§) was: Volstrekt niet, alzoo het streed met de eere van God en de voorschriften van het Christendom. Wilde hij zich met zijne armoede ontschuldigen, de Gemeente mogt hem, die kostwinning nalatende, onderhouden, doch niet met heerlijke spijzen; en zo de Gemeente aldaar niet ver-

(*) *Sacrificium pro dormitione ejus non celebretur — neque apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece.* (†) II *Deel*, *Bladz.* 378.

(§) *Epist.* 2. *aliis* 6.

vermogend genoeg ware, kon hij zich te *Karthago* vervoegen. Hier moet men echter, om deze uitspraak billijk te beöordeelen, denken aan den afkeer, dien de Christenen, in het gemeen, van het Heidensche Toneel en alle Heidensche Schouwspelen, hadden, gelijk uit TERTULLIANUS genoeg bekend is.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Hoon, den Bisschop aangedaan, is strafbaar.

Aan den Bisschop ROGATIANUS, die hem over éénen zijner Kerkedienaren had geklaagd, welke hem gehoond en beledigd had, schrijft CYPRIANUS (*), dat hij denzelven, uit hoofde van zijne Bisschoppelijke magt, terstond had kunnen bestraffen: De Priesters toch moesten geëerd, en derzelver veráchters streng gestraft worden, waar toe hij zich op het voorbeeld van KORAH, DATHAN, en ABIRAM, beroept. JESUS zelve heeft den Hoogenpriester zijne eere niet ontzegd. CHRISTUS heeft zelve de Apostelen, dat is, Bisschoppen en Opzieners, (*præpositi*,) verkozen, maar de Kerkedienaars zijn, eerst na zijne Hemelvaart, door de Apostelen tot dienaren van hun Bisschoplijk ambt en der Kerk verkozen enz. Zo derhalven deze Kerkedienaar in zijn kwaad voortging, kon ROGATIANUS hem afzetten, en ook andere Christenen, die met hem in deze overtreding deelden, straffen. Doch, zoo sluit hij den Brief, eenigzins malscher, „wij vermanen hen, „ dat zij liever hunnen misslag erkennen, en daar „ voor voldoen, (door de Kerkelijke Boete;) maar „ ons bij ons besluit laten volharden. Want wij „ wen-

(*) *Epist.* 3. *aliis* 65.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ wenschen liever, de beschimpingen van enkele lie-
„ den met liefderijk geduld te verdragen, dan hen
„ naar de Priesterlijke magt en recht, (*sacerdotali*
„ *licentia*,) te straffen."

Platonische Huwlijken onder de Christenen.

Dat sommige Maagden, onder de Christenen, eene belofte van kuischheid deeden, als ook, dat zelfs getrouwde lieden zich van de echtlijke bijwoning onthielden, en dat in het één en ander een hooger trap van deugd en volmaaktheid gesteld werd, hebben wij hier voor (*) gezien. Thans hadden sommige ongehuwde mans- en vrouwspersonen, bijzonder onder de Geestelijken, en zelfs onder de Belijders, (*Confesfores*,) begonnen, onder het voorwendzel van onthouding en volmaakte kuischheid, eene soort van *Socratische* of *Platonische* huwelijken aantegaan, alleen op de Godzalige liefde, en veréeniging van den geest, gelijk men zeide, gegrond, en dienvolgends bij malkander in te woonen, ja zelfs, bij malkanderen in het zelfde bed te slapen. Dit, hoe zeer men ook betuigde, kuisch en eerbaar te blijven, gaf niet alleen ergernis, maar ook bleek in sommigen, dat hunne deugd tegen eene zoo moedwillige als gevaarlijke verzoeking, waar aan zij zich blootstelden, niet bestand was, 'er waren zelfs, hoewel zeldzamer, gevallen, dat eenigen den schijn van zoo groote Godzaligheid aannamen, om onder denzelven een zedenloos leven te ongehinderder voort te zetten. Zekere Bisschop POMPONIUS had ondernomen, deze ergerlijke gewoonte tegen te gaan, de

Ker-

(*) *Bladz.* 181.

Kerkedienaaren en andere mansperſonen, die zoodanige huis- en bedgemeenſchap met jonge dochters hielden, van de Kerkelijke gemeenſchap uitgeſloten, en CYPRIANUS en andere Leeräars geraadpleegd, hoe te handelen met de jonge dochters, welke betuigden, dat, in de geheele verkeering, niets geſchied was, tegen de regelen van eere en deugd. CYPRIANUS en deze andere Leeräaren antwoordden (*), dat de ſtrenge zedentucht der Christenen zoodanige gewoonte geenszins veröorloofde; en keurden het gedrag van POMPONIUS omtrent de mannen volkomen goed; indien deze zich aan de verdiende Kerkeboete onderwierpen, en zich van de Maagden ſcheidden, moest men deze Maagden van vroedvrouwen laten onderzoeken, en indien zij onbevlekt bevonden werden, kon men haar voortäan toelaten tot de gemeenſchap der Kerk, doch onder bedreiging van uitſluiting, indien zij in het zelfde huis bij deze mansperſonen bleven wonen; maar vond men het tegendeel, zoo moesten zij niet, dan na behoorlijke boetdoening, aangenomen worden; aan zulken, welke bij die levenswijze wilden volharden, moest voor altijd de gemeenſchap ontzegd worden. Doch, niettegenſtaande den rechtmatigen ijver van deze en andere Biſſchoppen, bleef deze ergerlijke gewoonte, om heilige bijzitten te houden, nog langen tijd, in gebruik; deze heilige Maagden kregen zelfs, na CYPRIANUS tijd, hare namen van *Sijnëisäctæ*, *Mulieres Subintroductæ*, of *mede-*

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) *Epist.* 4. *aliis* 62. Zie ook *Epist.* 13, *et* 14, *aliis* 67.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

de-ingebrachte vrouwen, men noemde haar ook *Agapetæ*, *Geliefden*, ook wel *Zusters* (*). Ons blijkt voorts, uit deze bijzonderheden, dat het huwlijk toenmaals aan alle Geestelijken onder de Christenen nog vrijſtond, en dat derzelver ongehuwde ſtaat niet noodzaaklijk geächt werd, dewijl deze, alleen ten nadeele van het eerlijk huwlijk uitgedachte, onvoeglijkheid dus verworpen, en de vrijheid van trouwen daar door te meer bevestigd werd (†).

Water in plaatsvan wijn, in het Avondmaal, gebruikt.

Men had, ten dezen tijde, ſommigen, zelfs Leeräars, die, in het Avondmaal, water in plaats van wijn gebruikten. Deze bijzonderheid vinden wij in de Brieven van CYPRIANUS (§), welke zich ten ſterkſten daar tegen verzet, als ſtrijdig met de inſtelling en het voorbeeld van CHRISTUS niet alleen, maar ook met de voorbeelden van het Oud Verbond, gelijk NOÄCH geen water, maar wijn, gedronken, en MELCHIZEDEK wijn en water gebracht heeft, waar toe ook de plaatzen *Gen.* XLIX. 11. *Spreuk.* IX. 2. *Jes.* LXIII. 2., zullen behooren (**). Voorts blijkt het, uit het gene CYPRIANUS, in dezen

(*) Men vergelijke DODWELL *Disſ. Cijprian.* III. *p.* 6. *ed. Brem.* MOSHEIM *Nod. Opheld.* III. *Deel Bladz.* 172.

(†) Zonder eenigen ſchijn, heeft MURATORI *Disquis. de Sijnifactis et Agapetis, in Anecdotis Gr. pag.* 218. *ſqq.* het tegendeel daar uit willen afleiden.

(§) *Epist.* 63..

(**) Wij haalen dit aan, om tevens tot een ſtaaltjen van CYPRIANUS wijze van uitlegging der H. Schrift te kunnen ſtrekken.

zen Brief, verder aanvoert, dat men gewoon was, ten minsten bij de Afrikaansche Gemeenten, den wijn in het Avondmaal met water te mengen.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Een Brief, door CYPRIANUS, en zesënzestig andere Bisschoppen, die met hem eene Kerkvergadering hadden uitgemaakt, aan zekeren Bisschop FIDUS geschreven (*), welken wij reeds bij eene andere gelegenheid gewaagd hebben (†), is daaröm merkwaardig, dewijl deze Bisschoppen, in denzelven, het gevoelen van FIDUS, dat *de kinderen eerst op den achtsten dag na de geboorte* behooren gedoopt te worden, gelijk de besnijdenis bij de Jooden op den achtsten dag geschieden moest, tegenspreken, op dezen grond, dat men aan niemand, die een mensch geboren is, de ontferming en genade van God mag ontzeggen: wij mogen, zoo veel in ons is, geene ziel laten verloren gaan, en schoon de kinderen geene volwassen menschen zijn, echter zijn zij, met betrekking tot God, te beschouwen, als volkomen menschen, want alles, wat God maakt, is volkomen. FIDUS maakte eene bedenking, dat een kind, in de eerste dagen zijner geboorte, niet rein zij, en dat elk schroomt hetzelve te kussen, doelende daar mede, ongetwijfeld, op den zoogenaamden *kus des vredes*, dien de gedoopte, volgends TERTULLIANUS, van de Gemeente ontving. Dit, zeggen de Bisschoppen, kan de genade van God niet hinderen, alzoo den

Met den doop der Kinderen niet te wachten tot den achtsten dag na hunne geboorte.

(*) *Epist.* 54. *aliis* 59.

(†) Boven *Bladz.* 21, en 22.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

den reinen alles rein is. Dat de befnijdenis op den achtften dag gefchieden moest, zulks was tot een voorbeeld geweest van den dag der Opftanding van CHRISTUS, door wien wij eene geestelijke befnijdenis ontvangen hebben. Voorts befluiten zij hunnen Brief met deze aanmerklijke woorden, in welke velen de leere der *Erfzonde* uitdruklijk meenen te lezen, hetwelk nogthans voor anderen niet zoo klaar is. Wij geven de woorden zelve, opdat de Lezer oordeele: „ Voor het overige, indien iet de men„ fchen kan hinderen in het verkrijgen der genade, „ zouden grover zonden de volwasfenen en bejaar„ den meer hinderen kunnen. Voorts, indien ook „ aan de zwaarfte zondaren, die te voren veel tegen „ God gezondigd hebben, als zij naderhand gelo„ ven, de vergeving der zonden gefchonken, en „ niemand van den Doop en genade Gods, (die „ voor allen barmhartig, goedertieren, en genadig „ is,) geweerd wordt; hoe veel meer moet geen „ kind geweerd worden, hetwelk, eerst geboren zijn„ de, niet gezondigd heeft, dan alleen dat het, „ naar ADAM, (*fecundum Adam*,) vleeschlijk ge„ boren, de fmet der oude dood, (der fterflijk„ heid,) in zijne eerfte geboorte deelächtig is? „ (*contagium mortis antiquae prima nativitate* „ *contraxit*.) Het kind komt des te ligter tot het ont„ vangen van de vergeving der zonden, omdat aan „ hetzelve niet zijne eigene, maar eens anders zon„ den vergeven worden, (*non propria*, *fed aliena* „ *peccata*.) Hetwelk alzoo het omtrent allen in

„ acht

„ acht genomen en onderhouden moet worden, oordeelen wij, dat het zoo veel meer in acht genomen moet worden omtrent de kinderen en jonggeborenen, die even hier door onze hulp en de Godlijke genade te meer verdienen, (*merentur*,) nademaal zij, in het eerste begin reeds van hunne geboorte, huilende en wenende, niet anders doen, dan daaröm bidden." Zeker is het, dat 'er gezinspeeld wordt op de Kerkelijke zedentucht, (*Disciplina*,) omtrent volwassenen gebruiklijk. Ook kan men, uit dezen Brief, met grond, besluiten, tot den Kinderdoop, als toen reeds in oefening zijnde (*).

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Behalven deze schriften van CYPRIANUS, gaan 'er nog andere onder zijnen naam, doch, welke met meer of min zekerheid voor onëcht en ondergeschoven gehouden worden. Hier toe behooren, *een Brief over de Schouwspelen*, (*Epistola de Spectaculis*;) een Brief *over de voordeelen eener strenge kuischheid*, (*de disciplina et bono pudicitiae*,) waar in de ongehuwde staat ten hoogsten wordt aan-

Onëchte schriften aan CYPRIANUS toegeschreven.

(*) Eene andere plaats uit CYPRIANUS, (*Libr. de Lapsis*,) die insgelijks tot den Kinderdoop gebracht wordt, is op zichzelve wel niet zoo duidelijk: Hij spreekt daar van kinderen, die door de ouders gedragen of geleid worden, om met hun den Afgoden te wieroken. „ Deze kleinen," zegt hij, „hebben dus verloren, het „ geen zij terstond in het eerste begin hunner geboorte „ verkregen hadden." Evenwel, behoeft men daar aan niet te twijfelen, dewijl men aan de kinderen zelfs het H. Avondmaal mededeelde. Zie II *Deel*, *Bladz*. 445.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

aangeprezen; *eene verhandeling tegen den Ketter* NOVATIANUS, *dat men den afgevallen Christenen, niet alle hoop van vergeving ontzeggen moet,* (*ad Novat. haereticum, quod lapsis spes veniae non est deneganda;*) een Boek *over het afzonderlijk leven der Christelijke Leeräaren,* (*Liber de Singularitate Clericorum,*) waar in geijverd wordt tegen de ergerlijke gewoonte, van welke wij boven gesproken hebben; eene *Redenvoering tot lof van het Martelaarschap; en eene berekening van het Pascha,* (*de Pascha Computus.*)

Uitgaven zijner Schriften.

De vermaarde DESID. ERASMUS was de eerste, die eene uitgave der Werken van CYPRIANUS gegeven heeft te *Bazel* 1521 *fol.* Wien PAMELIUS gevolgd is, te *Antwerpen* 1568, insgelijks in *folio.* Naauwkeuriger is de uitgave van RIGALTIUS, te *Parys* 1648, welke in het jaar 1666 herdrukt is geworden. Boven deze munt echter uit de *Oxforder* uitgave van 1682 in *folio*, bezorgd door den Bisschop van *Oxford*, JOHN FELL, met eene aanwijzing van de verschillende lezingen, en vele aanmerkingen. Het leven van CYPRIANUS door zijnen Diakon PONTIUS, en PEARSON, over dit zelfde onderwerp, als ook de 13 Verhandelingen van H. DODWELL, (*Dissertationes Cijprianicæ,*) in welke vele bijzonderheden, behoorende tot de oudste Christelijke Geschiedenis, naar aanleiding van de Schriften van CYPRIANUS, behandeld worden, zijn in deze uitgave ingevoegd, welke te *Bremen* in het jaar 1690 is nagedrukt. De laatste uitgave is bezorgd door den Benedictijner Munnik PRUDENTIUS MARAN, te *Parys*

rys 1726 in *folio*, welke te *Venetië* in het jaar 1728 is nagedrukt.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Aanmerkingen over de leere van CYPRIANUS.

De laatstgenoemde Uitgever van CYPRIANUS Schriften, MARAN, maakt, in zijne Voorreden, opzetlijk zijn werk, om te bewijzen, dat deze Kerkleeräar in leere en begrippen volkomen overëenstemme met de gevoelens der laatere Kerk van *Rome*. Opmerkzame Lezers zullen, uit het geen wij, tot hier toe, van CYPRIANUS en zijne Schriften gezegd hebben, reeds kunnen oordeelen, wat 'er zij van deze overëenstemming, alleen willen wij hier nog eenige bijzonder aanmerklijke plaatzen over sommige in laater tijd betwiste leerstukken, uit de Schriften van CYPRIANUS ter opheldering bijbrengen. Omtrent de leere der verdiensten van JESUS, of der genoegdoening, de genade van God, waar aan wij alles te danken hebben, en de vergeving der zonden, door God alleen, verklaart hij zich, op meer dan ééne plaats, zeer duidelijk. „ Men bedriege zich niet," zegt hij (*), „de Heere alleen kan genade bewij- „ zen, (*misereri potest*,) hij alleen kan vergeving „ voor de zonden, welke tegen hem begaan zijn, „ schenken, die onze zonden gedragen, die smarten „ voor ons geleden, dien God vóor onze zonden „ heeft overgegeven. Een dienstknecht kan niet „ vergeven of kwijtschelden, het geen zwaarlijk te- „ gen den Heere gezondigd en misdreven is." enz. Ondertusschen schijnt hij elders onderscheid te maken tusschen de vergeving der zonden, die vóór, en die na den

(*) *Libr. de Lapsis.*

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

den doop, bedreven zijn, en de laatſte aan de verdienſten der goede werken, van geloof en bekeering, toe te ſchrijven. Hier is de volgende plaats merkwaardig (*): „ Trouwens, wanneer de Heere, „ komende, de wonden, die ADAM had aangebracht „ (*portaverat*, dat is, *importaverat*,) geheeld, en „ het vergif der oude ſlange genezen had, heeft hij „ de wet aan den gezonden (herſtelden) mensch gegeven, en hem geboden, niet meer te zondigen, opdat hem niet iet ergers overkwame. Door dit voorſchrift zijn wij ten naauwſten tot een onſchuldig „ leven bepaald, en de menschlijke zwakheid en „ boosheid zou niet weten, wat te doën, indien „ niet de Godlijke goedertierenheid, (*pietas divina*,) „ wederöm te hulp kwam, en door het aanwijzen „ der werken van rechtvaardigheid en barmhartigheid, eenen weg, om de zaligheid te behouden, „ opende: opdat wij de beſmettingen, die wij naderhand bekomen, door aalmoesſen afwasſen." — Daar op een gezegde der Heilige Schrift aanhalende, „ dat de zonden uitgewischt worden door aalmoesſen en het geloof," voegt hij 'er bij: „ Niet „ die zonden, die te vooren begaan waren, want „ deze worden door het bloed en de heiligmaking „ van CHRISTUS (†) gezuiverd." Vervolgends wederöm eene en andere plaats uit de Heilige Schrift hebbende bijgebracht, zegt hij: „ Ook hier wordt „ aan-

(*) *In Libro de opere et eleemoſijnis.*

(†) *Heiligmaking* is hier de *Doop*, gelijk uit het vervolg duidelijk blijkt.

„ aangeduid en bewezen, dat, gelijk door het heil-
„ zaam waterbad het vuur der hel gebluscht wordt,
„ dus de vlam der zonden door de aalmoesfen en
„ rechtvaardige werken gedoofd wordt: En, dewijl
„ eenmaal in den doop de vergeving der zonden ge-
„ geven wordt, zoo fchenkt eene geduurige en
„ aanhoudende werkzaamheid, daar in de gelijkenis
„ des doops navolgende, ook weder de genade en
„ vergeving van God." Wanneer men echter deze plaats van CYPRIANUS naauwkeurig overweegt, zal men terftond opmerken, dat hij niet zegt: JESUS heeft *middelen* ter genezing van de wonden, door ADAM aangebracht, enz., aangewezen, maar, *hij heeft ze* daadlijk *geheeld* en *genezen*, zoodat de mensch nu *gezond* is. Waar uit volgt, dat de Kerkvader vervolgends fpreekt van de middelen, door welke deze *genezing* wordt *toegepast*; deze zijn de *Doop*, en het *geloof*, en de werken des geloofs, aalmoesfen en andere deugdzame verrichtingen. Dit wordt bevestigd, door het geen hij kort daar op laat volgen: „ Niemand vlijë zich
„ zoo wegens een zuiver en onbefmet hart, dat hij,
„ op zijne onfchuld fteunende, zou denken, dat
„ hij geene geneesmiddelen zou nodig hebben voor
„ zijne wonden." —— Echter is hij fterk in zijne uitdrukkingen, omtrent den *vrijën wil van den mensch*, waar door hij leert, dat *de vrijheid van gelooven en niet gelooven in den wil gelegen is.* Men heeft ook uit éénen zijner Brieven, aan ANTONIANUS gefchreven, willen opmaken, dat hij het

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

zoogenaamde *Vagevuur*, of zuiverings-vuur na den dood, gekend heeft, doch ook hier heeft men zijnen leenſpreukigen ſtijl miskend; hij wil daar eene bedenking oplosſen, dat, bijäldien de Kerk aan zwaare zondaaren, op hunne boete, vergeving ſchenkt, zulks de losbandigheid te zeer zou begunſtigen, en doet daaröm het groot onderſcheid opmerken, hetwelk ſteeds tusſchen zulke zondaren en Maagden of Martelaren ſtand blijft grijpen: „Het is iet anders," zegt hij, „naa vergiffenis ſtaan, iet anders tot heerlijkheid komen, iet anders, in den Kerker geworpen, daar niet uit te gaan, voor dat de laatſte penning betaald is; iet anders, terſtond de beloning van geloof en deugd te ontvangen, iet anders, wegens de zonden, door eene lang gevoel van ſmarten gereinigd, en *lang door vuur gezuiverd* te worden, iet anders, zijne zonden door lijden gezuiverd te hebben; iet anders, eindelijk, in twijfel te hangen tot den dag des oordeels, op het vonnis des Heeren, en iet anders, terſtond van den Heere gekroond te worden." Die geen vreemdeling is in den ſtijl van CYPRIANUS, zal in deze woorden, wat zij ook, bij het eerſte inzien, mogen ſchijnen te behelzen, niets meer vinden, dan eene beſchrijving van den bedenklijken ſtaat der zwaare zondaren, die hier *ſtaan*, als boetelingen, om de *vergeving* van de Kerk, en de aanneming in derzelver gemeenſchap, te verkrijgen, die dikwijls de uiterſte kastijdingen ondergaan, door een lang gevoel van ſmarten en het vuur der

boet-

boetdoening gezuiverd moeten worden, en nog onzeker zijn, of het gunſtig oordeel der Kerk ook door den Heere in den jongſten dag bekroond zal worden (*). — Met betrekking tot de leere van *de Sacramenten*, hebben wij, uit CYPRIANUS, alleenlijk het volgende aantemerken, dat de Doop verzeld ging van eene *bevestiging* of *zalving*, met *oplegging der handen* van den Bisſchop, hetwelk CYPRIANUS ook een *Sacrament* noemt, omdat men geloofde, dat daar door de Heilige Geest aan den dopeling werd medegedeeld. Hier uit echter kan men niet afleiden, dat hij deze bevestiging, als een afzonderlijk *Sacrament*, aanmerkt, gelijk naderhand geſchied is. — Zijne gevoelens en uitdrukkingen omtrent het Heilig Avondmaal, eindelijk, komen genoegzaam overëen met die, welke wij reeds bij andere Kerkvaders hebben aangetroffen, alleen gebruikt hij veelvuldigmalen bij het zelve het woord *offeren*; onder anderen zegt hij, in zijnen Brief aan CÆCILIUS (†): „ Indien JESUS CHRISTUS, onze Heer en God, zelve de „ hoogſte Priester van God den Vader is, en zich „ zelven het eerst tot eene offerände heeft opgeöfferd, zoo heeft hij dit ook bevolen te doen, *tot* „ *zijne gedachtenis*. Zekerlijk die Priester vervult „ waarlijk de plaats van CHRISTUS, die navolgt, „ het geen CHRISTUS gedaan heeft, en hij biedt „ dan eene *waare en volkomene* offerände, in de „ Kerk, aan God den Vader aan, indien hij dus „ on-

II BOEK X Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) *Vid.* VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 636.

(†) *Epist.* 63.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ onderneemt te offeren, gelijk hij ziet, dat CHRISTUS „ het geöfferd heeft." Bij deze plaats behooren twee aanmerkingen in acht genomen te worden: vooreëerst, dat CYPRIANUS, hoe sterk hij ook, in de leenspreuk, van *offeren*, en *offerände*, spreekt, echter duidelijk zegt, dat het geschiedt, *ter gedachtenis van* JESUS, en dat hij, met de bewoording van *waare en volkomene offerände*, doelt op de mening van die genen, welke water in plaats van wijn gebruikten, welke mening hij in dezen Brief wederlegt.

De Christenen genieten rust onder GALLIENUS tot aan AURELIANUS.

Nadat de vervolging der Christenen, in welke CYPRIANUS, op de verhaalde wijze, zijn leven verloor, door de gevangenis van den Keizer VALERIANUS, in het jaar 260, gelijk boven gezegd is (*), een einde had genomen, genoten de Christenen, eenigen tijd, rust, alhoewel zij hun aandeel zullen gehad hebben, in de algemeene rampen, welke het Romeinsche gebied, ten dezen tijde, op meer dan ééne wijze, ellendig teisterden. GALLIENUS, Zoon en opvolger van VALERIANUS, die met zijnen Vader reeds bijna zeven jaaren geregeerd had, een Vorst van vadzigen aart, wendde zoo weinig pogingen aan, om den ouden Keizer, uit de handen der *Persen*, te verlossen, dat hij veelëer scheen in zijnen schik te wezen, dat hij nu alleen het gebied in handen had, hetwelk hij echter niet of naauwlijks in staat was, te bestuuren en te handhaven. Terwijl ontelbare zwermen van allerhande barbaarsche volken, van alle

(*) *Bladz.* 150.

le kanten, het Rijk, door hunne invallen, verwoestten, en in verscheiden Gewesten van hetzelve, de bevelhebbers of landvoogden zichzelven onäfhanglijk maakten, en tot Keizers opwierpen, welke wel tot dertig in getal door TREBELLIUS POLLIO worden opgeteld, en in de wereldlijke geschiedenis, met den naam van de dertig Dwingelanden bekend zijn, sleet GALLIENUS een werkeloos en dartel leven te *Rome*. De Gewesten van het Oosten zouden, onder anderen, den *Persen* ten prooi geweest zijn, indien niet ODENATHES, bevelhebber van *Palmyra*, eene stad in eene vruchtbare landstreek, midden in de woestijnen van *Syrië*, deze vijänden zoo dapper als gelukkig had afgeweerd; zich zelven, vervolgends, tot Koning verklaard hebbende, werd hij, door GALLIENUS, voor zijnen deelgenoot in het Rijk, onder den tijtel van *Augustus*, verklaard; en als hij, in het jaar 267 vermoord werd, aanvaardde zijne Gemaalin ZENOBIA, eene vrouw van uitmuntend verstand en moed, de regeering, welke zij zoo wijs en voorspoedig bekleedde, dat zij de stad *Palmyra* en derzelver gebied ten hoogsten toppunt van magt en luister verhief, waar van de puinhoopen nog heden, tot verbazing der reizigers, getuigen, terwijl zij zelfs voor de Romeinen geducht werd. Nog werd het ongeluk des Romeinschen Keizerrijks door de steeds aanhoudende pest en verschriklijke aardbevingen voltooid.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Eenigzins herhaalde zich het Rijk, toen, nadat GALLIENUS, in het jaar 268, bij *Milaan* vermoord was, CLAUDIUS, een wakker en werkzaam Vorst, den troon beklom, welke, door het overwinnen der Bar-

CLAUDIUS herstelt den roem des Rijks.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Barbaren, en het beteugelen van verscheiden der bovengemelde dwingelanden, reeds begon, de rust en den welvaart des Rijks te herstellen, toen hij te ras voor zijne onderdanen, in het jaar 270, na eene korte regering van twee jaaren, door de heerschende pestziekte werd weggerukt.

Aurelianus dood komt eene nieuwe vervolging der Christenen voor.

Aurelianus, een man van laage geboorte, maar ervaren in den oorlog, werd in plaats van claudius door de soldaten, die quintillus, Broeder van claudius, nadat deze zestien dagen den naam van Keizer gevoerd had, hadden omgebracht, tot den troon verheven. Deze Vorst verdiende, niettegenstaande hij, voornaamlijk in de eerste jaaren zijner regeering, te zeer tot wreedheid neigde, de *Hersteller des Rijks* genoemd te worden. Hij sloeg de onbeschaafde volken van het Noorden, de *Scythen* en *Germanen*, terug, en de vermaarde zenobia overwonnen en in zegepraal omgevoerd hebbende, bracht hij de Oostersche Gewesten weder onder de gehoorzaamheid des Rijks, zoodat geene in- noch uitheemsche vijänden het waagden, het Rijk, geduurende zijn leven, weder te ontrusten. Jegens de Christenen, betoonde deze Keizer zich niet ongunstig; hij verleende zelfs den Rechtzinnigen zijne hulp, om paulus *van Samosata*, Bisschop van *Antiöchië*, toen deze, door hun verördeeld zijnde, zijne plaats niet wilde verlaten, daar toe met den sterken arm te noodzaken; maar, in het laatste van zijn leven, door de raadgevingen van sommigen opgehitst zijnde, gaf hij een bevel uit tegen de Christenen, doch eer hetzelve, uit *Thracië*, waar hij zich toen bevond, tot

tot de verder afgelegene landen van zijn gebied gekomen was, werd deze Keizer, door eenige krijgsbevelhebbers, die door valfche uitftrooifelen tegen hem vooringenomen waren, in het jaar 274, vermoord, zoodat zijn bloedplakkaat, zonder gevolg, ten minften van eenig belang, gebleven is, waaröm ook andere Kerkelijke Schrijvers van deze vervolging geheel geen gewag maken (*)

II BOEK X Hoofdft. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Na eene tusfchenregeering van zes of zeven maanden, verklaarde de Raad te *Rome* TACITUS, een' zeer deftig en deugdzaam man, tot Keizer, doch de foldaten, daar in geen genoegen nemende, brachten hem, na zes maanden geregeerd te hebben, om het leven, gelijk ook, twee maanden daarna, zijnen Broeder FLORIANUS, en riepen MARCUS AURELIUS PROBUS tot Keizer uit. Deze ftaat, in de Gefchiedenis, als een lofwaardig Vorst te boek. Na vele voortreflijke overwinningen behaald te hebben, fchonk hij aan het Rijk eenen algemeenen vrede, maar, als hij nu de foldaten tot den landbouw, het planten van wijngaarden, en anderen nuttigen arbeid voor het algemeen, gebruikte, werden deze daar over misnoegd, welk misnoegen nog hooger klom, toen de Vorst zich liet verluiden, dat hij op die wijze wilde regeeren, dat men welhaast geene foldaten meer zou behoeven, waar op zij tot een oproer overfloegen, en den voortreflijken Keizer, in het jaar 282, het zevende jaar zijner regeering, om het leven brachten.

De rust der Christenen blijft aanhouden, onder de volgende Keizers tot DIÖCLETIANUS.

(*) Vergelijk EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VII. 30. LACTANT. *de mortib. Perfecutt. Cap.* 6.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

ten. Zijn opvolger CARUS, die zijne beide Zoonen, CARINUS en NUMERIANUS, tot deelgenoten des Rijks aannam, gaf insgelijks eene goede hoop van eene gelukkige regeering, maar overleed reeds in het tweede jaar derzelve, in het jaar 283. Zijn Zoon NUMERIANUS, door te groote droefheid over zijns Vaders dood, in eene ziekte gevallen, werd door de lagen van zijnen Schoonvader ARRIUS APER, bevelhebber van zijne lijfwacht, omgebracht, in het jaar 284. De Vorstenmoorder miste echter zijn oogmerk, om zelve den troon te beklimmen, wordende door DIÖCLES, naderhand DIÖCLETIANUS, met eigene handen gedood, waar op deze, schoon een man van eene duistere geboorte, maar in krijgsdapperheid uitmuntende, door de soldaten tot Keizer werd uitgeroepen, hetwelk het Rijk met nieuwe onlusten dreigde, alzoo CARINUS, de nog overige Zoon van CARUS, maar aan zijnen Vader en Broeder in zeden en imborst zeer ongelijk, en met alle ondeugden bezoedeld, zich toerustte, om zijn gezag met de wapenen te verdedigen. Doch CARINUS, in den eersten veldslag, gesneuveld zijnde, bleef DIÖCLETIANUS de overhand behouden, en werd, door het geheele Rijk, in het jaar 284, als Oppervorst erkend, waar mede de vrede in het Rijk op nieuw verzekerd werd.

ELF.

ELFDE HOOFDSTUK.

Schriften der Heidenen tegen de Christenen. Berichten van Gregorius Thaumaturgus, *of den Wonderdoener. Gevoelens van* Paulus *van Samosata*, Manes *en de Manicheën enz.*

Niet alleen dat de Heidenen, ten einde tegen de Christenen hunnen Godsdienst, den Godsdienst van den Staat, te handhaven, herhaalde keeren geweld, en vervolgingen, in het werk ſtelden, maar naarmate de Christenen zich meer uitbreidden, en onder hunne Leeräars zich meer mannen opdeeden, in den roem van geleerdheid uitmuntende, verdubbelden ook de Heidenſche Wijsgeeren hunne pogingen, om, met hunne ſchriften, de voortgangen van het Christendom, indien mogelijk, te ſtuiten, en deszelfs gronden om te werpen.

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Heidenſche Wijsgeeren beſtrijden het Christendom met hunne ſchriften.

Reeds ten tijde van den Keizer SEVERUS, had FLAVIUS FILOSTRATUS, een geleerd wijsgeer, op verzoek der Keizerin, JULIA DOMNA, het leven van den Wijsgeer APOLLONIUS *Tijaneus*, of van *Tyana*, in *Kappadocië*, in acht Boeken beſchreven, uit de berichten, gelijk hij zegt, van den *Babijlonïër* DAMIS, éénen der leerlingen van APOLLONIUS. Deze APOLLONIUS leefde, onder de regeering van den Keizer VESPASIANUS, en zijne beide Zoonen, TITUS en VESPASIANUS, en had het leerſtelzel van PYTHAGORAS aangenomen, bijzonder deszelfs gevoelen van de zielsverhuizing, ook volgde hij dezen Wijsgeer na,

FILOSTRATUS ſchrijft het leven van APOLLONIUS van Tyana, welke tegen CHRISTUS JESUS wordt overgeſteld.

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

na, in de ſtrenge tucht, die zijne leerlingen moesten ondergaan. Hij gaf zich uit voor eenen Leeräar van wijsheid en deugd, doorreisde vele landen, en wilde als een' Wonderdoener, die buitengemeene vermogens bezat, als een volmaakt mensch, ja meer dan mensch, gehouden worden. Hij was in groot aanzien bij VESPASIANUS en TITUS, welke laatſte zijn onderwijs, in de ſtaatkunde, genoot; onder DOMITIANUS werd hij gevangen gezet, maar weder vrijgelaten. Volgends het verhaal van FILOSTRATUS, ging zijne geboorte reeds van verſchijningen en wondertekenen verzeld. In zijne jeugd bewoonde hij eenen Tempel, en toog onöphoudelijk, van eenige leerlingen verzeld, rond, vele duizenden menſchen onderwijzende en bekeerende; altijd was hij weldaadig, grootmoedig, en onbaatzuchtig; hij ſtelde zich aan de grootſte gevaren bloot, die hij, op eene wonderbare wijze, ontkwam; hij wekte dooden op, genas ziekten, en deed de pest een einde nemen; hij voorzeide toekomende gebeurenisſen, als ook dingen, die, ten zelfden tijde, in geheel afgelegen landen, gebeurden; hij ſprak vreemde talen, en kende zelfs de ſpraak der beesten; hij verdween onverziens in de ééne plaats, en verſcheen, op hetzelfde oogenblik, op eene andere; eindelijk werd hij, op welke wijze, weet niemand, aan deze aarde onttogen; maar vertoonde zich, nadat hij ten hemel was opgenomen, aan de menſchen, herhaalde keeren.

Als men aanmerkt, dat de tijdgenoten van APOLLONIUS, en de naastvolgende Heidenſche Schrijvers, van dezen Wijsgeer, of geheel zwijgen, of dui-

duidelijk genoeg te kennen geven, dat hij een bedrieger was, en tevens let op het beloop van FILOSTRATUS verhaal, zal men omtrent het oogmerk van dezen Schrijver niet kunnen mistasten, om naamlijk, tegen den grooten Wonderdoener JESUS *van Nazareth*, zijnen APOLLONIUS *van Tyana* over te stellen, en dus het aanzien en gezag van het Christendom te vernietigen. In het begin der vierde eeuw, heeft HIËROCLES, Stadhouder van *Bithynië*, en naderhand van *Alexandrië*, een bitter vijand der Christenen, van wien wij, in het vervolg, meer zullen moeten zeggen, volgends dit verhaal van FILOSTRATUS, de vergelijking opgemaakt tusschen CHRISTUS en APOLLONIUS (*), welke hij dus besluit: „ Men kan thans ons naauwkeurig en gegrond oordeel over alles, met de ligtzinnigheid der Christenen vergelijken. Wij houden den genen, die zoo groote dingen gedaan heeft, niet voor eenen God, maar alleen voor eenen van de Goden geliefden mensch; maar zij integendeel prijzen JESUS, wegens eenige weinige wonderwerken, als eenen God — Ook verdient dit aanmerking, dat de Geschiedenis van JESUS door PETRUS en PAULUS, en andere dergelijke leugenaars, „ on-

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) In zijn Werk, opzetlijk tegen de Christenen geschreven, onder den Titel: *Waarheidlievende aanspraak aan de Christenen*, hetwelk door EUSEBIUS wederlegd is. Vergelijk ook LACTANT. *Div. Institut. Libr.* V. *Cap.* 2, 3.

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ ongeleerden, en bedriegers, als lofredenaars, beſchreven is; maar de daaden van APOLLONIUS hebben MAXIMUS *van Aege*, en de Wijsgeer DAMIS, die zelve met hem verkeerd heeft, en de *Atheenſche* FILOSTRATUS, opgetekend: Mannen van uitſtekende geleerdheid, welke de waarheid hoogſchatten, en uit menschlievendheid de verrichtingen van eenen deugdzamen en bij de Goden geliefden Man, niet onbekend hebben willen laten blijven." Ondertusſchen, was het voor de Christenen gemaklijk, de nietigheid van deze vergelijking aantetoonen. FILOSTRATUS, die anderhalve eeuw na APOLLONIUS leefde, is een te beuzelächtig Schrijver, dan dat hij in dezen eenig geloof kan verdienen; zijne Schrijvers en getuigen, op welke hij zich beroept, zijn te onbekend, en ſpreken malkanderen te menigvuldigmalen tegen, dan dat men hun getuigenis kan laten gelden. Hoe zeer FILOSTRATUS zijnen held naar het voorbeeld van JESUS vormde, de vergelijking tusſchen deze beiden gaat terſtond mank, wanneer het op nederigheid, onderwerping aan de overigheid, ſtandvastigheid en geduld in lijden en ſterven, en op de grootheid van beider ontwerp, aankomt. De Wonderwerken aan APOLLONIUS toegeſchreven zijn, behalven dat zij alle zekerheid misſen, veeläl laf en kinderächtig, of kunnen gemaklijk uit natuurlijke oorzaken verklaard worden. Het Heidensch gemeen was gewoon, om wonderen en wonderwerken te geloven; wijze mannen wisten, wat zij 'er van denken moesten, terwijl

wijl bedriegers of ſtaatkundigen deze ligtgelovigheid tot hunne oogmerken misbruikten, gelijk men weet, dat met ſoortgelijke inzichten ook aan de Keizers VESPASIANUS en HADRIANUS wonderwerken zijn toegeſchreven (*). Deze levensbeſchrijving van APOLLONIUS door FILOSTRATUS in acht Boeken is te *Leipzig* 1709 in *Folio*, door GOTFR. OLEARIUS uitgegeven.

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Tegen het einde dezer eeuw, beſchreef PORFYRIUS, met het zelfde oogmerk, het leven van den Wijsgeer PYTHAGORAS, om te bewijzen, dat, onder de Heidenſche Wijsgeeren, even groote wonderwerkers geweest zijn, als CHRISTUS en de Apostelen, volgends het geloof der Christenen, waren. PORFYRIUS was een leerling van den Wijsgeer PLOTINUS, die na AMMONIUS SACCAS de tweede ſtichter der *Eclectiſche* Wijsgeerte was, en tot het jaar 270 geleefd heeft, een man, diepzinnig maar tevens verward van brein, en dus geneigd tot Dweepzucht en Geestdrijverij, gelijk hij zich dan ook beroemde, of verbeeldde, door behulp der *Theurgie*, tot eene gemeenzame verkeering met God, en eenigermate tot de heerſchappij over de *Demons* of Geesten, gekomen te zijn. PORFYRIUS, zijn leerling, dezelfde gezindheid aanklevende, leefde en leerde te *Rome*, tot het jaar 300. In zijne eerſte jeugd hoor-

PORFYRIUS ſchrijft, behalven andere Werken tegen de Christenen, het leven van PYTHAGORAS, met hetzelfde oogmerk.

(*) Wij hebben deze aanmerking nodig geöordeeld, omdat nog in onzen tijd, deze wonderen van APOLLONIUS zijn aangevoerd, om het geloof der Wonderwerken van JESUS te ontzenuwen. Zie mijnen *Bijbel Verded.* IV. *Deel*, *Bladz.* 361-374.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

hoorde hij ook het onderwijs van ORIGENES (*), in de Wijsgeerte. Hij was zeer geleerd, maar niet min dweepend dan zijn leermeester PLOTINUS, voorwendende, eens, in eene geestverrukking, God zelven zonder beeld gezien te hebben; men kan zijn karakter, en dat van PLOTINUS, best leeren kennen, uit het leven van PLOTINUS, dat hij beſchreven heeft. Hij heeft zeer vele Werken geſchreven over de Wijsgeerte, Heidenſche Goden- en Fabelleere, ophelderingen over HOMERUS en ARISTOTELES, over de Wiskunde, Toonkunst, Taalkunde, en Wijsgeerige Geſchiedenis. Doch het grootſte gedeelte zijner ſchriften is verloren gegaan.

Indien wij SOCRATES (†) mogen geloven, zou PORFYRIUS het Christendom verzaakt hebben, omdat hij te *Cæſarea* in *Palæſtina*, alwaar ORIGENES toen leerde, van eenige Christenen geſlagen was geworden. Dit bericht wordt echter van ſommigen in twijfel getrokken; hoe het zij, PORFYRIUS was een bitterst vijänd der Christenen, welke hij in een Werk, uit XV *Boeken* beſtaande, hevig heeft aangevallen; in deze Boeken legde hij zich voornaamlijk toe, om het gezag en de geloofwaardigheid der Heilige Schriften van de Christenen te beſtrijden, die van ſtrijdigheid met zich zelven beſchuldigende. In het bijzonder tastte hij, in het XII en XIII Boek, de Voorzeggingen van DANIËL aan, beweerende, dat dezelve eerst ten tijde van ANTIOCHUS EPIFANES door eenen

(*) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 19.

(†) *Hist. Eccles. Libr.* III. C. 23.

eenen Jood waren opgesteld. Hier was zijn voornaamste bewijs, dat deze Voorzeggingen zoo naauwkeurig met de Geschiedenis der voorzegde zaken overëenkomen, gelijk hij uit oude Schrijvers aantoonde, dat deze onmogelijk, zijns oordeels, te vooren zoo naauwkeurig hadden kunnen voorzegd worden, zonder dat hij bedacht, dat hij, in de daad, indien zijne onderstelling onwaarächtig bevonden werd, de Godlijkheid dezer Voorzeggingen ten sterksten bewees. Voornaamlijk drong hij tegen de Christenen de volgende drie vragen aan, in welke de Heidenen zeer veel kracht stelden. „ Nademaal CHRISTUS zichzelven den „ weg tot zaligheid, de genade en waarheid, noemt, „ en alleen door hem aan de zielen, die in hem gelo„ven, herstelling toezegt, hoe maken wij het dan „ met die menschen, die zoo vele eeuwen lang voor „ CHRISTUS geleefd hebben? Ten tweeden: waaröm „ heeft CHRISTUS de offeränden des Ouden Testa„ments verworpen, daar zij toch van God zijn „ ingesteld? Ten derden: Welke evenredigheid is „ 'er tusschen de zonde en eene eeuwige straffe? „ naardien toch CHRISTUS gezegd heeft: Met de „ mate, waar mede gij meet, zal u ook toegemeten „ worden?" Vragen echter, welke, bij het eerste inzien, zijne onkunde in den waaren aart van JESUS leere te kennen geven. Zijn Werk was naauwlijks in 't licht verscheenen, of het werd door den Bisschop METHODIUS wederlegd, gelijk-in het vervolg door andere Christen-Leeräaren. De Christenen noemen hem, wegens zijne bitterheid jegens hen, zelden zonder eenen of anderen schimpnaam,

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 151. tot 284.

ook hebben Christen Keizers dit Werk, naderhand, door strenge bevelen, verboden, door welk een en ander hetzelve voor ons verloren is geraakt, welk wezenlijk verlies de uittrekzels en aanhalingen uit hetzelve bij EUSEBIUS, HIËRONYMUS, AUGUSTINUS, en THEODORETUS, niet genoegzaam kunnen vergoeden.

In zijne levensbeschrijving van PYTHAGORAS (*), welke door LUDOLF KUSTER, te *Amsterdam* 1707, in *Quarto*, is uitgegeven, verzamelt hij vele bijzonderheden, en gewaande wonderwerken van dezen Wijsgeer, die om zijne gouden heup voor APOLLO gehouden werd. Op éénen dag zal hij zich te gelijk in *Italië* en in *Sicilië* aan zijne vrienden vertoond hebben. Eene beerin verbood hij, niet meer uit het woud te komen, om de velden te verwoesten. Eene rivier sprak hem in tegenwoordigheid van vele menschen aan, en groette hem. Hij voorzeide vele dingen, leerde zijne leerlingen, winden en onweders beteugelen, de zee bedaaren, en de pest wegnemen. Hij genas de ziekten van ligchaam en ziel door toverspreuken. Doch, schoon PORFYRIUS zich op eenige oude Schrijvers beroept, ontbreekt het echter zijn verhaal aan gezag, nademaal niet alleen deze gewaande wonderen laf, en voor het overige al te duidelijk naar die van JESUS gevormd zijn, maar ook zijn de oudsten der door hem aangehaalde Schrijvers

(*) Wij hebben van dezen Wijsgeer ook eene levensbeschrijving van DIOGENES LAËRTIUS, in zijn Werk over *het leven en de leerstellingen der Wijsgeeren*.

vers meer dan honderd jaaren jonger dan PYTHAGORAS, wiens leere, onderwijs, aanhang, en alles wat daar toe behoorde, in de eerste tijden geheim bleven, en weinig bekend werden. Ook is 'er in alle deze berichten geen verband noch bedoeling, en zelfs geene zekere tijdrekening, uit al het welk men het besluit ten overvloede kan opmaken, dat soortgelijke verhalen met de geloofwaardige, gelijktijdige, en zekere, door de gevolgen bevestigde, verhalen der Euängelisten in geene vergelijking kunnen gebracht worden.

Longinus. Zijn getuigenis van de verhevenheid in MOSES stijl.

PORFYRIUS had, voor dat hij PLOTINUS leerling werd, ook het onderwijs van LONGINUS genoten. Deze was een toehoorer geweest van AMMONIUS SACCAS, en onderwees te *Atheene* de Welsprekendheid en *Eclectische* Wijsgeerte, met groote toejuiching, tot hij door de Koningin ZENOBIA aan haar Hof ontboden werd, om hare Kinderen door hem te laten opvoeden. Vervolgends werd hij haar voornaamste vertrouweling en raadsman, maar toen de Vorstin door den Keizer AURELIANUS overwonnen was, werd LONGINUS in het jaar 273, op bevel van dezen Keizer, ter dood gebracht. Zijn Boek, *over het verhevene*, getuigt nog van zijnen smaak voor het waare en schoone. In het zelve komt een getuigenis voor (*), van de verhevenheid in den stijl van MOSES. „ Ook heeft ," staat 'er, „ de Wetgever „ der Jooden, een niet gemeen man, gelijk hij zich „ waardige denkbeelden van Gods magt vormde, „ de-

(*) *Sect.* IX. 9.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ dezelve ook terstond in het begin zijner Wetten „ ontvouwd, zeggende: *God sprak: daar zij* „ *licht! en daar was licht. De aarde zij, en zij* „ *was!*" Waar op men zich zeer dikwijls beroepen heeft, als op een bewijs van zijne onzijdigheid, jegens het Christendom, doch groote oordeelkundigen van onzen tijd hebben de echtheid van deze plaats van LONGINUS in twijfel getrokken (*).

Staat der Geleerdheid onder de Heidenen en Jooden.

De werkzaamheden dezer Grieksche Wijsgeeren uitgezonderd, waren onder de Heidenen, bijzonder onder de Latijnen, de Geleerdheid, en Wetenschappen, in eenen afnemenden staat; men had, onder hen, weinige Schrijvers, behalven één of twee Dichters, doch bij welken zich slechts eenige vonken van den ouden Romeinschen Geest vertoonden, en eenige weinige Geschiedschrijvers, wier verdiensten omtrent de Geschiedenis nogthans niet zeer uitmuntend zijn. Onder de Jooden bloeide Rabbi JOCHANAN, Opziener van hunne Hoogeschool in *Palæstina*, tot het jaar 279, een leerling van Rabbi JUDA *den Heiligen*, die over de *Mischna* of het Wetboek der Jooden, door Rabbi JUDA bijëengebracht, eene *Gemara*, of verklaring, heeft geschreven, welke met de *Mischna* den *Jerusalemschen Talmud* uitmaakt, dus genoemd, omdat hij den Joodschen Geleerden en Schoolen in *Palæstina* ten gebruik diende.

De

(*) VALKENAAR en RUHNKENIUS, in de laatste uitgave van dit Werk van LONGINUS, *over het verhevene*, te *Oxford* 1778, in 4to, vergelijk de *Biblioth. Crit. Amstel. Part.* III. *pag.* 132. *sqq.*

De Christenen daartegen hadden, bij alle de onrusten en vervolgingen, die zij, van tijd tot tijd, moesten verduuren, gelijk wij gezien hebben, vele kundige, geleerde, en zeer arbeidzame mannen; bij dezen moeten wij hier niet vergeten te voegen GREGORIUS bijgenaamd *Thaumaturgus*, of *den Wonderwerker* of *Wonderdoener*, wien EUSEBIUS (*), „den vermaardsten der Bisschoppen van zijnen tijd" noemt. Te meer verdient deze man onze opmerking, omdat het geen ons van hem bericht wordt, en het één en ander uit zijne schriften, ons aanleiding kan geven tot het bepalen van eenige bijzonderheden, omtrent den toestand der Christenen, ten dezen tijde.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

GREGORIUS Thaumaturgus, of de Wonderdoener.

Deze GREGORIUS, die te vooren THEODORUS heette, werd in de eerste jaaren der derde eeuw na CHRISTUS, te *Neocæsareä*, (of *Nieuwcæsarea*), in het Landschap *Pontus* van rijke Heidensche ouderen geboren. Zich aan de Rechtsgeleerdheid gewijd hebbende, kwam hij, op eene reize naa *Berytus*, alwaar eene vermaarde School van Leeräaren in de Rechten bloeide, in het jaar 231 te *Cæsareë* in *Palæstina*, alwaar de beroemde ORIGENES zich thans bevond. Deze prees aan GREGORIUS de oefening der Wijsgeerte ten sterksten aan, en gaf hem onderwijs in de bijzondere deelen derzelve, hem vermanende, geen aanhanger van eenige gezindte te worden, maar uit allen het beste op te zoeken. Allengs bracht hij hem tot het lezen der Heilige Schriften, die hij hem met grooten vlijt verklaar-

Zijn leven.

(*) *Hist. Eccles.* VII. 30.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

klaarde. Deze gewigtige diensten, hem door ORIGENES bewezen, erkende GREGORIUS zelve in eene Lof- en Dankreden, die hij ter eere van ORIGENES in het openbaar hield. Door dit onderwijs kreeg GREGORIUS groote genegenheid, om een Christen te worden, maar als ORIGENES *Cæsareä* in het jaar 235 voor eene poos verlaten moest, begaf GREGORIUS zich naa *Alexandrië*, alwaar hij zich verder in de Wetenschappen oefende. Hier verhaalt men, dat, eenige jonge lieden, die hem haatten, eens een ontuchtig vrouwspersoon hebbende opgemaakt, om eene voorgewende beloning der ontucht van GREGORIUS te vorderen, deze met eene veräehtende gelatenheid het geld hebbe betaald, maar dat deze vrouw terstond, onder de hevigste stuipen, van den boozen geest bezeten is geworden, waar van zij, alleen door zijne voorbede bij God, heeft kunnen verlost worden. Na twee jaaren keerde GREGORIUS tot ORIGENES terug, en scheidde niet eer van dezen Leeräar, voordat hij den Doop ontvangen had.

Wonderen aan hem toegeschreven.

Met oogmerk, om zijn leven afgezonderd van de wereld door te brengen, begaf hij zich, alle zijne goederen uitgedeeld hebbende, op het platte land, maar PHÆDIMUS, Bisschop van *Amisus* in *Pontus*, die de gave der voorzegging zal gehad hebben, poogde hem op te zoeken tot den dienst der Kerk, en, hoe zeer GREGORIUS zich voor hem verbergde, wijdde hij hem, afwezend, in, tot Bisschop van *Neocæsarea*, in welke aanzienlijke en volkrijke Stad niet meer dan zeventien Christenen waren.

GRE-

GREGORIUS onderwierp zich schoorvoetende, en ondernam niet, het Christelijk geloof openlijk te verkondigen, voor dat hij deswegens eene Openbaring ontvangen had. Nu verhaalt GREGORIUS *van Nyssa*, zijn lofredenaar, dat, als onze GREGORIUS eens in diepe gedachten was, hem een man en eene vrouw, met zoodanigen glans, verschenen, dien zijne oogen niet verdragen konden. Deze spraken met elkander over de leere, in welke GREGORIUS grooter kundigheid verlangde. De vrouw bleek MARIA, de moeder van JESUS, de man de Euängelist JOANNES te zijn. Op begeerte der eerste gaf deze laatste aan GREGORIUS een kort begrip van het Christelijk geloof, hetwelk deze, terstond na het verdwijnen dezer Heilige personen, schriftelijk optekende, welk eigenhandig afschrift nog ten tijde van GREGORIUS *van Nyssa* bewaard was, gelijk het opstel zelve nog heden onder de Schriften van GREGORIUS THAUMATURGUS gevonden wordt. Dit opstel zal deze in het onderwijzen zijner Kerk gebruikt, en door de kinderen van buiten hebben laten leeren, waar van het gevolg zal geweest zijn, dat zijne Gemeente van alle Ketterijën zuiver is gebleven.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Dewijl het opstel kort is, verdient het hier eene plaats, opdat de Lezer zelve oordeele, wat men van deszelfs echtheid te denken hebbe. Dus luidt het: „ Daar is één God, de Vader des levenden Woords, „ der zelfstandige Wijsheid, der Kracht, en des „ eeuwigen (anderen lezen, *eigenen*) Beelds; de vol- „ maakte Teeler des volmaakten, de Vader des eenig- „ geborenen. Één Heer, eenig uit den eenigen, God

„ uit

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ uit God. Een afdrukzel en beeld der Godheid, „ het krachtig werkend Woord. De Wijsheid, „ welke al het beſtaanlijke omvat, en de Kracht, „ die de gantſche Schepping gemaakt heeft, de „ waarächtige Zoon des waarächtigen Vaders, de „ onzienlijke des onzienlijken, en de onverderflijke „ van den onverderflijken, en de onſterflijke van „ den onſterflijken, en de eeuwige van den eeuwi„ gen. En één Geest, uit God zijn beſtaan heb„ bende, en door den Zoon aan de menſchen ver„ ſcheenen en openbaar geworden; het volmaakte „ Beeld des volmaakten Zoons; het leven, de oor„ zaak der levenden; de heilige fontein, de heilig„ heid, aanvoerer der heiligmaking; door wien „ zich God, de Vader, die boven allen en in al„ len is, en God de Zoon, die door allen is, „ openbaart. Eene volmaakte Drieheid in heerlijk„ heid, eeuwigheid, en het koningrijk, niet ver„ deeld, noch vervreemdbaar. Daar is derhalven „ in de Drieheid niets geſchapen, noch dienende, „ noch iet, dat in dezelve eerst ingebracht is, als „ te vooren niet beſtaande, en naderhand 'er bij „ gekomen. Nooit is derhalven de Vader zonder „ den Zoon, noch de Zoon zonder den Geest ge„ weest, maar dezelfde Drieheid is altijd onverän„ derlijk en onvervreemdbaar.

Daar zal, denk ik, niemand onder mijne Lezers zijn, die veel prijs zal ſtellen op de Geſchiedenis van de hemelſche openbaring van deze geloofsbelijdenis, al ware het uitgemaakt zeker, dat zij echt, en van GREGORIUS *van Neocæſarea* zelven oorſpronglijk

lijk was; indien men aanmerkt, dat eene zoodanige openbaring volstrekt overbodig was voor eenen Christen, die, in de Heilige Schriften, de leere van JESUS genoeg kon te weten komen, om niet te zeggen, dat deze geloofsbelijdenis zich alleen bepaalt tot het leerstuk van de Drieëenheid. Men zou, in geval GREGORIUS zelve deze verschijning ergens in zijne schriften verhaalde, nog neigen, om te geloven, dat hij door eenen droom, of door zijne verhitte verbeeldingskracht, zich hebbe laten misleiden. Doch, ook dit zelfs is niet ten vollen beslist, of deze geloofsbelijdenis niet een laater verdicht stuk zij, op den naam van GREGORIUS den Wonderwerker uitgegeven, in den tijd der verschillen met de *Arianen*, om het aanzien van dezen vermaarden man tegen de *Arianen* te doen gelden. Niet alleen, dat het stilzwijgen van EUSEBIUS (*), ja zelfs van BASILIUS *den Grooten*, die zoo vele aanleiding had, om deze geloofsbelijdenis aan te haalen, indien zij in zijnen tijd ware voorhanden geweest, ons reden van twijfelen geeft, maar voornaamlijk, moet het elk bevreemden, dat, daar deze geloofsbelijdenis zich zoo duidelijk en juist omtrent het leerstuk der *Drieëenheid* uitdrukt, op eene wijze, zoo als men ze tot hier toe in geene voorgaande geloofsbelijdenissen der Christenen ontmoet, daar de achting van GREGORIUS zoo groot was in de Kerk, en, volgends het verhaal

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) RUFFINUS heeft, in zijne Latijnsche Vertaling van EUSEBIUS *Libr.* VII. *Cap.* 28. dit stuk ingelascht, maar EUSEBIUS zelve heeft het niet.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

haal van GREGORIUS *van Nysſa*, deze geloofsbelijdenis zoo bekend, dat zij zelfs van de kinderen van buiten geleerd werd, het niemand der leden van de *Niceïſche* Kerkvergadering, zelfs ATHANASIUS niet, in gedachten gekomen is, om zich daar op te beroepen, maar dat zij, eenen geruimen tijd daarna, op het onverwachtst, te voorſchijn komt, als een algemeen bekend en aangenomen ſtuk.

Het waarſchijnlijkſte is, dat GREGORIUS wel een kort begrip of hoofdſom der geloofsleere hebbe opgeſteld, maar tevens, dat dit opſtel zeer veel veränderingen heeft ondergaan, gelijk trouwens de gevolgtrekking, die het ſlot van de boven opgegeven geloofsbelijdenis uitmaakt, ongetwijfeld een bijvoegzel is, als mede, dat het verhaal van de hemelſche openbaring eene volksmare in de Gemeente van *Neöcæſarea* zal geweest zijn. Door deze opvatting wordt ons tevens verſtaanbaar, hoe GREGORIUS *van Nysſa* zich, bij dit verhaal, op het eigenhandig afſchrift van deze geloofsbelijdenis, hetwelk bij de Gemeente van *Neöcæſarea* nog voorhanden was, hebbe kunnen beroepen. Doch, laat ons ons verhaal vervolgen.

Toen GREGORIUS naa *Neöcæſarea* reisde, om daar zijn ambt te aanvaarden, werd hij onder weg, door een zwaar onweder overvallen, en genoodzaakt, den nacht in eenen Tempel te verblijven, die beroemd was, door de Godſpraken, welke daar in gegeven werden. GREGORIUS maakte, bij het ingaan in denzelven, het teken des kruis, en bracht, met zijne reisgenoten, den nacht door, met bidden en zingen. Toen de Priester van dezen Tempel,

den

den volgenden dag, den gewonen Godsdienst weder wilde beginnen, verklaarde de booze geest, dat hij, wegens den perſoon, die den voorigen nacht in den Tempel vertoefd had, niet weder in denzelven komen kon. Terſtond liep de Priester, vertoornd, GREGORIUS na, wien hij dreigde, bij de Overigheid te zullen aanklagen. GREGORIUS gaf hem ten antwoord, dat hij zich op de Godlijke beſcherming verliet, met wiens bijſtand hij de booze geesten van eene plaats verdrijven, maar ook weder toelaten kon, als hij het nodig oordeelde. Ten bewijze hier van, ſchreef hij op een ſtukjen papier deze woorden: GREGORIUS *aan den Satan: Treed binnen!* Dit op den altaar gelegd, en de gewone plegtigheden door den Priester verricht zijnde, verſcheen de geest weder in den Tempel. De Priester, hier door verbaasd, vervoegde zich weder bij GREGORIUS, en verzocht hem om onderwijs in den Christelijken Godsdienst. Om hem alle twijfelingen te benemen, moest een groote ſteen, op GREGORIUS bevel, van zelve naa zekere plaats rollen, die GREGORIUS hem aanwees. Hier op verliet de Priester zijn ambt, vrouw en kinderen, werd een Christen, en naderhand één van des Biſchops Kerkedienaren. In de daad, een zeldzaam wonder, waar bij een Christen Biſchop aan den reeds verdreven Duivel zijne plaats weder inruimt, en daar door de Afgoderij en het Bijgeloof begunſtigt.

Op deze wijze is het leven van dezen GREGORIUS vol wonderen. Te *Neöcæſarea* aangekomen, bekeerde hij, reeds op den eerſten dag, vele Heidenen,

 door-

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

doordien hij bezetenen van den boozen geest bevrijdde, zieken genas, en allen met zijn onderwijs bijstond; spoedig was het aantal Christenen zoo groot, dat eene Kerk voor deze Gemeente moest gesticht worden. Door zijne wonderwerken werd het Christendom, tevens met den roem van GREGORIUS, ook in die landstreeken grootlijks uitgebreid. De Christenen in de nabuurige stad *Comane* verzochten hem, hun bij de verkiezing van eenen Bisschop bij te staan. Daar gekomen, vond hij hen oneens, omdat zij naar een' aanzienlijk en welsprekend man omzagen. GREGORIUS integendeel wilde alleen op Godsvrucht en vroomheid gelet hebben, en als hier op eenige voorname leden der Gemeente spottende vraagden, of zij dan ook hunne stem aan ALEXANDER, den koolenbrander, zouden geven? trok zulks de aandacht van GREGORIUS, welke dezen man bij zich ontboden hebbende, van hem verstond, dat hij van geene geringe afkomst was, maar dat hij van alles afstand gedaan, en deze laage kostwinning aangevat had, om zich tot Godzaligheid te oefenen, deelende van zijne geringe winsten nog aan de armen en behoeftigen mede. Op dit bericht liet GREGORIUS hem op eene welvoeglijke wijze kleeden, en in de vergadering der Christenen brengen, in welke hij van de pligten van eenen Bisschop sprak, en nu gaven allen hunne stem aan ALEXANDER, die zijn ambt met waardigheid bekleed heeft, en naderhand voor het geloof op den brandstapel gestorven is. Op zijne terugreize, werd GREGORIUS van eenen Jood, om eene aalmoes aangesproken, ten einde zijnen

reis-

reisgezel, dien hij zeide, gestorven te zijn, te begraven. De Bisschop wierp zijnen mantel over den gewaanden dooden, en deze gaf nu wezenlijk den geest. Zoo groot was zelfs de wonderkracht van GREGORIUS, dat bezetenen en kranken genezen werden, als men hun het linnen aantrok, waar slechts zijn adem overgegaan was.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Zoo krachtig werkten zoo vele wonderen, dat het Heidendom te *Neöcæsarea*, en in den omtrek, bijna geheel te niet raakte. Doch, in de vervolging onder DECIUS, was GREGORIUS, die door een wonder zijne vervolgers ontkwam, genoodzaakt te vluchten en zich te verbergen, tot het volgende jaar 251, wanneer hij terug keerde. De rust in het jaar 253 ten vollen bevestigd zijnde, deed GREGORIUS eene reize door zijn geheele Bisdom, en liet het gebeente der Martelaren op verscheidene plaatzen brengen, opdat men, naar de gewoonte der Christenen, hunne gedachtenis daar vieren zou; tevens veröorloofde hij aan het volk, op deze dagen, allerhande vermaaklijkheden en uitspanningen, waar in GREGORIUS *van Nyssa* zijne wijsheid prijst, om het volk, hetwelk aan de openbare vermaken, onder het Heidendom, gewoon was, daar van af te trekken, en allengs verder op te leiden, tot de verëering van den waaren God. Wij kunnen, dewijl wij niet weten, waar deze vermaaklijkheden, die GREGORIUS veröorloofde, in bestonden, ook niet oordeelen, in hoe verre hij daar in recht handelde, maar dit weten wij, dat allengs de verëering

GREGORIUS vergunt aan de Christenen de gedachtenis der Martelaren met vermaaklijkheden te vieren.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

der Martelaren te ver ging, en in Bijgelovigheid ontäarde, als ook, dat juist op dezen zelfden grond, dien onze Bisschop voor zijne inschiklijkheid voorwendde, in vervolg van tijd, vele Heidensche plegtigheden in de Christen-Kerk aangenomen zijn, welke derzelver zuiverheid met Bijgelovigheden bezoedeld hebben.

Gregorius voorzegt eene pest, en geneest de genen, die beloven, Christenen te zullen worden.

De pestziekte, die om dezen tijd, in alle landen van het Romeinsche Rijk, zoo groote verwoestingen aanrichtte, gelijk wij reeds meermalen hebben aangemerkt, trof ook de stad *Neöcæsarea* en het *omgelegen Gewest*. GREGORIUS had ze voorzegd. Te weten, als de inwoners eens op een feest in de schouwplaats te eng naar hunnen zin zaten, en met een luid geschreeuw van *Jupiter* eischten, dat hij hun plaats wilde maken, liet GREGORIUS hun zeggen, dat zij eerlang ruimer zouden kunnen zitten. Toen deze voorzegging vervuld werd, baden velen hem, om zijne voorbidding bij God, dat deze besmetting mogt afgewend worden, en op zijne voorbidding, werden, in de daad, alle de genen genezen, welke beloofden, in CHRISTUS te zullen geloven.

Gregorius beschuldigd van Sabelliänerij.

Alhoewel onze Bisschop zich met ijver kantte tegen de dwaalingen van zijnen tijd, bijzonder die van SABELLIUS en PAULUS *van Samosata*, echter kon hij de beschuldiging niet ontgaan, van den eerstgemelden toegedaan te wezen, omdat hij, in zijne *Verklaring des Geloofs*, doch die thans niet meer voorhanden is, geschreven had, „dat de Vader en de „Zoon twee zijn, volgends onze voorstelling of den„ken, (ἐπινοίᾳ,) doch maar één in persoon,

„(ὑπο-

„ (ὑποςασει.") BASILIUS *de Groote* weet hem, hier omtrent, niet anders te ontſchuldigen (*), dan dat hij hier, niet *leerſtellig* (δογματικως,) maar met eenen Heiden te doen hebbende, (αγονιςικως,) zoo als in eenen geleerden twist voegt, geſproken heeft, wat toegevende, opdat hij dezelven niet te zeer voor het hoofd ſtooten, en van het Christendom afkéerig maken zoude. Zoo veel is zeker, dat naderhand de Kerkleeräars onderſcheid gemaakt hebben, tusſchen volgends de leerſtelling (δογμα,) en met toegevenheid (συγκαταβασις,) of naar de huishouding (οικονομια,) gelijk zij het noemden, te ſpreken; waar van dit dan het eerſte voorbeeld zijn zoude.

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Niet lang daar na overleed GREGORIUS, omtrent het jaar 270, hebbende zijne dood te vooren voorzien, waar bij hij zich beklaagde, dat 'er, in de uitgeſtrektheid van zijn Bisdom nog zeventien Heidenen, juist zoo velen, als hij in het eerst Christenen in de ſtad gevonden had, onbekeerd waren gebleven, doch God tevens dankende, dat hij het Heidendom zoo ver had mogen onderbrengen. Hij verbood, tot zijne begravenis eene plaats te kopen, opdat hij na zijne dood zoo min zou kunnen gezegd worden, een ſtuk gronds in eigendom te bezitten, als hij in zijn leven bezeten had. Uit eenen Schrijver der zesde eeuw (†), blijkt, dat zijn gebeente naderhand in de door hem gebouwde Kerk gerust heeft, men mag echter daar uit

Zijne dood. Of hij in de Kerk begraven is?

(*) *Epist.* 110.

(†) THEODORUS *Lector*, *Excerpt. Hist. Eccles. Libr.* II. *p.* 567. *Ed.* VALES.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

uit niet besluiten, dat hij terstond na zijn overlijden in deze Kerk begraven zou zijn, als hetwelk te zeer strijdig is met de Romeinsche wetten, en de zeden der Christenen van dien tijd.

Aanmerking over de Wonderwerken van GREGORIUS.

Wegens zoo vele wonderen, als 'er in het levensverhaal van GREGORIUS *van Neöcæsarea* voorkomen, heeft men hem, hoewel niet dan lang na zijne dood, eerst in de zesde eeuw, den naam THAUMATURGUS, den *Wonderwerker*, gegeven. Vijänden van den Godsdienst zelve zullen hem eenen *tweeden Moses* genoemd hebben. ORIGENES, EUSEBIUS, en andere Ouden, maken wel, met hoogächting, van hem gewag, als van een' groot, achtingswaardig, ijverig, godzalig man, en Leeräar van het Christendom, maar zij zwijgen van zijne wonderdaaden (*). De berichten derzelven steunen op het gezag der beide vermaarde Broeders, BASILIUS *den Grooten*, en GREGORIUS *van Nysſa*, die eene *Lofreden* op hem gehouden heeft; deze beide Broeders leefden, omtrent honderd jaaren, na zijn overlijden, en hadden hunne berichten, aangaande hem en zijne wonderen, van hunne Grootmoeder, die te *Neöcæsarea* gewoond had, toen GREGORIUS daar Bisschop was. Hier uit, en uit den aart der gemelde wonderen zelven, ontvangen deze juist geen groot gezag van geloofwaardigheid. Het schijnt veelëer, dat

(*) EUSEBIUS heeft van hem niet dan korte en algemeene berichten, *Hist. Eccles.* VI. 30. VII. 14, 28. als ook HIËRONYMUS *de viris illustribus Cap.* 65. *et Ep. ad Magnum.*

dat de Christenen, naar mate de wondergaven, die nog eenigen tijd, na de dood der Apostelen, hadden blijven voortduuren, gelijk wij aangemerkt hebben (*), dat niet ontkend kan worden, van tijd tot tijd verminderden, meer met het wonderdadige waren ingenomen, waar toe de verhitte verbeeldingskracht van sommige anders groote mannen, TERTULLIANUS, CYPRIANUS, DIONYSIUS *van Alexandrië*, en anderen, die, alhoewel zij zich de gave der wonderwerken niet aanmatigden, echter veel met verschijningen, gezichten, openbaringen, en droomen, ophadden (†), veel schijnt te hebben toegebracht. In den grond nogthans kon zulke groote ophef van gewaande of zelfs wel verdichte wonderwerken nergens anders toe dienen, dan, om de waare wonderwerken in eene onäangename schaduw te stellen, en het ongeloof in de hand te werken.

Schriften van GREGORIUS.

GREGORIUS zelve echter spreekt, in zijne geschriften, die wij nog van hem overhebben, nergens van zijn wondervermogen, of verrichte wonderdaden. In zijne *Lofreden* op ORIGENES, erkent hij wel, dat het Godlijk verstand zijn menschlijk verstand op eene onuitspreeklijke wijze te hulp is gekomen, en hij dankt zijnen onbekenden gelei- of beschermgeest, voor zijne leidingen, en dat hij hem tot ORIGENES gebracht heeft, doch daar uit kan men geenszins tot

(*) Zie II *Deel*, *Bladz.* 236. volgg.

(†) Men leze J. J. ZIMMERMAN *Disquis. Hist. et Theol. de visionibus 4. prior. sæc. etc. Opuscul. Tom.* I. *pag.* 646. *sqq.*

tot iet buitengewoon wonderbaars besluiten. Deze Lofreden op ORIGENES, tot eene dankbetuiging aan dezen zijnen leermeester, door GREGORIUS, gelijk wij gezien hebben, in het jaar 239 gehouden, en welke voor een meesterstuk van Welsprekendheid wordt geächt, is nog overig, en door DAVID HOESCHELIUS voor de eerstemaal, in het jaar 1609, te *Augsburg*, in het Grieksch en Latijn, met de Boeken van ORIGENES, tegen CELSUS, in druk uitgegeven.

Verders hebben wij van hem eene *omschrijving*, (Μεταφρασις,) *van Salomo's Prediker*, in welke dit Boek verklaard, en de daar in vervatte zedenleer breedvoeriger behandeld wordt, waar in veel goeds en nuttigs, naar mate van de kundigheden dier tijden, voorkomt.

HIËRONYMUS en SUIDAS spreken van verscheiden Brieven, door GREGORIUS geschreven, van deze heeft echter maar één Brief onze tijden bereikt, geschreven aan zekeren Bisschop in *Pontus*, dien hij *Heiligsten Vader* noemt, welke Brief naderhand het gezag van eene Kerkelijke wet of regel, (*Canon*,) verkregen heeft, en daaröm gemeenlijk *Canonica Epistola* genoemd wordt. Een inval van de onbeschaafde volken van het Noorden, ten tijde van den Keizer GALLIENUS, omtrent het jaar 262, gaf tot dezen Brief aanleiding. Deze hadden, bij eene gruwlijke verwoesting, die zij aanrichtten, vele Christenen in slavernij medegevoerd, welke bij deze gelegenheid van spijze aten, die men meende, tot het Afgoden-offer behoord te hebben, doch, dit was het minste. Sommi-

mige Christenen hadden zich, bij deze gelegenheid, verrijkt met de bezittingen der verslagenen of gevangenen, anderen hielden gevangenen, die zij uit de magt der Barbaren gered hadden, zelve gevangen, eenigen hadden zich met hun veréénigd, om hunne Christelijke Medebroeders om te brengen, of den vijänden tot gidzen gediend, bij het plunderen van de huizen hunner Medebroederen, die zij hun hadden aangewezen. 'Er waren ook zulken, die feitelijk in de huizen waren ingebroken, en zelve geplunderd en geroofd hadden. Men mag, opdat ik dit in het voorbijgaan aanmerke, uit het gedrag dezer Christenen, besluiten, dat de ijver van sommige voortplanters van het Christendom, hen, bij de bekeerlingen uit de Heidenen, somtijds meer op derzelver getal, dan wel op hunne oprechtheid en zedelijke waarde, heeft doen letten. Hoe het zij, de bovengemelde Bisschop had onzen GREGORIUS geraadpleegd, hoe met zulke Christenen te handelen, die zich aan de gezegde of dergelijke euveldaaden hadden schuldig gemaakt, en de Brief van GREGORIUS bevat het antwoord op deze vraag, in *elf* regelen of voorschriften, ten minsten, gelijk hij thans verdeeld is, van welke echter de laatste of elfde regel een bijvoegzel is van laater tijd, behelzende eene verklaring van de onderscheiden trappen, langs welken de Boetelingen weder tot de gemeenschap der Kerk werden aangenomen.

Trappen van Boetdoening bij de

Wij hebben, in het voorgaande tweede Deel, reeds meer dan ééns gelegenheid gehad, om van de strenge zedentucht der Christenen, omtrent het we-

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Christenen.

wederäannemen van Boetelingen te fpreken (*), de gemelde elfde regel, alhoewel van eene onbekende hand oorfpronglijk, geeft ons daarömtrent een zoo naauwkeurig en beknopt verflag, dat hetzelve hier eene plaats verdient. ,, Het *weenen*, (ἡ προσκλαυσις) ," dus luidt het, ,, gefchiedt, buiten de deur van het ,, Bedehuis, hier moet de zondaar ftaan, en de ,, binnengaande gelovigen fmeeken, dat zij voor ,, hem bidden." Deze was de eerfte van de vier trappen der Kerkelijke Boete, (*gradus feu ftationes poenitentiæ*,) of liever een verzoek van hem, die uit de gemeenfchap der Kerk was uitgefloten, om tot de volgende Boetdoening te worden toegelaten. Zij, die dus voor de deur der Kerk, onder den blooten hemel, ftonden, en dikwijls vrij langen tijd, naar gelang hunner zonde, ftaan moesten, werden genoemd *flentes*, *hiemantes*. De voorfpraak der gelovigen ontvangen hebbende, werden zij toegelaten tot den tweeden trap, welke in dezen regel dus befchreven wordt. ,, Het *toehooren*, (ἡ ακροασις,) ,, gefchiedt, binnen de deur, in het portaal (*Nar-* ,, *thex*) (†), hier moet de zondaar ftaan, naast ,, aan de *Katechumenen*, of onderwijzelingen. Den ,, hoorer, ftaat 'er (§), der fchriften en der leere, ,, moet men doen uitgaan, en hij mag niet tot het ge- ,, bed

(*) II. *Deel*, *Bladz.* 245, 265. enz.

(†) Deze benaming toont den tijd van dezen *regel* of verklaring aan, zij is uit de zesde eeuw.

(§) De opfteller doelt op den LXXIV. *Canon* van BASILIUS aan AMPHILOCHIUS.

„ bed toegelaten worden." Deze heeten *hoorenden* of *toehoorers*, (ακροωμενοι,) en konden, behalven het gezang, ook het voorlezen der Heilige Schrift, en de Leerredenen van den Leeraar aanhooren, en zoo ver mogten ook Heidenen en Jooden, Ketters en ſcheurzieke Christenen, den openbaren Godsdienst bijwonen. Na eenen bepaalden tijd hier in volhard te hebben, werd hem toegeſtaan, binnen de Kerk, onder de *zich nederwerpenden* (ὑποπιπτοντες) of *nederknielenden* te komen, waar zich zeker ſoort van leerlingen van het Christendom en ook de bezetenen, bevonden; hier knielde hij, terwijl het gebed voor hem door de Gemeente gedaan werd, en de Bisſchop hem de handen oplegde, neder, ook moest hij, geduurende dezen ſtaat, die de eigenlijke Boete uitmaakte, verſcheiden moeilijke oefeningen ten blijke zijner boetvaardigheid uitöefenen. De regel zegt: „ Het *nederwerpen*, (ἡ ὑποπτωσις,) beſtaat „ daar in, dat hij binnen de deur des Tempels ſta, „ en met de *Katechumenen* uitga." De vierde trap was, dat de boeteling, na volbrachte *voldoening*, (*ſatisfactio*,) werd toegelaten, om met en bij de geloovigen te ſtaan, (συνιςαμενος,) en tegenwoordig te zijn bij het gebed, het offeren der vrijwillige gifte, en het vieren van het Heilig Avondmaal, hoewel hij hetzelve nog niet mogt gebruiken: „ Het *ſa-* „ *menſtaan*, (ἡ συςασις,) is, wanneer hij met de „ gelovigen op ééne plaats ſtaat, zonder met de „ *Katechumenen* uit te gaan." Hier op volgde ſpoedig zijne geheele aanneming in de gemeenſchap der Kerk.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Kerk. „ Ten laatsten volgt," zegt de regel, „ de „ *deelneming* aan de heilige dingen, (ἡ μεθεξις „ των αγιασμαλων.")

Onder-scheid der Kate-chume-nen of Onder-wijzelin-gen.

Uit dezen zelfden regel zien wij tevens, dat de Boetelingen, eenigermate, langs dezelfde trappen tot de gemeenschap der Kerk, als de *Katechumenen* of *Onderwijzelingen*, tot den Doop, werden toegelaten. Wat 'er ten aanzien van dezen thans plaats had, hebben wij, uit TERTULLIANUS, aangewezen (*), en uit ORIGENES (†) blijkt, dat zij in twee klassen onderscheiden waren, doch niet lang hier na werd nog eene derde klasse hier bijgevoegd; volgends het geen wij daar van vinden in de zoogenoemde *Apostolische Kerkverördeningen* (§), die voor deze leerlingen in het gemeen eenen tijd van drie jaaren bepalen (**). Op deze onderscheidene klassen der onderwijzelingen doelt ook de aangehaalde regel. De eerste klasse was der *hoorenden* of der *toehoorers*, welke alleen de eerste helft van den openbaren Godsdienst, die naderhand *Missa Catechumenorum*, om die reden, genoemd is, het lezen der Heilige Schrift, en de leerredenen van den Leeraar, bijwoonen mogten, en dan heen moesten gaan. De tweede klasse waren de *knielenden*, (γονυκλινοντες,) welke het volgende gebed afwachten.

(*) II. *Deel*, *Bladz.* 224. volgg.

(†) *Contra* CELS. *Libr.* III.

(§) *Constitt. Apostol. Libr.* VIII. *C.* 6-8.

(**) *Cap.* 32.

ten. Eindelijk kwamen zij onder de klasse der genen, *die den Doop verzochten*, (βαπτιζομενοι, φωτιζομενοι, *competentes*, *electi*,) voor welke een bijzonder gebed gedaan werd, waar na zij insgelijks de vergadering verlieten. Zij moesten, geduurende dezen gantschen tijd, velerhande oefeningen van onthouding en boete ondergaan. Men gebruikte over hen de bezweering, (*Exorcismus*,) waar bij God gebeden werd, dat hij de magt van den boozen geest in hun wilde te niet doen. Vervolgends legde de Bisschop hun de handen op, en zij werden met het teken des kruis getekend. Ook moesten zij de geloofsbelijdenis en het *Onze Vader* van buiten leeren, en opzeggen. Na deze en andere voorbereidingen werden zij tot den Doop, en terstond daar op tot het gebruik van het Heilig Avondmaal, toegelaten.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

De *disciplina arcani*, of leere van geheimhouding.

Volgends het bovenstaande, werden de *Katechumenen* of onderwijzelingen niet toegelaten, tot het bijwonen van die plegtigheden van den Godsdienst, welke, als tot de verborgenheden van denzelven behoorende, ook voor Jooden en Heidenen geheim gehouden werden. Dit maakte een gedeelte uit van de zoogenaamde *disciplina arcani*, schikkingen of leere der geheimhouding, welke, misschien in navolging der Heidenen, die geene anderen, dan *ingewijden* (*initiati*,) tot hunne verborgenheden (*Mijsteria*,) toegang vergunden, zedert het midden der tweede eeuw, onder de Christenen begonnen ingevoerd te worden. Zij wilden daar door deze plegtigheden be-

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

beveiligen tegen de spotternijën der ongelovigen, en den eerbied voor dezelven bij de *Katechumenen* vergrooten. Over deze *disciplina arcani* is in laater tijd twist ontstaan, dewijl de Roomsche Kerk zekere leerstukken uit dezelve afleidde, die noch in de Heilige Schrift, noch bij de eerste Christen Schrijveren gewaagd worden (*). Ondertusschen is niets zekerer, dan dat de oudste Leeräars, zelfs in hunne verweerschriften tegen de Heidenen, alle de leerstukken van den Godsdienst, ook de Verborgenheden, breedvoerig hebben voorgedragen en behandeld. Alleen begon men allengs meer behoedzaamheid te gebruiken, om aan onderwijzelingen eerst de meer eenvouwige, en vervolgends de meer verhevene, leerstukken bekend te maken. „ Wij trachten, zoo „ veel mogelijk is, schrijft ORIGENES (†), daar „ naar, dat wij verstandige toehoorers krijgen: aan „ zoodanigen ontvouwen wij, al wat wij voortref„ lijk en Godlijk hebben. Maar anders verzwijgen „ wij het meer diepzinnige voor zulken, die melk „ nodig hebben." In de volgende eeuw en vervolgends

(*) EMANUËL VAN SCHELSTRATE *in antiquit. Eccles. illustr.* en *Dissert. Apologet. de disciplina arcani*, *Rom.* 1685. 4to. is hier de voornaamste voorrechter van het gevoelen dezer Kerk. Hij is wederlegd door W. ERNST TENZEL, *Dissert. de disciplina arcani* en *animadv. in Schelstr. Diss. Apolog.* in het II Deel van zijne *Exercit. Select. Lips.* 1692. *4to.*

(†) *Contra* CELS. *Libr.* III. *pag.* 143. *edit Spenceri.*

gends ſpraken de Leeräaars, als zij voor de Gemeente ſpraken, enkel oppervlakkig, en als in het voorbijgaan, van de verborgenheden des geloofs, zich daar op beroepende, dat dezelve aan de gelovigen genoeg bekend waren. Deze behoedzaamheid, waar door men ſlechts tot eenen gelegener tijd de ontvouwing van zekere leerſtukken uitſtelde, was geen verborgen houden van die leerſtukken, voornaamlijk niet van zulke, die, met het gene men openlijk leerde, zouden geſtreden hebben. Men kan daar ook niet toe brengen, dat de Christenen het den *Montanisten* kwalijk namen, dat zij, in hunne voorgewende voorzeggingen, zoo veel en openlijk ſpraken van den Antichrist, de verwachting van een duizendjaarig Rijk van CHRISTUS, van den ondergang van het Romeinſche Rijk, en dergelijke voor de Heidenen aanſtootlijke gevoelens. Het is ook waar, dat CLEMENS *van Alexandrië*, ORIGENES, en eenige andere Leeräars zich op eene hoogere kennis of wetenſchap beriepen, welke van JESUS, door overlevering, tot hen zou gekomen zijn, en die zij niet openlijk aan allen, maar alleen aan zulken, wilden leeren, die zij daar toe bekwaam en vatbaar oordeelden. Doch, deze meer verhevene kennis beſtond niet in zekere leerſtukken, die tot het geloof zouden behoord hebben, maar zij bedoelden daar mede hunne Wijsgeerige verklaringen van den Godsdienst, en hunne leenſpreukige en geheimzinnige uitlegging der Heilige Schriften, gelijk wij reeds in het II Deel (*) om-

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) *Bladz.* 305, en 306.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

omtrent CLEMENS van *Alexandrië*, hebben opgemerkt (*).

Onëchte schriften aan GREGORIUS toegeschreven.

Doch, om tot GREGORIUS THAUMATURGUS weder te keeren. Behalven de opgemelde schriften, worden aan hem nog toegeschreven, eene breedvoeriger *uitlegging des geloofs*, achter welke twaalf *leerstellingen* en *banvloeken*, (*anathematismi*,) volgen. Doch de éene en andere, zich meest bepalende tot de leere der Drieëenheid, en der menschwording van JESUS CHRISTUS, dragen duidelijke kenmerken, dat zij eerst zijn opgesteld in tijden, toen de twisten met de *Ariänen*, *Nestoriänen*, en *Eutychiänen*, de Kerk beroerden. Eene verhandeling *over de ziel*, waar in verscheiden vragen, betreffende dezelve, op de wijze der *Aristotelischen*, beäntwoord worden, is ongetwijfeld van laater tijden, toen de Wijsgeerte van ARISTOTELES onder de Christenen de overhand had bekomen. Vier *Homiliën* of Kerkelijke Leerredenen, die op zijnen naam gaan, zijn insgelijks geschreven, lang nadat de *Ariäansche* en *Nestoriäansche* gevoelens verspreid waren. Ondertusschen zijn deze alle, benevens de echte stukken van onzen GREGORIUS, door GERHARD VOSSIUS, eenen Proost te *Tongeren* in het licht gegeven, te *Rome* 1594. Hier op volgde een andere druk te *Mentz* 1604 in 4to, doch de Parijssche druk

(*) Men vergelijke J. J. ZIMMERMAN *Oratio de doctrina arcani veteris Eccles. nostra ætate non usurpanda Opuscul. Tom.* I. *pag.* 1093. *sqq.* en MOSHEIM, *Nodige Ophelderingen*, IIde *Deel*, *Bladz.* 175 — 192.

druk 1622 in *Folio*, is de volledigste. Deze voss of vossius heeft voor zijne uitgave eene opdragt geplaatst, welke aan de Maagd MARIA, en den H. GREGORIUS, den *Wonderdoener*, gewijd is.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Wij hebben, in de berichten aangaande GREGORIUS den *Wonderdoener*, gewaagd van PAULUS *Samosatenus* of van *Samosata*, thans moeten wij van dezen man nader verslag doen.

Paulus Samosatenus.

PAULUS *Samosatenus*, of van *Samosata*, naar de stad *Samosata* in *Syria Comagena*, alwaar hij geboren was, dus genoemd, werd kort na het jaar 260 Bisschop te *Antiöchië*, toen ODENATHES de landen van het Oosten bestuurde, bij wiens Gemaalin ZENOBIA hij in zeer groote achting en gunst stond. Hij bekleedde tevens, met een nieuw, en in de daad, onvoegzaam voorbeeld, het wereldlijk ambt van *Ducenarius*, of rechter, een ambt, van AUGUSTUS ingesteld, wordende deze rechters dus genoemd, omdat zij eene jaarwedde van *ducenta sestertia*, die men op omtrent 10,000 gulden berekent, trokken (*). In den Brief, dien de Kerkvergadering van *Antiöchië*, aan DIONYSIUS Bisschop van *Rome*, en andere Bisschoppen, aangaande hem, schreeft, en dien EUSEBIUS ons bewaard heeft (†), wordt hij met eene zwarte kool getekend, als een man, vol verwaandheid en hoogmoed, dien men van de grootste onrechtvaardigheden, weelde en wellust, beschuldig-

Zijn hoogmoed en verwaandheid.

(*) SALMASIUS *ad Jul. Capitol. vit. Pertinacis. Hist. Aug. SS. Tom.* I. *pag.* 533.

(†) *Hist. Eccles. Libr.* VII. *C.* 30.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

digde of verdacht hield. Eerst zeer arm zijnde, dewijl zijne ouders hem niets hadden nagelaten, is hij, door allerlei bedrog en ſtreeken, zeer rijk geworden; dikwijls was hij, op ſtraat, van een groot gevolg verzeld, wanneer hij verzoekſchriften aannam, welke hij, door zijnen Geheimſchrijver, die hem verzelde, op ſtond deed beäntwoorden. In de Godsdienſtige vergaderplaats had hij zich eenen verhevenen prachtigen zetel, als een' Richterſtoel, laten maken, ook had hij een geheim vertrek, waar in hij gehoor verleende. Als hij voor de Gemeente predikte, deed hij zulks op de wijze van redenaren, die toejuiching zoeken, luid ſchreeuwende, met de hand op de heup ſlaande, en met de voeten ſtampende, ook gaarn ziende, dat de toehoorers, even als in den ſchouwburg, hem toeklapten, en met de neusdoeken toezwaaiden, ſcheldende op de genen, die hem deze blijken van goedkeuring niet gaven. In zijne leerredenen haalde hij overleden Leeräaren meesterlijk door, terwijl hij trotslijk van zichzelven ſprak. Hij ſchafte Gezangen en Pſalmen, die ter eere van CHRISTUS gezongen werden, af, onder voorwendzel, dat zij van nieuwe Leeräaren waren opgeſteld, integendeel duldde hij, dat op den Paaschdag Liederen door vrouwen ter zijner eere gezongen werden, in welke hij als een Engel geprezen werd, die van den hemel was nedergedaald, ook liet hij zich door de nabuurige Biſchoppen en Ouderlingen in hunne Leerredenen roemen, waar bij hij dikwils zelve tegenwoordig was. Zijne levenswijze was dartel en overdadig, ook had hij in huis

en

en op zijne reizen gestadig jonge vrouwspersonen bij zich, hetwelk hij ook aan zijne onderhoorige geestelijkheid toestond.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Aanmerkingen over de beschuldigingen, tegen hem aangevoerd.

Het zou al te stout zijn, het geen eene geheele Kerkvergadering in eenen openbaren Brief getuigt, volstrekt te willen loochenen, evenwel kan men niet nalaten, aan te merken, dat de Brief eene bitterheid verraadt, welke doet vermoeden, dat men denzelfden man veel zachter zou beöordeeld hebben, indien zijne Kettersche gevoelens hem niet bij deze Bisschoppen zoo geheel haatlijk gemaakt hadden. Ook vermijden de stellers van den Brief, in deszelfs begin en slot, opzetlijk het onderzoek en bewijs dezer aantijgingen, onder voorwendzel, dat PAULUS, thans van de Kerk afgesneden, niet door de Kerk behoeve geöordeeld te worden. Hier komt bij, dat, wanneer PAULUS, gelijk wij zien zullen, in de eerste Kerkvergadering, over zijne zaak bijëengekomen, ten aanzien van zijne gevoelens, was vrijgesproken, niemand 'er aan dacht, om hem, wegens zijn gedrag of zeden, te beschuldigen; men dankte God voor de eendragt, en keerde naa huis (*); als ook, dat LUCIANUS, Ouderling te *Antiöchië*, een verdienstelijk man, van wien wij, in het vervolg, spreken zullen, het afzetten van PAULUS zoo kwalijk genomen heeft, dat hij drie volgende Bisschoppen niet heeft willen erkennen, noch met hun gemeenschap houden, hetwelk men naauwlijks van dezen man had kun-

(*) Volgends THEODORETUS *Hæret. Fab.* II. 8.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

kunnen verwachten, indien PAULUS zoodanig zich gedragen had, als de *Synodale* Brief hem affchildert. Wanneer wij de befchuldigingen afzonderlijk overwegen, willen wij de daadzaken, als daadzaken, niet ontkennen, maar de omftandigheden kunnen daar aan eene geheel andere gedaante en voorkomen geven. PAULUS, die te vooren arm en behoeftig was, werd fchielijk rijk, wij geloven het, wij willen ook geloven, dat het gemeen gerucht, gelijk het gaat, dezen fchielijken rijkdom aan onbetaamlijke middelen heeft toegefchreven; maar kon hij dezen rijkdom, als Bisfchop, verkrijgen? Zou men denzelven niet kunnen afleiden uit de gunst, waar in PAULUS bij ZENOBIA ftond, en uit de aanzienlijke inkomften van zijn ambt, als *ducenarius?* Aan dit ambt is ook toe te fchrijven, het geen de Bisfchoppen van zijnen ftaat en pracht fchrijven, dien hij in het openbaar vertoonde. Zoodanige Overigheidsperfoon toch ging, op zekere tijden, met de tekenen zijner waardigheid omhangen, in het openbaar, op de markt, waar men gewoon was, de rechtszaken te behandelen en af te doen, voorgegaan en gevolgd door gerechtsdienaren, en andere knechten en bedienden. Dus ook PAULUS. Hier toe kan men ook misfchien den zetel brengen, van welken zij fpreken. Wat de toejuichingen betreft, hoe min die, even als de gemelde pracht en praal van de wereldlijke waardigheid, eenen Christen - Bisfchop voegden, zij waren echter in die tijden niet ongewoon, en namen fpoedig

dig geheel de overhand; en CHRYSOSTOMUS kon, na eenige eeuwen, hoewel hij 'er opzetlijk tegen predikte, deze onvoegzame gewoonte niet afgeſchaft krijgen (*). Dat hij ſommige gezangen, in den openbaren eeredienst, afſchafte, en anderen invoerde, ſtond hem, op zich zelve aangemerkt, zoo vrij, als aan andere Bisſchoppen, om ſoortgelijke ſchikkingen in hun Kerkelijk bewind te maken. Dat hij door vrouwen in hunne gezangen, en door nabuurige Bisſchoppen, openlijk met lofredenen geprezen is, zal niet behoeven ontkend te worden, als men de partijſchap in aanmerking neemt, die omtrent hem plaats had, welke die genen, welke hem waren toegedaan, wier getal niet gering was, aanſpoorde, om hem te meer te verheffen, naarmate zijne tegenſtrevers hem lastiger vielen. Maar wie zal hem de onzinnigheid toeſchrijven, dat hij zulke loftuitingen zelve zal beſtoken hebben? Eindelijk, dat hij *medeïngebrachte* vrouwen bij zich had, en ook toeſtond aan zijne geestelijken, daar omtrent ging hij niet anders te werk, dan vele geestelijken in dezen tijd, welke deze gewoonte hadden, hoe aanſtootlijk dezelve ook zijn mogt (†). Ook durven zijne beſchuldigers, welke vermoedens zij ook te kennen geven, hem niet regelrecht van oneerbare verkeering met

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) Vergelijk CASAUBON. *ad Volcatii Gallicani vit. Avidii Casſii Cap.* 13. *Hist. Aug. SS. Tom.* I. *pag.* 465 - 467.

(†) Vergelijk boven *Bladz.* 192.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

met deze vrouwen beschuldigen. Doch, wij schrijven geene verdediging van dezen Bisschop, dien wij, in de daad, geloven, dat meer dan te veel trotsheid en verwaandheid gekoesterd hebbe, waar in hem, helaas! vele Bisschoppen, in vervolg van tijd, geëvenaard of zelfs overtroffen hebben. Meest echter heeft hij zich bij zijne tijdgenoten gehaat, en bij de nakomelingschap berucht gemaakt door zijne gevoelens.

Zijne gevoelens.

Deze begon hij bekend te maken, zoodra hij tot het Bisdom van *Antiöchië* bevorderd was. Zijne tegenstrevers spreken van deze gevoelens, in den aangehaalden Brief, zeer algemeen. Zij noemen hem *αρνησιθεον*, eenen *Godloochenaar*, hetwelk zij verklaren, dat hij *zijnen God en Heer verloochend hebbe*, zij schrijven, dat hij, de Verborgenheid van den Godsdienst verraden en afgezworen hebbende, overgegaan is, tot de verfoeilijke Ketterij van ARTEMAS of ARTEMON, dien zij zijnen Vader noemen, en tot wiens gemeenschap zij hem, niet zonder bitsheid, verwijzen, daar zij de Bisschoppen, aan welke zij schrijven, verzoeken, geene gemeenschaps-brieven, (*κοινωνικα γραμματα*,) aan hem te schrijven, of van hem te ontvangen: „ Indien het hem lust," zeggen zij, „ laat hem aan ARTEMAS schrijven, laat „ hen, die met ARTEMAS overëenstemmen, met ARTEMAS gemeenschap oefenen." ARTEMAS, of ARTEMON, had de Godheid van JESUS geloochend, en dien voor een bloot mensch gehouden, uit MARIA geboren, doch met overvoortreflijke gaven van God

God toegerust (*). Dus ontkende PAULUS, dat de Zoon van God van den Hemel is nedergedaald, maar beweerde, dat hij uit de Aarde oorfpronglijk is. Wij hebben van PAULUS zelven geene fchriften over, dan *tien vragen* of *tegenwerpingen* tegen de leere der Christenen, dat CHRISTUS zoo wel waarächtig God als mensch is, met welke gevoegd is eene beäntwoording dezer vragen, door DIONYSIUS *van Alexandrië* (†), doch, al waren dezelve echt, en in de daad van PAULUS afkomftig, zij geven nogthans geene verdere opheldering. Eenige overblijfzelen van andere fchriften van PAULUS, bewaard door LEONTIUS BYZANTINUS (§), zijn kort, en over het geheel min duidelijk, evenwel kunnen zij ons eenigen dienst bewijzen, wanneer men ze met de berichten der oudfte Schrijveren vergelijkt. Volgends de oudfte berichten, zou hij JESUS enkel voor een bloot mensch, uit MARIA geboren, en niets meer dan mensch gehouden, en dus volkomen met ARTEMON overëengeftemd hebben; laater Schrijvers voegen 'er bij, dat hij echter erkend hebbe, dat in

II BOEK XI Hoofdft. na C. G. Jaar 251. tot 284.

(*) Vergelijk *Tweede Deel*, *Bladz.* 214.

(†) Beiden ftaan in MANSI *Collect. Concil. Tom.* I. *p.* 1047. fqq. De antwoorden van DIONYSIUS zijn, genoegzaam ongetwijfeld, van laater tijd. Zie boven *Bl.* 166.

(§) *Contra Nestorianos et Eutijchianos Libr.* III. *pag.* 594. *in* CANISII *Lectt. antiq. Tom.* I. zij zijn in het Grieksch uitgegeven door J. W. FEUERLEIN *diss. de hæresi Pauli Samosat. Gotting.* 1741. 4to. en J. GOTTL. EHRLICH *diss. de erroribus Pauli Samos.* Leipz. 1745. 4to.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

in dezen mensch JESUS, het Woord of de Wijsheid van God, terstond bij zijne ontvangenis, gewoond, en door hem gewerkt heeft, zoodat hij, in een' zekeren zin, *God*, en *Zoon van God* kon genoemd worden, maar dat dit Woord, bij zijn lijden, weder tot den Vader terug gekeerd zij. Op deze wijze zou hij nader aan de gevoelens van NOËTUS en SABELLIUS gekomen zijn. Ten zij dit laatste moete gehouden worden voor eene nadere verklaring, of bijvoegzel, van zijne leerlingen en aanhangers (*).

Kerkvergaderingen tegen hem.

Deze leere van PAULUS, en de toeloop, dien hij verkreeg, maakte spoedig de Leeräars der Christenen wakker, die één en andermaal in Kerkvergaderingen bijëenkwamen, om zich tegen deze dwalingen te verzetten. Twee of drie, want het verhaal is eenigzins duister, zoodanige vergaderingen zijn, volgends EUSEBIUS (†), deswegens te *Antiöchië* gehouden, tusschen de jaaren 264 en 269. Op de eerste vergadering waren ook FIRMILIANUS en GREGORIUS de *Wonderdoener* tegenwoordig. Men veröordeelde op dezelve de gevoelens, van welke PAULUS beschuldigd werd, doch men kon hem niet overtuigen, van dezelve daadlijk geleerd te hebben, alzoo hij zich, door menigvuldige onderscheidingen, daar van wist te ontschuldigen. Doch, in de derde Kerkvergadering, in het jaar 269, door MALCHION, eenen Ouderling van *Antiöchië*, eenen schranderen twistredenaar, overtuigd zijnde, de bovengemelde ge-

(*) Verg. VENEMA *Hist. Eccles. T.* III. *pag.* 704.

(†) *Hist. Eccles. Libr.* VII. *C.* 27, 28, 29.

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

gevoelens geleerd te hebben, werd hij, volgends beſluit dezer vergadering, van zijne Bisſchoppelijke waardigheid ontzet, en uit de gemeenſchap der Kerk geſloten, wordende in zijne plaats, door dezelfde vergadering, DOMNUS, Zoon van den voorgaanden Bisſchop van *Antiöchië*, DEMETRIUS, tot Bisſchop aangeſteld, en verördend.

Aanmerking over het woord ὁμοούσιος.

Eéne bijzonderheid is van deze Kerkvergadering aanmerkenswaardig. Welk het eigenlijk gevoelen van PAULUS omtrent de leere der Drieëenheid geweest zij, is nergens duidelijk verhaald, doch, ATHANASIUS (*) en anderen berichten ons, dat deze Kerkvergadering het woord ὁμοούσιος, (*eenswezens*,) ten opzichte van dit leerſtuk, hebbe verworpen, hetwelk naderhand echter het onderſcheidend kenmerkwoord geweest is, van die genen, die de waare Godheid van CHRISTUS geloofden. De reden hier van zal, volgends HILARIUS, geweest zijn, dat PAULUS dit woord, in eenen verkeerden zin, gebruikte, waaröm de Rechtzinnige Bisſchoppen hetzelve verwierpen. Doch, indien men ATHANASIUS wel verſtaat, zal PAULUS over dit woord de Rechtzinnigen moeilijk hebben gevallen. Te weten, dit woord, hetwelk door de *Gnostieken* en *Sabelliänen* te vooren in hunnen zin gebruikt was, hadden de Rechtzinnigen zedert eenigen tijd, overgenomen, en begonnen tot een onderſcheidend woord te ſtellen, gelijk wij van DIONYSIUS *van Alexandrië* gezien hebben, dat

(*) *De Sijnodo Arimin. et Seleuc.* vergelijk HILARIUS *de Sijnodis contra Arianos.* BASIL. M. *Epist.* 52.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

dat hij zich verfchoonde, waaröm hij van dit woord geen gebruik maakte (*). Thans drong PAULUS aan, dat het gebruik en de betekenis van dezen naam beide het gevoelen van SABELLIUS uitdrukten, waar door hij de Kerkvergadering in die engte bracht, dat zij het woord verwierp, en deszelfs gebruik afkeurde, gelijk dan ook de *Ariänen* naderhand niet verzuimd hebben, zich op deze afkeuring te beroepen (†).

PAULUS, door de wereldlijke magt, uit het huis der Christelijke Gemeente gezet.

PAULUS, hoewel door de Kerkvergadering veröordeeld, bleef echter volhouden, en weigerde het huis der Christelijke Gemeente, waar de Gemeente famen kwam, en de Bisfchop zijn verblijf hield, te ontruimen, bij welke weigering hij drie jaaren volhardde. PAULUS naamlijk had, in de Gemeente te *Antiöchië*, vele aanhangers en begunftigers. Ook was 'er nog al het één en ander aan te merken, op de wijze van aanftelling van den nieuwen Bisfchop DOMNUS, door de Kerkvergadering, zonder dat 'er eenige melding wordt gemaakt, dat de Gemeente te *Antiöchië* daar in geftemd hebbe, hetwelk ook eene reden fchijnt geweest te zijn, waaröm de Ouderling LUCIANUS, gelijk wij gezien hebben, weigerde, met denzelven gemeenfchap te houden. Eindelijk zal PAULUS zich verlaten hebben op de befcherming van zijne begunftigfter ZENOBIA. Maar, toen deze Vorstin in het jaar 272, door den Keizer AURELIANUS overwonnen was, werd het verfchil, niet over de gevoelens, noch

(*) Zie boven *Bladz.* 160.

(†) VENEMA *Hist. Eccles. T.* III. *p.* 620.

noch ook wie voor rechtmatige Bisſchop te houden zij, maar over het huis der Gemeente, en wie daar recht op had, voor dezen Keizer gebracht; alzoo dit een burgerlijk verſchil was, daar de wetten over ingeroepen konden worden. Evenwel, alzoo 'er ook eene partij onder de Christenen voor PAULUS was, die met even veel recht aanſpraak op dit huis ſcheen te maken, deed AURELIANUS de uitſpraak, dat het huis aan die partij moest worden ingeruimd, met welke de Bisſchoppen van *Italië*, en die van *Rome*, die dus ſaamgevoegd worden, omdat zij in dezen door den Keizer voor onzijdig gehouden werden, ſchriftelijke gemeenſchap hielden. En dus werd PAULUS, zegt de Geſchiedſchrijver (*), met ſchande, door de wereldlijke magt uit de Kerk verdreven (†).

Van de overige lotgevallen van PAULUS wordt ons niets bericht, maar zijne aanhangers, naar hem, *Samoſatenen*, *Pauliänen* en *Pauliänisten* genoemd, hebben eerst met de vijfde eeuw een einde genomen.

Geſchiedenis van MANES.

Terwijl deze twisten over den perſoon van JESUS CHRISTUS de Christenen, in de Oosterſche Gewesten, ontrustten, ontſtond in het *Perſisch* Keizerrijk eene gezindte, welke zich van daar in het Romeinſche Rijk verſpreid, en geduurende verſcheiden volgende eeuwen, bij herhaling, zeer groote bewegingen veröorzaakt heeft, hebbende zelfs in de laatſte eeuwen ſcherpzinnige verdedigers van haren Stichter gevonden, en wier inrichting men nog hier en daar in *Aſië* aantreft. De

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 30.

(†) Vergel. MOSHEIM, *Nod. Opheld.* III. *Deel Bladz.* 357.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

De Stichter dezer gezindte was zekere MANI, of MANES, gelijk hem de Grieken doorgaands noemen, welken naam zijne aanhangers een weinig vervormd hebben in MANICHEUS, omdat MANES in de Grieksche Taal eenen *onzinnigen* betekent. Wij hebben van dezen man tweederleië soort van berichten, Oostersche en Westersche, welke niet weinig verschillen. Hij werd geboren, volgends de Chroniek van *Edessa* (*), in het jaar der Grieken 551, dat is, na CHRISTUS 240., onder het gebied der *Persen*, en heette eerst CORBICIUS of CUBRICUS, of liever CARCUBIUS, naar zijne geboorteplaats *Carcub*, in het Chaldeeuwsche gewest *Hazid*; volgends het verhaal der Grieken was hij een slaaf, in dienst eener rijke weduwe, wier erfgenaam hij werd, waar na hij zichzelven *Mani* noemde. Hij was bezitter van zekere, in het Grieksch geschreven, doch door hem in het Chaldeeuwsch vertaalde Boeken, van eenen SCYTHIANUS, die ten tijde der Apostelen in *Judeë* leefde, en die het leerstelzel, dat MANES heeft voorgedragen, uitgevonden, en in die Boeken beschreven had; welke Boeken door éénen zijner leerlingen TEREBINTHUS, of BUDDAS, naa *Assijrië* gebracht, en na den dood van dezen, in handen van MANES gekomen waren. Deze, dit leerstelzel aangenomen hebbende, gaf het voor het zijne uit, en kreeg verscheiden aanhangers, twee van welken hij uitzond, om deze leere alöm te verbreiden. Zelve, zich aangeboden hebbende, om den Zoon des Persischen Konings

(*) Bij ASSEMANNI *Biblioth. Orient. T.* I.

nings te genezen, en zijne belofte niet vervullende, werd hij in de gevangenis geworpen, alwaar zijne twee zendelingen hem verslag kwamen doen van hunne verrichtingen, hem meldende, dat zij den meesten tegenstand bij de Christenen ontmoet hadden, hetwelk hem aanspoorde, om hunne Boeken te lezen, waar uit hij het Christendom leerde, en toen zich voor dien Leeräar, of Trooster uitgaf, dien JESUS beloofd had, waar na hij op nieuw eenige aanhangers uitzond. Uit zijne gevangenis ontvlucht, verbergde hij zich op een vast slot, steeds bedacht, op de uitbreiding van zijnen aanhang, hetwelk aanleiding gaf tot een gesprek met ARCHELAUS, eenen Christen-Bisschop in *Mesopotamië* (*). Eindelijk kre-

(*) Wij hebben nog de *Handelingen van dit Gesprek*, doch, alleen in eene slechte Latijnsche vertaling. Zij zullen door ARCHELAUS, die daar in Bisschop van *Carcas*, eene geheel onbekende Stad, misschien *Carræ*, genoemd wordt, in het jaar 278, wanneer dit Gesprek gehouden is, zelven in het *Sijrisch* beschreven, en daar uit in het Grieksch vertaald zijn, door zekeren HEGEMONIUS, die omtrent het jaar 330 zal gebloeid hebben, volgends FOTIUS (*Biblioth. Cod.* 85.) en daar na door eenen onbekenden in het Latijn. Van de Grieksche vertaling hebben wij enkel eenige uittrekzels bij CYRILLUS, Bisschop van *Jerusalem*, in het midden der IVde eeuw, die 'er het eerst gewag van maakt, (*Catechesi* VI.) bij EPIFANIUS en anderen, die ze voor echt hebben aangenomen. Doch, deze echtheid is, met zeer gewigtige re-

kregen hem de ſoldaten, die de Koning tegen hem uitgezonden had, in hunne magt, en hij werd, op 's Konings bevel, levende gevild, en zijne opgevulde huid openlijk ten toon gehangen.

De Oosterſche Schrijvers geven ons van MANES het

redenen beſtreden door ISAAC BEAUSOBRE, (*Histoire Critique de Manichée et du Manichéisme Tom.* I. *pag.* 129. *ſqq.*) Niet alleen komt onze Latijnſche vertaling niet overëen met de Griekſche plaatzen bij CYRILLUS en EPIFANIUS aangehaald, maar BEAUSOBRE heeft het waarſchijnlijk gemaakt, dat HEGEMONIUS, de Griekſche vertaler, deze Handelingen, ja misſchien zelfs het geheele Geſprek, verdicht, of alleenlijk uit Sijriſche Berichten ſaamgeſteld heeft, dewijl, vóór CYRILLUS, alle de Ouden, en ook de Oosterſche Schrijvers, daar van een diep ſtilzwijgen houden, uitgezonderd alleen SEVERUS, een *Jacobitisch* Bisſchop in *Egypte* in de Xde eeuw, (bij RENAUDOT, *Hist. Patriarch. Alex. pag.* 40.) welke van dergelijk Geſprek, doch onder geheel andere omſtandigheden, gewaagt. Dit derhalven ſchijnt, met grond, beſloten te moeten worden, dat zo al het Geſprek waarlijk hebbe plaats gehad, deszelfs geſchiedenis willekeurig veränderd en opgeſchikt is geworden, om de overwinning der Rechtzinnigen over de Ketters te meer te verheffen. De gemelde Handelingen, (*Acta disputationis Archelai cum Magnete*,) zijn eerst van ZACAGNI, daar na van FABRICIUS uitgegeven, achter zijne verzameling der ſchriften van HIPPOLYTUS, (*vol.* II. *pag.* 134. *ſq.*)

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

het volgend verhaal: MANES ſtamde af uit een voornaam geſlacht der *Magi*, en was in de ſtarren- genees- aardrijks- muzijk- en ſchilderkunde zeer ervaren. Den Christelijken Godsdienst omhelsd hebbende, werd hij *Ouderling*, in het Perſisch Landſchap *Ahwaz*, alwaar hij de Heilige Schrift verklaarde, en met Jooden, *Magi*, en Heidenen, over den Godsdienst handelde. Daar na door de Wijsgeerte verleid, begon hij Ketterſche gevoelens te omhelzen, en werd deswegens van de Christenen uit hunne gemeenſchap geſloten. Zich hier op aan het hof van den Perſiſchen Koning SAPOR den eerſten begeven hebbende, verwierf hij deszelfs gunst. Doch, als hij zich voor eenen Apostel van JESUS uitgevende, waar toe hij in den droom eene Godlijke roeping, gelijk hij voorwendde, ontvangen had, ook den heerſchenden Godsdienst van ZOROASTER ondernam te zuiveren, hetwelk omtrent het jaar 267 zal gebeurd zijn, viel hij, door het opſtoken der Magi en Priesters, in de ongenade des Konings, en zag zich genoodzaakt, naa de Provintie *Turkestan* te wijken, ten Oosten van de *Kaspiſche* zee, alwaar hij vele aanhangers maakte. Hier verbergde hij zich, een jaar lang, in een berghol, hebbende aan zijne vrienden aangekondigd, dat hij, in gevolge eene Godlijke Openbaring, ten Hemel zou vaaren, doch na verloop van een jaar, op zekere plaats, die hij bepaalde, weder aan hun verſchijnen zou. In dit hol ſchreef hij een Boek, hetwelk hij zijn *Euangelie* of *Openbaring*, (in zijne taal *Arzeng*, of *Arzenk*,) noemde, hetwelk hij met fraaie tekenin-

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

ningen en figuuren opſchikte, en aan zijne aanhangers aanprees, als een Boek, dat hem van den Hemel was toegezonden. Na den dood van SAPOR, in het jaar 271, verëerde hij dit Boek aan deszelfs Zoon en opvolger, HORMISDAS, die zijne leere omhelsde, en MANES in zijne beſcherming nam, latende voor hem, tot zijne veiligheid, een ſterk Kasteel bouwen, om hetzelve te bewonen; doch, na de dood van HORMISDAS, in het jaar 273, ondergingen zijne zaken eene ongelukkige verändering. De Koning, den ijver der *Magi* niet langer kunnende wederſtaan, liet hem uit dit ſlot haalen, om een twistgeding te houden, waar in MANES te kort ſchietende, als een Ketter, of gelijk zich de *Perſiſche* en *Arabiſche* Schrijvers uitdrukken, als een Godloze *Sadduceër*, die de opſtanding der dooden loochende, veröordeeld, en op bevel des Konings, in het jaar 277, ter dood gebracht werd. Zijne aanhangers vierden de gedachtenis van zijne dood jaarlijks, in de maand Maart, volgends getuigenis van AUGUSTINUS (*).

Aanmerkingen

Dus verſchillen de verhalen der Westerſche en Oosterſche Schrijvers (†), in de bijzonderheden omtrent

(*) *Contra Fauſtum Libr.* XVIII. *Cap.* 5.

(†) De Westerſche Schrijvers omtrent MANES zijn, behalven de *Handelingen zijner Samenſpraak met* ARCHELAUS, omtrent wier echtheid zoo veel reden van twijfeling is, en de oude Kerkelijke Geſchiedſchrijvers, EUSEBIUS, (*Hist. Eccles. Libr.* VII. *Cap.* 31,) doch welke zeer kort is, en ten onrechte aan MANES opdringt,

trent dezen man, hoewel zij, in de hoofdzaak, genoeg overëenstemmen, om ons MANES, als eenen Dweeper, te leeren kennen, die zijne kundigheden, door zijne verbeeldingskracht den teugel te vieren, misbruikte, om eerst zichzelven, en vervolgends ook anderen, te bedriegen, en die omtrent het jaar 277 eenen geweldigen dood ondergaan heeft.

overdeze geschiedenis.

Uit dringt, dat hij zich voor CHRISTUS zelven, en naderhand voor den Heiligen Geest zou hebben uitgegeven, EPIFANIUS, (*Hæres.* 66,) die uitvoeriger is, en SOCRATES, (*Hist. Eccles.* I. 22,) die het verhaal van EUSEBIUS, in sommige opzichten, verbetert, eenige Schrijvers, die tegen de *Manicheën* geschreven hebben: In de vierde eeuw, TITUS, Bisschop van *Bostra* in *Arabië*, SERAPIO en DIDYMUS, (in CANISIUS *Lectt. Antiq. Tom.* I. *pag.* 43, 50. sqq.) CYRILLUS Bisschop van *Jerusalem.* (*Catech.* VI.) In de vijfde eeuw, AUGUSTINUS, die vermaarde Kerkleeräar, welke zelve, van zijn tiende tot zijn 18de jaar, een *Manicheër* is geweest; deze heeft zich wel, door de drift van tegenspreken, somtijds laten vervoeren, om eenige leerstellingen niet juist voor te dragen, eenige beuzelächtige vertellingjens over te nemen, en gevolgtrekkingen met leerstukken te verwarren, doch hij heeft ook veel goeds, voornaamlijk, dewijl hij verscheiden brokstukken uit de schriften der voornaamste *Manicheën* bewaard heeft. Men vindt het voornaamste in het I en VIIIste Deel zijner Werken, naar de uitgave der Benedictinen. Om van anderen in volgende eeuwen thans niet te spreken. De Oostersche Schrijvers die van later tijd zijn, dan de Westersche, maar beter

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Zijne lee-

Uit de éóne en anderen dezer berichten, blijkt ook dit, met zekerheid, dat MANES zichzelven hebbe uitgegeven, voor eenen uitmuntenden afgezant, of *Apostel* van God, grooter dan de XII Apostelen van JESUS, voor dien *Leeräar* of *Trooster*, welken JESUS aan zijne leerlingen beloofde, als die hun de waar-

bronnen ſchijnen gehad te hebben, waar uit zij hunne verhalen ontleenen, zijn ABULFARAGI, een Christen Arabier van de dertiende eeuw, (*Historia Dijnaſtiar. p.* 82,) en verſcheiden min bekende Christelijke en Mohammedaanſche, Syriſche, Perſiſche, en Arabiſche Schrijvers, uit welke uittrekzels zijn aangehaald, door HERBELOT, (*Bibliotheque Orient. pag.* 548.) POCOCK, (*Specim. Hist. Arab. pag.* 149,) en HYDE, (*Relig. vett. Perſarum. pag.* 280.). Jammer is het, dat wij van de ſchriften van MANES, en van zijne aanhangers, zelven zoo weinig overig hebben. Zijn *Brief over den grond des Geloofs*, (*Epistola Fundamenti*,) ſtaat grootendeels in het Werk van AUGUSTINUS, in hetwelk hij hetzelve wederlegd heeft, gelijk in zijne andere Werken nog andere Brieven van MANES, geheel of gedeeltelijk, worden bijgebracht. Ook heeft EPIFANIUS, (*hæres. 66. n. 6*,) eenen zoodanigen Brief, en (*n.* 4,) een ſtuk van zijne *geloofsleere* bewaard. In FABRIC. *Biblioth. Græc. vol.* V. *pag.* 248, ſtaan nog eenige andere afgebroken ſtukken van zijne Brieven. Het werk van éénen zijner voornaamſte aanhangeren, FAUSTUS, die Bisſchop der *Manicheën*, omtrent het einde der vierde eeuw, te *Karthago* geweest is, komt genoegzaam geheel voor in deszelfs wederlegging door AUGUSTINUS.

waarheid bekend maken, en hen in alle waarheid leiden zoude, dus omschrijft hij zichzelven in alle zijne Brieven bij AUGUSTINUS (*), omtrent gelijk MONTANUS (†), doch niet, dat hij, gelijk sommige Ouden geschreven hebben, zich voor CHRISTUS zelven, of voor den Heiligen Geest, zou hebben uitgegeven. Het oogmerk zijner zending was, gelijk hij voorwendde, den Christelijken Godsdienst in zijne zuiverheid te herstellen, en dien te vermeerderen met de geheime leere, die deszelfs Stichter geheim had gehouden. Hier uit volgde, dat hij de schriften van het Oude Testament verwierp, en van het Nieuwe alleen zoo veel aannam, als tot zijn oogmerk dienstig was, terwijl hij andere onëchte en Apokrijse Boeken als bronnen wilde aangezien hebben, uit welke hij zijne geheime leere geschept had. Nademaal hij beweerde, dat niet alleen de Jooden, maar ook de Heidenen, hunne Profeeten, en van God zelven geleerde wijzen, hadden, maakte hij ook van de schriften van dezen, bij voorbeeld, van die, welke aan ZOROASTER, MERCURIUS TRISMEGISTUS enz., werden toegeschreven, gebruik, en stelde die zelfs boven de schriften der Joodsche Profeeten. Met deze hulpmiddelen meende hij, den Godsdienst te kunnen zuiveren, en de waarheid in het licht te brengen.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

re. Hij hieldzich zelven voor eenen buitengewonenLeeraar.

Tot eenen grondslag legde hij, dat 'er van eeuwig-

Zijn rijk

(*) *Contra Faustum L.* XIII. *C.* 4.

(†) II *Deel*, *Bladz.* 131.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

des lichts en der duisternis.

wigheid twee onmeetlijk groote rijken geweest zijn, het rijk des lichts, en dat der duisternis. In elk derzelven waren vijf tegen elkander ſtrijdige *Elementen* of Hoofdſtoffen. In het eerſte rijk waren: het hellerst licht, het goede water, de goede wind, het goede vuur, en de zuivere *Æther*, of hemellucht. Maar in het rijk der duisternis waren insgelijks vijf hier tegen over ſtaande en ſchadelijke Elementen: de duisternis, of de aarde, het troebel water, de dampige lucht, het verteerend vuur, en de rook, of eene ſoort van *Æther*.

Twee beginſelen, het goede en kwaade, doch maar één God.

Elk dezer rijken heeft, volgends MANES, eenen eeuwigen Vorst. Over het zalige rijk des lichts heerscht *God*, maar over het onrustig rijk der donkerheid *Hijle*, of de *Duivel*. Dus zijn 'er *twee grondbeginſels*, waaröm velen ook aan de *Manicheën* toeſchrijven, dat zij twee Goden geloofden, doch, dit ontkennen zij zelve ten ſterkſten, beweerende, dat zij alleen den Vorst des lichts, als God, erkennen, gelijk zij hem ook alleen verëerden, hem tevens zoodanige eigenſchappen boven het kwade beginſel toeſchrijvende, dat het laatſte, met geen recht, den naam van God voeren kan. Ondertusſchen, dewijl zij de ſtoffe als een eeuwig ongeſchapen grondbeginſel ſtellen, begaafd met de magt, om bezintuigde en bezielde ligchamen uit zichzelve te vormen, kan men niet ontkennen, dat de gevolgtrekking vrij ſchijnbaar is, dat zij twee eeuwige grondbeginſels, die verſcheidene eigenſchappen gemeen hebben, ſtellende, in de daad, twee Goden ſtelden, ten min-

minſten, dat zij, de leere van éénen God geweldig verduisterd en misvormd hebben.

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

God een licht.

Het *wezen* van God ſtelde MANES daar in, dat God een *licht* zij, niet in eenen ſiguurlijken, maar eigenlijken zin, echter niet ſtoflijk, noch voor de ligchaamlijke zinnen merkbaar, maar zuiver, eenvouwig, geestelijk, alleen zichtbaar voor verſtandige wezens, oneindig, zijn gantſche rijk doordringend, onbegrijplijk, in het mededeelen zijner ſchatten onuitputlijk, gelukzalig, volmaakt, en van ontelbare en zalige *Æonen*, of *Eeuwwezens*, omringd, wier *Vader* hij genoemd wordt. Dit was het licht, zeide hij, hetwelk de leerlingen van JESUS op den berg gezien hebben, toen JESUS verheerlijkt werd, MATTH. XVIII. Verders ſchreef hij aan God twaalf ledenmaten, of misſchien zoo vele uitvloeiſels toe; ook moet men alszins twijfelen, of hij Gods *Almagt* en *Alwetendheid* in den eigenlijken zin geloofd hebbe. Het kwaad beginſel beſchreef MANES als een donker en vloeibaar ligchaam, dat eene menschlijke gedaante heeft, waar uit insgelijks eene menigte *Æonen*, of *Eeuwwezens*, waren voortgekomen, doch allen even boosäartig en onrustig, als dat beginſel zelve.

Zijne leere van de Drieëenheid.

MANES en zijne aanhangers ſpraken ook van den *Zoon van God*, en van den *Heiligen Geest*, evenwel in eenen geheel anderen zin, dan de Christenen. Zij hielden hen voor eigenlijk gezegde beſtaanlijkheden, uit de zelfſtandigheid des Vaders, doch eerst na de Schepping der Wereld door het goede beginſel voortgebracht, als twee uitvloeiſels

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

van zijn licht; ondergeschikt echter aan den Vader, en in dat opzicht, minder in waardigheid en oorsprong. Aan den Zoon gaven zij de zon tot zijne verblijfsplaats, gelijk aan den Vader het ontoeganglijk licht, en aan den Heiligen Geest de zuivere lucht, waarschijnlijk naar de denkbeelden der *Persen*, die hunnen God MITHRAS in de zon plaatsten.

Strijd tusschen het licht en de duisternis.

Zeldzaam genoeg is het verhaal, door MANES uitgevonden, nopens den strijd tusschen het rijk des lichts en der duisternis, als aanleidende gelegenheid tot het scheppen of vormen dezer aarde, en verklarende den oorsprong van het kwaad op dezelve, waar in de rijke en wilde verbeeldingskracht van dezen Dweper zich vruchtbaar ten toon spreidt. Lang was het rijk der duisternis onkundig van het bestaan van het rijk des lichts, doch bij gelegenheid van eenen oorlog, in hetzelve ontstaan, als de overwonnenen op een hoog gebergte gevlucht, en daar van hunne overwinnaars gevolgd waren, ontdekten beiden voor het eerst het heerlijk licht van het hier aangrenzende rijk. Terstond besloten zij, zich te vereenigen, en eenen aanval op het rijk des lichts te ondernemen. Wanneer zij nu, in een groot aantal, hetzelve naderden, verwekte God de *moeder des levens*, van welke de *eerste mensch* geboren werd. Deze werd tot heirvoerer van het heir des lichts aangesteld, hetwelk uit vijf Elementen of hoofdstoffen bestond. Hij moest het heir der duisternis niet door geweld, maar door toeneiging tot het licht, op eene aangename wijze verzachten, en daar door allengs verzwakken. De onderneming

slaag-

ſlaagde ongelukkig. Het kwaade beginſel met de zijnen namen wel begeerig veel van de aangeboden lichtſtoffe aan, waar door zij eenigzins verzacht werden, maar ſlokten tevens een groot getal zielen, uit dit licht ontſproten, in, die daar door de natuur der duisternis verkregen: dit gebeurde ook aan den Zoon van den eerſten mensch, JESUS, die van den Zoon van God, of CHRISTUS, onderſcheiden, en voor lijden vatbaar zijn zou. Nu verwekte God, om den eerſten mensch te hulp te komen, den *leevenden Geest*, deze ſtreed gelukkiger, maar kon nogthans de zuivere deeltjens der Hemelſche *ſtoffe* niet van den bedorven klomp ſcheiden, waar mede zij door den Vorst der duisternis verëenigd waren. Deze verwekte veeleer, bij zijne Gemaalin, ADAM, die, op deze wijze, naar het ligchaam aan den Duivel, maar naar de ziel, aan God toebehoorde. II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

ADAM werd, door EVA, welke ook eene Dochter van den boozen Vorst der duisternis was, tot den bijſlaap verlokt, waar door zijne ziel de heerſchappij verloor, welke zij, eenen tijd lang, over het zondig ligchaam gevoerd had. Dus beſtaan nu de menſchen, hunne nakomelingen, deels uit dit ligchaam, deels uit twee zielen, van welke de éëne zinlijk, vol begeerten, en een werk des Duivels, maar de andere redelijk, onſterſlijk, en uit het Godlijk licht oorſpronglijk is. Als nu God deze laatſte, welke zoo zeer met de duisternis vermengd was, daar van wilde bevrijden, liet hij, door den Geest des levens, uit de door den Duivel meest veröntreinigde deelen, de wereld, een middenrijk, tusſchen Oorſprong der Wereld, en toeſtand der menſchen.

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

het rijk des lichts en der duisternis, vormen, terwijl een Engel, OMOPHORUS, beſtemd werd, om die op zijne ſchouderen te torsſchen, en deze is de oorzaak der aardbevingen, wanneer hij naamlijk dien zwaaren last poogt af te ſchudden. De levende geest heeft een gedeelte der booze Vorſten gevangen en aan de ſtarren vast gekluisterd, echter behouden deze nog de magt, om de menſchen van daar, door onweders, pest, ziekten, en andere rampen, te ontrusten. De overigen, die nog vrij gebleven zijn, verleiden de menſchen, en trekken hen af van den dienst van God, en hebben de valſche Profeten bezield, welke zulke Godsdienſten hebben gepredikt, gelijk de Joodſche was.

Het geen CHRISTUS verricht heeft.

Om van alle deze verwarringen een einde te maken, zond God den CHRISTUS uit de zon, zijne verblijfplaats, in eene menschlijke gedaante, en met een ſchijnligchaam bekleed, op aarde, die aan de menſchen den weg tot hunne verlosſing heeft aangewezen, de Jooden van de aanbidding van het kwaad beginſel, en de Heidenen van de verëering der overige Vorſten der duisternis, tot den dienst van God opleidende. Van den anderen kant rustte de Vorst der duisternis niet, den afbreuk ziende, die hier door aan zijn rijk werd toegebracht, voor dat hij de *Jooden* had opgehitst, om CHRISTUS aan het kruis te hechten, welke doodſtraffe hij nogthans, enkel in ſchijn, en voor het oog der menſchen, geleden heeft, gelijk hij dan ook enkel in ſchijn geſtorven, begraven, en weder opgeſtaan is, zijnde dit enkel beelden ter leering voor de menſchen, omtrent

den

den toestand der zielen, en derzelver bevrijding. Voordat echter CHRISTUS tot zijne verblijfplaats, de zon, wederkeerde, beloofde hij, op zekeren tijd, eenen Apostel te zullen zenden, die alle anderen in waardigheid overtrof, en door hem de *Trooster*, *Voorspraak*, of *Leeräar* genoemd werd, welke vele verhevene waarheden en geboden zou voegen bij de geboden, reeds door hem overgeleverd, en alle de dwalingen, ten aanzien van hemelsche dingen, die nog onder zijne aanhangers plaats hadden, zou verbannen. En deze *Trooster* is MANES zelve.

Zijne zedenleere.

De zedenleere van MANES rust op de aangehaalde voorstellingen van den toestand der menschen, en de verrichtingen van CHRISTUS. Volgends de eerste is 'er in de menschen geen vrijë wil, noch eigenlijke zonde: de redelijke ziel moet goed, en de zinlijke moet kwaad zijn; maar deze strijden met malkanderen, en hebben beurtelings de overhand. Nu moet men de heerschappij der goede ziel over de kwaade, en over het ligchaam, op allerhande wijze, bevorderen. Ten dien einde voegde hij bij de vermaningen van JESUS en de Apostelen nog vele strenge geboden en voorschriften. MANES beval zijnen navolgeren, het ligchaam, hetwelk *inwendig* kwaad, en *wezenlijk* bedorven was, te plagen en af te matten, aan hetzelve alle gemak en vermaak te ontzeggen, alle begeerten naar zinlijke en zienlijke goederen uit te roejen, en zich van alle driften en neigingen der natuur te ontdoen. Zijne navolgers waren verdeeld in *volmaakten*, die ook *gelovigen* en *uitverkozenen* heeten, en *toehoorers* of *leerlingen*.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

De eerſten aten alleenlijk brood, veld- boom- en tuinvruchten, en onthielden zich van vleesch, eiëren, melk, visch, wijn; daarënboven vastten zij dikwijls en ſtreng. Zij ſliepen op geen zacht bed, droegen ſlechte klederen, lieten haair en baard wasſen, bezochten nooit het bad of de ſchouwplaatzen, zij verzaakten de bezitting van aardſche goederen, loochenden hunne namaagſchap, hielden zich alleenlijk met geestelijke overdenkingen bezig, en onthielden zich van het huwlijk, of van den echtelijken bijſlaap, indien zij getrouwd waren. Tot zoo hooge volmaaktheid geraakten zij door den bijſtand van den Heiligen Geest, waar door zij eene bijzondere Godlijke hulp ſchijnen verſtaan te hebben. De *Toehoorers* of *Leerlingen*, welke de eerstgemelden zeer verëerden, en hun onderhoud bezorgden, hadden meer vrijheid, doch die met dit alles zeer bepaald was. Zij aten vleesch, maar doodden zelve geene beesten; zij leefden in het huwlijk, maar vermijdden het kinderteelen; zij bezaten goederen, maar wachteden zich van rijk te worden. Niettegenſtaande dit alles, heeft men deze gezindte vele ondeugden en ſpoorloosheden te last gelegd, waar aan enkele leden derzelve zich in de daad hebben ſchuldig gemaakt, hoe zeer de leere zelve veelëer tot buitenſporige ſtrengheid ſcheen te leiden. Te weten, gelijk wij daar van in verſcheidene gezindten der *Gnostieken* voorbeelden gezien hebben, deze is de natuur der Dweeperij en Geestdrijverij, dat zij de menſchen tot uiterſten vervoert.

Staat der

De zielen nu, die, in CHRISTUS gelovende, zijne voor-

voorschriften gehoorzamen, zoo als dezelve geleerd en uitgebreid zijn, door zijnen Apostel MANES, verkrijgen hier door het groote voorrecht, dat zij, allengskens, van de besmetting der stoffe gezuiverd worden. De volkomene zuivering der zielen kan echter in dit leven niet voltooid worden, daaröm zullen zoodanige zielen, bij de dood, van het ligchaam scheidende, door een werktuig van twaalf schepvaten opgenomen, en in de maan, die eene zee of meir van goed en heilzaam water is, overgebracht worden, van waar zij, na eene zuivering van vijftien dagen, naa de zon vertrekken, wier goed en zuiverend vuur alle de overgeblevene vlekken en smetten der verdorvenheid volkomen wegneemt; hier verkeeren zij met CHRISTUS, en andere hemelsche Vorsten, tot zij eindelijk in het rijk des lichts overgaan. De ligchamen, welke zij verlaten hebben, worden nooit weder opgewekt, als zijnde uit kwaade stoffe saamgesteld, maar keeren weder tot hunnen eersten staat, en worden, in den oorspronglijken klomp ingelijfd.

zielen na de dood.

Zulke zielen, welke hunne pligten min stipt waargenomen, en hunne zuivering verwaarloosd hebben, zwerven, na de dood, in andere menschlijke ligchamen, of in ligchamen van beesten, planten, en boomen, rond, tot zij hunne schuld geboet, en hunne zuivering volbracht hebben.

Maar die genen, welke het waar geloof volstrekt versmaaden, lijden terstond na de dood, of nadat zij eerst door verscheiden ligchamen gegaan zijn,

het

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

het kwaade vuur der duisternis, hetwelk echter een vermogen bezit, om hen te reinigen, zoodat hunne ſtraffe niet langer duuren zal, dan tot den jongſten dag. Immers God zorgt daar voor, dat de lichtdeelen, met het kwaade vermengd, door de zonnehitte daar van worden afgezonderd; dus zal ook JESUS, die in het ligchaam der booze Vorſten verborgen is, van lieverlede, door het zweet, dat hun uitgeperst wordt, en als regen op de aarde valt, weder ontbonden worden. Wanneer nu het grootſte gedeelte der gevangen zielen in vrijheid geſteld, en tot de gewesten des *lichts* opgevoerd zal zijn, zal, op het bevel van God, een alverſlindend vuur, uit de holen, waar het nu verborgen is, uitberſten, en deze wereld doen vergaan; en na deze ontzaglijke gebeurenis zal de *Vorst* en de *Magten der duisternis* genoodzaakt worden tot hunne voorgaande verblijfplaats van jammer en ellende weder te keeren, om daar voor eeuwig te blijven. En, opdat zij nooit weder ondernemen het rijk des lichts te bekrijgen, zal de verblijfplaats der donkerheid met eene ondoordringbare wacht bezet worden, beſtaande uit de zielen, die alle hoop van zaligheid volſtrekt verloren hebben, welke deze droeve woonſtede van wee zoodanig zullen bezetten, dat geen van derzelver onzalige bewoneren ooit van daar zal kunnen opkomen, om het rijk des lichts aan te doen.

Zijne leere om-

Zulke wangeboorten van eene verhitte verbeeldingskracht ſtreden regelrecht met de Heilige Schriften der

der Christenen. Doch, MANES volgde, ten einde deze zwarigheid op te ruimen, het ſpoor, hetwelk verſcheiden Dwaalleeräars voor hem reeds betreden hadden. Hij verwierp, het geen hem tegenſtond, veränderde het geen hij nog daar van behield, en verdichtte Boeken en Schriften naar zijnen zin. Dus verwierp hij alle de Schriften van het Oude Testament, en den geheelen Joodſchen Godsdienst, als zijnde afkomſtig van den Vorst der duisternis, hij oordeelde de beſnijdenis, offeränden, en ligchaamlijke eigenſchappen, die aan God daar in ſchijnen toegeſchreven te worden, Gode onwaardig, om welke redenen CHRISTUS de *Moſaïſche* Wet ook zal afgeſchaft hebben. De Wet der X geboden erkende hij wel voor eenen regel des geloofs en des levens, doch beweerde, dat deze lang vóór MOSES bekend, en in dien vorm alleen voor dien tijd geſchikt was. Ten aanzien van het Nieuwe Testament, beweerde hij, dat niet alle de vier Euängeliën door de Apostelen zelve geſchreven, of ten minſten, dat zij door bedriegers vervalscht, en met vele Joodſche verdichtzelen aangevuld waren. Desgelijks verwierp hij de Handelingen der Apostelen, en uit de Brieven der Apostelen ſchoot hij alles uit, wat met zijne leere ſtreed; in plaats van dit alles zijn *Euängelie* ſtellende, hetwelk hij voorgaf, gelijk wij gezien hebben, van God zelven uit den hemel ontvangen te hebben.

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

trent de Heil. Schrift.

Wanneer men dit geheele leerſtelzel beſchouwt, blijkt het duidelijk, dat de hoofdbedoeling van hetzelve is, reden te geven van den oorſprong van het *zedelijk kwaad*, zonder de Godheid daar van

Aanmerking over dit leerſtelzel.

te

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

te beschuldigen, en tevens aan te wijzen, hoe de menschen, door zuivering, weder tot God geraken kunnen. Dewijl MANES uit dezelfde bronnen geput heeft, als de *Gnostieken*, zal men zich ook niet bevreemden, over de overëenstemming van zijne leerstellingen met die der *Gnostieken*, wat de hoofdzaak betreft, des te minder, omdat hij of van de *Magi* afstamde, of in hunne wetenschap en geleerdheid geöefend was (*).

Uitbreiding van de leere en aan-

MANES, die in den grond noch Wijsgeer noch Christen, maar een Dweeper was, vond echter, terwijl hij den schijn aannam, van Wijsgeer en Chris-

(*) De Geschiedenis van de leerstellingen van MANES en de *Manicheën*, is het uitvoerigst en best beschreven, door ISAAK VAN BEAUSOBRE, in zijn Werk: *Histoire Critique de Manichée et du Manichéisme*, *Amsterdam* 1734 en 1739, twee Deelen in Quarto. Waar bij JOH. CHRISTOPH WOLF, (*in Manichæismo ante Manichæos Hamb.* 1707 8vo.) MOSHEIM, LARDNER, WALCH, SEMLER enz., verdienen gevoegd te worden. In het jaar 1762 gaf de Augustiner Monnik AUGUSTINUS ANTONIUS GEORGI te *Rome* in één Deel in Quarto uit, zijn *Alphabetum Tibetanum*, *Missionum Apostolicarum commodo editum*, waar in hij vele lezenswaardige bijzonderheden heeft, van de aanzienlijke overblijfzelen van de gezindte der *Manicheën* in het Koningrijk *Tibet*, hoewel hij, door zijne bitterheid tegen BEAUSOBRE, wien hij, bijzonder omtrent de echtheid van het Gesprek van ARCHELAUS met MANES, hevig doch vergeefs, tegenspreekt, zichzelven al te zeer heeft blootgegeven.

Christen te wezen, vele aanhangers, welke deze beschrijving van den toestand der wereld en der menschen begrijpelijk vonden, en op het gezag, hetwelk hij zich als een Apostel van CHRISTUS aanmatigde, zijne leerstellingen zonder verder onderzoek omhelsden. De tekeningen en prenten, met welke hij zijn *Euangelie* opschikte, bevielen aan den gemeenen man, die hier meende voor oogen te zien, het geen hij van andere Leeräars alleen op goed geloof had aangenomen.

hang van MANES.

Inrichting en gebruiken van zijnen aanhang.

De strenge levenswijs, die MANES eischte van zijne *uitverkozenen*, en de staatlijke inrichting, door hem onder zijne navolgers ingevoerd, brachten insgelijks niet weinig toe, om zijn leerstelzel opgang te doen maken. Hij had *twaalf Apostelen* aangesteld, en als derzelver opvolgers, waren *twaalf uitverkozenen*, vervolgends, de hoofden der Gemeente. Door dezen werden *twee en zeventig Bisschoppen*, en van dezelven weder de *Oudsten* en *Kerkendienaars*, allen uit de *uitverkozenen*, verördend. De *Manicheën* hadden geene Kerken, Altaaren, of andere blijvende gedenktekens van hunnen Godsdienst, welke bij hen hoofdzaaklijk in het gebed, gezang, en vasten, bestond. Zij vasteden allen op zondag en maandag, maar vooräl hadden zij een groote vasten vóór het Feest van JESUS opstanding, doch of zij dit Feest zelve gevierd hebben, is onzeker. Integendeel vierden zij jaarlijks de gedachtenis van JESUS dood, doch hun grootste Feestdag was de dag van MANES dood, die den naam voerde naar eenen grooten leerstoel (βημα,) die in hunne vergadering met vijf

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284

vijf trappen opgericht, en met een kostbaar tapijt bedekt werd. De Doop in den naam van CHRISTUS was bij hen wel in gebruik, maar werd voor zoo weinig noodzaaklijk en krachtig gehouden, dat hij alleen aan de *uitverkozenen*, die hem begeerden, bedeeld werd. Deze gebruikten ook alleen het Avondmaal van JESUS, en in hetzelve, volgends hunne grondregels, water in plaats van wijn. Doch, omtrent dit alles, moet men aanmerken, dat de berichten desäangaande meest uit de vierde eeuw zijn, wanneer de *Manicheën*, in de wijze van voordragt hunner leere, en in gebruiken, nader aan de Christenen kwamen.

Deze aanhang, in *Perſië* ontſtaan, breidde zich echter, binnen weinige jaaren, buiten haar Vaderland tot eenige nabuurige Oosterſche Gewesten van het Romeinſche Rijk, misſchien ook tot een gedeelte van het eigenlijke Romeinſche *Afrika*, uit. Maar in de vierde en vijfde eeuw werd zij in het Romeinſche Rijk zeer talrijk; ook had zij toen geleerde en welbeſpraakte verdedigers. De eerſte leerlingen van MANES waren, volgends CYRILLUS, THOMAS, BUDDAS of ADDAS (*), en HERMAS. Van dezen werd THOMAS naa *Indië*, en van daar naa *Egypte* gezonden, BUDDAS of ADDAS naa *Scythië*, HERMAS bleef bij MANES. Bij eene tweede zending reisde AD-

(*) Dezelfde met TEREBINTHUS in de *Handelingen van* ARCHELAUS, volgends welken ook een zekere TYRBO of TURBO, onder de allerëerſte aanhangers van MANES behoorde.

ADDAS naa het Oosten, HERMAS naa *Egypte*, en THOMAS naa *Syrië*. Onder de XII Apostelen van MANES heeft zich eenen bijzonderen naam verworven ADIMANTUS, die, na het jaar 290, de leere der *Manicheën* in het Romeinsche *Afrika* heeft ingevoerd, en door de *Manicheën* in *Afrika*, na MANES, in bijzondere eere gehouden is.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

De Manicheën vervolgd in Persië en in Afrika.

Reeds vroeg echter had deze aanhang haat en vervolging te verduuren. De Persische Koning VARANES, niet vergenoegd met de dood van MANES, bracht ook velen van deszelfs vrienden ter dood, en noodzaakte anderen, om zich met de vlucht in nabuurige landen te redden. Zij zullen ook al vroeg in *Afrika* vervolgd zijn geworden, indien het schriftelijk bevel van den Keizer DIOCLETIANUS, aan JULIANUS, Stadhouder van *Afrika* (*), in het jaar 285, echt ware, waar in de Keizer beveelt, dat men hunne hoofden en opzieners met hunne boeken verbranden, de goederen van hunne aanzienlijksten verbeurd verklaren, en dezen tot de bergwerken verwijzen, maar de geringen onthoofden zal. Doch, dewijl niet alleen EUSEBIUS, maar ook AUGUSTINUS, hier van zwijgen, heeft men vrij gegronde, hoewel geene beslissende, redenen, om de echtheid van dit bevel in twijfel te trekken.

Hiërax en Hiëraciten.

De opgang, welken de aanhang der *Manicheën* maakte, terwijl hunne leere bij de rechtzinnige Christenen tevens zeer haatlijk was, schijnt aanleiding gege-

ge-

(*) *In excerpt. Cod. Gregor. apud* SCHULTING, *in Jurisprud. Antejustin.*

II BOEK XI Hoofdft. na C. G. Jaar 251. tot 284.

geven te hebben, dat men al vroeg alle gevoelens, die van de algemeen aangenomene verfchilden, indien men flechts in het één en ander, al ware het ook in eene ftrengheid van zeden, de minfte overëenkomst met de *Manicheën* meende te befpeuren, als *Manicheïsch* befchreef, en derzelver voorftanders voor *Manicheën* fchold. Dus was het geval met HIERAX en de *Hieräciten*, welke door FOTIUS, en op zijn gezag door anderen, als een tak van den aanhang der *Manicheën*, zijn aangemerkt, met welke zij echter, volgends de oudfte berichten (*), niets gemeen hadden.

HIËRAX of HIERAKAS, de Stichter van dezen aanhang, een Egyptenaar, van *Leontopolis*, wordt befchreven, als een eerwaardig en geleerd man, ervaren in de Starrenkunde, Geneeskunde, Dichtkunde, en *Magie*, of Natuurlijke Toverkunst. Dewijl hij eene fraaië hand fchreef, vond hij zijn beftaan met het affchrijven van Boeken. Hij was een ijverig Christen, die de Heilige Schriften bijna geheel van buiten kende, en heeft, tot verklaring derzelve, het één en ander in de Egyptifche en Griekfche Talen, welke hij beide verftond, behalven nog andere Werken, en Geestelijke Liederen of Gezangen, gefchreven. Zijne zeden waren geftreng en deugdzaam, ook rekte hij zijn leven tot 90 jaaren, tot omtrent het begin der volgende vierde eeuw.

Zijne ge-

In zijne verklaring der Heilige Schrift de *Allegori-*

(*) EPIFANIUS, *Hæres.* 67. AUGUSTINUS *de Hæres. Cap.* 47.

vische of leenspreukige leerwijze volgende, verviel hij daar door tot deze en gene vreemde gevoelens. Dus meende hij, dat MELCHIZEDEK de Heilige Geest ware (*), waar toe hij zich op *Rom.* VIII. 26. en *Hebr.* VII. 3., en bovendien op zeker onëcht Boek beriep, dat hij voor Godlijk hield, *Anabaticus Jesaiæ* genoemd. Van CHRISTUS geloofde hij, dat het oogmerk zijner komst in de Wereld enkel en alleen geweest zij, eene volmaakter wet bekend te maken, en eene strengere zedenleer in te voeren, dus beweerde hij, dat het huwlijk, na de komst van CHRISTUS, ten minsten voor deszelfs volmaakter vrienden, niet meer geöorloofd zij. Hij verbood, vleesch te eten, en wijn te drinken. Hij ontkende de opstanding der ligchamen, en wilde alleen van eene geestelijke opstanding der ziel weten. Eindelijk ontzeide hij aan de jonge kinderen de hoop der zaligheid, indien zij vóór het gebruik der rede stierven, omdat zij om de zaligheid niet gestreden hadden.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284. ——— voelens.

In *Egypte*, waar men tot dweepächtige strengheid overhelde, vond HIËRAX eenige aanhangers, bijzonder, in vervolg van tijd, onder de Munniken, doch die naderhand, toen de eerste hevigheid bekoeld was, de strenger eischen van zoodanige overdreven zedenleer allengs weder lieten varen.

Inmiddels begonnen de twisten over den vermaarden

Twisten

(*) Iet dergelijks hadden de *Melchizedekiänen* reeds geleerd. Zie II *Deel*, *Bladz.* 213.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

over ORIGENES. Zijne vrienden en voorstanders, onder de Christen-Leeräaren.

den Kerkleeräar ORIGENES, en deszelfs gevoelens aan de Christen-Leeräaren drukte te geven, aan welke honderd jaaren lang de geleerdste mannen onder de Christenen deel genomen hebben. De geleerde vrienden en leerlingen van ORIGENES, HERACLAS, DIONYSIUS *van Alexandrië*, en GREGORIUS *van Neocæsareä*, of *Thaumaturgus*, verbreidden het goede, dat zij aan hem verschuldigd waren, en zijne gevoelens vonden vele voorstanders, bijzonder te *Alexandrië*, alwaar eene Wijsgeerige Godgeleerdheid, op de School aldaar, met vele vrijheid van gevoelen, zedert PANTENUS en CLEMENS *van Alexandrië*, geleeräard was.

PIERIUS.

Toen HERACLAS, ORIGENES leerling, Bisschop was te *Alexandrië*, maakte zich PIERIUS, zedert het jaar 282, Ouderling te *Alexandrië* (*), beroemd, door zijne vrijwillige armoede, maar voorääl door zijne geleerdheid, uitlegging der Heilige Schriften, en bekwaamheid in het prediken, waaröm hij ook, volgends HIËRONYMUS (†), door zijne Gemeente *de Jonge* ORIGENES genoemd werd; hij was, gelijk FOTIUS (§) bericht, een voorstander van verscheiden ge-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 32. Volgends FILIPP. SIDETES bij DODWELL *Diss. in Iren. pag.* 488. zal hij ook Leermeester in de Alexandrynsche School, als opvolger van DIONYSIUS, geweest zijn, doch hier van zwijgt EUSEBIUS, en op het gezag van SIDETES kan men zich niet verlaten. (†) *De viris illustr. C.* 76.

(§) *Cod.* 118, 119.

gevoelens van ORIGENES, bij voorbeeld, aangaande het voorbestaan der zielen, ook hield hij den Heiligen Geest voor minder dan den Vader en den Zoon. Hij heeft het één en ander, in eenen vloeijenden onöpgesmukten stijl, geschreven, onder anderen eene wijdlopige leerreden over HOSEA, welke hij op het Paaschfeest gehouden heeft, en waar in hij opmerkt, dat de Christenen den geheelen voorgaanden nacht in de Kerk gebleven waren. Hij overleefde de vervolging van DIOCLETIANUS, en onthield zich, zijne overige levensjaaren, te *Rome*.

THEOGNOSTUS.

Een ander vriend van ORIGENES was THEOGNOSTUS, insgelijks Ouderling van *Alexandrië*, wien FILIPPUS SIDETES weder tot eenen Leeräar in de School dier Stad, en opvolger van PIËRIUS, maakt. Deze heeft een sierlijk opgesteld Werk in zeven Boeken, onder den Titel van *Verhandelingen*, (ὑποτυπώσεις,) nagelaten, in welks opschrift hij *Bijbeltolk* genoemd wordt, en waar van FOTIUS (*) een uittrekzel gegeven heeft. Volgends dit uittrekzel, schijnt hij de Verborgenheid der Drieëenheid van vooren (*a priori*) te hebben willen bewijzen; ook zal hij den Zoon van God een schepzel genoemd hebben, die, door den Vader, tot heer van alle redelijke schepzelen gesteld is. En dus, vervolgt FOTIUS, brengt hij nog andere dingen, van den Zoon bij, even als ORIGENES: „ Het zij, omdat hij met „ dezelfde godloosheid was behebt, of, zoo als „ men misschien, om hem te ontschuldigen, zou „ mo-

(*) *Cod.* 106.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ mogen zeggen, dat hij dit alleen tot oefening, „ maar niet als zijne waare mening heeft voorgedra- „ gen, of dat hij, om zich naar de zwakheid zij- „ ner toehoorers te richten, die, gelijk het gaat, „ van het Christendom luttel kennis hadden, en „ daaröm voor geen naauwkeuriger onderwijs vat- „ baar waren, de waarheid te na is gekomen, ge- „ lovende, dat het altijd voor den leerling nuttiger „ zij, eenige kundigheden te ontvangen, dan vol- „ ſtrekt niets te weten." Deze ontſchuldiging echter keurt FOTIUS niet voldoende, in een ſchriftelijk opſtel, hetwelk tot een algemeen voorſchrift voor het volk zal dienen, hoe zeer men ze ook bij een mondeling geſprek dulden zou mogen. Betreffende den Heiligen Geest heeft hij even zoo zeldzame gedachten, zegt FOTIUS, als ORIGENES, terwijl hij aan de Engelen en Duivelen kleine dunne ligchamen toeſchrijft. Van de menschwording van CHRISTUS handelende, beweert hij, dat wij ons den Zoon, op zekere wijze, binnen deze of gene plaats bepaald, maar alleen naar zijne werking onbepaald, moeten voorſtellen. Evenwel, op het einde van dit Werk, ſpreekt hij rechtzinniger, zoo van andere zaken, als ook van den Zoon. ATHANASIUS, die hem een verwonderlijk, náarſtig, welſprekend man noemt, en doorgaands veel met hem op heeft, ſtelt (*) hem den *Ariänen* tegen, als hebbende geleerd, dat de Zoon *uit het wezen des Vaders* is, zoo gelijk de ſtraalen uit de zon, „ dus heeft," ſchrijft hij, „ THE-

(*) *Epist. de Decretis Sijnodi Nicænæ.*

„ THEOGNOSTUS, eerst wel als tot oefening geschreven, maar daar na zijne eigene waare mening voorgesteld."

Doch, gelijk deze vrienden en bewonderaars waren van ORIGENES, zoo waren 'er aan den anderen kant, velen, die zijne gevoelens als gevaarlijke dwalingen aanmerkten, en hunne pennen daar tegen scherpten. Onder dezen was, omtrent het einde der derde eeuw, METHODIUS, Bisschop van *Olympus* in *Lycië*, en naderhand te *Tyrus*, één der voornaamsten. Hij verloor, gelijk men gelooft, in de vervolging van DIOCLETIANUS, omstreeks het jaar 311, het leven. EPIFANIUS (*) noemt hem een' zeer geleerd man, en ijverigen verdediger der waarheid. Niet zoo gunstig spreekt SOCRATES van hem (†). „ Slechte menschen," zegt hij, „en die van zich zelven geene vermaardheid hebben, zoeken beroemd te worden, door het veràchten van anderen, die beter zijn dan zij. Aan deze ziekte was het eerst onderhevig METHODIUS, Bisschop van *Olympus* in *Lycië* — Doch, in zijne schriften ORIGENES lang en hevig bestreden hebbende, heeft hij, als 't ware, alles herroepen, en hem bewonderd, in zijne samenspraak *Xenon* genoemd." (§) METHODIUS heeft verscheiden Wer-

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

METHODIUS schrijft tegen de gevoelens van ORIGENES.

(*) *Hæres.* 64. (†) *Hist. Eccles.* VI. 13.

(§) EUSEBIUS en HIËRONYMUS schijnen dit laatste wel te wederspreken, als of METHODIUS eerst ORIGENES geprezen, en daar na, zijne dwalingen ontdekt hebbende, hem wederlegd hebbe. Doch, men zie VALES. over SO-

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Werken, doorgaands in den vorm van gesprekken of samenspraken, geschreven. Volgends bericht van HIëRONYMUS (*), schreef hij een Werk tegen PORFYRIUS, in eenen sierlijken stijl, het *Gastmaal der X Maagden*, een uitmuntend Boek *over de opstanding* tegen ORIGENES, over *de tooveresse* (*Pijthonissa*,) tegen denzelfden, en *van den vrijën wil*, (αυ̉τεξουσιου.) Ook heeft hij vele verklaringen over het *eerste Boek van* MOSES, en over het *Hooglied*, en nog een aantal andere Boeken, nagelaten, van al hetwelk wij niets overig hebben, dan het *Gastmaal der X Maagden*, en uitgebreide uittrekzels bij EPIFANIUS (†) en FOTIUS (§), welke uittrekzels, met andere brokstukken uit handschriften, door FR. COMBEFIS zijn uitgegeven, onder den Titel: *S. Methodii Opera*, *Paris.* 1644 *Fol.*, en in *Auctarium Novisf. Biblioth. PP. Græc. P.* 1.

In zijn Werk over de *opstanding* bij FOTIUS wederlegt METHODIUS het gevoelen van ORIGENES, dat ons tegenwoordig ligchaam niet weder zal opstaan. Hij ontkent tegen denzelven, dat ons ligchaam een boei of kerker der ziel is; hij toont aan, dat de mensch niet, gelijk PLATO wilde, enkel in de *ziel* besta, maar dat de ziel en het ligchaam den

mensch

CRATES *l. c.* alwaar ook onderzoek gedaan wordt, of deze samenspraak, *Xenon*, dezelfde zij, die FOTIUS aanhaalt, onder den Titel: *Over de geschapene dingen*.

(*) *De Viris. Illustr. Cap.* 83.

(†) *Hæres.* 64. *Cap.* 12. *sqq.*

(§) *Biblioth. Cod.* 234-237.

mensch uitmaken, ook dat men het *Paradijs* niet alleen geestelijk te verſtaan hebbe, voorts beſtrijdt hij de gedachten, dat de zielen uit den hemel in de menschlijke ligchamen verſtoten zijn. De Engelen zijn van God tot beheerſchers van het geſchapene geſteld, en de Duivel bijzonder, eer hij viel, over de ſtoffe, maar God behield de opperregering van alles. Sommigen bleven getrouw in het geen, waar toe God hen beſtemd had, maar de Duivel verhief zich, werd boosäartig en tegen ons vijändig, andere Engelen verliefden op het vleesch, en hadden eene ongeöorloofde verkeering met de Dochteren der menſchen. De rokken van vellen, die God voor de eerſte menſchen bezorgde, betekenen het kleed der ſterflijkheid, welke METHODIUS, even als IRENEUS, als eene weldaad voor den mensch na den val beſchouwt. Dus zegt hij, kwaad te doen of niet te doen, ſtaat aan ons, dewijl wij anders noch om het kwaad geſtraft, noch voor het goede beloond konden worden. Maar kwaad denken of begeeren, of niet, zulks ſtaat niet in onze magt. (Op deze wijze brengt hij den *vrijën wil* in naauwer paalen.) Doch, ook de gedachten van kwaad wordt door de natuurlijke dood uitgeroeid, nademaal even daaröm de dood van God over den zondaar gebracht is, opdat het kwaad niet onſterflijk zou blijven.

Zie hier nog eenige verklaringen van plaatzen en gezegden van den Apostel PAULUS, uit dit zelfde Werk van METHODIUS, *over de opſtanding*. PAULUS ſpreekt van eene drieërleië wet, de eerſte ſpoort ons ten

goede aan, de andere verlokt tot het kwaad, maar de derde bestaat in de ingewortelde heblijkheid tot zondigen. Wanneer de Apostel zegt, *dat het aardsche huis van dezen tabernakel verbroken wordt*, betekent het aardsche huis het tegenswoordige korte leven. Iet anders is de tabernakel, iet anders het huis dezes tabernakels, en iet anders wij, wien deze tabernakel behoort. De *zielen* noemt hij *ons*, den tabernakel het *ligchaam*, het huis dezes tabernakels het genot des tegenwoordigen aardschen levens, het huis van den Hemel is de onsterflijkheid. Zegt PAULUS, dat vleesch en bloed het rijk van God niet kunnen beërven, dan verstaat hij door vleesch niet het ligchaam, maar de redeloze drift der zielen tot onreine lusten en begeerlijkheden. enz.

In zijne Samenspraak *over de geschapene dingen*, is de volgende plaats merkwaardig: „ Daar zijn „ *twee* scheppende krachten: éénc, die door eenen „ enkelen wil, uit het geen niet is, schept, zoodra „ zij wil, en wat zij wil: deze is de Vader. Maar „ de andere vormt en beärbeidt, naar het ontwerp „ der eerste, het geen reeds voortgebracht is: de„ ze is de Zoon, de almagtige en krachtige hand „ des Vaders, waar mede hij de stoffe, na die uit „ de dingen, die niet zijn, gemaakt te hebben, „ vormt en versiert." In dien zelfden zin verklaart METHODIUS het *begin*, in de schepping bij MOSES, van de *Wijsheid* van God zelve, en heldert dit op uit de eerste woorden van JOANNES Euangelie: „ Het begin en de grond, waar uit het waarächti-

„ ge

„ ge Woord voortgeſproten is, moet men beken-
„ nen, de Vader en Schepper van alles te zijn,
„ in welken het Woord was. Maar dit: dit woord was
„ in het begin bij God, ſchijnt op de volle magt
„ des Woords te zien, welke het bij den Vader
„ had, eer de wereld tot haar beſtaan kwam, zoo-
„ dat het woord *begin* αϱχη hier de heerſchappij,
„ magt, betekent. Dus is het Woord (*de Logos*)
„ na den Vader, het eigenlijk begin zonder begin,
„ het begin van alles, door wien alles gevormd
„ is."

In de Samenſpraak *over den vrijën wil*, ſpreken een *Valentiniään* en een rechtzinnig Christen, over den oorſprong van het kwaad; beweerende METHODIUS, dat 'er geene twee éeuwige grondbeginſels zijn, dat het kwaad niet eeuwig, noch de ſtoffe oorzaak van het kwaad zij. In den grond en van natuur is niets kwaad, maar het kwaad wordt zulks eerst, door het misbruik der vrijheid. De mensch was met eenen vrijën wil geſchapen, naar welken hij God gehoorzamen of niet gehoorzamen kon. Hij was het Godlijk gebod ongehoorzaam, en met deze overtreding nam het kwaad zijnen aanvang.

In zijne Samenſpraak *over de kuischheid*, of *het Gastmaal der X Maagden*, prijst METHODIUS den ongehuwden en maagdelijken ſtaat, op eene overdrevene en buitenſporige wijze, aan, en hoewel hij het huwelijk niet volſtrekt veracht, evenwel ſtrekken zijne gezegden, ſaamgenomen, om lezers, die eene neiging tot dweeperij hebben, het zelve als

voor

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 151. tot 284.

voor Christenen onbetaamlijk te doen beschouwen. Ook heeft hij, in deze samenspraak, vele zouteloze allegorische verklaringen en invallen. De besnijdenis, aan ABRAHAM bevolen, betekende, dat geene bloedverwandten kinderen met malkanderen verwekken mogen. De fabel van JOTHAM *Richt.* IX., van de boomen, die zich een' Koning verkiezen, is een verhaal van de zielen, die zich, vóór de menschwording van CHRISTUS, met overtreding bezoedeld hebbende, tot God om genade en ontferming bidden. De *zestig Koninginnen Hoogl.* VI. 7, zijn de zielen vóór den zondvloed, de tachtig bijwijven, de zielen na den zondvloed, de zielen der Profeeten. Zestig Koninginnen, dat ziet op de zesdaagsche Schepping enz. FOTIUS verzekert wel, ter verschoning, dat deze samenspraak vervalscht is geworden, op dien grond, dat men 'er Ariäansche gevoelens, en fabelen van eenige andere Dwaalleeraaren, in vindt, doch deze verzekering van FOTIUS is niet genoegzaam bewezen. Wat de *Ariäansche* gevoelens betreft, METHODIUS noemt CHRISTUS uitdruklijk, in deze samenspraak, God, die vóór de eeuwen bestaat, doch *na God*, en minder dan de Vader is. Over *Psalm* II. 7., maakt hij deze aanmerking, dat de Vader daar *onbepaald* en *zonder tijdsbestemming* zegt: *Gij zijt mijn Zoon*, niet, *gij zijt mijn Zoon geworden*, daar mede te kennen gevende, dat hij niet eerst Zoon geworden is, noch, het te vooren geweest zijnde, opgehouden heeft te zijn, maar, dat hij altijd dezelfde is. De woorden,

he-

heden heb ik u gegenereerd, verklaart METHODIUS, van de bekendmaking van CHRISTUS aan de Wereld.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Tegen dezen en andere bestrijders van ORIGENES, vond deze Kerkleeräar ook ijverige en geleerde verdedigers, onder dezen, voornaamlijk, PAMFILUS, een leerling van PIËRIUS, Ouderling te *Cæsareä* in *Palæstina*, tijdgenoot van METHODIUS, en een geleerd en ijverig man, en standvastig belijder van het Christendom, zijnde, in de vervolging van MAXIMINUS, in het jaar 309, met het zwaard om zijn geloof ter dood gebracht. Hij was een zoo groot bewonderaar van ORIGENES, dat hij deszelfs meeste Werken, met zijne eigene hand, heeft afgeschreven. Toen hij nog in de gevangenis zat, schreef hij eene *Apologie* of verweerschrift voor denzelven, in vijf Boeken, waar bij zijn vriend EUSEBIUS, die naar hem *Pamfili* wordt bijgenaamd, naderhand een zesde voegde; gelijk dan deze laatste schrijft (*), dat zij, met verëenigden vlijt, om eeniger twistzieke lieden wil, dezen arbeid ondernomen hebben, hetwelk SOCRATES (†) en FOTIUS (§), ja zelfs HIËRONYMUS (**) bevestigen, schoon deze laatste, door partijschap weggesleept, elders (††) beweert, dat wel een vriend van Dwaalleeräaren, zoo als EUSEBI-

PAMFILUS verdedigt ORIGENES.

(*) *Hist. Eccles.* VI. 33.

(†) *Hist. Eccles.* III. 7. IV. 27. (§) *Cod.* 118.

(**) *De Viris Illustr. Cap.* 75.

(††) *Epist.* 41. *ad. Pammach.* en *advers. Ruffinum Libr.* I.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

BIUS, maar niet een Martelaar, zoo als PAMFILUS, zulk een Boek kan geschreven hebben. Wij hebben van deze zes Boeken alleen het eerste, en zulks enkel in eene Latijnsche Overzetting van RUFFINUS, die 'er eene Voorreden en Aanhangzel bijgevoegd, maar ook naar zijne gewoonte, verscheiden veränderingen in gemaakt heeft. In deze veräntwoording beklaagt PAMFILUS zich ten sterksten over de onbillijkheid van ORIGENES tegenstrevers. Sommigen, schrijft hij, oordeelen verkeerd over hem uit onkunde, omdat zij zich tot de hoogheid van zijne gedachten niet verheffen kunnen, anderen uit boosheid, zijnde niet alleen geneigd, om zijne gevoelens gestadig te bestrijden, maar ook die genen verketterende, welke 's mans schriften lezen. Somtijds prijzen en bewonderen zij het één of ander van zijne Werken, wanneer het gebeurt, dat 'er in het handschrift zijn naam niet bijstaat, maar zoodra zij te weten komen, dat het van hem is, mishaagt hun alles, en wordt als Kettersch veröordeeld. Ook zijn 'er onder zijne beschuldigers lieden, die niet eens Grieksch verstaan, en zijne schriften geheel niet, of zeer oppervlakkig, gelezen hebben. Daartegen verdedigt PAMFILUS ORIGENES, voor eerst, door aan te merken, dat deze met groote nederigheid en niet beslisfend spreekt, en aan niemand zijne gevoelens hebbe opgedrongen; vervolgends bewijst hij, door het aanhalen van zijne eigene woorden, dat ORIGENES, in vele opzichten, valsch beschuldigd is geworden, terwijl, ten aanzien van andere onderwerpen, aangetoond wordt, dat niemand daarömtrent

trent onfeilbare uitfpraak gedaan heeft, of doen kan, weshalven bij dezelve eene volkomene vrijheid van gevoelen behoort plaats te hebben.

PAMFILIUS heeft zich ook nog verdienftelijk gemaakt, door zijne zorg, om het lezen der Heilige Schriften onder de Christenen aan te moedigen. Hij richtte niet alleen, ten dienfte der Gemeente te *Cæfareä*, eene aanzienlijke Boekerij op, maar zorgde, met EUSEBIUS, voor eene goede en zuivere uitgave der Alexandrynfche Overzetting, volgends de gronden door ORIGENES in zijne *Hexapla* gelegd, die vervolgends bij de Christenen in *Palæftina* in algemeen gebruik was; ook richtte PAMFILUS eene Godgeleerde School te *Cæfareä* op, waar in hij aankomende Leeräars onderwees (*). Zijn vriend EUSEBIUS heeft zijn leven uitvoerig befchreven, hetwelk verloren is. Uit zijne berichten, in zijne Kerkgefchiedenis, en in zijn Boek over de Martelaren van *Palæftina* (†), is grootendeels het verhaal van 's mans dood ontleend, hetwelk, doch met onzekere bijvoegzelen vermeerderd, SIMEON METAPHRASTES nagelaten heeft (§). Men heeft eene verdeeling van de Handelingen der Apostelen in kleiner afdeelingen of hoofdftukken, welke MONTFAUCON (**), onder den naam van PAMFILUS, niet zonder waarfchijnlijkheid,

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 32. (†) *C.* 11.

(§) Men vindt ze in *Hippolijti Opera Vol.* II. *pag.* 217. *ed. Fabric.*

(**) *Biblioth. Coislin. pag.* 78.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

heid, uitgegeven heeft, alhoewel ZACAGNI (*) deze verdeeling aan EUTHALIUS, in de vierde eeuw, toeschrijft.

HESYCHIUS.

Op gelijke wijze, als PAMFILUS, zorgden, ten dezen tijde, door het voorbeeld van ORIGENES opgewekt, meer andere Christenen voor goede en naauwkeurige affchriften des Nieuwen Testaments, en der Alexandrynsche Vertaling des Ouden, waar in ook PIËRIUS lof verdiend had. Dus herzag, ten dezen tijde, HESYCHIUS, een geleerd Bisschop in *Egypte*, dien sommigen voor den Schrijver van het bekend nuttig Grieksch Woordenboek houden, waar tegen echter gewigtige bedenkingen gemaakt worden, den Tekst der zeventig Overzetters, met zoo veel oordeel en vlijt, dat zijne uitgave in de Gemeenten van *Egypte* algemeen werd ingevoerd.

LUCIANUS.

Inzonderheid verdient LUCIANUS, de Ouderling van *Antiöchië*, uit *Samosata* geboortig, van wien wij hier voor (†) reeds gesproken hebben, in dit opzicht, allen lof. Deze geleerde man, die ook te *Antiöchië* onderwijs gaf in de Godgeleerdheid, en onder zijne leerlingen verscheidenen had, die naderhand vermaard zijn geworden, in de verschillen met de *Ariänen*, en die zich naar hem *Luciänisten* noemden, besteedde insgelijks zijnen arbeid, aan de verbetering der Alexandrynsche Overzetting, niet alleen door het vergelijken van oude Handschriften, maar

(*) *Coll. monum. vett. pag.* 428.

(†) Boven *Bladz.* 243.

maar ook van den Hebreeuwfchen Tekst. Zijne uitgave verkreeg in het begin der derde eeuw een Kerkelijk gezag in de Christen Gemeenten van *Konſtantinopolen* af tot *Antiöchië* toe. LUCIANUS heeft ook over het geloof gefchreven, en zijne geloofsbelijdenis is door ATHANASIUS bewaard (*), ook ſtaat zij bij SOCRATES (†); LUCIANUS heeft, als Martelaar, den dood ondergaan, onder de vervolging van MAXIMINUS, in het jaar 311 (§).

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Andere geleerden: MELETIUS.

De laatſte dertig jaaren van deze derde eeuw waren, over het geheel, vruchtbaar in geleerde mannen, onder de Christenen, onder welke EUSEBIUS (**) ook telt MELETIUS, Bisſchop van *Pontus*, *Mel Atticum*, of *Attiſche Honig*, doorgaans genoemd, om de zoetvloejendheid van zijnen ſtijl, gelijk ATHANASIUS (††) hem den eernaam van den *Grooten* geeft.

ANATOLIUS.

Eenigen tijd vroeger bloeide ANATOLIUS, bijzonder door zijne ervarenheid in de Wijsgeerte, en Griekſche Wetenſchappen, welke zoo groot was, dat de

(*) *De Sijnodis Arimin. et Seleuc.*

(†) *Hist. Eccles.* II. 10. Men vergelijke C. R. WALCH. *Biblioth. Sijmbol. vet. pag.* 29. *ſqq.*

(§) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VIII. 13. IX. 6. Men vergelijke verders, over den arbeid van LUCIANUS, en de anderen bovengemelden omtrent de Alexandrynſche Vertaling, EICHHORN *Inleiding in het Oude Testament.* Iſte *Deel*, *Bladz.* 291.

(**) *Hist. Eccles.* VII. 32.

(††) *Orat.* I. *in Arianos.*

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

de Burgers van *Alexandrië* hem verzochten, eene Wijsgeerige School, volgends de beginselen van ARISTOTELES, onder hen op te richten, gelijk zij eene *Platonische* School hadden. Hij bewees aan hun groote diensten in eene belegering, welke zij, in het jaar 262, moesten ondergaan, van de Romeinen, als deze *Egypte* weder op ZENOBIA, Koningin van het Oosten, wilden heroveren. Naderhand stond hij THEOTECNUS, Bisschop van *Cæsareä* in *Palæstina*, bij, in het waarnemen van zijnen dienst, en als hij in het jaar 270 naa eene Kerkvergadering te *Antiöchië* reisde, werd hij onderweg tot Bisschop van *Laodicea* verkozen; welk ambt hij in het jaar 282 nog bekleedde. Daar zijn nog eenige overblijfzelen van een Werk, over de *Rekenkunst*, en van een *Mathematisch* Boek, welke hem toegeschreven worden. EUSEBIUS (*) heeft eenige stukken bewaard, uit zijne Paasch-cirkels, of berekeningen over den tijd van het *Pascha*, (*Canones Paschales*,) waar uit men ziet, dat hij geen vriend geweest is, van de *Asiätische* gewoonte, omtrent den tijd van het Pascha te vieren. Eindelijk, schijnt hij, volgends EUSEBIUS, nog eene en andere uitlegging over de Heilige Schriften geschreven te hebben.

VICTORINUS.

Te gelijker tijd, leefde ook VICTORINUS, Bisschop van *Petavio* of *Petovio*, in *Opper-Pannonië*, thans *Petau* in *Stiermarken*. Deze heeft verklaringen geschreven over de drie eerste Boeken van MOSES, over JE-

(*) *Hist. Eccles.* VII. 32. Verg. HIËRON. *de Viris Illustr. Cap.* 73.

JESAIA, EZECHIËL, HABAKUK, den *Prediker* van SALOMO, het *Hooglied*, en de *Openbaring van* JOANNES, benevens een Boek tegen alle *Ketters*. Hij verstond, volgends HIËRONYMUS (*), de Griekſche Taal beter dan de Latijnſche, waaröm zijne Werken wel vol verhevene gedachten, maar in eenen ſlechten ſtijl geſchreven waren. Ook telt hij (†) hem onder de genen, die het gevoelen van PAPIAS, nopens een duizendjäarig Rijk van CHRISTUS op deze Wereld, aankleefden, waar uit men, behalven andere redenen, beſluit, dat de uitlegging van de openbaring van JOANNES, die nog onder zijnen naam voorhanden is, ten onrechte aan hem wordt toegeſchreven, alhoewel zij voor de oudſte verklaring van dit Boek, die wij hebben, te houden is. In dezelve wordt door den *Antichrist* NERO verſtaan, wien God, ten dien einde, verwekken zal. Doch, met meer zekerheid, is van hem een brokſtuk of klein opſtel over de *Wereldſchepping*, (*de fabrica mundi.*) Hij is, omtrent het jaar 303, als Martelaar, ter dood gebracht.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Men mag in dezen tijd ook plaatzen COMMODIANUS, alhoewel GENNADIUS (§) hem eerst na LACTANTIUS laat volgen, maar met meer grond beweert DODWEL (**), dat hij een tijdgenoot van CYPRIANUS

COMMODIANUS.

(*) *De Viris Illustr. C. 74. Epist. ad Magn.*
(†) *De Viris Illustr. Cap.* 18.
(§) *De Viris Illustr. Cap.* 15.
(**) *Diſſ. de ætate Commodiani.*

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

NUS geweest is, of kort na dezen geleefd heeft. Dewijl niemand der ouden van hem gesproken heeft, kunnen wij alleen uit hem zelven oordeelen, nu schrijft hij zelve, dat, zedert de invoering van het Christendom tot zijnen tijd, twee honderd jaaren verlopen waren, en zijne beschrijving van het Christendom duidt eenen toestand van hetzelve aan, zoo als plaats had na den Keizer DECIUS, wanneer vervolging en rust voor de Christenen beurtelings afwisselden. Hij was waarschijnlijk in *Afrika* en een Heiden geboren, maar door het lezen der Heilige Schrift tot het Christendom overgebracht. Hij bezat eenige Grieksche, Romeinsche, maar des te minder waare Christelijke geleerdheid, en over het geheel weinig oordeel. Hij heeft een soort van Latijnsch gedicht in 80 *afdeelingen*, of *voorschriften*, (*Instructiones*,) verdeeld, geschreven; in verzen, die nabij de zesvoetigen komen, doch geenen vasten regel of maat houden, (*versus politici*.) In dezelve maken de eerste letters der regelen van elke afdeeling, in één of meer woorden, den inhoud dier afdeeling uit. In de laatsten komen, wanneer men deze letters met de regels rugwaards leest, de woorden uit: *Commodianus*, *Mendicus Christi*, (*Commodianus*, *een bedelaar van Christus*,) waar uit men besloten heeft, dat hij van de aalmoesfen der Christenen geleefd heeft, gelijk hij dan ook den naam *Gazæus*, (waarschijnlijk naar den openbaren Kerkelijke schat, *Gaza*,) aangenomen heeft. Zijne zedenleere in dit gedicht is zeer streng, zoodat hij zelfs

zelfs het betreuren van overleden kinderen bestraft. Ook beklaagt hij zich, dat rijke Christenen onder den openbaren Godsdienst, den eerbied voor den Godsdienst ter zijde stellende, met malkanderen praatten en lagchten.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Eindelijk, moeten wij hier nog melden ARNOBIUS, die onder den Keizer DIOCLETIANUS geleefd en geschreven, en zich, door zijn Werk *tegen de Heidenen*, eenen grooten roem verworven heeft, alhoewel in zijne schriften het één en ander voorkomt, hetwelk naauwlijks met de zuivere leere van het Christendom overëen te brengen is, zoodat HIËRONYMUS (*) hem rekent, onder de Kerkelijke Schrijvers, welke men zoo moet lezen, dat men het goede uitkieze, en het tegengestelde mijde, volgends de vermaning van den Apostel, dat men alles beproeven, en het goede behouden zal, onder welke Schrijvers die Kerkvader noemt ORIGENES, TERTULLIANUS, NOVATUS, APOLLINARIUS, en anderen.

ARNOBIUS.

ARNOBIUS, wel te onderscheiden van eenen anderen van denzelfden naam, in de vijfde eeuw, was een Heidensch Redenaar, of Leermeester der Welsprekendheid, in zijne Vaderstad *Sicca* in *Afrika*, en te gelijk een hevig voorstander van het Heidendom (†). Doch, door verscheiden droomen gedrongen, om het Christengeloof te omhelzen (§), heeft

(*) *Epist. ad Tranquillinum.*

(†) HIËRONYMUS *de Viris Illustr. C. 79.*

(§) Dit verhaalt dezelfde HIËRONYMUS, *Chron. ad ann.* XX. *Constantini.*

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

heeft hij, dewijl de Bisschop dier Stad hem den Doop weigerde, omdat hij het Christendom zoo sterk bestreden had, zijn Werk tegen de Heidenen ondernomen en uitgegeven, ten einde dus een onderpand van zijne oprechtheid te geven, waar op hij dan ook tot den Doop is toegelaten. Hij schijnt nog tot het jaar 325 of 326 geleefd te hebben, alzoo de Chronijk van HIËRONYMUS hem op dat jaar plaatst.

Zijn Werk tegen de Heidenen bestaat uit zeven Boeken, (*Disputationum Adversus Gentes*, (*nationes*,) *Libri* VII.) Hij schreef dit Werk omtrent 300 jaaren, meer of min, nadat de Christenen in de wereld bestaan hadden, gelijk hij zelve in het eerste Boek schrijft. HIËRONYMUS heeft, behalven het geen wij reeds uit hem aangehaald hebben, over het geheel niet gunstig over dit Werk geöordeeld, en hem eenen ongelijken, wijdlopigen, en verwarden stijl te last gelegd (*), doch CAVE heeft dit oordeel onbillijk gevonden, en gemeend, dat het dit Werk niet aan orde en samenhang ontbreekt, met wien ook SCHRÖCK (†) overëenstemt, hoewel men erkennen moet, dat zijn stijl te woordenrijk is, en eene *Afrikaansche* ruwheid en onbeschaafdheid heeft. Ten aanzien van zijne bijzondere begrippen omtrent sommige onderwerpen, verdient aangemerkt te worden, dat hier niets vreemds is voor die vrijheid, welke de eerste Kerkelijke Schrijvers genomen hebben, en dat

(*) *Epist.* 49. *ad Paulin.*

(†) *Kirch-Gesch. Th.* IV. *S.* 464.

dat de meesten dezer begrippen en meningen ons ook bij andere Kerkvaders zijn voorgekomen. Men heeft hem ook daar mede willen ontfchuldigen, dat hij dit Werk gefchreven heeft, nog maar een *Catechumenus*, een leerling van het Christendom zijnde, waar uit men dan zijn volftrekt ftilzwijgen van de Heilige Schriften der Jooden en Christenen wil verklaren, als ook van fommige Hoofdftukken der Christelijke leere, doch, men behoeft deze ontfchuldiging niet, alzoo het mogelijk is, dat hij niet raadzaam geöordeeld hebbe, over deze onderwerpen met de Heidenen te handelen. Ten minften hij weet te veel van CHRISTUS daaden, en van de Schrijvers zijnes levens, dan dat hij die niet zou gelezen hebben. Met dit alles kan men van zijn Werk een goed gebruik maken, bijzonder tot opheldering der Goden- en Fabel-Gefchiedenis der Heidenen, hoewel hij, misfchien, hier en daar, het een of ander wel wat vergroot hebbe. Wij willen, ter bevestiging van onze gezegden, de ééne en andere merkwaardige plaats uit zijn Werk hier overnemen.

II BOEK XI Hoofdft. na C. G. Jaar 251. tot 284.

In het eerfte Boek maakt hij eenen aanvang, met breedvoerig de befchuldiging, met welke de Heidenen zoo veel ophadden, dat de toorn der Goden, zedert de opkomst van het Christendom, zoo vele rampen in de wereld gebracht had, te wederleggen. Wat hij van God gevoelt, kunnen wij befluiten uit deze aanfpraak aan het Opperwezen, die wij in dit eerfte Boek lezen: „ ô Grootfte, ô hoogfte Schep„ per der onzichtbare dingen! ô gij zelve onzicht„ baar, en nooit door eenig Wezen begrepen!

Zijn gevoelen omtrent God.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ Waardig, waarlijk waardig zijt gij, indien men „ anders u, met eenen sterflijken mond, waardig „ noemen mag, wien alle levende en redelijke we- „ zens nooit ophouden te danken, wien men, door „ zijn geheele leven, met gebogen knieën, en aan- „ houdende gebeden, behoort te eerbiedigen. Want „ gij zijt de eerste oorzaak, de plaats en ruimte der „ dingen, de grond van alles, wat bestaat, oneïn- „ dig, ongeboren, eeuwig, alleen, dien geene lig- „ chaamlijke gedaante afbeelden, geene beschrijving „ bepalen kan, zonder hoedanigheid of hoegroot- „ heid, zonder plaatzing, beweging, of heblijk- „ heid, (dat is: zonder eenige ligchaamlijke eigen- „ schappen,) van wien met menschlijke woorden „ niets gezegd of uitgedrukt kan worden. Opdat „ men u kenne, moet men zwijgen, en opdat het „ omzwervend vermoeden u als in eene schaduw „ kunne opsporen, moet men volstrekt niets zeg- „ gen — Het is geen wonder, dat men u niet „ kent, het verdient grooter verwondering, indien „ men iet van u weet." Het is raazende onzinnig- heid, voegt hij 'er bij, indien men zou willen twij- felen, of God al dan niet besta. Elk mensch brengt het denkbeeld van Gods bestaan mede ter we- reld. ——

Van CHRISTUS.

De Heidenen wierpen den Christenen tegen, dat zij JESUS CHRISTUS, eenen mensch, als God verëer- den, hier tegen merkt ARNOBIUS aan, dat, al ware JESUS niet meer dan een mensch geweest, de wel- daaden, welke hij ons door zijn onderwijs deelächtig heeft gemaakt, hem den Godlijken naam en eere

waar-

waardig zouden maken, daar immers de Heidenen zoo vele weldoeners van het menschlijke geslacht onder hunne Goden geplaatst hadden, maar zegt hij, „JESUS is in de zekere daad God, en zonder „ eenigen twijfel — God uit innerlijkste magt — „ die van den hoogsten Koning om de allergewigtigste zaak aan ons gezonden is (*).” Dit bewijst hij uit de wonderwerken, welke JESUS verricht heeft; waar na hij dus vervolgt: „ Hij was de „ verheven God, God van den diepsten wortel, „ God uit de onbekende rijken, en als God, de „ Heiland, van aller Oppervorst gezonden, wien „ de zon zelve, noch eenige gestarnten, zo zij gevoel hebben, noch de regeerers, noch oversten „ der wereld, noch eindelijk de groote Goden, of „ die zich als Goden verdichtende, het sterflijk geslacht verschrikken, hebben kunnen weten of vermoeden, van waar of wie hij zij (†).” Ondertusschen, hoe nadruklijk en duidlijk hij CHRISTUS God noemt, ziet men echter, dat hij hem van den hoogsten Vorst en hoogsten Koning onderscheidt.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Maar zeggen de Heidenen, indien CHRISTUS God was, waaröm is hij gezien in de gedaante van een' mensch? (*in forma hominis?*) en waaröm op eene menschlijke wijze ter dood gebracht? Hier op antwoordt

Van het oogmerk van JESUS menschwording en dood.

(*) *Deus re certa & sine ullius rei dubitationis ambiguo — interiorum potentiarum Deus.*

(†) *Deus ille sublimis fuit, Deus radice ab intima, Deus ab incognitis regnis, ab omnium Principe Deus sospitator est missus etc.*

II BOEK XI. Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

woordt ARNOBIUS, met eene tegenvraag: „ Kon „ dan die onzichtbare kracht, die geen ligchaamlijk „ wezen had, in de famenkomften der menfchen „ anders tegenwoordig zijn, dan dat hij eenig dek- „ kleed van vaster ftoffe aannam? — Hij nam dan „ de gedaante van een' mensch aan, en heeft zijne „ magt, onder de gelijkenis van ons geflacht, beflo- „ ten, opdat hij zou kunnen gezien en aanfchouwd „ worden; opdat hij zou fpreken en leeren, en alle „ die zaken verrichten en uitvoeren, om welke uit „ te voeren, hij in de wereld gekomen was, alles „ volgends het gebod en de fchikking van den „ hoogften Koning. " Eigenlijk derhalven is de mensch geftorven, dien hij aangedaan had, en dien hij omdroeg. Deze dood is een onbegrijpelijk geheim, maar was noodzaaklijk, volgends het beftemde oogmerk, om de krankheden der ziel te genezen — „ CHRISTUS verfcheen in de wereld, als de bood- „ fchapper der gewigtigfte zaak, brengende aan de „ gelovigen een gelukkig uitzicht en heilzaame ver- „ kondiging aan — die algemeen goedertieren tot „ vijänden zeide, welke zaligheid hun van God den „ Oppervorst werd aangebracht: wat hun te doen „ ftond, opdat zij het verderf ontvlieden, en eene „ onbekende onfterflijkheid verkrijgen zouden. En „ wanneer de nieuwheid der zaken, en de nooitge- „ hoorde belofte de gemoederen der hoorderen in „ verwarring, en hun geloof in twijfel bracht, heeft „ de heer van alle deugden, en de dooder van de „ dood, toegelaten, dat zijn mensch ter dood ge- „ bracht werd, opdat zij uit de gevolgen zouden

„ we-

„ weten, dat hunne hoop veilig was, die zij reeds „ hadden opgevat, omtrent de zaligheid der zielen, „ en dat zij het gevaar des doods op geene andere „ wijze ontgaan konden."

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Over den oorſprong en onſterfelijkheid der zielen.

In het tweede Boek heeft ARNOBIUS over den oorſprong der zielen, en derzelver onſterflijkheid, zulke begrippen voorgedragen, die men met de gezonde Wijsgeerte zoo min als met de Christenleere overëen kan brengen. Na breedvoerig te hebben voorgedragen, wat de wereld aan CHRISTUS te danken hebbe, beäntwoordt hij eene tegenwerping der Heidenen, dat JESUS niet bewijst, het geen hij belooft, daar uit, dat men toekomende dingen niet bewijzen kan, en bedient zich tevens van het zoogenoemde *argumentum a tuto*, niet wel als een bewijs, maar als eene beweegreden, om het Christendom te omhelzen. „ Is het niet redelijker, uit twee onzekere „ dingen, die in twijfel hangen, dat liever te ge„ loven, dat eenige hoop aanbrengt, dan het geen „ in het geheel geene hoop geeft? Want, in het „ eerſte ſteekt geen gevaar, indien de verwachting „ ons bedriegt, maar in het laatstgemelde is een „ zeer groot nadeel gelegen, te weten, het verlies „ der zaligheid, indien het, de tijd gekomen zijn„ de, blijkt geen leugen geweest te zijn." Verders ontleent hij een bewijs voor het Christendom daar uit, dat alle barbaarſche volken, door de liefde van hetzelve hunne zeden verzacht, en dat geleerden van allerhande ſoort hetzelve aangenomen hebben: „ Is dat niet Godlijk en heilig, is dat zonder God, „ dat zoo groote veränderingen in de harten voort-

„ brengt?

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ brengt? dat men alle pijnigingen veràcht, en „ de liefde van CHRISTUS boven alle de goederen „ der wereld ſtelt?" De Heidenen hadden ook geene reden, om de Christenen te beſpotten, omdat zij altijd ſpreken van geloven en hopen, dewijl men in ontelbare gevallen des menschlijken levens niet anders gewoon is te handelen, of niet anders handelen kan. Doch de Christenen hebben tot een zeker bewijs voor zich de daaden van JESUS en zijne leerlingen. „ Hier kan men optellen," zegt hij, „ het „ geen verricht is in *Judeä*, bij de *Seres*, *Perſen*, „ en *Meden*, in *Arabië*, *Egypte*, in *Aſië*, *Syrië*, „ *Galatië*, bij de *Parthen*, *Frygen*, in *Achaië*, „ *Macedonië*, *Epirus*, en in alle Eilanden en Ge- „ westen, welke de op- en ondergaande zon be- „ ſchijnt (*). Ook hebben Heidenſche Wijsgeeren zelve de verëering van het Opperwezen, zorg voor het heil der zielen, (dat is, zegt ARNOBIUS, voor ons

(*) Bij deze gelegenheid, verhaalt ARNOBIUS, dat in *Rome* zeer velen de Christen waarheid erkend hebben, toen zij zagen, hoe de vuurige wagen en paarden van SIMON den Toveraar, door PETRUS mond, werden weggeblazen, en op het noemen van CHRISTUS naam, verdweenen. Zij zagen hem, die op valſche Goden betrouwde, door zijne eigene zwaarte nedergeſtort, daar, met gebroken beenen liggen; en daarna na *Brunda* (*Brundiſi*) gebracht, afgemat van ſmarten en ſchande, zich weder van den top eener ſteilte werpen. Men vergelijke over dit vertelzel, en deszelfs waarſchijnlijken oorſprong ons II. *Deel*, *Bladz.* 262.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

ons zelven: *Want, wat zijn wij, menschen, anders, dan zielen in de ligchamen opgesloten?*) eene opstanding der dooden, eene hel en onuitbluschbaar vuur geleerd, gelijk PLATO, die echter, volgends ARNOBIUS, onbestaanbaarheden heeft voorgedragen, door het beweeren, dat de zielen volstrekt onsterflijk, en zonder ligchaam zijn, en nogthans gestraft worden en smarten lijden. „ Immers, wie ziet niet, „ dat, het geen onsterflijk, en eenvouwig is, geene „ smarten kan dulden? en integendeel, dat, het „ geen smarten lijdt, geene onsterflijkheid hebben „ kan?" Evenwel is PLATO niet ver van de waarheid af, daar hij niet ongerijmd vermoedt, dat de zielen in vuurstromen en slijkpoelen zullen geworpen worden. „ Zij worden daar in geworpen, en wor„ den, door een eeuwig verderf, tot niet gebracht. „ Te weten, de zielen zijn van een middensoort, „ gelijk wij door het onderwijs van CHRISTUS we„ ten," (waar CHRISTUS dit geleerd hebbe, had ARNOBIUS 'er wel bij mogen voegen,) „ zoodat zij „ vergaan kunnen, indien zij God niet gekend heb„ ben, maar ook van dit verderf verlost worden, „ indien zij zich naar zijne bedreigingen en belof„ ten schikken. En opdat het geen onbekend was, „ openbaar zij, dit is de waare dood der men„ schen, die niets overig laat, (*nihil residuum fa„ ciens*;) want die dood, welke men voor oogen ziet, „ is de scheiding der zielen van het ligchaam, maar „ niet het laatste einde der vernietiging. Dit, zeg „ ik, is de waare dood des menschen, wanneer de

„ zie-

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

,, zielen, die God niet kennen, geduurende de pijniging van eenen zeer langen tijd, door een wild vuur zullen verteerd worden, waar in zekere wreede beulen, die vóór CHRISTUS onbekend waren, maar door hem ontdekt zijn geworden, haar werpen zullen (*)." Breedvoerig beweert hij, dat de zielen niet onmidlijk van God, noch onsterflijk zijn uit hunne natuur; aan den éénen kant verwerpende de leere van PLATO, en aan den anderen die van EPIKURUS, als of de zielen met het ligchaam sterven; eindelijk besluitende, dat men hier den middenweg te volgen hebbe, ,, die ons van den hoogsten Leeraar geleerd is, te ,, weten, dat de zielen niet ver van den afgrond ,, des doods geplaatst zijn, doch dat zij echter, ,, door de gunst en goedertierenheid van den hoog-,, sten Oppervorst kunnen voortleven, indien zij ,, pogen en bedacht zijn, hem te kennen." — ,,Wij ,, kunnen wel niet zeggen, hoe zij uit den midden-,, staat onsterflijk worden, evenwel mogen wij ge-,, loven, dat voor den almagtigen Koning niets te ,, hoog of te moeilijk is." — ,, De zielen zijn, ,, gelijk CHRISTUS ons geleerd heeft, geene doch-,, ters van den grootsten Koning — maar hebben ,, eenen anderen Vader, in trappen van waardig-

,, heid

(*) Bij JUSTINUS den Martelaar, en TATIANUS, ontmoet men soortgelijke meningen, opdat men niet denke, dat ARNOBIUS alleen voor zich zulke denkbeelden van het toekomend lot der zielen gehad hebbe.

„ heid en magt zeer veel van den Opperheer on-
„ derscheiden, maar nogthans uit zijn Hof, en van
„ verheven oorsprong — Wij bekennen, dat wij
„ niet weten, wie de zielen geschapen heeft; maar
„ het is ons genoeg, dat wij weten, dat zij niet
„ van God afkomstig zijn. — CHRISTUS, God,
„ CHRISTUS, zeg ik, uws ondanks God, (want
„ dit moet men zoo dikwijls zeggen, opdat het
„ gehoor der ongelovigen berste,) heeft, op bevel
„ van God den Oppervorst, sprekende, ons gebo-
„ den, zulke twistvragen na te laten, en onze
„ overdenkingen niet vruchteloos te vestigen op
„ dingen, die onze kennis ver te boven gaan."
Beter lost onze Schrijver, vervolgends, nog eenige tegenwerpingen der Heidenen op, bij voorbeeld: „ Indien CHRISTUS daar toe van God gezonden „ is, ten einde de ongelukkige zielen van het ver- „ derf der vernietiging te verlossen, wat hebben „ de voorgaande eeuwen verdiend, welke, vóór „ zijne komst, door den staat der sterflijkheid ver- „ teerd zijn?" Hier op antwoordt hij onder anderen: „ Laat deze zorgen vaaren, en zet soortge- „ lijke u onbekende vragen ter zijde. Ook hun is „ de Koninglijke barmhartigheid medegedeeld, en „ de Godlijke weldaaden hebben zich gelijklijk over „ allen uitgestrekt." — „ Maar," zegt de Heiden, „ indien CHRISTUS, als Zaligmaker van het mensch- „ lijk geslacht, gekomen is, waaröm verlost hij niet „ allen, met gelijke weldaadigheid?" ARNOBIUS „ vraagt: Verlost hij niet gelijklijk, die allen ge- „ lijklijk roept?" — „ Voor allen," zegt hij, „ staat

„ de

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ de bron des levens open, niemand wordt belet „ of geweerd van het recht, om daar uit te drin„ ken!" — „Maar, indien God magtig is, barm„ hartig, een behouder, dat hij onze harten be„ keere, en ons ook tegen onzen dank noodzake, „ zijne belofte te geloven!" — „ Dit is," antwoordt ARNOBIUS, „ geweld, maar niet genade." — „ Zal ik dan," vraagt de Heiden, „ geene hoop „ van zaligheid kunnen hebben, ten zij ik een „ Christen worde?" Neen, is het antwoord, „want „ het is CHRISTUS Priester-ambt alleen, aan de „ zielen zaligheid en eenen eeuwig levenden geest „ te schenken." De Heidenen herhalen de beschuldiging van nieuwigheid, en werpen de Christenen tegen: „ Vóór vier honderd jaaren was uw Gods„ dienst nog niet." Dit wordt zeer wel beäntwoord: Voor twee duizend jaaren bestonden de Heidensche Goden niet. Bij den Godsdienst komt het niet op den tijd aan: „ Het geen wij volgen, „ is niet nieuw, wij hebben slechts laater geleerd, „ wat wij volgen en verëeren moesten." — Maar, waaröm is dan CHRISTUS zoo laat gezonden: „ Wij „ ontkennen niet, dat wij dit niet weten: Want „ het is niet gemaklijk voor iemand den zin van „ God te doorzien, of op welke wijze hij zijne „ werken geschikt heeft." Eindelijk, „ waaröm „ laat God u, Christenen, zoo groote vervolgingen lij„ den, en alle soorten van lijf- en levensstraffen onder„ gaan?" — Wij vragen daar tegen, waaröm overkomen den Heidenen, die zoo vele Goden dienen, zoo vele rampen in dit leven? „ Ons is niets be-

„ loofd

„ loofd voor dit leven — Die hevigheid der vervolging is onze verlosfing, geene vervolging voor „ ons. Die plagen brengen ons geene ftraffen aan, „ maar zullen ons in het licht van vrijheid voeren."

Bidden voor de dooden.

In het *derde*, *vierde*, en *vijfde Boek* tast ARNOBIUS den Heidenfchen Godsdienst regelrecht aan, en toont deszelfs onbeftaanbaarheid en ongegrondheid. Hier zullen wij alleen uit het vierde Boek een gezegde bijbrengen, waar uit blijkt, dat het bidden voor de overledenen toen reeds bij de Christenen niet vreemd ware. Dit gezegde ftaat op het einde van gemelde IVde Boek: „ Waaröm hebben „ onze fchriften verdiend, in het vuur geworpen, „ en onze vergaderplaatzen zoo woest gefloopt te „ worden? in welke de hoogfte God wordt aangeroepen, en om *vrede* en *genade*, (*venia*,) gebeden wordt, voor allen, voor overheden, krijgslegers, koningen, vrienden, vijänden, die nog „ in leven, en die reeds van den band des ligchaams ontbonden zijn. (*Refolutis Corporum* „ *Vinctione*.")

Allegorifche verklaringen verworpen.

De Heidenen waren gewoon, hunne Goden- en Fabelgefchiedenisfen te verfchonen, door van dezelve *Allegorifche*, of Leenfpreukige verklaringen te geven; deze uitvlucht te beäntwoorden, maakt den Inhoud van het *vijfde Boek* voornaamlijk uit, waar in, ten opzichte van *Allegoriën* en Leenfpreuken, veel goeds voorkomt, dat ook elders kan toegepast worden. ARNOBIUS noemt ze, „ fpitsvinnigheden „ en fcherpzinnigheden, waar mede men, in ge-

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

„ richtshandelingen, kwaade zaken pleegt goed te „ maken, liever, om de waarheid te zeggen, kleuren van drogredenen, (*sophisticarum disputationum colores*,) waar door niet de waarheid, maar „ een beeld, en schijn, en schaduw van waarheid „ gezocht wordt.".

Zijne aanmerkingen over Tempels en Altaren.

Met het *zesde Boek* gaat ARNOBIUS over, tot de *Tempels* en *Beelden* der Heidenen, en in het *zevende* beschouwt hij hunne offeränden. „ De Heidenen „ verweten den Christenen, dat zij geene heilige „ Tempelgebouwen hadden, tot het verrichten „ van den eeredienst, dat zij geen beeld of gedaante van eenige Godheid maakten; geene altaaren, „ (*altaria*, *aras*,) stichtten, geen bloed brachten „ van geslachte offerbeesten, noch wierook, noch „ offerkoeken, of drank-offers van wijn." Dit alles beäntwoordt ARNOBIUS, op die wijze, dat ons daar uit eene toepasfing en overëenkomst in de gedachten komt, op laater gewoonten en gebruiken, die naderhand ook onder Christenen de overhand hebben gekregen, doch waar van zij, ten dezen tijde, niets wisten. „Wij Christenen laten daaröm niet „ na, Tempels en Altaaren te bouwen, omdat wij „ God niet veréeren, maar, omdat wij geloven, dat „ de Goden, indien zij waarlijk bestaan, met zulke „ eerbewijzen lagchen, of 'er toornig om worden. Zij „ hooren niet in Tempels t'huis, maar daar, waar „ het hoofd van alles, de Heer en hoogste Koning „ is, wien al wat Godlijk is, met ons verschuldigd „ is, dat het bestaat, en een levend wezen ge„ niet." Zouden zij nodig hebben, tegen zomerhit-

hitte of winterkoude, tegen regen of wind, beschermd te worden? Hoe groot ook de Tempelen zijn mogen, voor Goden zijn zij te klein en te naauw bepaald. Men wendt voor, dat men in de Tempelen de Goden tegenwoordig heeft, doch welke armhartige Goden zijn deze, die niet overäl tegenwoordig zijn? En als nu aan éénen God meer Tempelen, op verschillende plaatzen, gewijd zijn, hoe weet men dan, in welken derzelven zoodanig God, op dezen of dien tijd, tegenwoordig is? In vele Tempels der Heidenen zijn zelfs dooden begraven, dit is schandelijk voor de Godheid, en leert, dat de Heidenen overledene menschen als Goden vereëren. — Omtrent de Beelden der Goden heeft hij deze merkwaardigheden: Of, zegt hij, de Goden bestaan waarlijk, maar dan zijn hunne Beelden onnodig, of hun bestaan is twijfelächtig, in welk geval zij nog nuttelozer zijn. Wij aanbidden, zegt gij Heidenen! de Goden door en in de Beelden. Maar weten dan de Goden anders niet, dat gij hen aanbidt? Welke dwaasheid! aan zielloze Beelden offeren, om van de onsterflijke Goden iet te verkrijgen! Deze Beelden zullen naar de Goden gelijken, maar waar uit weet gij zulks? Maar gij hebt mis, zegt gij, wij eeren de Beelden niet, maar de Goden, aan welke de Beelden gewijd zijn, en die, als 't ware, in dezelve wonen. Ik wenschte wel te weten, of zij daar in gedwongen zich bevinden, door de kracht der toewijding, of gewillig? kunnen zij zich van daar wegbegeven of niet? Zo het laatste, is

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

II BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 251. tot 284.

het ellendig met hun gesteld, indien het eerste, zal men onzeker zijn, of men zich niet vergeefs bij de Beelden zonder Goden vervoegt. Woonen de Goden in meer Beelden te gelijk, geheel, of verdeeld? Indien zij in hunne Beelden woonen, waaröm bewaart gij hen tegen dieven en roovers? Waaröm laten zij hunne Beelden ongewroken mishandelen, berooven, omwerpen enz.? De laatste uitvlucht der genen, die voor de Beelden strijden, is: „ De ouden hebben de Beelden heilzaam en met goed beleid, ingevoerd, niet, omdat zij geloofden, dat zij eenig teken der Godheid hadden, of eenig gevoel hoegenaamd, maar om het onbeteugelbaar en onverstandig gemeen, opdat hetzelve, de gedaante der Goden voor oogen hebbende, zijne onbeschaafde ruwheid door ontzag zou afleggen, en gelovende, in de tegenwoordigheid der Goden te handelen, van booze daaden aflaten, en tot het betrachten van de pligten der menschlijkheid zou overgaan." Doch ARNOBIUS toont aan, dat de ervaring geleerd heeft, dat, zedert de invoering der Beelden, de menschlijke boosheid, en allerleië soort van ondeugden, niet opgehouden hebben, noch verminderd zijn.

Over de offeränden.

In het *zevende* of laatste Boek verdedigt ARNOBIUS de Christenen, dat zij niet offeren, geen wierook ontsteken, geen' wijn plengen, en wederlegt dit alles, als der Godheid onwaardig, zonder dat hij, gelijk wij reeds gezegd hebben, van de Joodsche offeränden iet gewaagt, het zij, dat hem het Oude Testament onbekend geweest zij, of liever, dat hij daar

daar van niet heeft willen ſpreken, omdat hij van de Heidenen, daar omtrent, geene tegenwerpingen vreesde.

II BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 251. tot 284.

Dit Werk van ARNOBIUS is verſcheiden malen afzonderlijk uitgegeven, ons ontbreekt echter van hetzelve nog eene goede oordeelkundig behandelde uitgave. Onder zijnen naam gaat ook nog eene *uitlegging der Pſalmen*, doch welke, ongetwijfeld, van eenen veel jongeren Schrijver van dezen naam is.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen, van het begin der regeering van den Keizer Diocletianus, *tot het einde der laatſte openbare vervolging.*

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Regeering van DIOCLETIAAN.

Thans werd het Romeinſche Rijk geregeerd door DIOCLETIANUS, die, gelijk wij boven (*) gezien hebben, in het jaar 284, door de ſoldaten ten troon verheven was, na den Vorſtenmoorder ARRIUS APER gedood te hebben, waar door, gelijk het verhaal wil, zekere voorzegging, hem door eene waarzegſter gedaan, vervuld was, dat hij Keizer zou worden, door het dooden van een wild zwijn, in het Latijn *Aper*, waaröm hij zeer veel werks gemaakt had van de wilde zwijnen jagt. Hij was in *Dalmatië* uit een gering geſlacht afkomſtig, zelve een vrij-

(*) *Bladz.* 208.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

vrijgelaten ſlaaf, gelijk gezegd wordt, van den raadsheer ANULINUS, maar in krijgsdapperheid uitmuntende, welke hem ook bijzonder te ſtade kwam, om den Romeinſchen Staat, die, ten dezen tijde, door menigvuldige oproeren, en invallen der uitheemſche volken, zwaar geſchokt werd, te verdedigen en te herſtellen. Om zich te beter op den troon te handhaven, verklaarde hij terſtond MAXIMIANUS, tot vermoedelijken opvolger, onder den titel van *Cæſar*, welken hij tegen de oproerige landlieden in *Gallië*, die *Bagaudæ* (*) genoemd worden, zond, en wien hij, na het gelukkig volbrengen van dezen last, tot zijnen Medekeizer, onder den titel van *Augustus*, verhief, in het jaar 286. Het ontſtaan van nieuwe bewegingen en oorlogen op verſcheiden plaatzen deed hem, in het jaar 292, beſluiten, om aan nog twee andere Vorſten deel aan de regeering te geven, onder den minderen titel van *Cæſar*, te weten, aan KONSTANTIUS CHLORUS en GALERIUS. Tusſchen deze Vorſten werd, ſchoon het Rijk als verëenigd werd aangemerkt, en DIOCLETIANUS het grootſte gezag bleef behouden, echter eene verdeeling van het beſtuur gemaakt, waar bij *Italië*, en *Afrika*, met *Opper-*

Pan-

(*) Deze naam *Bagaudæ* is, in de Geſchiedenis, ook van de midden-eeuwen, zeer vermaard geworden; deszelfs betekenis en oorſprong heeft tot vele gisſingen der geleerden aanleiding gegeven. De Nederduitſche Lezer kan 'er het één en ander van vinden bij P. NIEUWLAND *Lect. Memorab.* I *Deel*, *Bladz.* 710.

Pannonië, aan MAXIMIANUS, *Gallië*, *Brittannië*, *Spanje*, en *Mauritanië*, aan KONSTANTIUS, *Griekenland*, *Thracië*, en *Illyricum*, aan GALERIUS werden toegewezen, terwijl DIOCLETIANUS de Oosterfche Wingewesten, *Afië* en *Egypte*, voor zich hield, en zijn verblijf te *Nicomedië* nam. Met behulp van deze Vorften, regeerde DIOCLETIANUS, in het geheel, ruim 20 jaaren, vrij gelukkig, tot hij, te gelijk met MAXIMIANUS, in het jaar 305, van alle bewind afftand deed; het zij vrijwillig, om aan den klimmenden ouderdom rust te vergunnen, gelijk de meeste Schrijvers verhalen, en verfcheiden Lofredenaars van dien tijd dit nederleggen des Rijksbewinds als een voorbeeld van edele grootmoedigheid roemen (*), het zij door GALERIUS daar toe, met bedreigingen, genoodzaakt, volgends het bericht van LACTANTIUS (†), welk laatfte bericht echter naauwlijks als onzijdig kan aangemerkt worden, dewijl het voorkomt in een Werk, opzetlijk met dat oogmerk gefchreven, om aan te toonen, hoe het vervolgen der Christenen door het Opperwezen in het laatfte uitëinde der vervolgers is geftraft geworden. Hoe het zij, het is zeker, dat DIOCLETIAAN de overige acht jaaren zijns levens, op eene landhoeve bij *Salone* in *Dalmatië*, ftil en genoeglijk heeft gefleten, dikwijls verklarende, nu eerst te leven, en, als MAXIMIANUS, die

II BOEK XII Hoofdft. na C. G. Jaar 284. tot 312.

(*) EUTROPIUS *Breviar. Hist. Rom. Libr.* IX. *Cap.* 16. AUREL. VICTOR *de Cæfarib. Cap.* 39.

(†) *De mortib. Perfecutt. Cap.* 17. *fqq.*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

die naderhand de regeering weder aanvaardde, en GALERIUS hem aanspoorden, om dit voorbeeld te volgen, schreef hij hun: „ Indien gijlieden de „ moestuinen, door mijne handen te *Salone* beär„ beid, kondt beschouwen, ben ik verzekerd, „ dat gij mij nooit dergelijke voorslagen zoudt „ doen (*).” Ook bleef hij, tot zijne dood toe, geächt en geëerd, en werd door de regeerende Vorsten, als hun algemeene Vader, in alle zaken van gewigt, geraadpleegd; dus bracht hij zijn leven tot den hoogen ouderdom van 84 jaaren, wanneer hij, in het jaar 313, dezer wereld overleed, of aan de waterzucht, of aan eene sleepende en uitteerende ziekte, of, gelijk anderen willen, door vergif, of door zichzelven alle voedzel te onthouden, want de berichten der Schrijvers verschillen. Na zijn overlijden, werd hij, met de gewoone plegtigheden, onder het getal der Goden geplaatst.

Toen DIOCLETIAAN van het Rijk afstand deed, werden KONSTANTIUS CHLORUS, en GALERIUS Keizers, met den titel van *Augustus*, ook benoemde DIOCLETIAAN twee Vorsten, met den titel van *Cæsar*, tot vermoedelijke opvolgers, SEVERUS en MAXIMINUS; welke Vorsten het Rijk op nieuw onder zich verdeelden. KONSTANTIUS vergenoegde zich, met een zeldzaam voorbeeld van matigheid, met *Brittannië*, *Gallië*, *Spanje*, en het geen de Romeinen in *Germanië* bezaten, al hetwelk hij reeds te vooren bestuurd had, SEVERUS kreeg *Italië* en *Afrika*,

(*) VICTOR *Epit. Cap.* 39.

ka, MAXIMINUS het Oosten tot zijn deel, behoudende GALERIUS *Griekenland*, en *Illyricum*, met de opperste magt en gezag, voor zich.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Toestand des Romeinschen Rijks onder deze regeering.

DIOCLETIAAN wordt, in het gemeen, wegens vele goede hoedanigheden geprezen, als staatkundig, schrander, dapper, en die veel werks maakte, om door goede wetten het welzijn des lands te bevorderen. LACTANTIUS (*) beschuldigt hem alleenlijk van gierigheid en vreesächtigheid, doch anderen laken ook zijne trotsheid, en hoogmoed, welke hij, in klederpracht, vorstelijke titels, en eerbewijzingen, nemende zelfs den titel van *Heer en God* aan, en in grootsche gebouwen vertoonde. Hij nam den bijnaam aan van JOVIUS, naar JUPITER, gelijk MAXIMIANUS dien van HERCULIUS, naar HERCULES. De laatstgenoemde wordt ons van alle de Ouden als een woeste wreedäart afgeschilderd, overgegeven aan alle godloosheden, maar dapper en ervaren in den oorlog, en zeer getrouw aan DIOCLETIAAN, met wien hij altijd in de naauwste vriendschap geleefd heeft, en welke zijnen woesten imborst menigmalen wist te beteugelen. Ook worden de overige bovengenoemde Vorsten, uitgezonderd KONSTANTIUS, die een beminlijk en zachtäartig man was, zeer ongunstig getekend. GALERIUS, als allen in wreedheid overtreffende, *dit beest*, zoo schrijft LACTANTIUS (†), *bezat eene natuurlijke barbaarschheid, en eene onbeschaafdheid, geheel vreemd van het Romeinsche bloed.*

(*) *De mortib. Persecutt. Cap. 7.*

(†) *L. c. C. 9.*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

bloed. SEVERUS was (*) een dansfer, zuiper, en dronkäart, die den nacht voor den dag, den dag voor den nacht hield. MAXIMINUS, eindelijk, vreesächtig, en buitenfporig bijgelovig, daarënboven een dronkäart en wellusteling (†). Evenwel, dewijl deze Vorften, met verëenigde magt, de belangen des Rijks waarnamen, verhieven zij hetzelve tot eenen bloejenden ftaat; zoodat EUSEBIUS den overvloed van alle goed, en het geluk van den Staat, naauwlijks met woorden weet uit te drukken (§). De oproeren werden gedempt, buitenlandfche vijänden beteugeld, en de grenzen allerwegen uitgebreid en beveiligd. De befchrijving echter, welke LACTANTIUS (**) ons van den toeftand des lands geeft, is ver van zoo gunftig te wezen, daar, volgends hem, het Rijk werd uitgeput, door de zwaare belastingen en geldheffingen, wegens de talrijke legers, die onderhouden werden, als ook wegens de gierigheid van DIOCLETIANUS, en zijne zucht tot het ftichten van prachtige gebouwen, welke hij, ter naauwernood voltooid zijnde, weder nederwerpen, omdat zij niet behaagden, en nieuwe liet oprichten. Doch, ook hier mag men vermoeden, dat des Schrijvers partijdigheid voor het Christendom veel zal vergroot hebben. Dewijl DIOCLETIANUS een vriend en voorftander der kunften en wetenfchappen

(*) LACTANTIUS *l. c. Cap.* 18.

(†) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VIII. 14.

(§) *Hist. Eccles.* VIII. 13.

(**) *De mortib. Perfecutt. Cap.* 7.

pen was, handhaafden dezelve zich onder de Grieken en Romeinen vrij wel, wij hebben reeds van verscheiden vermaarde geleerden, die ten dezen tijde bloeiden, gesproken, en behalven deze hebben zich, onder de Geschiedschrijvers, SPARTIANUS en TREBELLIUS POLLIO eenigen naam verworven, en onder de redenaars MAMERTINUS en EUMENIUS, en anderen.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Zelfs voor de Christenen waren de eerste achttien jaaren van DIOCLETIANUS regeering jaaren van rust en voorspoed. De Keizers betoonden zich jegens hen zoo gunstig, dat de Christenen niet alleen vrijheid van Godsdienst-oefening genoten, maar dat ook aan Christenen aanzienlijke ambten, en Stadhouderschappen van geheele Gewesten, werden opgedragen. Aan hun Hof bevonden zich vele Christenen, die met hunne vrouwen, kinderen, en huisgezin, openlijk, en onder het oog der Vorsten, hunnen Godsdienst niet alleen beleden, maar 'er zelfs op roemden, en nogthans boven anderen van de Vorsten bemind werden. Onder dezen worden, bijzonder, genoemd DOROTHEUS, die, naar onze wijze van spreken, bij DIOCLETIAAN, of bij GALERIUS, Opperkamerheer zal geweest zijn, GORGONIUS en anderen. Aan de Christelijke Leeräars en Bisschoppen werd algemeen, zelfs door de Landvoogden, alle eere en achting bewezen. Door den toevloed der Heidenen, namen de Gemeenten zoodanig in getal toe, dat men, in vele Steden, genoodzaakt was, dewijl de oude vergaderplaatzen of Kerken te klein

De eerste jaaren van DIOCLETIANUS gunstig voor de Christenen.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

klein vielen, nieuwe en ruimere van den grond op te bouwen (*).

Verval van zeden onder de Christenen.

Doch, even gelijk een weinig vóór de vervolging onder den Keizer DECIUS, eene langduurige rust de zeden der Christenen had bedorven (†), op dezelfde wijze, beklaagt zich de Kerkgeschiedschrijver EUSEBIUS, ook over het diep verval van zeden, ten dezen tijde. „ Naardien wij," schrijft hij, van de Christenen sprekende, „door de groote vrijheid, die „ wij genoten, in achteloosheid en traagheid vervallen waren; daar de één den anderen benijdde „ en lasterde; daar wij onderling malkanderen bestreden, met woorden, die voor zwaarden en „ spiesen dienden; daar Opzieners met Opzieners, „ Gemeenten met Gemeenten, hevigst twisteden; „ daar flinksch bedrog en geveinsdheid ten hoogsten trap van boosheid klommen, trof ons het „ Godlijk oordeel, gelijk het gewoon is, eerst ligtelijk en met mate, terwijl de openbare bijëenkomsten der Gemeenten nog voortduurden; beginnende de vervolging van onze Broederen in „ den soldatenstand. Doch, als wij, geheel ongevoelig, niet bedacht waren, om Gods barmhartigheid en genade te verwerven; maar veel meer, „ gelijk godloze menschen, meenden, dat God zich „ met ons niet bekommerde, en dus de ééne boosheid op de andere hoopten; als onze herders, „ met

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VIII. 1.

(†) Zie het II *Deel*, *Bladz.* 416.

„ met terzijdeſtelling van den regel der Godza- „ ligheid, in twist en gekijf jegens malkanderen „ ontvlamden, en niets dan tweedragt, bedreigin- „ gen, nijd, vijändſchap en haat tegen malkande- „ ren vermeerderden; als zij naar heerſchappij, als „ naar geweldig aangematigde dwinglandij, begeerig „ ſtreefden, toen eindelijk verdonkerde de Heere, „ gelijk JEREMIA geſproken heeft, de dochter *Si-* „ *ons.*"

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Beginzelen der vervolging, eerst tegen de Christelijke ſoldaten.

Te weten, omtrent het jaar 298, gebeurde het, volgends LACTANTIUS (*), dat, als DIOCLETIANUS bezig was, met uit de ingewanden der offerbeesten het toekomende naar te ſpooren, eenige daar bij ſtaande Hofbedienden het teken van het kruis op hun voorhoofd maakten, waar op, zegt de Schrijver, de booze Geesten de vlucht namen, en de plegtigheid geſtoord werd, dewijl men de gewoone voortekens te vergeefs in de beesten zocht. De wichelaars gaven te kennen, dat men deze teleurſtelling had toe te ſchrijven aan de tegenwoordigheid van veráchters der heiligdommen. De Keizer, hier door ontrust, gaf bevel, dat alle aanwezenden, als ook de overige Hofbedienden, zelfs door ſlagen, zouden gedwongen worden te offeren, tevens liet hij, aan alle bevelhebbers, een bevel afgaan, dat de ſoldaten, die niet offeren wilden, hun ontſlag zouden ontvangen. Hier toe zal ook behooren, het geen EUSEBIUS (†) verhaalt, dat een bevel-

(*) *De mortib. perſecutt. Cap.* 10.

(†) *Hist. Eccles.* VIII. 4.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

velhebber, bij de monstering van zijn onderhorig volk, hun de keuze liet, om 's Keizers bevel te gehoorzamen en te offeren, of van den dienst ontslagen te worden. Velen verkozen, zonder eenig bedenken, het laatste, sommigen zelfs verloren, volgends EUSEBIUS, bij deze gelegenheid, het leven, zonder dat ons echter de nadere omstandigheden, waar door dit veröorzaakt werd, bekend zijn. Onder dezen behoort misschien MARCELLUS de hoofdman, die zijn geweer nederwierp, zeggende: „ Als de soldaten gedwongen worden, den Goden en den Keizers te offeren, werp ik mijne wapenen weg, „ ik verlaat mijn vaandel, en zal geenen krijgsdienst „ meer doen (*)."

Geschiedenis van het *Thebaansch* Legiöen.

Tot dezen tijd zou waarschijnlijk ook moeten gebracht worden de Geschiedenis van het *Thebaansch* Legiöen, indien dezelve genoegzame zekerheid van waarheid had. Dit Legiöen, uit 6666 soldaten bestaande, eenen MAURITIUS tot bevelhebber hebbende, was uit het Oosten aan MAXIMIANUS gezonden, om onder hem in *Gallië* te dienen. Op hunnen togt door *Helvetië*, of *Zwitzerland*, in de vlakte van *Acaunum* of *Agaunum*, thans *St. Maurice* in *Wallifer Land*, niet ver van het meir van *Geneve*, gekomen, verstonden zij, dat men voornemens was, hen tegen hunne Christen Medebroeders te gebruiken, waaröm zij weigerden, hunnen togt te vervolgen, verklarende, dat zij den Keizer hier in, als ook in het offeren aan zijne Goden, niet konden ge-

(*) Bij RUINART *Acta mart. sincer. pag.* 303.

gehoorzamen. Deze liet daar op, tot tweemalen toe, den tienden man van dit Legiöen ter dood brengen, zonder dat de overgeblevenen van hun voornêmen afstonden, weshalven de Vorst last gaf, hen allen neder te sabelen. Men heeft, in de vijfde of zesde eeuw, ter gezegde plaats, ter eere van den bevelhebber MAURITIUS, eene Kerk en Klooster gesticht. Zijne lans en vaandels, benevens zijne beenderen en die zijner soldaten, gelooft men, gedeeltelijk daar, gedeeltelijk in *Italië*, en *Frankrijk*, op verscheidene plaatzen, als voorwerpen van veréering, te bezitten. Deze gantsche Geschiedenis rust, behalven eenige spooren, die men 'er in de vijfde eeuw van meent gevonden te hebben, op een verhaal, hetwelk opgesteld zal zijn door den jongeren EUCHERIUS, Bisschop van *Lions*, in de zesde eeuw (*), zijnde een ander verhaal, aan den ouderen EUCHERIUS toegeschreven, reeds lang, als openbaar valsch, verworpen. LACTANTIUS, ZOO min als EUSEBIUS, tijdgenoten, zelfs andere Schrijvers in de vijfde eeuw, die Geschiedenissen van Martelaren beschrijven, maken 'er geen gewag van; EUSEBIUS zegt veeléer (†), dat hij, die den Christen Godsdienst lagen legde, in het eerst dezer vervolging, het bloed van sommigen slechts spaarzaam en zelden durfde storten, zijnde, gelijk men geloven mag, afgeschrikt door de menigte der gelovigen; en hoe zal men dan geloven kun-

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

(*) Bij RUINART *Act. mart. sinc. p.* 274.

(†) *Hist. Eccles.* VIII. 4.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

kunnen, dat een gantsch Legiöen te gelijk zou omgebracht zijn? De getuigen, die men voor de waarheid der Gefchiedenis bijbrengt, zijn uit eene eeuw, in welke de zucht naar Gefchiedenisfen der Martelaren, en derzelver overblijfzelen, en de kunst, om zich van dezen te voorzien, eene aanmerklijke hoogte bereikt had; eindelijk, het verhaal zelve is onbeftaanbaar. In de eerfte jaaren van DIOCLETIÄAN en MAXIMIÄAN, wanneer deze laatfte in *Gallië* den opftand der *Bagaudèn* dempte, kan het niet zijn voorgevallen, omdat toen nog geene vervolging plaats had. In de laatfte jaaren der derde eeuw, ftond *Gallië* onder het beftuur van KONSTANTIUS, zoodat MAXIMIAAN 'er zoodanige wreedheid niet heeft kunnen oefenen. Men voege hier nog bij, dat de ligchamen dezer Martelaren aan den Bisfchop van *Acaunum*, na hunne dood, door eene openbaring zullen bekend geworden zijn, welke openbaring weder door een wonder aan eenen Heiden geftaafd was: eene foort van bewijs, waar mede zich de Christenen van dien tijd ligtelijk lieten te vrede ftellen. Men zou, met dit alles, kunnen toegeven, dat 'er iet dergelijks gebeurd zij, in den omtrek van *Acaunum*, met eenige krijgsknechten, doch hetwelk door de overlevering dus vergroot en opgefchikt kan zijn, of liever het verhaal zal zijnen oorfprong hebben, uit een ander, in de Griekfche Martelaarsboeken, van eenen MAURITIUS, die, met 70 foldaten, om hunne ftandvastigheid in het Christelijk geloof, door MAXIMIÄAN te *Apamea* in *Syrië*,

ter

ter dood zijn gebracht (*). Om deze en meer dergelijke redenen, heeft JOÄNN. DUBORDIEU, met recht, de echtheid van dit verhaal aangaande het zoogenaamde Thebaanſche Legiöen ontkend (†), wien naderhand andere Geleerden gevolgd zijn.

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Eerſte Plakaat van DIOCLETIANUS tegen de Christenen in het Jaar 303.

Wat 'er ook zij van deze gebeurenis, niet lange jaaren, nadat de Keizers, op deze wijze, begonnen hadden, hun leger van Christenen te zuiveren, gingen zij eenen ſtap verder. In het jaar 303, kwam 'er een bevel der Keizeren in het licht, uit kracht van hetwelk, de Kerken der Christenen omvergehaald, en hunne Heilige Schriften verbrand moesten worden; hunne aanzienlijke lieden werden van hunne waardigheden beroofd, en de overigen tot lijfëigenen gemaakt, indien zij bij het Christendom bleven (§), LACTANTIUS (**), die insgelijks van dit Plakaat melding maakt, en zegt, dat het op den 23ſten Februarij des gemelden jaars is afgekondigd, geeft den inhoud dus op; dat de belijders van den Christelijken Godsdienst van alle eere en waardigheid

(*) THEODORET. *de curand. Græc. affectionib. L.* VIII.

(†) *Disſertation Critique ſur le martijre de la Legion Thebeenne Amſterd.* 1705. 8*vo.*

(§) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VIII. 2. Het is eenigzins dubbelzinnig, of de laatſte woorden van dit bevel, zoo als zij bij dezen Geſchiedſchrijver ſtaan, ook in dien zin moeten opgevat worden, dat de aanzienlijke of geëerde Christenen *infaam* verklaard, en de ſlaven nooit in vrijheid geſteld zullen worden.

(**) *De mortib. perſecut. Cap.* 12 en 13.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

heid ontzet worden, en aan de pijnbank onderworpen zouden zijn, dat elk en een ieder, van welken rang of ftaat, recht van befchuldiging tegen hen zou hebben, (*omnis actio valeret;*) zij zelven zouden niet gerechtelijk kunnen klagen over verôngelijking, (*injuria*,) overfpel, of ontvreemding van hunne zaken; eindelijk zij zouden geene vrijheid of ftem hebben.

Oorzaken en redenen dezer vervolging.

Daar DIOCLETIANUS zoo lange jaaren de Christenen niet alleen verdragen, maar hun zelfs gunftig geweest was, is de vraag natuurlijk, wat hem en zijne Medekeizers bewogen hebbe, om eene zoodanige vervolging tegen hen te ondernemen? De Keizer GALERIUS heeft naderhand, in zijne verördening, bij welke hij van de vervolging een einde maakte (*), openlijk voorgegeven, dat de bedoeling des Keizers was, alles, volgends de zeden en gebruiken der voorôuderen, en naar de Romeinfche zedentucht te herftellen en te verbeteren; in het bijzonder befchuldigt hij de Christenen, dat zij van hunne oude inftellingen waren afgeweken, en in verfcheiden aanhangen en gevoelens verdeeld, naar willekeur, nieuwe zeden en wetten ingevoerd hadden, waaröm de Keizers hen tot de eerfte gevoelens en betere gezindheid hadden willen terug brengen. Op dezelfde wijze, fpreekt de Keizer MAXIMINUS, in een aanfchrijven aan de Landvoogden (†):

„ Als

(*) Bij EUSEBIUS *Hist. Eccles. Libr.* VIII. *Cap.* 17. en LACTANT. *de mortib. Perfecutt. Cap.* 34.

(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles. L.* IX. *C.* 9.

„ Als onze Heeren en Vaders DIOCLETIANUS en „ MAXIMIANUS bijna alle menschen zich, met verla- „ ting van den dienst der onsterflijke Goden, tot „ de gezindheid der Christenen zagen wenden, „ hebben zij, met recht, vastgesteld, allen, die „ van den dienst der onsterflijke Goden waren afge- „ weken, door openbare straffen en pijnigingen, tot „ den dienst der Goden terug te brengen." Uit dit één en ander schijnt te volgen, dat deze Keizers, gelijk zij den burgerlijken toestand des Romeinschen Rijks hadden hersteld, en bevredigd, nu ook naar de eere stonden, van herstellers van den alöuden Godsdienst, in deszelfs voorigen luister, te wezen. Zij werden, tot dit voornemen, aangevuurd door ijverige Heidenen, en voornaamlijk door de Priesters, die voorwendden, dat hunne Goden, om der Christenen wil, weigerden, de gewoone voortekenen en oude Godspraken te geven, gelijk wij daar van reeds een voorbeeld gezien hebben (*): wij zullen 'er hier een ander bijvoegen, hetwelk op het getuigenis steunt van Keizer KONSTANTYN (†): Men berichtte aan DIOCLETIANUS, dat APOLLO, niet volgends gewoonte, door den mond eens Priesters, maar zelve, uit een donker hol, op eenen treurigen toon, geklaagd had, dat de *rechtvaardigen* in de wereld hem verhinderden, waarheden te spreken. De Keizer, gelijk KONSTANTYN, met eenen eed,

(*) *Bladz.* 317.

(†) Bij EUSEBIUS *Vit. Constant. L.* II. *C.* 50 en 51.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

eed, betuigt, zelve gehoord te hebben, vraagde zijne Hovelingen, welke lieden APOLLO met deze *rechtvaardigen* bedoelde, waar op één der Afgods-paapen antwoordde, dat het de Christenen waren. Hier door werd de bijgelovige Keizer bewogen, om harde besluiten tegen de Christenen te nemen, en Plakaten tegen hen af te kondigen.

DIOCLETIANUS wordt door GALERIUS tot de vervolging overgehaald.

In het algemeen blijkt het, dat de Keizer DIOCLETIANUS niet dan schoorvoetende tot het vervolgen der Christenen heeft kunnen besluiten, waaröm men zich van soortgelijke kunstenarijën moest bedienen, om hem over te haalen. GALERIUS, toen ten tijde *Cæsar*, opgestookt door zijne Moeder ROMULIA, eene bijgelovige Vorstin, welke bijna daaglijks offerde, en offermalen aanrichtte, die de Christenen weigerden bij te wonen, waar door hare Godsdienstijver ten hoogsten getergd was, doch welligt door staatkundige redenen nog sterker dan door de opstokingen zijner Moeder gedreven, mag voor den hoofdaanlegger der vervolging gehouden worden. Te *Nikomedië* gekomen, handelde hij, den gantschen winter, over dit onderwerp, met DIOCLETIÄAN, willende, dat men allen, die weigerden den Goden offeränden te brengen, zonder uitstel, aan de vlammen zou overgeven en verbranden. DIOCLETIÄAN, daar tegen, toonde hem aan, hoe schadelijk het zou wezen, de geheele wereld te ontrusten, en het bloed der Christenen te storten, en dat het genoeg was, dien Godsdienst aan de Hofbedienden en soldaten te verbieden. Na veelvuldige overleggingen, werden,

den, gelijk DIOCLETIANUS gewoon was, wanneer hij iet goeds wilde verrichten, niemand te raadplegen, maar als hij iet ſtrengs had uit te voeren, den raad van anderen in te nemen (*), eenige rechtsgeleerden en eenige krijgslieden, van den hoogſten rang, geraadpleegd. Sommigen van dezen beweerden, uit vijändſchap tegen de Christenen, dat zij geſtraft moesten worden, anderen, welke hun meer gunſtig waren, gaven echter toe, uit vrees of inſchiklijkheid voor GALERIUS. Nog wilde DIOCLETIANUS niet tot verdere vervolging ſtemmen, zonder de Godſpraak van APOLLO te hooren. Door deze, welke men begrijpt, dat voor de Christenen onguinſtig was, liet zich de oude Keizer overhalen, om een bevelſchrift tegen de Christenen af te kondigen, zoo nogthans, dat hij daar bij geen bloed wilde vergoten hebben (†).

Verder onderzoek der redenen, die aanleiding gegeven hebben tot deze vervolging.

De voorſpoed, dien de Christenen zedert de jaären van rust, na de dood van den Keizer DECIUS, genoten hadden, waar door hun getal en aanzien merklijk was toegenomen, zal ongetwijfeld de afgunst der Heidenen, en hunne vreeze voor den ondergang van hunnen voorvaderlijken Godsdienst, hebben opgewekt; ja misſchien meende GALERIUS, de heerschzuchtigſte onder de Vorſten, die thans gezamenlijk regeerden, reden te hebben, om te duchten, dat de invloed der Christenen zich, den éénen of anderen tijd, ten voordeele van KONSTANTI-

(*) LACTANTIUS is onbillijk, wanneer hij dit eene boosäartigheid (*malitia*) in dezen Keizer noemt.

(†) LACTANT. *de mortib. perſecutt.* C. 11.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

TIUS CHLORUS, openbaren, en zijne eigene oogmerken hinderlijk zou kunnen wezen. MOSHEIM (*) heeft reeds aangemerkt, dat zich aan het Hof van DIOCLETIANUS vele Christenen bevonden. Hij houdt het voor waarſchijnlijk, dat 's Keizers Gemaalin PRISCA eene heimlijke Christinne geweest zij, wier Dochter VALERIA, met GALERIUS gehuwd zijnde, insgelijks eene vriendin der Christenen zal geweest zijn. Dit laatſte van VALERIA en PRISCA heeft deze geleerde man zonder genoegzamen grond aangenomen (†), gelijk men hem ook niet kan toeſtemmen, dat HELENA, de Moeder van KONSTANTYN, het Christendom toen reeds beleden hebbe (§). Evenwel, is dit zeker, dat EUSEBIUS ons niet alleen bericht, dat vele Christenen aanzienlijke ambten en landvoogdijën bekleedden, maar ook uitdruklijk zegt, dat men, in het eerst, de Christenen niet openlijk durfde aantasten, uit hoofde van hun groot getal; ook ſchijnt CONSTANTIUS bij GALERIUS verdacht ge-

(*) *Nod. Ophelder.* III *Deel*, *Bladz.* 384. volgg.

(†) Men kan uit LACTANTIUS *de mortib. Perſecutt. Cap.* 15. niet beſluiten, dat PRISCA en VALERIA Christinnen geweest zijn, en EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VIII. 1. op wien MOSHEIM zich insgelijks beroept, zegt 'er niets van.

(§) Dit verhaalt THEODORETUS *Hist. Eccles.* I. 18. maar EUSEBIUS, een tijdgenoot, zegt uitdruklijk, (*de vit. Conſtantini Libr.* III. *Cap.* 47.) dat KONSTANTINUS zijne Moeder eerst tot het Christendom overgehaald heeft, lange jaaren, nadat hij reeds daar van belijdenis deed.

geweest te zijn, waaröm hij deszelfs Zoon KONSTANTINUS, als Gijzelaar, aan zijn Hof, onder een naauw toezicht en bepalingen hield. Deze zelfde vrees voor de Christenen zal de Keizers ook bewogen hebben, om eerst het Leger van Christenen te zuiveren, ten einde zij zich op deszelfs trouw, in allen gevalle, verlaten konden. Ook zullen wij, in het vervolg, zien, dat MAXENTIUS te *Rome* zijn werk maakte, om de Christenen te vleijen, en, ter staving van zijne partij, voor zich in te nemen; het is waar, 'er zijn geene blijken noch beschuldigingen, dat de Christenen, door oproer of geweld van wapenen, zich hebben willen verzetten, nogthans konden de onvoorzichtige gezegden en daaden van sommigen Christenen, bij de Heidenen, kwaade vermoedens verwekken, gelijk bij voorbeeld, dat zeggen van den Martelaar PROCOPIUS (*), die geboden wordende, een drank-offer te storten voor de vier Keizers, dit beäntwoordde met het bekende Vers van den Griekschen Dichter HOMERUS, waar in de regeering van velen afgekeurd, en voorgeschreven wordt, dat één slechts Koning zij (†). Zelfs vervoerde een buitenspoorige ijver sommige Christenen somtijds tot daaden, die met de voorschriften der Christelijke verdraagzaamheid openlijk streden, en door geen' onpartijdig beöordeelaar goed geheten kunnen worden, gelijk wij zien zullen.

II BOEK. XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Het is, bij dit alles, opmerklijk, dat GALERIUS, in

Haat van

(*) Bij EUSEB. *de Martijr. Palæst.* C. I.

(†) Ουκ αγαθη πολυκοιρανιη. Εἱς κοιρανος εςω.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

HIËROCLES tegen de Christenen.

in zijne bovengemelde verördening, zoo bijzonder gewaagt van een doel, om zelfs de Christenen te rug te brengen, tot hunne oorspronglijke inrichting. MOSHEIM (*) heldert dit voortreflijk op, uit de gevoelens der *Nieuw-Platonische* of *Eclectische* Wijsgeeren, welke beweerden, dat JESUS CHRISTUS wel de kennis en dienst des allerhoogsten Gods hebbe willen herstellen, en het Bijgeloof te keer gaan, maar, dat hij nooit beöogde, den oudsten Godsdienst, en de eere der dienaren der Voorzienigheid, of der mindere Goden, weg te nemen en af te schaffen (†). Tot deze Wijsgeeren behoorde HIEROCLES, Rechter te *Nikomedië*, Hoofdstad van *Bithynië*, en naderhand van *Alexandrië*, die echter van eenen laateren *Platonischen* Wijsgeer van denzelfden naam, wiens geenszins veräehtlijke verklaring der *gulden Gedichten* van PYTHAGORAS meermalen is uitgegeven, wel moet onderscheiden worden. Deze HIËROCLES, de Stadhouder, wordt door LACTANTIUS (§) als de voornaamste aanlegger en veröorzaker dezer vervolging, beschreven. Hij, en zijns gelijken, schijnen den Keizer GALERIUS deze beschuldiging te hebben ingeboezemd, dat de Christenen hunne oude instellingen en het leerstelzel van hunner meester verlaten hadden; dus ook schijnen dezen de raadslieden geweest te zijn, om de Heilige Boeken der Christenen te vernielen, waar door derzelver

(*) *Nod. Opheld.* III. *Deel Bladz.* 399.

(†) Vergelijk ons *Tweede Deel*, *Bladz.* 322.

(§) *De Mort. Persecutt. C.* 16. *Institt. Div. L.* V. *C.* 2.

ver Godsdienst in deszelfs waaren grond werd aangetast. HIËROCLES schreef, geduurende de woede der vervolging, een Werk tegen de Christenen, aan hetwelk hij den titel gaf: *Waarheidlievende Aanspraak aan de Christenen*; (λογοι φιλαληθεις προς τους Χριστιανους;) niet *tegen* de Christenen, zegt LACTANTIUS, maar *aan* de Christenen, om den schijn te hebben, als of liefde tot de waarheid, en niet haat tegen de personen, zijne drijfveer ware. In dit Werk poogde hij de Heilige Schriften van strijdigheden te overtuigen, en bijzonder de Apostelen PETRUS en PAULUS, als Schrijvers, verächtelijk te maken, toonende eene zoo groote belezenheid in de Heilige Schriften der Christenen, dat dit vermoeden verwekt heeft, dat hij te voren een Christen geweest zijnde van het Christelijk geloof was afgevallen. Dewijl hij de wonderdaaden van CHRISTUS niet wilde of kon loochenen, vergeleek hij dezen met APOLLONIUS *van Tyane*, boven wien JESUS als wonderdoener, niets vooruit zou gehad hebben (*). Tevens voegde hij, in zijn Boek, verscheiden ongerijmde vertellingen van CHRISTUS in, bij voorbeeld, dat hij, van de Jooden weggejaagd zijnde, met eenen aanhang van 900 struikrovers, een oproer verwekt hebbe enz. EUSEBIUS heeft dit Werk van HIËROCLES, hetwelk niet meer voorhanden is, in een afzonderlijk wel geschreven Boek wederlegd, hetwelk ook door GOTTFRIED OLEARIUS in zijne verzameling der Werken van FILOSTRATUS *Leipzig* 1709 *Folio*, geplaatst is. De

(*) Vergelijk boven *Bladz.* 209. volg.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Stoute daad van den Christen ÆDESIUS.

De haat van HIËROCLES tegen de Christenen openbaarde zich voornaamlijk, door zijn snood gedrag tegen de Christenen, welke hij, in zijne landvoogdij te *Alexandrië*, met de grootste wreedheid vervolgde, zoodat hij niet alleen de deftigste lieden, op eene laage en trotsche wijze, mishandelde, maar ook, onder anderen, eerbare Christelijke vrouwen, zelfs Maagden, die zich aan God gewijd hadden, aan de beestächtigheid van hoerenwaarden en andere slechte personen prijs gaf. Ondraaglijk was zoodanige onmenschlijke handelwijze voor den Christen ÆDESIUS, welke, niettegenstaande hij zich ook op de beöefening der Wijsgeerte had toegelegd, zich echter door zijnen ijver liet vervoeren, om den richter stoutelijk te naderen, en dien, met *woorden* en *daaden*, (de laater Grieksche Martelaarsboeken zeggen, dat hij hem met de vuist geslagen, en zelfs, dat hij hem op den grond geworpen hebbe,) schande en schaamte aan te doen. Wij behoeven ons, waarlijk, niet te verwonderen, dat ÆDESIUS, op last van den Stadhouder, gegrepen, en, na het doorstaan van vele pijnigingen, in Zee geworpen werd (*).

En deszelfs Broeder APPIANUS.

Op dezelfde wijze was ook eenigen tijd te voren de Broeder van ÆDESIUS, APPIANUS, genoemd, ter dood gebracht, te *Cæsarea* in *Palæstina*. Deze was een jongeling van nog geen twintig jaaren oud, die, te *Berytus* zijne letteröefeningen in wereldlijke wetenschappen voltrokken hebbende, te *Cæsarea* was ge-

(*) EUSEB. *de Martyr. Palæst.* C. 5.

gekomen, omdat in zijn Vaders huis niet naar de voorschriften van den Christelijken Godsdienst geleefd werd; hier leefde hij, met eene voorbeeldige matigheid en onthouding, verkeerende met de Christenen, onder anderen met EUSEBIUS zelven, en zich oefenende, in het lezen der Heilige Schriften. Als nu, volgends een gebod van MAXIMINUS, in het derde jaar der vervolging, alle huisvaders opgeroepen werden, om aan de Goden openlijk te offeren, begaf hij zich, ongeroepen en zonder weten van iemand, naa den Afgodstempel, alwaar hij, door de lijfwacht van den landvoogd gedrongen, den Richter, die gereed stond te offeren, bij de hand vatte, en met geweld daar in verhinderde, hem vervolgends, op eenen nadruklijken toon, over de dwaasheid van zoodanigen Afgodsdienst aanspreekende. Op dit stout bestaan werd hij gegrepen, in de gevangenis gezet, en, des anderen daags, voor den Richter gebracht, en gelast, den Goden te offeren; op zijne weigering werd hij allerijslijkst gegeesseld en gepijnigd, en ten laatsten, alzoo hij standvastig bleef weigeren, omtrent half dood in zee geworpen. Waarbij EUSEBIUS het volgende, als eene wondergebeurenis, te Boek stelt, zich op bijna alle de inwoners van *Cæsarea*, als ooggetuigen, beroepende. Naauw had men den jongeling in zee geworpen, of 'er ontstond eene hevige beweging en gedruisch, niet alleen in de zee, maar ook in de lucht, zelfs schokte de aarde en de stad *Cæsarea*, terwijl, op dien eigen tijd, het lijk van den Martelaar

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

laar door de golven voor de poorten der Stad geworpen werd. Deze gebeurenis kan, op zulk een beroep, niet wel ontkend worden, alhoewel het eene andere vraag is, of dezelve aan bovennatuurlijke oorzaken zij toe te schrijven (*).

Het ge-

Zoodra het gebod van DIOCLETIANUS in het jaar 303,

(*) EUSEB. *de Martijr. Palæst. Cap.* 4. Deze en de volgende voorbeelden, van der Christenen koenheid, bij deze vervolging, heeft GIBBON in zijne *Geschiedenis van het Verval des Rom. Rijks Hoofdst.* XVI. niet verzuimd bij te brengen, doch zijne gevolgtrekkingen daar uit afgeleid, ten nadeele van de geloofwaardigheid der Kerkgeschiedschrijveren, als partijdig en vooringenomen, en niet min, om daar uit te bewijzen, dat de vervolging, door de schuld der Christenen zelven, verwekt zij, zijn, om niet sterker te spreken, te overhaast; gelijk uit ons bovenstaande bericht van de oorzaken der vervolging blijkt. Wat deze daaden zelve betreft, de Apostelen hebben nooit op die wijze gehandeld, de voorschriften van het Christendom billijken ze niet, en de Christenen van dien tijd mogen ze verschoond hebben, maar het blijkt genoeg, uit EUSEBIUS en LACTANTIUS enz. zelve, dat de verstandigen ze niet goedkeurden. Met dit alles verscheelt het veel, daar over, koelbloedig, op zijne studeerkamer te oordeelen, of in de plaatslijke omstandigheden zelve. Ook behoort men, den verkeerden ijver en drift van sommige min of meer dweepzieke menschen onder de Christenen niet op rekening van de Christenen in het gemeen te zetten, veel

min

303, in *Februarij* (*), te *Nikomedië* was aanplakt, bestond een Christen, die een openbaar ambt bekleedde, eene daad, welke, uit eene verkeerde drift gesproten, evenwel desniettemin ten hoogsten laakbaar blijft, en ook door LACTANTIUS, daadlijk, wordt misprezen; te weten, hij scheurde het Plakaat, onder spottende en honende gezegden, openlijk af, en in stukken. Op heeter daad gegrepen, werd hij, met een langzaam vuur, ter dood gebracht, welke vreeslijke straf hij met een onbegrijpelijk geduld, en gemoedsbedaardheid, doorstond, meer evenwel, bij verstandige Christenen, den naam van onbezonnen Dweeper, dan van echten Martelaar verdienende (†).

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

bod van DIOCLETIANUS door een Christen afgescheurd.

Zoodanige onderneming zette de hevigheid der vervolging, gelijk natuurlijk was, niet weinig aan, en het gebod werd, met de uiterste gestrengheid, ten uitvoer gebracht, doende de Heidensche Overheden in persoon het scherpste onderzoek naar de Heilige Boeken der Christenen. Deze daartegen gedroegen zich niet op dezelfde wijze: Terwijl sommigen, door een onverstandig gedrag, den haat der

Het gebod streng ten uitvoer gebracht. Gedrag der Christen Overleveraars.

min tot nadeel van den Christelijken Godsdienst uit te leggen.

(*) EUSEBIUS spreekt van de Maand *Maart*, doch toen eerst schijnt het in *Syrië* afgekondigd te zijn, gelijk in *Palæstina* en te *Alexandrië*, in de Maand *April*, op Paaschdag, volgends de *Chronijk van Alexandrië*.

(†) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VIII. 5. LACTANTIUS *de Mort. Persecutt. Cap.* 13.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

der Heidenen tergden, nademaal zij, enkel om hunne zonden, door eenen Marteldood, te boeten, of van een ellendig leven verlost te worden (*), zich zelven bij de Overigheid aangaven, verklarende, dat zij Heilige Boeken bezaten, maar die niet wilden overgeven, en anderen, liever den dood ondergingen, dan dat zij de Heilige Boeken, die, onder hun opzicht, in de Kerken bewaard werden, of die zij bij zich in huis hadden, overleverden, door welk één en ander niet weinige Christenen, hoe zeer het Keizerlijk bevel het leven der Christenen scheen te sparen, het leven echter verliezen moesten, waren 'er tevens velen, en onder die zoo wel Bisschoppen en mindere Kerkendienaars, als ook zoogenoemde Leeken, die hun leven redden, door het overleveren der afschriften van den Bijbel, welke in hunne magt waren, die naderhand den naam van *Traditores*, *verraderlijke Overleveraars*, gekregen hebben, wier Geschiedenis, gelijk wij zien zullen, in het vervolg gewigtig geworden is, door de bewegingen, die, door hun gedrag, in de Kerk ontstaan zijn (†). In vele opzichten is ondertusschen het verlies van zoo vele afschriften des Bijbels voor het

Chris-

(*) AUGUSTIN. *Brev. Collat. cum Donatistis L.* III. *C.* 13.

(†) Van deze *Traditores* gewagen OPTATUS *de Schismate Donatistarum Libr.* I. *Cap.* 13. AUGUSTINUS *de baptismo Libr.* VII. *Cap.* 2. *Contra Crescon. Cap.* 27, 30. enz.; hunne Geschiedenis is opzetlijk behandeld door ALB. FRICK Prof. te *Ulm*, in *Historia Traditorum Ulmæ* 1740. 4to.

Christendom nadeelig geweest, en nooit hadden de Heidenen iet verderflijker voor hetzelve kunnen uitdenken.

Brand in het Paleis te Nikomedië.

Kort nadat deze vervolging een begin had genomen, ontstond 'er brand in het Keizerlijk Paleis te *Nikomedië*, alwaar de beide Keizers DIOCLETIANUS en GALERIUS thans tegenwoordig waren. EUSEBIUS (*) zegt, niet te weten, bij welk toeval deze brand ontstaan zij. Keizer KONSTANTYN (†), die zich op dat pas te *Nikomedië* bevond, verhaalt, als ooggetuigen, dat het Paleis door den bliksem getroffen is geweest, en dat dit hemelsch vuur 's Keizers kamer verteerde; 'er bijvoegende, dat de Keizer, door dezen bliksemstraal verschrikt, zijn leven lang voor den bliksem ongemeen bevreesd geweest is. LACTANTIUS (§) eindelijk geeft aan den *Cæsar* GALERIUS de schuld, dat hij, ten einde den ouden Keizer tot heviger besluiten tegen de Christenen te dringen, door onbekende personen, het Paleis hebbe doen in brand steken, en vervolgends onder het volk doen verspreiden, dat de Christenen, met de gesnedenen van het Hof, beraadslaagd hadden, de Vorsten van kant te helpen, en dat de twee Keizers, in hun eigen huis, bijkans levende verbrand waren. Deze laatste Schrijver spreekt ook nog van een' tweeden brand, dien dezelfde GALE-

RI-

(*) *Hist. Eccles.* VIII. 6.

(†) *Orat. ad SS. Coetum.* C. 25.

(§) *De Mortib. Persecutt.* C. 14.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

RIUS, XIV dagen later, nogmaal zou hebben doen ſtichten, waar na GALERIUS de Stad zou hebben verlaten, voorgevende te vluchten, opdat hij niet levende verbrand mogt worden (*). Hier in ſtemmen EUSEBIUS en LACTANTIUS overeen, dat men den Christenen de ſchuld van dezen brand gegeven hebbe. Uit het één en ander mag men opmaken, hoe ver de Godsdiensthaat, ten dezen tijde, gegaan zij, en tot welke euveldaaden men wederzijds malkanderen in ſtaat oordeelde. Dit is alles, wat een Geſchiedſchrijver van onzen tijd, in deze duisterheid, omtrent de oorzaak van dezen brand, thans zeggen kan. De Keizer DIOCLETIANUS deed, wegens denzelven, het ſcherpst onderzoek, eerst onder zijne Hofbedienden, die hij, daar hij 'er zelve over te recht zat, onſchuldig liet pijnigen, en met vuur roosten. De Richters in 't gemeen, en voorts allen, die aan zijn Hof bewind hadden, ijverden om ſtrijd, wie het eerst iemand tot bekentenis zou brengen. Niemand beleed ſchuld, dewijl niemand der bedienden van den *Cæſar* GALERIUS gepijnigd werd. Dus drukt zich LACTANTIUS uit. Bijzonder, gebood hij, een kwaad vermoeden op de Christenen hebbende, dat allen, die zich in het Paleis onthielden, den Goden zouden offeren. Die weigerden, werden ter dood gebracht, zelfs lieden, die in groot aanzien ten hove geſtaan hadden, en onder dezen de hier voor reeds gemelde DOROTHEUS en

(*) MOSHEIM, *Nod. Opheld.* III. *Deel Bladz.* 422. volg. heeft deze verſchillende berichten getracht te vereffenen.

en GORGONIUS, met meer anderen; de omſtandigheden van wier dood EUSEBIUS heeft opgetekend (*). Hier bij bleef het niet; ook de Ouderlingen en Diakonen der Christenen werden gevangen genomen, en zonder bewijs tot bekentenis veröordeeld, en met alle hunne nabeſtaanden ter ſtraffe geſleept (†). De voornaamſte, die bij deze woede omkwam, was ANTHEMIUS, de toenmalige Bisſchop van *Nikomedië*. Ja, menſchen van beide kunnen en allerleiën ouderdom en ſtand, vrijën en lijfëigenen, werden, als brandſtichters, ter verbranding weggeſleept, en niet één voor één, maar in eenen hoop vergaderd, door het vuur verteerd, dewijl hun aantal zoo groot was; anderen werden met het zwaard, den ſtrop, en op andere wijzen, ter dood gebracht, of in zee verdronken. EUSEBIUS voegt 'er bij, dat men zegt, dat eene Godlijke volvaardigheid, met geene woorden uit te drukken, mannen en vrouwen aanzette, om zelve vrijwillig in het vuur te ſpringen. Vele lijfëigenen werden, met ſteenen aan den hals, in zee geworpen.

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Dit alles gebeurde te *Nikomedië*, doch moet, hoe naauw ook verknocht met de vervolging, door DIOCLETIANUS aangevangen, nogthans van dezelve eigenlijk onderſcheiden worden, alzoo de vijänden der Christenen dit geweld niet als eene vervolging om den Godsdienst, maar als eene ſtraffe wegens eene vermoedde ſamenzwering tegen de Keizers, wilden aangemerkt heb-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VIII. 6.

(†) LACTANTIUS *de Mortib. Perſecutt. C.* 15.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

hebben. Toen de vrees der brandſtichting bedaarde, hield deze woede ook op.

Nieuw Plakaat tegen de Christenen in het jaar 303.

De vervolging bleef inmiddels voortduuren, en werd zelfs, door aanleiding van nieuwe gebeurenisſen, heviger dan zij, volgends het eerſte Plakaat, geweest was. In *Armenië* en *Syrië* ontſtonden, in dit zelfde jaar 303, oproerige bewegingen, welke, volgends EUSEBIUS (*), gevolgd werden van een nieuw bevel des Keizers, dat alle Christelijke Leeräars en Opzieners der Gemeenten, waarſchijnlijk uit vrees, dat deze hoofden der vervolgde partij, in deze oproeren, deel hadden of nemen mogten, in alle plaatzen van zijn gebied, in de gevangenis geworpen zouden worden. Binnen kort waren de gevangenisſen en kerkers opgevuld met Bisſchoppen, Ouderlingen, Diakonen, Voorlezers, en Bezweerers. (*Exorcistæ.*) Kort daar op volgde eene nadere verklaring van dit Plakaat, volgends dezelve, moesten degenen, welke aan de Goden offeren wilden, ontſlagen, en op vrije voeten geſteld, maar die zulks weigerden, met pijniging, tot het eeren der Goden gedwongen worden. Thans nam het bloedvergieten allerwege eenen aanvang, alzoo deze Opzieners der Kerk vrij algemeen ſtandvastig bleven, waar door, in alle Gewesten des Rijks, eene ontallijke menigte Mar-

(*) *L. c. Cap.* 6. Dat, in de daad, de Godsdienst, ten minſten met betrekking tot *Armenië*, in het ſpel geweest is, heeft vrij wat ſchijns, uit het geen, in het vervolg, van den Oorlog van MAXIMINUS met de *Armeniërs* verhaald zal worden.

Martelaren ter dood werd gebracht, EUSEBIUS geeft ons, in het VIIIste Boek zijner Kerkelijke Geschiedenis, een breedvoerig verhaal van de wreedheden, in *Afrika*, *Mauritanië*, *Thebais* en *Egypte*, als ook in *Fenicië*, *Frygië*, en elders, gepleegd. In een afzonderlijk Boek, *over de Martelaaren* van *Palæstina*, als een aanhangzel bij het gemelde VIIIste Boek zijner Geschiedenissen gevoegd, heeft hij een verhaal van de Marteldooden in dat Landschap, wier ijslijkheid bijkans alle geloof te boven gaat. Alleen hij heeft de orde der gebeurenissen niet bewaard, maar de jaaren onder één verward; ten minsten hij zelve geeft, met zoo vele woorden, te kennen, dat het laatstgemelde Bevelschrift alleen tegen de Hoofden der Kerk ontbrandde, en hij verhaalt ondertusschen vele voorbeelden van mannen en vrouwen, uit het gemeen, die gepijnigd en op het wreedst van het leven beroofd zijn.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Een jaar lang had de vervolging tegen de Opzieners der Kerk geduurd (*), toen het laatste, en strengste Plakaat van allen, door den Keizer DIOCLETIANUS, in het jaar 304, werd uitgegeven. Bij hetzelve werd wel niet de doodstraffe gezet op de belijdenis van het Christendom, alzoo DIOCLETIANUS nog steeds van bloed afkeerig bleef, maar een algemeen bevel gegeven, dat allen, zonder onderscheid, tot het offeren aan de Goden, en andere Godsdienstplegtigheden, genoodzaakt zouden worden

Laatste en strengste Plakaat van DIOCLETIANUS tegen de Christenen, in het jaar 304.

(*) EUSEB. de Martijr. Palæst. C. 2.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

den (*), wordende tevens den Rechteren alöm vergund of geboden, nieuw uitgedachte pijnigingen, ten dien einde, te gebruiken (†), gelijk deze dan ook, op allerhande wijzen, zich toelegden, om de Christenen tot afval van hun geloof te brengen (§). Het gevolg van dit bevel was, natuurlijk, de dood van vele Christenen, die alle blijken van eerbewijs aan de Goden volstrekt weigerden, alle pijnigingen volduurden, en zelfs, waar zij maar konden, hunne vergaderingen en bijëenkomsten bleven aanhouden, niettegenstaande het verbod ten tegendeel.

Hevigheid der vervolging.

Dus was deze de hevigste vervolging, welke de Christenen ooit geduld hadden, het zij men zie op de algemeenheid derzelve, het zij op de menigte van alle standen en ouderdom, welke, geduurende dezelve, het leven verloren, het zij op de gruwzaamheid der pijnigingen, die den Christeden werden aangedaan, het zij op den langen tijd, dien zij duurde. Wij hebben 'er de berichten van bij EUSEBIUS en LACTANTIUS, die ooggetuigen waren, en wier verhaal men niet in twijfel kan trekken, hoe veel men ook op rekening van hunnen ijver en voorïngenomenheid met hunnen Godsdienst wil zetten, ten zij, wanneer zij gebeurenissen verhalen, die nabij wonderwerken komen, wanneer een behoedzaam on-

(*) EUSEB. *de Martijr. Palæst. C.* 3.

(†) EUSEB. *de vita Constant. L.* II. *C.* 51.

(§) LACTANT. *Div. Institut. L.* V. *C.* 11.

onderzoek nodig schijnt, uit hoofde van de neiging tot het wonderdadige, welke de menschen zoo ligtlijk bekruipt. Dit is, met dit alles, opmerklijk, dat wij, bij dit verval der zeden van de Christenen, waar over wij deze Schrijvers hebben hooren klagen, echter weinige voorbeelden van afval der Christenen ontmoeten, eene blijk waarlijk, van de krachtige werking, welke de Godsdienst van JESUS, inzonderheid de hoop op een beter leven, geoefend hebbe, waar door zelfs niet weinigen, gelijk wij gezien hebben, tot daaden vervoerd werden, die eene verwarring van Godzaligheid en dweeperij kenmerkten.

Æra of het Tijdsbestek der Martelaren.

Deze hevigheid der vervolging heeft de Christenen bewogen, om, gelijk de regeering van DIOCLETIANUS bij de Romeinen, tot eene nieuwe tijdsbepaling, en jaarrekening (*æra Diocletiani*) diende, ook die zelfde regeering tot eene eigene jaarrekening, onder den naam van *æra martijrum* of *tijdsbestek der Martelaren* te maken, waarnaar zij, tot in de zesde eeuw, hunne tijden berekenden.

Algemeenheid der vervolging, uitgezonderd in het gebied van KONSTANTIUS.

MAXIMIANUS HERCULIUS, de Rijksgenoot van DIOCLETIANUS, een man van woesten aart, schikte zich gereedlijk naar den wil van DIOCLETIANUS en den *Cæsar* GALERIUS: Dus strekte zich de vervolging over het geheele Romeinsche gebied uit, en woedde van het Oosten tot het Westen (*). Alleen KONSTANTIUS CHLORUS, die *Gallië*, *Spanje*, en *Brittannië* beheerschte, van minzamer imborst, en den

(*) LACTANT. *de Mortib. Persecutt.* C. 16.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

den Christenen niet ongenegen, maakte derzelver lot en toestand, in deze Gewesten, draaglijker. Evenwel, zoo lang hij slechts *Cæsar*, vermoedelijke opvolger, was, moest hij de bevelen der Rijks-Oppervorsten ook in zijne landen aannemen, en gelden laten, zoo nogthans, dat hij niet zelve vervolgde, maar alleen duldde, dat het volk en zulke landvoogden, die den Christenen een kwaad hart toedroegen, volgends de bevelen der Keizeren, op deze en gene plaatzen, te werk gingen. Op deze wijze kunnen de schijnbaar strijdige berichten der Kerkelijke Geschiedschrijvers, die zelve deze vervolging beleefd hebben, overëengebracht worden. Zoo schrijft EUSEBIUS (*), „dat KONSTANTIUS, op geenerleië wijze, deel genomen heeft, „ in den Oorlog, tegen de Christenen verwekt, dat „ hij integendeel de waare dienaars van God, in zijne „ staaten woonende, tegen onheilen en lasteringen „ beschermd, en noch hunne Kerken omgeworpen, „ noch iet tegen hen ondernomen heeft." Elders verhaalt hij (†), dat deze Vorst, met zijne Gemaalin en Kinderen, den eenigen waaren God veréérd, en den Christenen vrijheid gegeven heeft, om hunnen Godsdienst in zijn Paleis te oefenen, alwaar zij als in eene Kerk leefden. Toen hij Keizer (*Augustus*) werd, vertoonde hij zijne gezindheid meer openlijk, stellende eens zijne Hovelingen op den toets, door hun te verklaren, dat hij niemand langer aan zijn Hof dulden wilde, die den Goden weiger-

(*) *Hist. Eccles. Libr.* VIII. *Cap.* 13.

(†) *Vita Constantini L.* I. *C.* 17.

R. Vinkeles inv. et sculps.

Men kan geenen ſtaat maken op de getrouwheid van Lieden, die aan hunnen God ongetrouw zijn.

Bladz. 343.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

gerde te offeren; doch als, hier op, eenigen verklaarden, bereid te zijn, om zich naar zijnen wil te schikken, ontsloeg hij die uit zijnen dienst, behoudende alleen de genen, die standvastig waren gebleven, met bijvoeging van deze merkwaardige woorden: *Men kan geenen staat maken op de getrouwheid van lieden, die aan hunnen God ongetrouw zijn* (*). Ook zondert LACTANTIUS (†) *Gallië*, alwaar KONSTANTIUS zich thans in persoon bevond, uitdruklijk uit, als vrij gebleven van de woede der vervolging, die alle andere Landschappen des Rijks getroffen heeft. Doch daar tegen, erkent hij (§), dat KONSTANTIUS „ hebbe toegelaten, dat de ver„ gaderplaatzen, dat is, de muuren, die hersteld „ konden worden, verwoest werden; maar Gods „ waaren Tempel, welke in de menschen is, be„ waarde hij ongeschonden." En EUSEBIUS (**) zelve telt, onder de Landen, die, in de twee eerste jaaren der vervolging, het leed daar van uitgestaan hebben, niet alleen *Spanje*, maar ook *Gallië* of *Frankryk*; gelijk dan ook LACTANTIUS aan KONSTANTYN, den Zoon van KONSTANTIUS, toeschrijft, dat hij, het Rijk zijns Vaders aanvaard hebbende, vóór alle dingen, de Christenen in de vrijheid van hunnen Godsdienst herstelde (††), hetwelk, ongetwij-

(*) EUSEBIUS *l. c. Cap.* 16.
(†) *De Mortib. Persecutt. Cap.* 16.
(§) *L. c. Cap.* 15.
(**) *De Martijr. Palæst. Cap.* 13.
(††) *De Mortib. Persecutt. Cap.* 24.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

twijfeld, onderstelt, dat zij, onder KONSTANTIUS, niet geheel vrij van alle vervolging geweest zijn. Ja, men kan zelfs niet volstrekt ontkennen, dat 'er, hier en daar, in het gebied van KONSTANTIUS, Christen bloed gestort zij, hoe zeer ook de Geschiedenissen der Martelaren, welke in *Gallië* en *Spanje* zullen omgekomen zijn, weinig geloofs verdienen, daar zij ten minsten de verhalen zeer opschikken en vergroten, en het doen voorkomen, als of, bijzonder in *Brittannië*, de Christen-Godsdienst bijkans geheel uitgeroeid ware.

Gevolgen der Staatsverändering in het jaar 305 voor de Christenen.

Men heeft opschriften in *Spanje* gevonden, als zegetekenen tegen de Christenen, meldende, dat de naam der Christenen uitgeroeid, hun bijgeloof overal gedempt, en de dienst der Goden voortgeplant zij, ook heeft EZ. SPANHEIM eenen penning van MAXIMIANUS HERCULIUS tot deze vervolging der Christenen gebracht, op welken HERCULES vertoond wordt, als overwinnaar van het veelhoofdig Monster. Indien het één en ander genoegzame zekerheid had, waar aan men met reden twijfelen kan, zou hetzelve, ten minsten, het voornemen dezer Vorsten klaar aan den dag leggen; ook waren de uitzichten voor de Christenen, in de daad, allerdonkerst. Hunne Kerken lagen overäl verwoest, zij konden geene bijeenkomsten houden. Velen hunner hadden het Romeinsche Gebied verlaten, om in andere Landen eene veilige schuilplaats te vinden (*), gelijk zij daar ook heuscher bejegening ontmoetten. De overi-

(*) EUSEB. *Vit. Constant. L.* II. *C.* 53.

rigen hielden zich verborgen, en durfden, wegens het gevaar van leven en goederen, zich niet in het openbaar vertonen. De voornaamsten, en onder dezen de Bisschoppen en andere Kerklijken, waren omgebracht, of verminkt, tot de mijnwerken veröordeeld, of in ballingschap verzonden. Eenigen hadden hun geloof verzaakt. Met één woord, alles dreigde aan het Christendom eenen geheelen ondergang, wanneer de Staatsverändering in het jaar 305, gelijk wij gemeld hebben, voorgevallen, aan de Christenen eenige verädeming gaf.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Wreedheid van GALERIUS.

GALERIUS, nu tot *Augustus* verheven, en thans de aanzienlijkste onder de Vorsten, die het Romeinsche Rijk beheerschten, veränderde wel niets in zijnen haat tegen de Christenen, ja hij deed zelfs veel wreeder wetten tegen hen afkondigen (*).

In het Westen houdt de vervolging op, onder KONSTANTIUS.

Doch, in de Westelijke Landen, onder het gebied van KONSTANTIUS CHLORUS, die nu insgelijks als *Augustus* meer oppermagtig was, hielden van nu af alle vervolgingen op; voornaamlijk, nadat zijn Zoon KONSTANTINUS of KONSTANTYN, naderhand onder den naam van den *Grooten* vermaard, welken GALERIUS aan zijn Hof, als Gijzelaar, en ver van de hoop der opvolging vervreemd, gehouden had, door eene welberaden list en snelle vlucht, bij hem in *Brittannië* was aangekomen.

Toestand der Christenen onder SEVERUS.

In het gebied van den *Cæsar* SEVERUS, *Italië* en *Afrika*, werd insgelijks het pijnigen, straffen, en dooden gestuit; zijnde deze Vorst meer wellustig dan

(*) LACTANT. *l. c. Cap.* 21.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

dan wreed, en verpligt, om KONSTANTIUS te ontzien. Evenwel ontvongen de Christenen, onder zijn gebied, nog geene vrijheid, om openlijk te vergaderen, en hunne Kerken werden hun nog niet wedergegeven, gelijk door KONSTANTIUS schijnt geschied te zijn. Dit blijkt uit een bericht van OPTATUS MILEVITANUS (*), dat 'er in het jaar 305 eene vergadering van Bisschoppen is gehouden bij de Stad *Cirta*, in het huis van URBANUS CARISUS; nademaal „de Hoofdkerken nog niet waren wederge„geven."

Onder MAXIMINUS.

MAXIMINUS, die *Syrië* en *Egypte* tot zijn deel van bestuur had, nam nu en dan den schijn aan van gematigdheid en zachtzinnigheid jegens de Christenen. Dus schrijft hij zelve, in eenen lastbrief bij EUSEBIUS (†), dat hij, in het begin, in het Oosten gekomen, en ziende, dat velen der genen, die den Goden niet wilden offeren, door de Overheden in ballingschap gezonden werden, den Richters belast had, om den Christenen geen ongelijk aan te doen, of hen te bannen, maar veeleer door zachtheid en vermaningen, zonder geweld of verwarring, tot den dienst der Goden te bewegen. Doch, niet lang daar na, het zij door zijne eigene overgedrevene bijgelovigheid, waar aan hij verslaafd was, of opgehitst door zijnen Oom, of, gelijk hij zelve in den gemelden Brief voorwendt, op verzoek van aanzienlijke Burgers van *Nikomedië* en andere ste-

(*) *De Schismate Donatistarum L.* I. *C.* 14. *p.* 14.
(†) *Hist. Eccles.* IX. 9.

ſteden, hoe het zij, MAXIMIMUS dreef, in zijn gebied, de vervolging met die hevigheid aan, dat de Christenſchrijvers, EUSEBIUS (*) en LACTÁNTIUS (†), hem als den ſnoodſten, wreedſten, en bijgelovigſten van alle de vervolgers beſchrijven. Door alle landſchappen zond hij bevelſchriften, de Overheden belastende, alle ingezetenen, zonder onderſcheid, tot offeren te dwingen. Den Heidenſchen Priesteren ſchonk hij buitengemeene eere en magt, zelfs voorzag hij hen van eene wacht ſoldaten, om hun ten dienſte te ſtaan, als zij de Godsdienst-oefeningen der Christenen ſtooren, hen tot offeren noodzaken, en gevangen wilden nemen, om hen aan de Overheden over te leveren. Mishandelingen van eerbare vrouwen, veröordeelingen tot den arbeid in de bergwerken, ballingſchappen, hoon en beſchimping, pijnigingen en lijf- en levensſtraffen, hielden van het jaar 305 tot 308 niet op, tegen de Christenen van zijn gebied te woeden, en toen zelfs werd den Christenen ſlechts eene korte verädeming vergund, wordende de veröordeelden tot de Mijnwerken weder op vrijë voeten geſteld. Doch, na eene korte wijl, ontſtak het vuur der vervolging in *Syrië* en *Palæſtina* weder heviger dan ooit (§).

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Inmiddels was KONSTANTIUS CHLORUS, ſlechts weinige dagen, nadat zijn Zoon KONSTANTYN behou-

Dood van KONSTANTIUS, die

(*) *Hist. Eccles.* VIII. 14. IX. 1. volgg.

(†) *De Mortib. Perſecutt. C.* 36.

(§) EUSEB. *de Mart. Palæſt. C.* 9.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

van zijnen Zoon KONSTANTYN wordt opgevolgd.

houden tot hem was overgekomen, in het jaar 306 te *Eboracum*, thans *York*, in *Brittannië* overleden, en had de Landschappen, door hem bestuurd, als een Vaderlijk erfgoed, aan dezen zijnen Zoon, bij uitersten wil, nagelaten, die ook, terstond na zijns Vaders dood, door de krijgsknechten, voor Keizer en *Augustus* verklaard werd; GALERIUS echter weigerde KONSTANTYN daar voor te erkennen, alschoon hij het gebied over de Landschappen van zijnen Vader, *Gallië*, *Spanje*, en *Brittannië*, aan hem overliet, doch alleenlijk onder den minderen titel van *Cæsar*.

Staatsveranderingen in het Roomsche Rijk. SEVERUS Keizer. MAXENTIUS werpt zich tot Keizer op, en MAXIMIANUS HERCULIUS aanvaart de regeering op nieuw.

Integendeel verhief GALERIUS, ten einde KONSTANTYN in ontzag te houden, SEVERUS, die, tot hier toe, als *Cæsar*, ondergeschikt aan KONSTANTIUS, *Italië* en *Afrika* bestuurd had, tot *Augustus*, en Opperdeelgenoot des Rijks nevens hem. Maar MAXENTIUS, Zoon van den ouden Keizer MAXIMIANUS HERCULIUS, en Schoonzoon van GALERIUS, met afgunstige oogen deze verheffing van SEVERUS en KONSTANTYN ziende, en niet kunnende dulden, dat hij voorbijgegaan was, verwekte te *Rome* en in *Italië* eenen opstand, en nam niet alleen de waardigheid van Keizer en *Augustus* aan, maar bewoog ook zijnen Vader MAXIMIANUS HERCULIUS den teugel des Rijksbestuurs, dien hij nedergelegd had, op nieuw te aanvaarden. Dus waren 'er, met het aflopen des jaars 306, niet min dan vier Vorsten, met den titel van *Augustus*, drie in *Italië*, SEVERUS, MAXENTIUS, en deszelfs Vader, MAXIMIANUS,

en

en één in het Oosten, GALERIUS; en twee onder den titel van *Cæsar*, KONSTANTYN in *Italië*, en MAXIMINUS in *Syrië* enz.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

De gevolgen van deze Staatsveränderingen waren gewigtig voor de Christenen. KONSTANTYN gaf hen, in zijn gebied, met een openbaar bevelschrift, „ aan hunnen eeredienst en aan God weder," gelijk LACTANTIUS (*) zich uitdrukt; dat is, hij verleende hun vrijheid, om hunnen Godsdienst in het openbaar te oefenen, en Kerken, tot den eeredienst bestemd, te stichten.

Gevolgen daar van voor de Christenen. KONSTANTYN herstelt hen in de voorige Godsdienstoefening.

MAXENTIUS, zich in het jaar 306 tot Keizer opgeworpen hebbende, en eenen Oorlog met GALERIUS voorziende, volgde niet alleen het voorbeeld van KONSTANTYN, maar wilde zelfs schijnen, hem in gunst jegens de Christenen te overtreffen. Ten aanzien van *Afrika*, hetwelk onder zijne heerschappij stond, geeft ons OPTATUS MILEVITANUS hier van een volledig getuigenis, schrijvende, dat „ MAXENTIUS vergunning gezonden, en de vrijheid aan „ de Christenen wedergegeven heeft (†)." Wat *Italië* en de andere Gewesten, onder de heerschappij van MAXENTIUS staande, betreft, daarömtrent schrijft EUSEBIUS (§): „ MAXENTIUS, zich de heerschappij te *Rome* aangematigd hebbende, veinsde ons „ geloof in het begin, en beval dienvolgends zijnen onderdanen, op te houden met de Christe-„ nen

MAXENTIUS begunstigt insgelijks den Christenen.

(*) *De Mortib. Persecutt. C.* 24.
(†) *De Schismate Donatistarum L.* I. *C.* 16.
(§) *Hist. Eccles. L.* VIII. *C.* 14.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ nen te vervolgen; makende dus eene vertoning „ van Godsvrucht; en dit alles deed hij, om het „ Romeinfche volk te vleijen en te behagen." Deze laatfte uitdrukkingen van EUSEBIUS zijn zeer merkwaardig, alzoo wij 'er eene duidelijke erkentenis in hebben, hoe veel gewigt voor het ftaatkundige, ten minften te *Rome*, het genootfchap der Christenen geöordeeld werd te bezitten.

Oorlog tegen MAXENTIUS. SEVERUS wordt omgebracht. KONSTANTINUS krijgt den titel van *Augustus*.

De opftand van MAXENTIUS ontftak in de daad den burgerkrijg. In het jaar 307 werd SEVERUS door GALERIUS, met een magtig leger, tegen MAXENTIUS gezonden; doch van zijne foldaten verlaten, werd hij door MAXIMIANUS HERCULIUS gevangen, en ter dood gebracht. Als GALERIUS hier op zelve zich met een nieuw leger in optogt begaf, vervoegde MAXIMIANUS zich in *Gallië* bij KONSTANTYN, wien hij, door hem zijne Dochter FAUSTA ten huwlijk te geven, en den hoogeren titel van *Augustus* te fchenken, tot een bondgenootfchap overhaalde. Ondertusfchen was GALERIUS in *Italië* gerukt, doch alzoo hij *Rome* niet kon bemagtigen, moest hij, met fchande, en niet zonder gevaar, naa het Oosten terug keeren. Kort na zijn vertrek kreeg MAXIMIANUS HERCULIUS, te *Rome* wedergekeerd, verfchil met zijnen Zoon MAXENTIUS, en zag zich genoodzaakt, bij KONSTANTYN de wijk te nemen, van wien hij zich, vervolgends, naa GALERIUS, zijns Zoons vijand, begaf.

LICINIUS wordt *Augustus*, wel-

Deze oordeelde, in dezen toeftand van zaken, eenen nieuwen fteun voor zijn gebied nodig te hebben, welken hij meende in LICINIUS, zijnen boezem-

zemvriend, een' man, noch door deugd, noch door afkomst edel, maar beroemd in krijgskunde, en geliefd bij de soldaten, te vinden, waaröm hij dezen, in het gemelde jaar 307, tot Keizer en *Augustus* verklaarde, welken rang en titel MAXIMINUS, die tot hier toe zich met dien van *Cæsar* vergenoegd had, zich in het jaar 308 insgelijks aanmatigde; zoodat 'er thans zes Vorsten, onder den titel van *Augustus* en *Cæsar*, in het Romeinsche Rijk waren! MAXIMIANUS HERCULIUS, GALERIUS, KONSTANTINUS, MAXENTIUS, MAXIMINUS en LICINIUS. Een zevende deed zich, in dat zelfde jaar, in *Afrika*, op, doch zijn Rijk was van korten duur. GALERIUS toonde zich tegen MAXIMINUS over den stap, door dezen gedaan, ten hoogsten onvergenoegd, en thans was het, dat MAXIMINUS de Christenen eene korte poos gunstiger bejegende, tot dat hij van GALERIUS vriendschap weder verzekerd was, wanneer hij nieuwe bevelen tegen hen uitgaf, volgends welke de landvoogden en overheden alle mannen en vrouwen, met hunne kinderen en slaven, dwingen moesten, om aan de Goden te offeren, en de offerspijzen te eten, ook gebood hij, alle eetwaaren op de markten, en alle personen, die zich in de openbare baden begaven, met den offerwijn te besprengen. Dingen, die den Heidenen zelven tegen de borst stieten, terwijl de meeste Christenen liever alles wilden dulden, dan hun geweten te bevlekken (*). Op het einde echter van het jaar 309, en in het begin van

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

ken titel MAXIMINUS insgelijks aanneemt.

(*) EUSEB. *de Mart. Palæst. Cap.* 9.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

van het volgende, bedaarde de vervolging weder, en de Christenen genoten in *Syrië* vrede, zoo zelfs, dat zij, die tot de Mijnwerken gedoemd geweest waren, Kerken bouwden (*), toen de landvoogd van *Syrië*, in het jaar 310, dit geluk ſtoorde, door het, als eene onbetaamlijke vrijheid, aan den Keizer voor te dragen. Hier uit rezen nieuwe rampen, en eene groote menigte Christenen eindigden hun leven met den Marteldood; negen en dertig werden op éénen dag het hoofd afgeſlagen. Dit duurde, tot dat de ziekte van GALERIUS weder eenige verzachting aanbracht.

Ziekte van GALERIUS. Zijn Bevelſchrift ten voordeele der Christenen.

Te weten, deze hoofdäanlegger en aanſtoker dezer algemeene vervolging tegen de Christenen, was door eene allerſmartlijkſte en ellendigſte ziekte reeds zedert een jaar allengs verteerd. Hij was een zeer vet en lijvig man, maar een voortvretende kanker veränderde hem, met de kwellendſte pijnen en ondraaglijkſte ſmarten, in een levend geraamte. Kort voor zijn einde, beleed hij, den Christenen onrecht gedaan te hebben, en gaf, in de maand April des jaars 311, een Bevelſchrift uit, ook in naam der Keizeren KONSTANTYN en LICINIUS, te *Nikomedië*. In dit Bevelſchrift zegt hij, de Christenen tot den ouden voorvaderlijken Godsdienst, en tot hunne eigene oorſpronglijke inſtelling, te hebben willen wederbrengen; hij erkent, dat velen daar door veel geleden, en vol ſchrik allerleië doodſtraffen hebben ondergaan. „ Als wij nu zagen," vervolgt hij, „ dat

(*) *Ibid. Cap.* 13.

„ dat velen, bij hun onverſtand blijvende, noch den „ hemelſchen Goden den ſchuldigen dienst bewezen, noch den God der Christenen veréërden; „ zoo hebben wij, naar onze menschlievendheid en „ goedheid — veröorloofd, dat alle Christenen „ de gebouwen, in welke zij bijëenkwamen, weder „ mogen opbouwen; doch, onder deze bepaling, „ dat zij niets tegen den openbaren Godsdienst ondernemen. — Doch, wegens deze onze vergunning, zijn zij verpligt, hunnen God, om onzen „ welſtand, en het welzijn van het gemeenebest, en „ van hun zelven, te bidden, opdat alöm het gemeenebest ongeſchonden blijve, en zij, gerust, „ in hunne eigene woningen, leven mogen (*)." EUSEBIUS en LACTANTIUS melden ons, dat GALERIUS, vóór het uitgeven van dit bevel, „ zijne ſchuld aan God, den Schepper van het Heel-al, beleden, deszelfs rechtvaardige ſtraffen erkend, en om vergeving geſmeekt hebbe." Doch van dit alles is in het Bevelſchrift zelve niets te vinden, alleen zien wij, dat hij hoopte, door de voorbede der Christenen, misſchien, zijne gezondheid weder te zullen erlangen. RUFINUS (†), die den zieken Keizer door éénen zijner geneesheeren laat aanzeggen, dat de waare God, dien hij door het vervolgen zijner dienaren vertoornd had, alleen hem van zijne kwaalen kon verlosſen, ſchijnt insgelijks den Keizer gezindheden toe te kennen, die de Christenen wel in hem

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VIII. 17. LACTANT. *de Mort. Perſecutt.* C. 34. (†) *Hist. Eccles. L.* VIII. C. 18.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284 tot 312.

hem konden verwachten, maar die in zijn Bevelfchrift niet te vinden zijn.

De vervolging bedaart.

Dit Bevelfchrift deed, waar het aangeflagen werd, terftond zijne werking, de vervolging bedaarde, de gevangenen en veröordeelden tot de Bergwerken en Mijnen werden ontflagen, de ballingen werden terug geroepen, en de Christenen hielden weder ongeftoord hunne bijëenkomften. Zij, die zich ftandvastig hadden betoond, werden buitengemeen geëerd, anderen, die gewankeld hadden, haastten zich, om zich met de Kerk te verzoenen, en de zaken veränderden zoo fchielijk en zoo gunftig van gedaante, dat de Heidenen, daar door verbaasd, beleden, dat de God der Christenen alleen de groote en waare God zij (*). MAXIMINUS liet wel dit Bevelfchrift niet openlijk in zijne landen afkondigen, misfchien, omdat hij den dood des Keizers GALERIUS alle uuren te gemoet ziende, wilde afwachten, wat 'er, na zijne aflijvigheid, mogte gebeuren, of eenvouwig, omdat zijn naam, nevens die van LICINIUS en KONSTANTYN, niet mede aan het hoofd van hetzelve geplaatst was, echter gaf hij mondeling bevel, dat men, ook in zijn gebied, de vervolging der Christenen ftaken zou. Insgelijks fchreef zijn voornaamfte gunfteling aan alle Stadhouders en Landvoogden, dat de Keizers, bevonden hebbende, dat de Christenen zich, door hunnen hardnekkigen wederftand tegen de Keizerlijke bevelen, aan vele onheilen blootftelden, hun voortäan de vrijë oefening

(*) EUSEB. *Hist. Eccles. L.* IX. *C.* 1.

ning van hunnen Godsdienst wilden vergunnen. Hetwelk dan ook voor de Christenen even voordeelig was, als of het Bevelschrift openbaar was aangeslagen.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Deze herroeping van zijne vorige bevelen, meer door vrees voor de dood, en de kracht van het Bijgeloof, dan door knaging des van misdaad overtuigden gewetens, voortgebracht, kon echter GALERIUS niet baten; zijne ziekte sleepte hem, door de folterendste pijnen afgemat, in het jaar 311, in het graf. Het jaar te voren 310, had de oude Keizer MAXIMIANUS HERCULIUS, door den strop, zijn leven geëindigd. Te weten, van GALERIUS uit het Oosten naa *Frankryk* bij KONSTANTYN gekomen, veinsde hij den last des regeerens, nu andermaal beproefd, moede te zijn, en legde zelve het Purper en de Keizerlijke Waardigheid af; maar zijne heerschzucht niet kunnende afleggen, maakte hij eenen aanslag, om zijnen Schoonzoon KONSTANTYN op zijn bed te doen vermoorden, en zich van deszelfs landen meester te maken. Van dit schelmstuk overtuigd zijnde, dwong KONSTANTYN zijnen Schoonvader, de handen aan zichzelven te slaan, hem alleen de keuze des doods overlatende. Dus werd thans het Romeinsche Rijk nog beheerscht door KONSTANTYN, LICINIUS, MAXIMINUS, en MAXENTIUS.

Dood van GALERIUS en MAXIMIANUS HERCULIUS.

Van dezen wordt MAXENTIUS, zoo door Heidensche als Christen-Schrijvers, aangemerkt, als een onwettig dwingeland, die het gebied, door geweld verkregen, door geweld poogde staande te houden,

Dwinglandij en dood van MAXENTIUS.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

en hoe zeer hij, in het begin, de Christenen ook gevleid had, te *Rome* tegen hen, niet min dan tegen alle zijne onderdanen, allerhande wreedheid, onderdrukking, en mishandelingen pleegde (*). In het jaar 311, ALEXANDER, die zich in *Afrika* had opgeworpen, overwonnen, en een verbond aangegaan hebbende, met MAXIMINUS, ondernam hij eenen Oorlog tegen KONSTANTYN, van wien hij in het jaar 312, in eenen merkwaardigen veldflag, van welks bijzonderheden wij, in 't vervolg, nader zullen moeten fpreken, overwonnen zijnde, verdronk hij, door het breken der brug, over welke hij meende te vluchten, in den *Tiber*.

MAXIMINUS hervat de vervolging.

MAXIMINUS, ondertusfchen, de dood van GALERIUS vernomen, en zich daar op in het bezit van de Oosterfche Landfchappen van dezen Vorst, bij eene verdeling met LICINIUS, die de *Europifche* voor zich verkreeg, gefteld hebbende, vernieuwde, na eene tusfchenpozing van naauwlijks zes Maanden, de vervolging, verbiedende den Christenen, op de begraafplaatzen der Martelaren vergaderingen te houden, en, gelijk ons LACTANTIUS (†) bericht, de inwoners van *Antiöchië* en andere fteden heimlijk aanfporende, om door verzoekfchriften van hem te begeeren, dat den Christenen niet vergund mogt zijn, onder hen te wonen. In gevolge van deze verzoe-

(*) ZOSIMUS *Libr.* II. *Cap.* 14. *n.* 6. EUSEBIUS *Vit. Conftant. Libr.* I. *Cap.* 33. *fqq.*

(†) *De Mortib. Perfecutt. Cap.* 36.

zoeken, die de Keizer gewillig toeſtond, werden de Keizerlijke bevelen op koperen tafelen in de ſteden voorgeſteld, waar in hij roemde, dat, zedert de bij de Goden gehaate Godsdienst der Christenen zich niet meer vrij en onverhinderd had mogen uitbreiden, oorlog, onvruchtbaarheid, en andere landplagen hadden opgehouden. Dus hernam de vervolging in het jaar 311, in zijne landen, weder hare volle woede. Ten einde de Christenen te meer gehaat te maken, werden verdichte handelingen van PILATUS, die zeer veel tot hoon van JESUS bevatten, op last van MAXIMINUS, alöm verſpreid, en zelfs moesten de Kinderen op de Schoolen die van buiten leeren en opzeggen. Insgelijks werden zekere verklaringen, die door den Stadvoogd van *Damaskus* aan eenige ontuchtige vrouwen, door pijniging, waren afgedwongen, en welke ſchandelijke dingen van de Christenen getuigden, op hoogen last, openbaar gemaakt. Zekere THEOTECNUS, openbaar Ontvanger te *Antiöchië*, had bijzonder zijne Stadgenoten tegen de Christenen aangehitst. Een ſtandbeeld van JUPITER PHILIUS, den beſchermer der vriendſchap, opgericht en geheiligd hebbende, gaf hij vóor, dat die God, door zijn Beeld, te kennen had gegeven, dat de Christenen, zijne vijänden, uit de Stad en het omgelegen Land, moesten verdreven worden (*). Dit bedrog van THEOTECNUS is, naderhand, door LICINIUS ontdekt, en met den dood van dezen bedrieger geſtraft (†).

Even-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles. L.* IX. *C.* 2-7.

(†) EUSEB. *l. c. L.* IX. *C.* 11.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Oorlog met de Armeniërs om den Godsdienst.

Evenwel vielen alle deze ondernemingen van MAXIMINUS tot zijne eigene beschaming uit. In plaats van die vruchtbaarheid en voorspoed, waar op hij geroemd had, als een gunstbewijs der Goden, veroorzaakte een buitengemeen drooge winter een' onvruchtbaren zomer, de onvruchtbare zomer hongersnood, en deze eene schriklijke pest, van walglijke zweeren verzeld, die inzonderheid omtrent de oogen uitbraken, en hen, die nog het leven behielden, van het gezicht beroofden. Hetwelk EUSEBIUS als eene straf des hemels aanmerkt, omdat MAXIMINUS, voorwendende, uit goedertierenheid, het leven der Christenen te sparen, velen hunner, behalven andere verminkingen, het rechte oog liet uitsteken, om hen dus kenbaar te maken. Bij dezen ramp van pest en ziekte, betoonden de Christenen, naar de voorschriften van hunnen Godsdienst, hunne menschlievendheid, daar zij hun werk maakten, om de dooden te begraven, en onder de armen brood uit te deelen, waar door de Heidenen zoo getroffen werden, dat zij niet konden nalaten, hen en hunnen God te prijzen. Een oorlog, dien MAXIMINUS, ten dezen tijde, tegen de *Armeniërs* ondernam, om hen, met geweld van wapenen, tot het Heidendom te dwingen, mislukte hem insgelijks, en had ten gevolge, dat de *Armeniërs*, die tot hier toe getrouwe Bondgenooten der Romeinen geweest waren, hunne vijänden werden (*). De *Armeniërs* hadden het Christendom aangenomen, op het voorbeeld van hunnen Ko-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles. L.* IX. *C.* 8.

Koning TIRIDATES, die, door een wonder, in zijn Paleis gebeurd, bewogen zal zijn geweest, om een Christen te worden (*). Andere berichten (†), schrijven hunne bekeering toe aan eenen GREGORIUS, den Zoon van ANAX, die door LEONTIUS, Bisschop van *Kappadocië*, tot eersten Bisschop van *Armenië* werd ingewijd, en wegens het licht van het Euangelie, het welk hij onder hen ontstak, den bijnaam van den *Verlichter* ontvangen heeft. Hoe het zij, men heeft opgemerkt, dat deze oorlog van MAXIMINUS tegen de *Armeniërs* de eerste oorlog geweest is, die, om den Christelijken Godsdienst, gevoerd is geworden.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Ondertusschen hadden de beide Keizers KONSTANTYN en LICINIUS, terstond na de nederlage en dood van den Dwingeland MAXENTIUS, in het jaar 312, een bevelschrift, ten voordeele der Christenen, afgekondigd, waar bij zij aan dezelve volkomene vrijheid van Godsdienst-oefening verleenden (§). Dit Bevelschrift is niet meer voorhanden, maar uit een onmidlijk daar op gevolgd nader Bevelschrift, in het jaar 313, bij EUSEBIUS (**) bewaard, zien wij, dat het eerste eenige duisterheid gehad hebbe, en van sommigen verkeerd was opgevat. „Dewijl 'er," zeggen de Keizers, „in dat Bevelschrift, bij hetwelke „wij den Christenen vrijheid verleend hebben, om „het

De vervolging houdt op, in het jaar 312.

(*) SOZOMENUS *Hist. Eccles. L.* II. *C.* 8.

(†) In COMBEFIS. *Auctar. Bibl.* PP. *Gr. T.* II. *p.* 287. *sqq.*

(§) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* IX. 9.

(**) *Hist. Eccles.* X. 5. Vergel. LACTANT. *de Mortib. Persecutt. C.* 48.

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ het geloof van hunne gezindte en Godsdienst te „ behouden, vele en verſcheiden gezindten met na- „ me, en onderſcheiden, ſcheenen uitgedrukt, zoo „ hebben daar door misſchien ſommigen, kort daar „ na, van dit te onderhouden, afgelaten." Het ſchijnt, dat de Godsdienstvrijheid aan alle gezindten en aanhangen, bij het eerſte Plakaat, toegeſtaan, den Rechtzinnigen Christenen, niet min dan den Heidenen, mishaagd hebbe, welke, de ééne zoo wel als de anderen, ten minſten ſommigen van dit voorrecht wilden uitgeſloten hebben; trouwens, in dit tweede Bevelſchrift, verklaren de Keizers zich nader, met deze woorden: „ Het was derhalven voegzaam, „ aan te ſchrijven, dat het ons dus behaagde, opdat, „ met uitzondering van alle gezindten (*), welke in „ ons eerſte aanſchrijven aan uwe Zorgvuldigheid, „ met betrekking tot de Christenen, bevat waren, „ zoo wel het gene volſtrekt verkeerd, en van on- „ ze zachtmoedigheid vreemd ſchijnt, uit den weg „ geruimd worde, als opdat een ieder, die voorge- „ nomen heeft, den *Christelijken Godsdienst* te „ onderhouden, denzelven vrijëlijk, zonder eenige „ verhindering, waarneme." Voorts erkennen de beide Vorſten, in de inleiding van dit Bevelſchrift, „ dat

(*) Bij LACTANTIUS ſtaat: *amotis omnibus omnino conditionibus, te niet doende alle voorwaarden.* Dit is volſtrekt duister, en heeft aanleiding gegeven tot verſchillende opvattingen en verklaringen van de mening der Keizeren. Men zie MOSHEIM, *Nod. Opheld.* III. *Deel, Bladz.* 495. *ſqq.*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ dat elk in zijne Godsdienſtige vrijheid volſtrekt „ onbelemmerd behoore te wezen." Zij bevelen, dat zoo wel de Christenen, als alle hunne overige onderdanen, volkomene vrijheid genieten zullen, om zoodanigen Godsdienst te belijden, als zij wilden: „ opdat," zeggen zij, „ elke Godheid en elk he„ melsch wezen ons, en allen, die onder onze „ heerſchappij ſtaan, genadig moge zijn." Het zal ieder vrijſtaan, het Christendom te verkiezen, en hetzelve te beöefenen; waar bij echter, gelijk gezegd is, *verkeerde en van de Keizerlijke zachtmoedigheid vreemde gezindheden*, (αἱρέσεις,) worden uitgezonderd. De Keizers vervolgen, dat deze algemeene vrijheid van Godsdienst-oefening nuttig is, tot de rust van den Staat, en daaröm door hen wordt ingevoerd, „ opdat het niet ſchijnen moge, als of zij „ eenige ſoort van Gods-verëering wilden veräch„ ten." Zij bevelen eindelijk, dat aan de Christenen de plaatzen en gebouwen, tot hunne vergaderingen geſchikt, die hun ontnomen waren, zonder eenige kosten, of geld daar voor te betalen, zullen wedergegeven worden, als mede de goederen, die aan hun ligchaam, dat is, aan de *Christenen* in het gemeen, behoorden, (de Kerkelijke goederen,) behoudens voor de tegenwoordige eigenaars, die dezelve mogten gekocht hebben, behoorlijke ſchaêvergoeding uit de Keizerlijke ſchatkist. Alles, gelijk de Vorſten beſluiten, ten einde zij van de Godlijke beſcherming, welke zij reeds, bij vele gelegenheden, ondervonden hadden, voor altijd zeker zouden wezen. ——

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Maximinus aanschrijven ten voordeele der Christenen.

KONSTANTYN en LICINIUS hadden hun eerste Bevelschrift, ten behoeve der Christenen, ook aan MAXIMINUS overgezonden. Deze, daar hij, zich als eenen oppermagtigen Vorst beschouwende, echter vooräf tot hetzelve niet gekend was, weigerde hetzelve in zijn gebied te laten afkondigen; nogthans de gemoederen der Christenen niet verder van zich willende verwijderen, vaardigde hij eenen Brief af, aan de aan hem ondergeschikte Landvoogden, dien EUSEBIUS (*) ons insgelijks bewaard heeft. In denzelven geeft hij hoog op van zijne menschlievendheid en goedgunstigheid, aan de Christenen betoond, en hoe hij, van den aanvang zijner regeering af, de Overheden dikwijls vermaand had, niemand, door straffen of mishandelingen, tot den dienst der Goden te dwingen. Hij bekent, de begeerte der steden, die geene Christenen binnen hare muuren wilden dulden, toegestemd; doch zulks, zijns ondanks, op het voorbeeld der Keizeren, en den eisch der Godspraken, gedaan te hebben. Ten besluite, voegt hij 'er bij, thans te willen, dat den Christenen geen overlast aangedaan, maar zij minzaam moeten behandeld worden; indien echter Christenen, vrijwillig, den dienst der Goden willen aannemen, zal men hen bereidvaardig toelaten, maar hen alleen door de zachtste middelen daar toe trachten te bewegen. De Christenen vertrouwden niet veel op deze aanschrijving, alzoo zij de veränderlijkheid van MAXIMINUS meermalen hadden ondervonden, als ook, omdat hun,

(*) *Hist. Eccles.* IX. 9.

hun, in dezelve, de vrijë Godsdienst-oefening niet uitdruklijk werd toegeftaan. Maar, als MAXIMINUS, in het volgende jaar 313, met LICINIUS in oorlog geraakt, en in *Thracië* geflagen was, vond hij dienftig, een veel gunftiger Bevelfchrift voor de Christenen uit te geven. Hij beklaagde zich, in hetzelve, gelijk men het bij EUSEBIUS (*) leest, dat de Richters en Overheden zijn eerfte Bevelfchrift verkeerd begrepen hadden, waar door bij de Christenen veel wantrouwen was overgebleven. Thans ftond hij aan dezelve hunne vrijë Godsdienst-oefening volkomen en uitdruklijk toe, zoodat zij hunne Kerkelijke vergaderhuizen, (κυριακα οικεια,) weder mogten opbouwen. Ook belastte hij, hun hunne onroerende goederen, die, op bevel van het Hof, aan de Keizerlijke fchatkist, of aan andere bezitters gekomen waren, terug te geven.

II BOEK XII Hoofdft. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Dood van MAXIMINUS.

Indien men LACTANTIUS (†) geloven mogt, zou MAXIMINUS, vóór den bovengemelden veldflag, dien hij tegen LICINIUS verloor, aan JUPITER eene gelofte gedaan hebben, van de Christenen geheellijk te zullen uitroejen, indien hij de overwinning behaalde. Doch, als hij, door het verliezen van dezen veldflag, geen herftel aan zijne zaken zag, nam hij vergif in, waar aan hij, onder vele en langduurige fmarten, ftierf, doch niet, voordat hij te vooren zijn oogen verloren, en in dezen ellendigen toeftand, God

(*) *Hist. Eccles. L.* IX. *C.* 10.

(†) *De mortib. perfecutt. Cap.* 46-49.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

God met de Engelen gericht over hem had zien houden, terwijl hij vergeefs zijne schuld beleed, en JESUS CHRISTUS om vergeving en medelijden bad; waar mede EUSEBIUS (*), wat de omstandigheden van zijnen jammervollen dood betreft, overëenstemt. Aan den anderen kant, laat gemelde LACTANTIUS, door eenen Engel, aan LICINIUS, in den droom, een gebed leeren, hetwelk hij, vóór het aangaan van dien slag, met zijn geheele leger tot God gebeden heeft, en hetwelk als een middel der overwinning wordt aangemerkt. Doch ééns vooräl hebben beide deze Schrijvers, inzonderheid de laatste, in zijn Boek *over den dood en laatste uitëinde der Vervolgeren*, zich voorgesteld, uit het rampzalig einde van de Vorsten, die de Christenen vervolgd hebben, te toonen, hoe de rechtvaardige straf van God hen getroffen hebbe, waar toe zij dan ook alle berichten, en geruchten, die de zaken gewoon zijn te vergrooten, en uit natuurlijke gebeurenisfen wonderbare gevolgen af te leiden, bijëenverzamelden en optekenden; niet bedenkende, dat soortgelijke bewijzen geene zekerheid altoos hebben, alzoo immers ook de Heidenen de ongelukken, welke de Christen Vorsten, vijänden van hunnen Godsdienst, troffen, met denzelfden schijn, aan de wraak hunner Goden konden toeschrijven.

Nog eenige aanmerkingen over

Dus eindigde, in het jaar 312, deze zwaare en laatste openbare algemeene vervolging, welke de Christenen van de Heidenen geleden hebben, en die tien

(*) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* IX. 10.

tien jaaren, met eenige korte tusfchenpozingen, geduurd heeft: „ Geduurende welken tijd," fchrijft SULPICIUS SEVERUS (*), „ bijna de geheele wereld, met het heilig bloed der Martelaren, bezoedeld is geworden. Te weten, men fnelde om ftrijd tot den roemruchtigen kamp; en het Marteldom werd toen veel gretiger met eenen roemrijken dood gezocht, dan thans de Bisdommen met fnoode kuiperijën begeerd worden. Door geene oorlogen is de wereld ooit meer ontledigd geworden; en wij hebben nooit met grooter zegepraal overwonnen, dan toen wij, door moorden van tien jaaren, niet hebben kunnen overwonnen worden." Dus omtrent drukken zich ook EUSEBIUS en LACTANTIUS, tijdgenoten en ooggetuigen, uit, en, in de daad, hoe zeer in foortgelijke algemeene gezegden vergroting moge plaats hebben, hoe zeer latere berichten, met recht, als ogelooflijk verworpen mogen worden, gelijk bij voorbeeld, dat te *Nikomedië* op éénen dag, in ééne Kerk, 20,000 menfchen zouden verbrand zijn (†), en dergelijke meer, die bij laater Schrijvers, en in Martelaars-Gefchiedenisfen, voorkomen, welke, door zoodanige verdichtzelen, bijkans alle geloof verloren hebben; uit de omftandigheden nogthans, welke wij, uit de echte bronnen, verhaald hebben, blijkt duidelijk, dat 'er, door alle de gewesten des Roomfchen Rijks, geduurende deze vervolging, zeer veel Christenbloed ge-

II BOEK XII. Hoofdft. na C. G. Jaar 284. tot 312.

deze vervolging. Groot getal van Martelaren.

(*) *Sacr. Hist. Libr* II. *Cap.* 32.
(†) NICEFORUS *Hist. Eccles.* VII. 6.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

gestort is geworden. LACTANTIUS gewaagt van eenen Landvoogd in *Frygië*, die het geheele volk, te gelijk met het vergaderhuis, verbrand heeft (*), EUSEBIUS (†), spreekt van eene geheele stad in *Frygië*, die gewapende soldaten, met alle de inwoners, benevens de vrouwen en kinderen, omringd, en met vuur verbrand hebben, omdat de overheid met de aanzienlijken en het gemeen, eenparig belijdende, Christenen te zijn, het gebod van te offeren weigerden te gehoorzamen (§). Men heeft wel, tegen het groot aantal van Martelaren, deze aanmerking gemaakt, dat men, uit de Geschiedenis van EUSEBIUS zelve, niet meer dan negen Bisschoppen kan tellen, die den dood ondergaan hebben, en dat hij, in zijn breedvoerig verhaal van de Martelaren van *Palæstina*, echter niet meer dan 92 Christenen noemt, die in deze vervolging omgekomen zijn: „Deze," zegt hij, „zijn

(*) *Institut. Div. L.* V. *C.* 2.

(†) *Libr.* VIII. *Cap.* 11.

(§) RUFINUS, in zijne vertaling van EUSEBIUS, voegt 'er bij, dat men den Christenen vrijheid gegeven had, om de stad te verlaten. GIBBON *Geschiedenis van het Verval des R. Rijks Not.* 160. *pag.* 87., stelt daarom deze gebeurenis voor, als of deze Christenen zich in de Kerk hadden opgesloten, met voornemen, om zich met de wapenen in de vuist te verdedigen, of onder de puinhopen te laten begraven. Hier van weten de oude Schrijvers niets, alleen zegt EUSEBIUS *Cap.* 10. dat men de Christenen niet op de gewone wijze, maar naar *krijgsgebruik*, of *standrecht*, behandelde.

„ zijn de Martelaars, die in *Palæſtina* geſtorven „ zijn, om het geloof (*).” Doch, daar bij onderſtelt men, zonder eenigen grond, dat hij ze allen hebbe willen of kunnen noemen, het tegendeel geven zijne woorden te kennen, die onmidlijk op deze volgen: „ Zoo gedroeg het zich met deze „ vervolging toe, welke bij ons, met eene verwoes- „ ting van onze Kerken, begon, en naderhand, „ door de daar op volgende haat des Stadhouders „ tot eenen hoogen trap ſteeg, in welke de ver- „ ſcheidene beproevingen van hun, die voor het „ geloof ſtreden, *eene ontelbare menigte van Mar-* „ *telaren* heeft voortgebracht enz.”

Nogthans niet alle echte Martelaren.

Dit nogthans hebben wij, in den loop van ons verhaal, reeds waargenomen, dat niet allen, die hun leven voor het Christendom verloren, den titel van rechtſchapene Martelaren verdienen. Niet alleen hebben wij, hier voor (†), uit EUSEBIUS, gezien, hoe groot een verderf van zeden en zedentucht, vóór deze vervolging, onder de Christenen, plaats had, maar deze Schrijver geeft zelve genoeg te kennen, dat niet allen, die thans leden, voor waare Martelaren te houden zijn. Hij belijdt (§), niet omſtandig te hebben willen verhalen, hoe vele Leeraars, van herders der redelijke kudde van CHRISTUS, door toelating der Godlijke gerechtigheid, tot hoeders van kameelen, een onvernuftig en verdraaid beest, als lieden, die zulk een ambt waardig waren, insge-

(*) *De Mart. Palæſt. Cap.* 13.

(†) *Bladz.* 316. (§) *De Mart. Palæſt. C.* 12.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

gelijks tot oppasfers der Keizerlijke paarden, gemaakt zijn; ook gaat hij ftilzwijgend de eerzucht van velen voorbij, als ook de onrechtmatige inwijdingen tot het Leeräar-ambt, de twistzucht onder de belijders zelve, en de jonger ftichters van meer en meer onrust, waar door het uitwendig kwaad der Kerk zeer vergroot is. Dit alles wil hij daar laten, dewijl hij liever bedoelde, het welvoeglijke en roemrijke in den toeftand van den Christelijken Godsdienst te ontvouwen. Wegens deze bekentenis, heeft men EUSEBIUS befchuldigd, als een' partijdig fchrijver, die zwijgt, waar hij de vlekken en fmetten der Christenen had behoren aan te wijzen. Doch men bedenke, dat hij toch de zaak zelve duidelijk genoeg zegt. Enkele en bijzondere namen te noemen, kon, onder zijne omftandigheden, nadelig wezen, daar hij een tijdgenoot der gebeurenisfen, en, gelijk wij zien zullen, in de volgende twisten onder de Christenen ingewikkeld was. Hij heeft zelfs verfcheiden bijzondere voorbeelden van een onbezonnen gedrag van fommige Christenen niet verzwegen, waar van wij reeds melding hebben gemaakt, en waar bij wij nog deze voegen kunnen: dat hij den afval van verfcheiden Leeräaren, in de eerfte woede der vervolging, meldt (*), als ook de onftuimige drift van drie Christenen, welke op den Stadhouder, daar hij bezig was met offeren, aanvielen, en hem toeriepen: hij zou van zijne dwaling afftaan (†)! en van zes jongelingen, wier vaderland en namen hij

(*) *De Mart. Palæft.* C. 1. (†) *Ibid.* C. 9.

hij niet vergeet, die, na alvorens malkanderen de handen gebonden te hebben, om daar mede te tonen, hoe gereed en bereid zij waren tot den Marteldood, in volle drift, naa den Stadhouder URBANUS liepen, en zich als Christenen bekend maakten, waar van het gevolg was, dat zij aanſtonds in de gevangenis geworpen, en niet lang daar na onthoofd werden (*). Misſchien mag men hier toe ook die Christenvrouwen brengen, welke, om hare eere te bewaren, zichzelven ombrachten of verdronken (†).

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Behalven de berichten van EUSEBIUS aangaande deze vervolging, ontmoeten wij, bij later Schrijvers van de vierde en vijfde eeuw, vele verhalen van Martelaren, die, geduurende dezelve, hun leven veil gehad hebben voor hunnen Godsdienst. Doch, daar zij meest voorkomen bij Dichters, of Redenaaren, of in Godgeleerde Schriften, kunnen zij meer tot ſtichting, dan tot geſchiedkundige bewijzen, dienen. Onder anderen heeft de Dichter PRUDENTIUS, in het begin der vijfde eeuw, den Marteldood van EULALIA, VINCENTIUS, QUIRINUS, ROMANUS, en meer anderen, met ruime invoeging van vele wonderbare omſtandigheden, en levendige vermaningen, om hen te verëeren, bezongen. Een groot getal andere Martelaars-Geſchiedenisſen hebben BARONIUS (§), BOLLAND en zijne navolgers (**), TIL-

Bijzondere verhalen van waare en verdichte Martelaren.

(*) *Ibid. Cap.* 3.

(†) EUSEBIUS *Hist. Eccles. L.* VIII. *C.* 12, 14.

(§) *In Martijrologio Romano.*

(**) *In Actis SS. Antverp.*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

TILLEMONT (*), en RUINART (†), geheel, of in uittrekzels, geleverd; doch deze zijn meestäl of onzeker, of met verdichtzelen overladen, en zelfs hebben de beide laatstgemelde anders oordeelkundige Schrijvers veel te zacht over derzelver waarde geöordeeld. Van de beroemdste Martelaren, die, zedert het eerste Plakaät van DIOCLETIANUS tot het jaar 312, geleden hebben, zijn reeds, in het voorgaande van onze Geschiedenis, PAMFILUS, METHODIUS, en LUCIANUS, door ons gemeld (§). In de voorgemelde laater verzamelingen vindt men 'er meer, die nog heden, als Heiligen, in de Griekfche en Romeinfche Kerk gevierd worden, doch wier gefchiedenis, de eenige omftandigheid uitgenomen, dat zij, geduurende deze vervolging, kunnen geleefd of geleden hebben, volftrekt geene geloofwaardigheid heeft. Onder dezen behoort het verhaal van den Heiligen GREGORIUS, of St. JORIS, die, als een Ridder te paard, eenen draak doorftekende en vertrappende, wordt afgebeeld (**); insgelijks een ander van den Heiligen COSMAS en DAMIANUS, welke de Geneeskunde om niet geöefend zul-

(*) *Mémoires etc. Tom.* V. (†) *Acta Mart. Sincera.*

(§) Boven *Bladz.* 285, 279, 289.

(**) Sommigen meenen, dat hij dezelfde is met GEÖRGIUS *den Kappadociër*, die in de Ariäanfche verfchillen vermaard is geweest, en een hoofd der *Ariänen* was. Men zie P. HOFSTEDE *Verhandeling over het klein getal der echte Martelaren*, *Bladz.* 48. die ook, *Bladz.* 4 en 5, eene geheele lijst van verdichte Martelaren heeft opgegeven.

zullen hebben, en daaröm de Befchermheiligen der Geneesheeren geworden zijn.

II BOEK XII Hoofdft. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Deze Martelaars - Gefchiedenisfen zijn insgelijks opgevuld met wonderen. Dus, om één voorbeeld te geven, verhaalt de Gefchiedenis, van den Martelaar ROMANUS, dat het vuur, waar mede hij op den brandftapel ftond verbrand te worden, onverziens, door een' plotslijken regenvlaag is uitgebluscht, en dat hij, niettegenftaande hem de tong was uitgefneden, om hem te beletten, tot het volk te fpreken, desniettemin voortvoer, het volk te vermanen, zijn geloof te belijden, en tot lof van God te fpreken. In zoodanige wondergevallen is EUSEBIUS echter zeer fpaarzaam, waar door zijne berichten in geloofwaardigheid winnen, gelijk hij dan ook van dit dubbel wonder van ROMANUS geen woord gewaagt (*). Men heeft hem alleen, in onzen tijd, gelaakt, dat hij, in plaats van meer gewigtige gebeurenisfen en verrichtingen der Christenen, zoo breedvoerig, en meer als lofredenaar, dan Gefchiedfchrijver, de Martelgefchiedenisfen verhaald heeft. Doch men vergeet hier bij te veel, hoe belangrijk deze gebeurenisfen zijn moesten voor de Christenen van

Het wonderbare in vele verhalen.

(*) In ééne der twee *Predikatien over de Opftanding*, welke aan EUSEBIUS worden toegefchreven, en door SIRMOND (*Opuscul.* XIV. *Parys* 1643 8vo,) uitgegeven zijn, wordt ook van dit wonder gewaagd. Zoodat, indien al deze Predikatie waarlijk van EUSEBIUS zij, hij hetzelve liever daar, dan in zijne Gefchiedenis, heeft willen plaatzen.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

van dien tijd, die het lijdzaam geduld, en den standvastigen moed van hunne medebroederen, aanschouwd hadden, en, door deze harden strijd, eindelijk tot de vrijë oefening van hunnen Godsdienst geraakt waren, op welken zij zoo hoogen prijs stelden. Wij, die ver van die gebeurenissen afzijn, zijn te koelbloedig, om met geestdrift de waarde van zoodanige vrijë Godsdienst-oefening te schatten, en even daaröm dikwijls te ligt genegen, om in zoodanige verhalen veel, als gering en nietsbeduidend, te beschouwen, en het gedrag der Christenen, in vervolgingen, als dweepächtig, halstarrig, en menschhatende aantemerken. Te meer, daar het menigvuldige fabelächtige, in de Geschiedenis der Martelaren, en het bijgelovig verëeren van dezelve, ons met zekere voorïngenomenheid en geringächting van dezelve vervuld heeft.

MARCELLINUS, Bisschop van Rome, van afval beschuldigd.

Ten tijde dezer vervolging is MARCELLINUS, Bisschop van *Rome*, vermaard geweest (*); meer zeggen oude Geschiedschrijvers niet van hem, dan dat hij in het jaar 304 gestorven is, doch naderhand heeft men hem langen tijd onder de Martelaren dezer vervolging geteld, en zulks niettegenstaande een verhaal, hetwelk, tot in onze tijden, geloof gevonden heeft, hoe zeer het met zeldzame omstandigheden gepaard gaat, en dezen Bisschop geheel niet tot eere verstrekt. Het verhaal is hoofdzaaklijk het volgende: MARCELLINUS, in het jaar 302, de vreeslijke be-

(*) THEODORET. *Hist. Eccles.* I. 3. De vervolging viel in zijnen tijd voor, zegt EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 32.

bedreigingen der Heidenen niet langer kunnende wederſtaan, offerde wierook, ter eere der Afgoden, in éénen van derzelver Tempelen. Drie Ouderlingen en twee Kerkendienaren verzelden hem derwaards, maar verlieten hem, bij den ingang, om eene menigte Christenen tot getuigen van zijnen afval te hoop te roepen. Na eene zoo openlijke ergernis, vergaderden 300 Bisſchoppen in een hol of ſpelonk bij *Sinuesſa*, eene ſtad van *Latium*, op de grenzen van *Kampanië*, welke de vijf gemelde geestelijken beſtraften, en 72 getuigen tegen MARCELLINUS hoorden, maar het evenwel niet waagden, om vonnis over hem te vellen, omdat een Bisſchop van *Rome* geen' richter op deze wereld boven zich heeft. Dus lieten zij aan hem zelven over, zijn eigen vonnis te vellen, gelijk hij dan ook beleed, zijns ambts onwaardig te zijn. Dit is de inhoud der Handelingen van de Kerkvergadering te *Sinuesſa*, zoo als dezelve onder anderen van HARDUIN (*) zijn uitgegeven. Dit verhaal heeft, in laater eeuwen, zoo veel geloof gevonden, dat, zelfs in de elfde eeuw, Paus NIKOLAAS *de eerſte* het, in eenen Brief aan den Keizer MICHAËL, als ongetwijfeld heeft overgenomen. Ook wordt het aangehaald, in het *Breviarium* of openbaar Gebedeboek der Roomſche Kerk. Om die reden durfde ook BARONIUS (†), hoe zeer deze Kardinaal anders ijveren mogt, voor de onfeilbaarheid van den Roomſchen Paus, hetzel-

(*) *Acta Concil. Tom.* I. *p.* 217. *ſq.*

(†) *Annal. Eccles. ad ann.* 302.

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

zelve niet verwerpen; waarſchijnlijk bemoedigd door die onverwachte uitſpraak, dat de Bisſchoppen van *Rome* aan geene menschlijke rechtbank onderworpen zijn. Maar, in laater tijden, hebben verſcheiden Proteſtantſche geleerden zich verëenigd, om de Geſchiedenis van MARCELLINUS van deze vlek te zuiveren, hetwelk ook, onder de Roomſche Schrijveren, door PAGI (*), TILLEMONT (†), en anderen, geſchied is. Het behoefde hun niet vele moeite te kosten, om de onëchtheid der Handelingen van de gezegde Kerkvergadering te *Sinuesſa* te bewijzen, die, in eenen duiſteren barbaarſchen ſtijl opgeſteld, door tegenſtrijdigheden, en bijzonderheden, welke geheel niet met de geſteldheid der toenmalige tijden overëenkomen, hare onëchtheid genoeg verraden, gelijk zij ook geen getuigenis van één' enkelen Schrijver der Oudheid voor zich hebben, evenwel ſchijnt 'er aan de hoofdzaak zelve iet waar te zijn. Ten minſten, de *Donatist* PETILIANUS verwijt, bij AUGUSTINUS (§), aan MARCELLINUS, en andere Christelijke Leeräaren, het Afgodisch ontſteken van wierook, en het verraderlijk overleveren der Kerklijke Handſchriften: terwijl het antwoord van dezen Kerkleeräar (**) enkel hier op uitkomt, dat hij bewijs vordert voor deze beſchuldiging, en tevens de aanmerking maakt, dat de Rechtzinnige Kerk daar niets

(*) *Crit. in Ann. Bar. ad ann.* 302. *n.* 18. *ſq. ad ann.* 304. *n.* 12. (†) *Mémoires T.* V. *p.* 363. *ſq.*

(§) *Contra litteras* PETIL. *L.* II. *p.* 187. *T.* IX. *Opp. Edit. Antverp.* (**) Aldaar, en *De unico bapt. cont. Petil. p.* 368.

niets door lijdt, al behelsde dezelve ook waarheid. Misschien heeft zich MARCELLINUS aan afval schuldig gemaakt, en men heeft het overige verhaal uitgedacht, om zijne eere, van eenen anderen kant, te redden, door naamlijk voor te wenden, dat de Christen tijdgenoten van MARCELLINUS zouden geloofd hebben, dat een Bisschop van *Rome*, zelfs een Afgodendienaar, van niemand, dan van God, gevonnisd kan worden.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Gefchiedenis van PETRUS Bisschop van Alexandrië.

Meer zekerheids hebben wij, omtrent PETRUS, Bisschop van *Alexandrië*, welke, bijzonder om zekere Kerkelijke Wetten, die wij nog van hem overig hebben, verdient gemeld te worden, gelijk hij ook, in deze vervolging van DIOCLETIANUS, den Marteldood ondergaan heeft. Hij werd te *Alexandrië* Bisschop in het jaar 300, en heeft zijn ambt, omtrent 12 jaaren, in deze rampvolle tijden, met roem, bekleed, welken hij zich, zoo door zijne kunde in de uitlegging der Heilige Schrift, als door zijne strenge deugd, en ijverige zorg voor den welvaart en het behoud der Egijptische Gemeenten in het algemeen, verworven heeft. Onder alle de landschappen van het Romeinsche Rijk, leed *Egypte*, en wel dat gedeelte, hetwelk *Thebais* heette, het meest van de gemelde vervolging. Troepen van twintig, dertig, zestig, ja tot honderd Christenen, en daar onder mannen, vrouwen, en kinderen, werden, in die jaaren, dikwijls op eenmaal, met buitengewone pijnigingen, ter dood gebracht, gelijk EUSEBIUS, als ooggetuigen, ons verhaalt (*).

Even-

(*) *Hist. Eccles. L.* VIII. *C.* 8, 9, 10.

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Evenwel gaven zich velen vrijwillig aan, dat zij Christenen waren, en onder dezen aanzienlijke en rijke lieden, zoodat de overheid zelve hen, doch vergeefs, vermaande, zij zouden met zichzelven en hunne namaagſchap medelijden hebben. De Bisſchop PETRUS had redelijker gevoelens, en ontweek, in het begin, de vervolging, door de vlucht, maar als dezelve ſcheen te bedaaren, terug gekeerd zijnde, werd hij, in het jaar 311, onverziens gevat, zonder verder uitſtel veröordeeld, en onthoofd. Met hem verloren ook verſcheiden andere Bisſchoppen en Ouderlingen het leven (*).

Zijne Kerkregelen.

Van zijne ſchriften *over de Godheid*, *het Paſcha*, *en de Kerkeboete*, zijn nog eenige overblijfzelen voorhanden, bijzonder uit dit laatſte geſchrift, hetwelk hij, in het jaar 306, opſtelde, bij gelegenheid van den afval van vele Christenen, te midden onder zoo velen, die ſtandvastig bleven, bij wijze van Kerkregels of Wetten, in welke deze afgevallenen onder zekere klasſen gebracht, en het gedrag der Kerk, jegens hen te houden, dienvolgends bepaald wordt; wordende elke derzelve met eene Schriftuurplaats, ſommigen van welke vrij gedrongen zijn, bevestigd (†). Intusſchen geven zij geene geringe op-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles. L.* VII. *C.* 32. VIII. *C.* 13. IX. *C.* 6. Zijne vlucht wordt verhaald, door SOZOMENUS *Hist. Eccles. Libr.* I. *Cap* 24.

(†) Zij zijn uitgegeven, met de ophelderingen van BALSAMON en ZONARAS, in BEVERIDGE *Sijnodic. ſeu Pandect. Canon. SS. Apostol. et Concilior. T.* II. *p.* 8-23.

opheldering omtrent deze en gene bijzonderheden, in de Kerkelijke tucht van die tijden. In den *eerſten Regel* bepaalt de Bisſchop, dat zulken, die voor den Richter gebracht, door ondraaglijke pijnigingen, eindelijk tot afval gekomen waren, voornaamlijk daar ſommigen van hun nu reeds drie jaren hunnen val beweenden, ſlechts nog veertig dagen zullen vasten, opdat zij leeren, de verzoekingen des Duivels ſtandvastiger te wederſtaan. De *tweede Regel* verlengt de boete nog een jaar voor zulken, die wel in de gevangenis geworpen waren, maar niets anders geleden hadden, opdat zij zich herïnneren, wat 'er bij den Profeet ſtaat, van het jaar van 's Heeren welbehagen. Door den *derden Regel* worden vier jaaren boete voorgeſchreven, voor hun, die, zonder eenig lijden, enkel uit vrees, het geloof verzaakt hadden, en op hen wordt de gelijkenis van den vijgeboom toegepast, die drie jaaren geene vrucht had gedragen, van welken de Heere zegt: Laat hem nog dit jaar ſtaan! De *vierde Regel* verklaart, met bewoordingen uit verſcheiden Schriftuurplaatzen, dat men van onboetvaardigen, die over hunnen afval geen berouw toonen, geene hoop kan hebben, en hun geene plaats in de Kerk kan toeſtaan. De *vijfde* legt eene boete van zes maanden aan hun op, die geveinsd hadden, hunnen Godsdienst ontrouw te wezen, of bij de Altaren, of door ſchriftelijke getuigenisſen, of door Heidenen, die hunne plaats vervangen hadden. Dus wordt in den *zesden* en *zevenden*, aan zulke ſlaven, die, in plaats van hunne heeren en meesters, geöfferd of gewierookt

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

hadden, eene boete van één jaar, maar aan zoodanige heeren eene van drie jaaren opgelegd. De *achtste Regel* wil, dat zulken, die, zich door het geweld in het eerst hebbende laten overwinnen, zich naderhand hersteld hebben, en standvastig gebleven zijn, met hartlijke blijdschap aangenomen worden, en deel zullen hebben, aan het *gebed*, aan de *uitdeeling van het ligchaam en bloed*, en aan de *vertroosting* of *prediking* des woords, als de drie hoofddeelen der Kerkelijke gemeenschap. De *negende* bepaalt hetzelfde, omtrent hen, die zich zelven, zonder noodzake, als Christenen aangegeven, en daar door zelfs hunnen Broederen ongemak veröorzaakt hebben, maar tevens standvastig gebleven zijn; evenwel zoo, dat de Bisschop tevens te kennen geeft, dat zulk een gedrag tegen de leere en het voorbeeld van CHRISTUS en de Apostelen strijdig zij. Daaröm wil hij ook, in den *tienden Regel*, dat zulke Leeraars, die zich, ongevergd, in gevaar hebben begeven, en daar in bezweken zijn, alhoewel zij zich hersteld hebben, wel de Kerklijke gemeenschap genieten, maar van hun ambt ontzet zullen blijven, omdat zij hunne gemeenten, die zij van nut hadden kunnen zijn, nodeloos verlaten, en zichzelven voor hoon hebben blootgesteld, hetwelk de Apostelen nooit deeden. Nogthans, hoe zeer de Bisschop zoodanigen te verre gaanden ijver afkeurt, is hij, in den *elfden Regel*, inschiklijker, omtrent zulke gemeene Christenen, die, in de eerste hitte der vervolging, als zij voor het gericht stonden, en daar de Martelaren tot hun hemelsch doel zagen streven, door

dit

dit gezicht aangevuurd, zich openlijk beleden, Christenen te zijn; of die, vol ſmart, over hunne afgevallen Medebroeders, die zij voor oogen hadden, zich gedrongen voelden, om den vijänden van hun geloof, zonder andere aanleiding, tegen te gaan, opdat zij op deze overwinning zich niet zouden kunnen verheffen, ter beſchimping van den Godsdienst. Geern wil hij bewilligen, dat de Christenen voor zoodanigen bidden, indien zij, bij dergelijke gelegenheid, voor gevangenis of pijniging niet beſtand geweest, maar bezweken waren. In den *twaalfden* en *dertienden Regel*, worden die Christenen vrijgeſproken, die geld hadden gegeven, om zich van de vervolging te bevrijden, of die zich met de vlucht in veiligheid hadden geſteld. Eindelijk, bepaalt de Bisſchop, in den *veertienden Regel*, omtrent zulken, die, met geweld, door de Heidenen naa het Altaar geſleept, en wier handen gewelddadig vastgehouden, en in het vuur geſtoken waren, om wierook te ſtroojen, en dergelijken, doch die zich volſtandig daar tegen verzet, en 'er niet in toegeſtemd hadden, indien zulks door voldoende getuigen bevestigd werd, dat zij hun Leeräar-ambt zullen blijven behouden, en zo zij Leeken waren, dat zij als *Confesſores*, (*ſtandvastige belijders*,) zullen aangemerkt worden. Bij deze *veertien Regelen* is nog een *vijftiende*, uit een ander Boek van onzen PETRUS, gevoegd, waar in hij zegt: „ Niemand berispe ons, dat wij, volgends eene mondelijke overlevering, op den *vierden* en *zesden* dag der week vasten, dewijl wij daar toe dezen grond hebben,

dat

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

dat CHRISTUS op den *vierden* dag is verraden geworden, en op den *zesden* geleden heeft. Maar den *dag des Heeren* vieren wij, als een vreugdefeest, dewijl hij op denzelven is opgestaan, ook knielen wij, volgends eene oude gewoonte, op dezen dag, niet onder het gebed." Met deze bevestiging van een reeds bekend oud gebruik schijnt de Bisschop bijzonder de nieuwigheid te bedoelen, waar door de gemeente van *Rome*, en eenige anderen, dit vasten van den vierden dag, zedert eenigen tijd, op den zevenden verplaatst hadden.

Kerkvergadering te *Elvira*, in *Spanje*.

Dus verzuimden de Christenen, zelfs geduurende deze hevige vervolging, niet, vaststellingen te maken, omtrent hunne Kerklijke tucht. Daar toe behoort ook de Kerkvergadering, in *Spanje*, in het jaar 305, of wat later, gehouden te *Illiberis*, of *Elvira*, en wel, daar 'er twee steden van dezen naam in *Spanje* waren, van dat, waar van omstreeks *Granada* nog eenige overblijfzelen gevonden worden; gelijk men dan ook, volgends de openbare nieuwspapieren, te *Granada*, in het jaar 1756, de oorspronglijke *Handelingen* dezer Kerkvergadering zal gevonden hebben. De vergadering bestond, volgends sommige Handschriften van hare Kerkregelen, uit 16, volgends anderen, uit 43 Bisschoppen, en eenige *Ouderlingen*, terwijl *Kerkendienaars* en andere Christenen in het rond stonden, en tegenwoordig waren. Zij heeft 81 Kerkregelen voorgeschreven, welke nog voorhanden zijn (*), en die eene me-

(*) In de verzameling van HARDUIN, *Acta Concil. Tom.*

menigte zeldzame en gedeeltelijk onverwachte bijzonderheden, in de denkwijze, zeden, en gebruiken, der toenmalige Christenen in *Spanje* bevatten, zoodat zij hoofdzaaklijk hier verdienen geplaatst te worden, alleen, dat men bedacht zij, ze niet uit te ftrekken tot alle Christenen in andere Landfchappen. Een misflag, die al te zeer gewoon is, bij het befchrijven van de gebruiken der oudfte Christenen, wier bijzondere Gemeenten, in zoodanige zaken, hare vrijheid bleven bewaren.

II BOEK XII Hoofdft. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Over het algemeen zijn de *Regels* dezer Kerkvergadering vrij ftreng in het bepalen van Kerkelijke boeten. Vooreerst, wordt bepaald, dat Christenen, die ongedwongen in eenen Afgods-tempel gaan, en daar, door te offeren, zich aan de gruwlijkfte zonde fchuldig maken, nooit, zelfs niet in het uur des doods, zullen aangenomen worden. Dus ook (*Reg.* 2.) nooit zulke Afgods-priesters, die, na gedoopt te zijn, weder offeren, en dezen gruwel door menfchenmoord verdubbelen, of drievouwig maken door bijkomende hoererij. Doch, (*Reg.* 3.) als zij niet zelve geöfferd,

Hare Kerkregelen.

Tom. I. *p.* 247. fqq.,) en in die van MANSI, in het begin van het IIde Deel, alwaar de volgende ftukken voorkomen: *Canones Concilii. Ad idem Concilium additio. Fragmenta ex eodem Concilio. Notæ Louifæ et Binnii. Notæ Gabrielis Albaspinæi. De confirmando Concilio Illiberitano Ferdinandi de Mendoza Libri* III. *Ejusdem ad Philippum* II. *Hisp. Regem Epistola Hispanico idiomate pro defenfione et adprobatione ejusdem Concilii.*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

ferd, maar 'er alleen geld voor gegeven hebben, kan men hun ten laatsten de gemeenschap schenken. (*Reg.* 4.) als zij *Katechumenen*, (*Leerlingen*,) worden, en zich van offeren onthouden, kan men hen, na drie jaren, tot den Doop toelaten. (*Reg.* 5.) Wanneer eene vrouw hare dienstmaagd slaat, dat zij drie dagen daar na sterft, zal zij, zo het met opzet geschied is, 7 jaaren boete doen, maar indien bij toeval, 5 jaaren, doch ziek wordende, in allen gevalle, spoediger toegelaten worden. (*Reg.* 6.) Wordt de gemeenschap geweigerd, wanneer men iemand doodt, door betoovering. (*Reg.* 7.) Wanneer iemand, die eenmaal voor gepleegde hoererij boete gedaan heeft, op nieuw zich daar mede bevlekt. (*Reg.* 8.) Wanneer vrouwen haren man zonder reden verlaten, en eenen anderen trouwen. (*Reg.* 9.) Maar, wanneer eene Christinne haren man als echtbreker verlaat, en een' anderen trouwt, zal zij de gemeenschap niet eer genieten, voordat de man, dien zij verlaten heeft, gestorven is, uitgezonderd in ziekte en levensgevaar. *Reg.* 10. schrijft voor het gedrag omtrent *Katechumenen*, die van hunne vrouw of man verlaten worden, en *Reg.* 11. wil, dat eene vrouw, eene *Katechumene* zijnde, die, binnen den bepaalden tijd van 5 jaaren, zwaar ziek wordt, en den Doop begeert, tot denzelven mag toegelaten worden. (*Reg.* 12.) Wordt de gemeenschap voor altijd ontzegd, aan allen, die hoerenwinkels houden. *Reg.* 13. schrijft voor, hoe te handelen, met maagden, die zich verbonden

heb-

hebbende, in dien ſtand God te dienen, dat is, die geloſte van kuischheid gedaan hadden, zonder nogthans daaröm zich van de maatſchappij af te zonderen, tot ontucht vervallen waren; en *Reg.* 14. bepaalt de uitzondering, wanneer zij vervolgends met den perſoon trouwden, die haar onëerd had. *Reg.* 15, 16, 17. verbiedt de huwlijken van Christenen met Heidenen, Jooden, Ketters, vooräl met Afgodspriesters. Volgends den 18 *Reg.* mogen geene Biſſchoppen, Priesters, (Ouderlingen,) en Diakonen, om handel te drijven, uit hunne woonplaatzen gaan, of in de Provintiën rondlopen, of op markten reizen, zij mogen wel in hun gewest eenige kostwinning doen, maar naa elders moeten zij hunnen Zoon, of vrijgelatenen, of dagloner, of vriend, of wien zij willen, zenden. Dezelfde worden volgends *Reg.* 19. uitgeſloten, wanneer zij zich als hoereerers openbaar maken. Dus gebiedt *Reg.* 20. dat een geestelijke zal afgezet en uit de Gemeente uitgeſloten worden, wanneer hij bevonden wordt, woeker te nemen. Eenen Leek kan het voor de eerſte keer vergeven worden, doch, men moet hem uitwerpen, indien hij daar mede voortvaart. (*Reg.* 21.) Wanneer iemand, die in de ſtad woont, in drie (achterëenvolgende) Zondagen niet te Kerke komt, moet men hem, voor eene poos, van de gemeenſchap uitſluiten, opdat hij beſtraft worde. (*Reg.* 22.) Iemand, die van de Katholijke of Rechtzinnige Kerk tot de Ketters overgaat, en weder terugkomt, moet tot de

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

de boete worden toegelaten, en tien jaaren lang boete doen. (*Reg.* 23.) In alle maanden moet men Feestdag houden, behalven in Julij en Augustus. (*Reg.* 24.) Die elders gedoopt zijn, mogen in andere plaatzen geene Kerkleeraars worden, omdat men van hun gedrag geene kennis draagt. (*Reg.* 25.) Wanneer iemand brieven medebrengt, dat hij een *Confesfor* is, wordt deze naam doorgefchrapt, en hem alleen getuigfchrift gegeven, dat hij in de gemeenfchap der Kerk ftaat, (omdat naamlijk velen dezer lieden allerleië eerbewijzen, bijftand en onderfteuning, vorderden, waar mede zij de Gemeenten lastig vielen.) *Reg.* 26. befluit de dwaling te verbeteren, van op elken Sabbath een vasten te hebben. (*Reg.* 27.) Een Bisfchop of elk ander Geestelijke hebbe eene Zuster of Dochter bij zich, eene Maagd, die zich aan God verloofd heeft, maar volftrekt geen vreemd vrouwsperfoon. *Reg.* 28. verbiedt den Bisfchoppen, gefchenken aan te nemen, van iemand, die niet tot de gemeente behoort. (*Reg.* 29.) Een bezetene, die van eenen Dwaalgeest gedreven wordt, zijn naam moet bij den altaar noch in de offerände niet genoemd worden, ook moet men hem, met eigene hand, in de Kerk geen dienst laten doen. (*Reg.* 30.) Onderdiakonen, die in hunne jeugd gehoereerd hebben, moet men niet ordenen, alzoo zij zich naderhand tot hooger waardigheden indringen; geördend zijnde, moet men hen afzetten. (*Reg.* 31.) Jonge lieden, die na hunnen doop gehoereerd hebben, mogen, als zij trouwen, na behoorlijke boete,

tot

tot de gemeenschap, (des Avondmaals,) toegelaten worden. (*Reg.* 32.) de boete moet afgelegd worden bij den Bisschop, niet bij een' Ouderling. Deze mag echter, bij dringende zwakheid, het Avondmaal toereiken, doch op bevel van den Bisschop. De 33 *Regel* is zeer belangrijk, omdat hij verschillend wordt opgevat. Ik vertaal denzelven dus: „ Het zal, in het gemeen, den Bisschoppen, Presbijters, (Ouderlingen of Priesters,) en Diakonen, als ook allen anderen Geestelijken, die in „ dienst zijn, verboden wezen, zich van hunne „ vrouwen te onthouden, en geene kinderen te verwekken. Wie het doet, zal van de eer, van een „ Geestelijke te zijn, ontzet worden." Volgends deze Vertaling, zal deze Regel gesteld zijn tegen zulke lieden, welke geloofden, dat hun geestelijke staat zoodanige onthouding vorderde, tegen welk gevoelen deze Kerkvergadering zich dan verklaart (*).

Reg.

(*) Zie hier de Latijnsche woorden van dezen Regel: *Placuit in totum prohiberi episcopis, presbijteris et diaconibus, vel omnibus clericis, positis in ministerio, abstinere se a conjugibus suis, et non generare filios; quicunque vero fecerit, ab honore clericatus exterminetur.* Anderen, onder welken ook SCHRÖCK *Kirch-Gesch. Tom.* V. *S.* 60. verstaan dezen Regel, in dien zin, dat den Bisschoppen enz. *geboden* wordt, zich van hunne vrouwen te onthouden; evenwel met die bepaling, wanneer zij, in den openbaren Godsdienst, bijzonder bij eene aanstaande viering van het H. Avondmaal, bezig zijn, (*positis in ministerio.*) Hoe het zij, men

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Reg. 34. Men zal over dag geene waschlichten meer op de Kerkhoven aansteken, opdat men de geesten der Heiligen niet ontruste, onder de straffe van den Kerkenban. (Zoo ver was reeds de gewoonte, volgends welke de Christenen al vroeg op de graven der Martelaren hunne bijëenkomsten hielden, in Bijgeloof verbasterd. De onderstelling, dat de Geesten der Martelaren nog om hunne lijken zweefden, tot dat hun dood gewroken ware, voerde eene andere met zich, dat deze Geesten door licht en rook ontrust werden, en was ook de aanleiding tot zoo vele wonderverhalen, op zoodanige grafplaatzen gebeurd, als in volgende eeuwen verspreid zijn geworden, doch, in deze eeuw nog onbekend waren.) De 35 *Regel* verbiedt de vrouwen, op de Kerkhoven den nacht door te brengen, ten einde alle onvoeglijkheden te verhoeden. De 36 *Regel* is weder belangrijk: „ Men moet geene „ schilderijën in de Kerk hebben, opdat men niet „ op de wanden schildere, het geen men verëert „ en aanbidt." Het was 'er zoo ver af, dat men toen Beelden in de Kerken der Christenen gehad hebbe, dat men zelfs geene Schilderijën van God, dien men verëerde, dulden kon. *Reg.* 37. veröorlooft zulke leerlingen, die van onreine geesten geplaagd zijn, indien hun leven in gevaar is, te dopen, en hun het Avondmaal toe te deelen, indien

zij

houde altijd in het oog, dat deze Regels enkel het oordeel van die Bisschoppen bevatten, die op deze bijzondere Kerkvergadering tegenwoordig waren.

zij Christenen zijn enz. *Reg.* 38. laat toe, dat bij zeevarenden, of waar geene Kerk nabij is, een gelovige, die zijnen Doop zuiver bewaard, en geene twee vrouwen heeft, eenen leerling doope. Dus mag men ook volgends *Reg.* 39. kranke Heidenen, op hunne begeerte, de handen opleggen, en dus tot Christenen maken, indien zij anders deugdzaam geleefd hebben. *Reg.* 40. verbiedt grond-eigenaars, het geen aan de Afgoden gegeven is, in rekening op hunne inkomsten te boek te stellen. *Reg.* 41. De Christenen behooren te beletten, dat 'er geene Afgoden in hunne huizen zijn. *Reg.* 42. Die zich tot het Christendom wenden, zullen, als zij zich wel gedragen, binnen twee jaaren tot de genade des doops toegelaten worden, doch op hun verzoek ook eerder, in gevalle van ziekte. *Reg.* 43. Het Pinksterfeest te vieren op den vijftigsten dag na het Paaschfeest. *Reg.* 44, 45, 46, 47, behelzen bepalingen omtrent gewezen ontuchtige vrouwspersonen, leerlingen, die in lang niet te Kerke geweest zijn, afvallige Christenen, die nogthans geene Afgodendienaars zijn geworden, en echtbrekers. *Reg.* 48. wordt als eene verbetering vastgesteld, dat de Dopelingen de gewone penningen niet ten offer geven, opdat het niet schijne, als of de Priester verkocht, het geen hij om niet heeft. *Reg.* 49. verbiedt aan landbezitters hunne vruchten door Jooden te laten zegenen. *Reg.* 50. „ Wanneer een Geestelijke of een Christen met eenen Jood eet, moet „ men hem niet tot het Avondmaal toelaten, op-

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ dat hij zich bekeere." *Reg.* 51. verbiedt eenen Christen, die van eene Ketterij terug komt, onder de Geestlijkheid aan te nemen. *Reg.* 52. beveelt zulken, die men bevindt, dat zij flechte Boeken, (*libros famofos*, waarfchijnlijk, Ketterfche Boeken,) in de Kerk bekend maken, in den Ban te doen. *Reg.* 53. Elk moet het Avondmaal weder van den Bisfchop ontvangen, van wien hij uitgefloten is. *Reg.* 54. maakt eene bepaling, omtrent ouders, die hunne kinderen ondertrouwd hebben, maar hun woord niet houden. *Reg.* 55. omtrent Priesters of Ouderlingen, welke een' krans dragen, doch anders aan de Afgoden niet offeren, noch aan dezelve iet van het hunne betalen. *Reg.* 56. „Men zal een overig- „ heids-perfoon, in dat jaar, waar in hij het twee- „ manfchap bekleedt, verbieden, dat hij zich van de „ kerk onthoudt." (*) *Reg.* 57. verbiedt vrouwen en mannen hunne klederen te geven tot eenen Heidenfchen opfchik. *Reg.* 58. beveelt een naauwkeurig onderzoek naar die genen, die met aanbevelingsbrieven, (*litteræ communicatoriæ*,) van elders komen. *Reg.* 59. Geen Christen mag, als een Hei-

(*) *Magiftratum vero uno anno, quo agit duumviratum, prohibendum placuit, ut fe ab ecclefia cohibeat.* Deze Regel is eenigzins dubbelzinnig. De zin komt mij voor te zijn: Hij behoort te kerke te komen, en zijn Christendom niet te verzaken. Ondertusfchen zien wij 'er uit, dat de Christenen ook posten van burgerbeftuur bekleedden.

Heiden, opgaan om te offeren, aan de Goden van het Kapitool. De 60 *Regel* verdient weder aanmerking: „ Wanneer iemand Afgodsbeelden breekt, „ en daar om gedood wordt, moet men hem, de- „ wijl men in het Euangelie niets dergelijks vindt, „ en ook de Apostelen niets dergelijks gedaan heb- „ ben, ook niet onder het getal der Martelaren „ aannemen." *Reg.* 61. verbiedt het trouwen met de Zuster eener overledene Vrouw. *Reg.* 62. sluit uit de gemeenschap der Gemeente uit, kwakzalvers en komedianten, (*auriga*, *Pantomimus.*) *Reg.* 63 en 64. maakt bepaling omtrent vrouwen, schuldig aan echtbreuk, bijzonder *Reg.* 65. omtrent de vrouw van eenen Geestelijken, wier man, zo hij 'er kennis van draagt, en haar niet wegzendt, van het Avondmaal insgelijks moet worden uitgesloten, „opdat niet zul- „ ken, welke voorbeelden van een goed gedrag beho- „ ren te wezen, de ondeugden schijnen te rechtvaardi- „ gen." *Reg.* 66. verklaart het trouwen met eene stiefdochter voor bloedschande, en *Reg.* 67. verbiedt eene Christinne eenen man te trouwen, die tot den schouwburg behoort. *Reg.* 68, 69, 70, 71, 72. handelen over de misdaaden van hoererij en onkuischheid. *Reg.* 73. sluit den genen uit, die iemand aanbrengt, welke daar door in ballingschap verwezen, of zelfs gedood wordt. Dus *Reg.* 74. eenen valschen getuigen, bijzonder *Reg.* 75. die eenen Bisschop, Ouderling, of Diaken, valsch beschuldigt. *Reg.* 76. legt eene Kerkenboete op, wanneer zich iemand als Diakon laat ordenen, van wien men naderhand bevindt, dat hij eene *doodzon-*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

de begaan heeft. *Reg.* 77. Wanneer een Diakon in eene Gemeente, die geen' Bisschop of Ouderling heeft, eenigen doopt, moet een Bisschop dit, door oplegging der handen, bevestigen. Zo deze lieden vooräf overlijden, kan elk, door het geloof, dat hij heeft, rechtvaardig zijn. *Reg.* 78. sluit uit de gemeenschap den getrouwden man uit, die het met eene Jodinne of Heidinne houdt. *Reg.* 79. den genen, die om geld een dobbelspel speelt. *Reg.* 80. verbiedt knechten tot geestelijken te bevorderen, die wereldlijke ongelovige Heeren hebben. Eindelijk, volgends den laatsten *Regel* 81. mogen geene vrouwen getuigschriften geven, of aannemen, dat iemand een Christen zij.

De belangrijkheid van verscheiden dezer Regelen, en het geen zij ons leeren kunnen van het bestuur en de zedentucht der Kerk, zal eene genoegzame verântwoording zijn, voor deze eenigzins breedvoeriger uittrekzels.

Eusebius Pamfili. Zijn leven.

Dewijl wij de Geschiedenis van de laatste vervolging der Christenen, onder DIOCLETIANUS, voornaamlijk, uit de Schriften van EUSEBIUS en LACTANTIUS, die dezelve beleefden, hebben opgemaakt, kan het niet vreemd schijnen, dat wij hier, van deze beide Schrijvers, en hunne Schriften, eenige berichten plaatzen.

Wij hebben van EUSEBIUS reeds, in onze *Inleiding* tot dit Werk (*), als eenen Kerkelijken Geschiedschrijver, het één en ander gezegd, thans moeten wij

(*) I *Deel, Bladz.* XLIV.

wij hem nader leeren kennen. EUSEBIUS is geboren in *Palæstina*, tusschen de jaaren 260 en 270, in het laatst der regeering van den Keizer GALLIENUS. Door AGAPIUS, Bisschop van *Cæsarea* in *Palæstina*, tot *Presbijter*, (Ouderling, Priester,) ingewijd, geraakte hij in eene zoo naauwe vriendschap met PAMFILUS, van wien wij, in het voorgaande (*), gesproken hebben, dat hij het zich tot eere rekende, naar dezen zijnen vriend, EUSEBIUS PAMFILI, of *de vriend van* PAMFILUS, te heeten, gelijk hij ook zijn leven beschreven heeft, hetwelk echter niet tot onze tijden gekomen is. Met dezen geleerden man heeft hij, gedeeltelijk, gewerkt, aan de verdediging van ORIGENES, terwijl PAMFILUS in den Kerker gevangen zat, waar EUSEBIUS hem veelvuldig bezocht. Na den dood van PAMFILUS week EUSEBIUS eerst naa *Tyrus*, toen naa *Egypte*, in welk landschap hij gevangen werd, doch, zonder eenig nadeel geleden te hebben, zijne vrijheid wederkreeg. Eén zijner medegevangenen, POTAMO, Bisschop van *Heracleopolis*, die in dezelve één oog verloren had, gaf naderhand, een tegenpartij van EUSEBIUS geworden zijnde, zijn vermoeden te kennen, dat deze zijne vrijheid had verworven, door aan de vervolgers te beloven, dat hij den Goden zou offeren, en dat hij zulks *misschien* werklijk gedaan had, doch deze beschuldiging heeft, als van allen grond ontbloot, geen geloof verworven (†).

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Na *Cæsarea* teruggekeerd, gaf EUSEBIUS in die

stad

(*) *Bladz.* 285. (†) EPIFAN. *Hæres.* 68.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

ſtad onderwijs in Godsdienſtige Wetenſchappen, en werd, na het eindigen der vervolging, in de plaats van AGAPIUS, in het jaar 314, tot Bisſchop van dezelve verkozen. In deze waardigheid hield hij, bij gelegenheid der inwijding eener nieuwgebouwde prachtige Kerk, te *Tyrus* eene redenvoering (*), in welke hij het geluk der Kerk, door den herſtelden vrede, roemt, en zijne toehoorers opwekt, om God deswegens te loven en te danken; maar tevens de Bisſchoppen, zijne ambtgenoten, en bijzonder PAULINUS, den Bisſchop der ſtad, met al den zwier van eenen Redenaar, te ſterk vleijt; de eerſten noemt hij, „ vrienden Gods, en Priesters, verſierd met heilige ſierklederen, de hemelſche eere-kroon, de Godlijke zalving, en den Priesterlijken rok des Heiligen Geestes." Den laatſten vergelijkt hij met JESUS zelven, en noemt hem eenen nieuwen AARON en MELCHIZEDEK, die den Zoon van God gelijk is geworden, dewijl hij altoos blijſt, en de gemeenſchappelijke wenſchen der gelovigen van Hem, (JESUS,) verkrijgen zal. Voords behelst deze redenvoering eenige merkwaardige plaatzen, welke verdienen aangemerkt te worden. Dus noemt hij God
„ den Wonderdoener, Grootdaadigen, aller Opper-
„ heer, den Werkmeester van het Heel-al, den
„ Almagtigen, Algoeden, den éénen en eenigen
„ God,

(*) Men vindt dezelve in zijne *Hist. Eccles. L. X. C.* 4. alwaar hij wel zediglijk zegt, dat zij gehouden is *door iemand van middelmatige bekwaamheden*, doch duidelijk van zichzelven ſpreekt.

„ God, den Vader van allen.” „ Doch,” voegt hij 'er onmidlijk bij, „laat ons ook de tweede oor„ zaak van het goede, dat ons gebeurt, onzen „ Leidsman tot de Godskennis, den Leermeester „ van den waaren Godsdienst, den verderver der „ Godlozen, den Tijrannen-dooder, den verbete„ raar der Wereld, onzen Zaligmaker, toen wij „ hopeloos waren, JESUS, altijd in den mond dra„ gen.” „ Deze eenigſte algoede Zoon des algoe„ den Vaders, heeft, naar 's Vaders menschlievend „ oogmerk, onze natuur, die in het diepst verderf „ lag, aangenomen, en als een voortreflijk genees„ heer, onze ziekte beſchouwd, onze wonden en „ zweeren behandeld, uit de ellende van anderen „ eigene ſmarten op zich genomen, en ons, die „ niet alleen krank, en vol vuile etterbuilen, en „ wonden waren, maar reeds onder de dooden la„ gen, door zich zelven uit de kaaken des doods „ gered. Daar geene der hemelſche magten zoo „ veel vermogen bezat, om de zaligheid van zoo „ vele menſchen zonder eenig nadeel te herſtellen, „ heeft hij alleen ons diep verderf aangevat, hij „ alleen onze ſmarten en arbeid gedragen, hij alleen „ de ſtraffe onzer ongerechtigheden op zich geno„ men. Hij heeft ons, niet half dood, maar reeds „ in het graf zwaar riekende, door zijne menſchen„ min, buiten onzer aller hoop en verwachting, „ herſtelt, hij bewaart en maakt ons alle de zalig„ heid des Vaders deelächtig. Hij, de levendma„ ker! de licht-aanbrenger! onze groote Genees„ meester, Koning en Heer! de CHRISTUS *Gods*!”—

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ De Keizers erkennen nu, met verächting van de „ Afgoden en derzelver dienst, den éénen en eeni„ gen God, en belijden CHRISTUS, den Zoon van „ God, als den algemeenen Koning en Zaligmaker, „ in hunne Bevelschriften — zoodat JESUS CHRIS„ TUS, onze Zaligmaker, alleen van allen, die ooit „ bestaan hebben, van de grootste Vorsten op aar„ de, niet als een gewoon Koning uit de men„ schen verklaard, maar als de *echte Zoon* van „ den Allerhoogsten God, en *zelf God*, (αὐτόθεος) „ wordt aangebeden, en zulks met recht." Dit, door de blijken van JESUS alles overwinnende magt aangetoond hebbende, vraagt de Redenaar onder anderen: „ Wie kan in dien Heiligen Tempel des „ levenden Gods, dien wij Christenen uitmaken, „ inzien, dan alleen de allergrootste Hoogepriester, „ die alleen de Verborgenheden van alle redelijke „ zielen vermag te doorzoeken?" Na deze lofverheffingen van JESUS breidt de Redenaar de vergelijking uit, tusschen de nieuwgebouwde Kerk te *Tyrus* (*), en den Geestelijken Tempel der zielen, en

(*) Deze nieuw gebouwde Kerk was rondöm met eenen muur omgeven, had een ruim en groot voorportaal naar het Oosten, daar op een' vierkanten voorhof, omringd met galerijën, rustende op pilaren, met houten traliewerk aan één gehecht, en hebbende fonteinen, om water tot den doop en reinigingen te verschaffen. Het Gebouw zelve had naar het Oosten drie deuren, van welke de middelste met koperen platen bedekt, en met snij- en loofwerk, gelijk ook de vensters, versierd was. Van

en tusfchen de ambtsverrichtingen van den Bisfchop PAULINUS, en de werkzaamheden van JESUS CHRISTUS. „ Eigenlijk," zegt hij, „ is de gewijde en „ gereinigde ziel de Tempel van CHRISTUS, welke „ de Zoon van God naar zijn beeld gevormd heeft, „ hebbende haar in alles de gelijkenis van God, „ eene onverderflijke, onligchaamlijke, redelijke na- „ tuur, en een van alle aardfche ftoffe vervreemd, „ en verftandig beftaan gefchonken; haar uit niet „ tot het aanwezen gebracht hebbende, heeft hij „ haar voor zich en den Vader tot eene heilige „ bruid en eenen heiligen Tempel gefticht. —— „ Doch, als zij, door den nijd en afgunst van den „ boozen geest, hare driften en ondeugden begon- „ nen had aan te kleven, week de Godheid van „ haar, en zij werd blootgefteld aan de lagen en „ het geweld van hare vijanden en benijders. Nu „ ftortte de Tempel der deugd in, zoodat geen „ fteen op den anderen bleef, de ziel lag van de „ natuurlijke denkbeelden van de Godheid geheel „ beroofd, dood neder —— Doch, als zij nu de „ ftraf-

II BOEK XII Hoofdft. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Van binnen was de vloer met marmerfteenen geplaveid; men vond 'er verheven ftoelen of banken, (θρονοι,) voor de Bisfchoppen en Ouderlingen, en laager banken voor de Kerkendienaren, hebbende den Altaar, het allerheiligfte, in het midden, hetwelk met kunftig houten traliewerk was afgefchoten. Buiten aan dit Gebouw waren verfcheiden Kapellen en Kamers aangebouwd.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ ſtraffen der zonden naar verdienſte duldde, heeft „ het Godlijk en Zaligmakend Woord, aan de „ menſchenmin des Algoeden gehoorzamende, haar „ herſteld enz." — Een weinig verder zegt hij: „ Hij heeft den gantſchen Tempel, met het groote Voorhof der aanbidding van den eenigen waaren God, verſierd, en vertoont CHRISTUS en den *Heiligen Geest*, ter wederzijde van des Vaders gezag, als de *twee ſtraalen des lichts*." Vervolgends zegt hij: „ De groote eenigſte Altaar is de zuiverheid „ der ziel des algemeenen Priesters; aan wiens rechtehand de groote Hoogepriester zelve ſtaat, JE-„ SUS, de Eeniggeboren van God, die het welrie-„ kend reukwerk, en de onbloedige geestlijke of-„ feränden des gebeds van allen, met vrolijke oogen „ en handen, aanneemt, en aan den Hemelſchen „ Vader en aller God overbrengt. Hij aanbidt „ eerst, en bewijst alleen aan den Vader den waar-„ digen eerbied, daar na bidt hij ook voor ons, „ dat hij ons voor altijd genadig en goedertieren „ blijve." enz.

Of EUSEBIUS een Ariäan geweest is?

De Lezer ziet, uit deze uittrekzels, hoe EUSEBIUS gevoelde en zich uitdrukte nopens eenige voorname leerſtukken der Christenen, de leere aangaande JESUS, het zedelijk verderf, en de verlosſing en herſtelling des menſchen, in eene leerreden, gehouden, vóórdat de twisten met ARIUS, omtrent het jaar 320, eenen aanvang namen. In dezelven is onze EUSEBIUS niet weinig gemengd geweest, waar bij hij zich zoodanig heeft gedragen, dat velen

van

van zijne tijdgenoten en Christenleeräars der volgende tijden, hem voor eenen voorſtander van de leere der Ariänen verklaard hebben, gelijk EUSTATHIUS, ATHANASIUS, HILARIUS, EPIFANIUS, HIËRONYMUS, en THEODORETUS; deze zijn, onder de laater geleerden, gevolgd, voornaamlijk door TILLEMONT (*) en CLERICUS (†). Hier tegen hebben anderen zijne rechtzinnigheid verdedigd, als onder de Ouden SOCRATES (§), en onder de nieuwer Kerkelijke Schrijvers VALESIUS (**) en CAVE (††). De Lezer zal, in het vervolg, uit de Geſchiedenis der *Ariäanſche* verſchillen, best in ſtaat geſteld worden, om over dit onderwerp te oordeelen. Hier merken wij alleen aan, dat EUSEBIUS zich bij dezelve zeer gematigd gedragen, en zich voor geene der beide partijën in de bres geſteld heeft. Hij ſchreef ten voordeele van ARIUS aan ALEXANDER, Biſchop van *Alexandrië*; hij was tegenwoordig bij de Kerkvergadering van *Niceë*, en had op dezelve zijne plaats aan de rechtehand van den Keizer KONSTANTYN, aan wien hij, in naam der Kerkvergadering, de aanſpraak deed; ook ſtelde hij eene Geloofsbelijdenis op, welke van de vergadering rechtzinnig werd gekeurd, doch niet aangenomen, omdat 'er het woord *eens-*

we-

(*) *Mémoires T.* VII. *P.* 1. *p.* 117. *ſq. ed. in* 12.
(†) *Ep. Crit. et Eccl. Ep.* 1. *ſq. Art. Crit. Vol.* III.
(§) *Hist. Eccles. L.* II. *C.* 21.
(**) *De vita et ſcriptis Euſeb. Cæſar.*
(††) *Diſſ. de Euſeb. Cæſ. Arianismo adverſus Jo. Clericum* en *Epist. Apolog. adverſus eundem.*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

wezens, (ὁμοουσιος,) in ontbrak, welk woord EUSEBIUS in het eerst niet wilde toelaten, waaröm hij ook de geloofsbelijdenis der Kerkvergadering weigerde te onderschrijven, hetwelk hij echter naderhand, hare mening nader verstaan hebbende, gedaan heeft. Voords was hij, in zijne uitdrukkingen en schriften, steeds omzichtig; en den middelweg houdende, keurde hij wel deeglijk, zelfs uitdruklijk, vele stellingen en bewoordingen der Ariänen af, en neigde meest over tot de zijde der Rechtzinnigen, doch aan den anderen kant, onderscheidde hij zorgvuldig den Zoon van den Vader, hem tevens, in zeker opzicht, als *minder* dan den Vader beschouwende, gelijk vele Wijsgeerige Kerkvaders voor hem gedaan hadden. In zijne Kerkgeschiedenis spreekt hij niet van deze verschillen, willende liefst zijne Geschiedverhalen eindigen, met den gelukkigen uitslag der worstelingen van het Christendom met het Heidendom. Dit alles behelst zoo vele blijken van zijne onpartijdige gematigdheid, bij welke het niet wel anders kon zijn, of hij moest bij ijveräars in het oog lopen, te meer, omdat de *Ariänen* hem als hunnen beschermer en voorspraak achteden. Waar bij komt, dat zijne hoogächting voor den geleerden ORIGENES, aan wiens verdediging hij met zijnen vriend PAMFILUS geärbeid had, hem bij velen in den haat bracht, welke nog bij sommigen vermeerderd werd, door bijzondere redenen. Bij voorbeeld: Als eenigen op de tweede Kerkvergadering te *Niceë*, tegen het einde der achtste eeuw, welke ten oogmerk had de veréëring der

Beel-

Beelden in de Kerken vast te ftellen, zich op eenen Brief van EUSEBIUS aan KONSTANTIA, Zuster van Keizer KONSTANTYN, beriepen, die hem verzocht, dat hij haar een afbeeldzel van CHRISTUS wilde bezorgen, op welk verzoek EUSEBIUS antwoordde, dat de Vorstin beter zou doen, CHRISTUS als God, dan enkel als mensch, te befchouwen, was dit genoeg, om alle de Bisfchoppen te doen uitroepen: EUSEBIUS ware een man, overgegeven in eenen verkeerden zin, en die hetzelfde gevoelen met ARIUS gevoerd had, wiens gedachten omtrent de Beelden derhalven niet in aanmerking konden komen (*). Dus zijn insgelijks ijverige Schrijvers in de Roomfche Kerk, naar het voorbeeld van BARONIUS (†), gewoon, EUSEBIUS, met veráchting, als een' *Ariaan*, ten toon te ftellen, omdat zijne berichten ftrijden, met het geen zij geern, aangaande het gezag en de bezittingen van den Bisfchop van *Rome*, geloofd wilden hebben. Het kwaad vermoeden, dat rechtzinnige ijveráars van EUSEBIUS *Arianerij* hadden opgevat, is ook de oorzaak, dat deze zoo geleerde en verdienftelijke Schrijver doorgaands den naam van den *Heiligen* bij hen onwaardig gekeurd werd, dien men anders aan Rechtzinnige Kerkleeráaren, bijzonder wanneer zij iet voor het geloof geleden hadden, plagt te geven; tot dat in laáter eeuwen eenige Schrijvers van Martelaarsboeken, (*Martijrologia*,) het gewaagd hebben, hem den *Heiligen* EUSEBIUS te noemen. Ge-

(*) *Act.* VI. *Conc. Nic.* II.

(†) *Ann. Eccles. ad a.* 324.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Vervolg van de levensberichten van EUSEBIUS.

Geduurende de onlusten met ARIUS, werd EUSEBIUS, in het jaar 329, of 330, tot Bisschop van *Antiöchië* verkozen, voor welke keuze hij echter oordeelde te moeten bedanken, omdat de verplaatzing van eenen Bisschop naa eene andere Gemeente met de Kerklijke Wetten streed. Inmiddels prees hem de Keizer KONSTANTYN, wegens dit bedanken, ongemeen, in eenen aan hem geschreven Brief (*), gelijk deze Vorst hem steeds groote genegenheid toedroeg, waar tegen EUSEBIUS aan den Keizer den levendigsten dank bewees, bijzonder door eene Levensbeschrijving van denzelven op te stellen, die des Keizers verdiensten jegens de Christen-Kerk ten hoogsten top opvijzelt. Hoe zeer EUSEBIUS, en andere Bisschoppen, verkuischt waren, met het goed onthaal, dat KONSTANTYN hun aandeed, kunnen wij, onder anderen, uit het volgende staaltjen, opmaken. „ Bij het vieren van het twintigste Ver„ jaringsfeest zijner regeering," schrijft EUSEBIUS (†), „ onthaalde KONSTANTYN alle aanwezende Bisschop„ pen, die thans met malkander verzoend waren, „ aan zijne tafel, en bracht door hen, als het wa„ re, Gode een betaamlijk offer toe. De omstan„ digheden van dit onthaal kan men naauwlijks be„ schrijven. De Keizerlijke lijfwachten stonden in „ eenen kring, en bewaakten den ingang van het „ Paleis met ontbloote zwaarden. Maar de mannen „ Gods traden, midden door hen, onbeschroomd

door,

(*) EUSEBIUS *de Vit. Constant. L.* III. *C.* 61.

(†) *De Vit. Constant. Libr.* III. *Cap.* 15.

„ door, in het binnenste des Paleis. Sommigen „ spijsden met den Keizer zelven, anderen nabij „ hem in het rond. Hier kon men zich recht een „ beeld der heerlijkheid van CHRISTUS *Koningryk* „ voorstellen, en de zaak scheen meer een droom, „ dan iet wezenlijks te zijn." Ook sprak de Keizer de Bisschoppen vriendelijk en liestalig aan, en begiftigde elk met geschenken naar zijne waardigheid en verdienste. Het kan ons dus niet verwonderen, dat EUSEBIUS, al te zeer met deze gunstbewijzen des Keizers ingenomen, alles bewondert, wat KONSTANTYN verrichtte. Men vindt echter geen het minste blijk, dat hij van zijne achting bij den Keizer eenig eigenbatig of heerschzuchtig misbruik gemaakt heeft. EUSEBIUS leefde tot het jaar 340, wanneer hij, kort na de dood van KONSTANTYN, onder de regeering van deszelfs Zoon KONSTANTIUS, overleden is. Hoe men voorts nopens hem ook gezind geweest zij, daar in nogthans zijn allen ééns, dat hij, naast ORIGENES, één der geleerdsten onder de Kerkelijke Schrijvers zij, die alle zijne tijdgenoten in geleerdheid en belezenheid overtroffen heeft. Dit, trouwens, getuigen ook zijne veelvuldige Schriften, die, zelfs voor de laatste tijden, hunne belangrijkheid behouden, en van welke wij nu een beknopt verslag zullen geven.

Schriften van EUSEBIUS. Geschiedkundige. Zijn Chroniek of

De Schriften van EUSEBIUS zijn gedeeltelijk van eenen Geschiedkundigen, gedeeltelijk van eenen Godgeleerden inhoud. Eén zijner eerste Werken was zijne *Chroniek* of *algemeene Tijdrekening* en *Geschiedenis*, (*Chronicon*, *παντοδαπη ἱστορια.*) Het be-

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

algemeene Tijdrekening.

bestond uit twee Hoofddeelen; in het eerste, de Geschiedenis naar de tijd-orde bevattende, (Χρονογραφια,) had hij den oorsprong en voortgang van alle volken en staaten, van de Schepping der Wereld, tot Keizer KONSTANTYN, op die wijze voorgedragen, dat elke Geschiedenis in bijzondere afdeelingen gesteld, de regeeringsjaaren der Vorsten bepaald, en vele bijzonderheden min of meer omstandig verhaald werden. Doch, in het tweede Deel, (χρονικος κανων,) bracht hij dit alles tot één geheel, en als tot eene algemeene tafel, op welke men, van tien tot tien jaaren, naar de verscheidene wijzen van tijdrekening, bij onderscheiden volken, de regeeringen en merkwaardige gebeurenisfen, van de roeping van ABRAHAM af, in een gelijktijdig verband kon overzien. Dit zoo voortreflijk Werk, hetwelk zijns gelijk in de oudheid niet had, waar bij EUSEBIUS van de Werken van JULIUS AFRICANUS (*), MANETHO, APOLLODORUS, JOSEFUS, en anderen, een behoorlijk gebruik had gemaakt, heeft onze tijden niet bereikt; zelfs hebben wij de Latijnsche Vertaling van hetzelve, door HIËRONYMUS, niet geheel, welke bovendien, door menigvuldige uitlatingen en bijvoegzelen, niet meer het Werk van EUSEBIUS genoemd kan worden. JOSEF SCALIGER heeft zich, op eene uitnemende wijze, omtrent dit Werk, verdienstelijk gemaakt, door de Griekfche overblijfzelen, bij GREGORIUS SYNCELLUS, CEDRENUS, ZONARAS, en anderen, bewaard, te verzamelen, en bene-

(*) Zie boven *Bladz.* 104.

nevens de Latijnsche Vertaling, met zijne Aanmerkingen en Inleiding tot de aloude Tijdrekening, in het licht te geven, in zijnen *Thesaurus Temporum Eusebii Pamfili cet. Lugd. Batav.* 1606 *fol.* waar van eene tweede uitgave te *Amsterdam* 1658, vermeerderd met de nagelatene aanmerkingen van SCALIGER, bezorgd is, door ALEXANDER MORUS. In het midden dezer achttiende eeuw, heeft HIËRONYMUS DE PRATO, een Geestelijke van de *Congregatio oratorii* te *Verona* beweerd (*), dat HIËRONYMUS alleenlijk het tweede Deel van EUSEBIUS *Chroniek* vertaald, en dat men aan de beide Deelen, op voorgang van SCALIGER, een' verkeerden naam gegeven heeft; dat men ook niet alle overgebleven stukken van het oorspronglijke gekend, en in de gekende het één en ander verkeerd verstaan heeft. Hij gaf daaröm eene nieuwe Proeve van de Grieksche Overblijfzelen van dit Werk, doch deze is niet vervolgd.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Zijne Kerkelijke Geschiedenis.

Kort nadat EUSEBIUS zijn Tijdrekenkundig Werk had uitgegeven, verscheen zijne *Kerkelijke Geschiedenis* in het licht (†), omtrent het jaar 326., gelijk blijkt, dewijl hij van KRISPUS, Zoon van Keizer KONSTANTYN, die in het jaar 327 ter dood gebracht is, als nog in leven zijnde, spreekt (§), maar

(*) *De Chronicis libris duobus ab Eusebio Cæsariensi scriptis et editis. Dissertatio Veronæ* 1750. 8vo., en in zijne uitgave van SULPICIUS SEVERUS *Tom.* II. *Veronæ* 1754. 4to. *Dissert.* II.

(†) Hij zegt dit zelf *Hist. Eccles.* I. 1.

(§) *Libr.* X. *Cap. ult.*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

maar van LICINIUS, als reeds overleden, gewaagt, wiens dood valt in het jaar 325. Dit Werk bestaat uit *tien Boeken*, zijnde door EUSEBIUS, blijkens het eerste *Hoofdstuk* des Xden Boeks, opgedragen aan PAULINUS, Bisschop van *Tyrus*. EUSEBIUS begint zijne Geschiedenis van de geboorte van JESUS CHRISTUS, en eindigt dezelve, met de bevrijding der Christenen, of het einde van de laatste vervolging onder DIOCLETIANUS. Wegens dit Werk, waar mede hij den dank der nakomelingschap verdiend heeft, is hij, met alle recht, de Vader der Kerkelijke Geschiedenis van de Christenen genoemd geworden, niet alleen, omdat zijn Werk het oudste is, hetwelk wij, in dit vak, hebben, maar ook, in zeker opzichte, het eenigste, alzoo de volgende Kerkelijke Geschiedenisschrijvers hunne Geschiedenissen daar gewoon zijn te beginnen, waar EUSEBIUS eindigde. Dat dit Werk gebreken hebbe, dat EUSEBIUS meermalen het een en ander ten voordeele van het Christendom te overhaast heeft aangenomen, dat hij, in zijnen ijver, somtijds dezen of genen ouden Schrijver niet wel verstaan heeft, en dat hij eene geregelder en duidelijker schikking, met betrekking tot de tijd-orde, had kunnen volgen, dit alles behoeft niet ontveinsd te worden, en is ons, in meer dan één voorbeeld, reeds voorgekomen. Doch, met alle deze gebreken, blijft dit Werk dierbaar, hoe ongunstig sommigen, in later tijd, ook van hetzelve geöordeeld hebben. EUSEBIUS, trouwens, handhaaft, over het geheel, het karakter van eenen waarheidminnenden Schrijver, en levert ons

eene

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

eene menigte berichten van ouder Schrijvers der Christenheid, met vele fchatbare uittrekzels uit hunne fchriften, waar uit wij de gevoelens en gebruiken der Christenen van de eerfte eeuwen na CHRISTUS kunnen opmaken, hetwelk voor ons van het uiterfte aanbelang is. Dewijl wij van de uitgaven en vertalingen van dit Werk reeds gefproken hebben (*), moeten wij 'er hier alleen nog bijvoegen, dat EUSEBIUS voor dit Werk eene Inleiding geplaatst heeft, in welke hij vooröerst den perfoon van JESUS CHRISTUS befchrijft: „ Ik zal," zegt hij (†), „ een begin maken van de huishouding Gods, omtrent „ JESUS CHRISTUS, onzen Zaligmaker en Heer." „ In CHRISTUS, dus vervolgt hij (§), is eene „ tweevouwige natuur, waar van de éëne de God„ heid, als het hoofd, en de menschlijke natuur, „ als de voeten, in zijnen perfoon, befchouwd kan „ worden." Hij fpreekt verders van JESUS, in den zelfden zin, als wij hier voor, in zijne Kerkreden, gezien hebben, met uitdrukkingen en bewoordingen, die niets gemeen hebben, met de gevoelens van ARIUS, maar die tevens, aan den anderen kant, ook niet

(*) I. *Deel*, *Inleid. Bladz.* XLVI. en XLVII.

(†) *Hist. Eccles. Libr.* I. *Cap.* I. Door οικονομια, (*huishouding*,) verftaan de Griekfche Kerkvaders alles, wat CHRISTUS tot heil der menfchen op aarde gedaan heeft. Van deze οικονομια, (*huishouding*,) onderfcheidt EUSEBIUS vervolgends, θεολογια, (*de leere van* JESUS *Godheid.*) (§) *Cap.* 2

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

niet volkomen inftemmen met die van ATHANASIUS. Hij betreedt, als het ware, zekeren middelweg, en fpreekt op die wijze, welke wij, bij verfcheiden ouder Kerkvaderen, insgelijks ontmoet hebben; „JESUS is het licht, dat vóór de wereld geweest is, het levende Woord, dat in het begin bij den Vader was, dat God is, de eerst- en eeniggeboren van God vóór alle Schepzel en Schepping der zichtbare en onzichtbare dingen, de overfte leidsman van het hemelsch redelijk en onfterflijk heir, de Engel des grooten Raads, de uitvoerer van 's Vaders Verborgen wil, de Schepper van alles met den Vader, de tweede oorzaak van alles naast den Vader, de echte en eeniggeboren Zoon van God, de Heer en God, en Koning van alle Schepzelen, die het gezag en kracht, benevens de Godheid, magt en eere van den Vader ontvangen heeft." enz. In het derde *Hoofdftuk* des eerften Boeks is de ftelling van EUSEBIUS, dat de naam van JESUS en CHRISTUS reeds aan de oude Profeeten bekend en van hun geëerd is geweest. Hier merkt hij, onder anderen, aan, „ dat niet alleen de Hoogepriesters bij de Jooden den naam *Christus*, (gezalfde,) gevoerd hebben, dewijl zij, met bedoeling eener geheime betekenis, gezalfd waren, maar dat ook Koningen en Profeeten, wegens eene foortgelijke voorbeeldige zalving, gezalfden (*Christi*) geweest zijn, welke dus allen eene gelijke betrekking op den waaren CHRISTUS, den eenigen *Hoogenpriester*, den *Koning* der Schepping, en den hoogften *Profeet* des Vaders, hadden." In het vierde

de *Hoofdſtuk* betoogt hij, tegen de Heidenen, die den Christenen de beſchuldiging van nieuwheid tegenwierpen, dat de Godsdienst van JESUS, wat de zaak betreft, niet nieuw genoemd kan worden, alzoo de Joodſche Godsdienst met den Christelijken in een allernaauwst verband ſtaat. „ De naam van *Christen*, zegt hij, betekent iemand, die in de kennis der leere van CHRISTUS, in matigheid en rechtvaardigheid, eerbaarheid, ſtandvastigheid in de deugd, en belijdenis der vereering van den eenigen hoogſten God, uitmunt."

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Getuigenis van EUSEBIUS omtrent den Canon des N. T.

Na deze Inleiding, komt EUSEBIUS tot zijne Geſchiedenis zelve, waar uit wij hier alleenlijk zullen overſchrijven die merkwaardige plaats, in welke hij verſlag doet van de gevoelens der Christenen van zijnen tijd omtrent de *Heilige Boeken des Nieuwen Testaments*, in het gemeen, nademaal dezelve alles in één punt ſaamvergadert, wat EUSEBIUS nopens dit onderwerp, den *Canon*, of lijst der Heilige Boeken, had opgeſpoord. Zijne woorden zijn (*):
„ In de eerſte plaats, behoort men het heilig viertal der Euängeliën te ſtellen, waar op de *Handelingen der Apostelen* volgen; daar na de *Brieven van* PAULUS, de *eerſte Brief van* JOANNES, en de *eerſte van* PETRUS. Bij deze allen kan men, des goedvindende, ook *de Openbaring van* JOANNES voegen, omtrent welke wij de gevoelens der ouden op zijne plaats zullen bijbrengen. En deze zijn de *algemeen voor echt erkende en aangeno-*

(*) *Libr.* III. *Hist. Eccles. Cap.* 25.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ *nomen Boeken.* (ὁμολογουμενοι.) Zulken, die *te-*
„ *gengesproken*, of *aan welker echtheid getwijfeld*
„ *wordt*, (ἀντιλεγομενα,) zijn de *Brief van* JAKO-
„ BUS, die van JUDAS, de *tweede* van PETRUS,
„ de *tweede* en *derde* van JOANNES; het zij dat
„ zij van den Apostel JOANNES, of van eenen an-
„ deren JOANNES, afkomstig zijn. Onder de *onëchte*
„ (νοθα) moet men *de Handelingen van* PAULUS,
„ den zoogenaamden *Herder*, en *de Openbaring*
„ *van* PETRUS rekenen, benevens den *Brief*, die
„ aan BARNABAS wordt toegeschreven, en de zooge-
„ noemde *Lessen der Apostelen*, en nog, gelijk ik
„ zeide, zo men wil, *de Openbaring van* JOAN-
„ NES, welke sommigen, als gezegd is, verwer-
„ pen, maar anderen tot de onbetwistbaar echte
„ Boeken rekenen. Sommigen hebben onder deze
„ onëchte ook het *Euangelie der Hebreën* geteld,
„ waar van zich de Christenen uit de Jooden geern
„ bedienen. Alle deze Boeken behooren dus onder
„ die, welke in twijfel getrokken worden. Voorts
„ heb ik nodig geöordeeld, deze Lijst te geven, en
„ die Boeken, welke, volgends de Kerkelijke over-
„ levering, (ἐκκλησιαστικη παραδοσις,) waar, echt,
„ en van allen erkend zijn, van die te onderschei-
„ den, welke niet in de verzameling des Nieuwen
„ Testaments staan, maar die tegenspraak dulden,
„ hoewel zij van vele Kerkelijke Schrijvers erkend
„ worden: opdat men zoo wel deze, als ook die
„ genen, kennen moge, die van Ketters, onder den
„ naam der Apostelen, in het licht zijn gebracht;
„ hoedanigen zijn de *Euangeliën van* PETRUS,

„ THO-

„ THOMAS, MATTHIAS, en eenige andere, als ook „ de *Handelingen van* ANDREAS, JOANNES, en de „ andere Apostelen, welke niemand der Kerkleeraa- „ ren, die de Apostelen zijn opgevolgd, verwaardigd „ heeft, in zijne Schriften te noemen; ook is derzel- „ ver uitdrukking geheel onderſcheiden van de ſchrij- „ wijze der Apostelen. Eindelijk, wijkt de inhoud, „ en de gevoelens, van deze Boeken al te zeer af „ van de waare rechtzinnigheid, waar uit duidelijk „ blijkt, dat zij door Dwaalleeraaren verdicht zijn. „ Om alle welke redenen, men deze ſchriften niet „ eens onder de *onëchte* (νοθα) kan plaatzen, maar „ ten vollen, als ongerijmd en godloos, verwerpen „ moet." De duiſterheid, welke in dit bericht van EUSEBIUS, bij den eerſten opſlag, voorkomt, waar door ſommigen zelfs aanleiding genomen hebben, om EUSEBIUS van tegenſtrijdigheid met zich zelven te beſchuldigen, wordt gemaklijk opgehelderd, als men begrijpt, dat EUSEBIUS, in hetzelve, drie klasſen van ſchriften onderſcheidt: *vooreërst* zulken, die, boven alle tegenſpraak, door alle Christenen, als echte, heilige, en Godlijke Boeken, erkend werden. (ὁμολογȣμενα) De *tweede* klasſe bevat de Boeken, welke aan tegenſpraak onderhevig zijn, doch deze klasſe heeft eene tweeledige onderdeeling, eerst zulken, die EUSEBIUS, in het bijzonder, *tegengeſproken* of *betwiste* Boeken noemt, dat is, die van velen voor echt erkend worden, maar echter aan tegenſpraak, hoewel niet zoo algemeen, onderworpen waren, welke tegenſpraak ook niet zoo zeer de echtheid betrof, als wel de vraag, of zij op den *Kanon*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

of de lijst der Heilige Boeken gebracht moesten worden? De andere soort van *betwiste* Boeken noemt hij *onëchte* (νοϑα,) die men vrij algemeen voor ondergeschoven schriften hield, hoewel geene ongerijmdheden of met de leere strijdige stellingen bevattende, die dus minder te achten zijn, dan de voorgaande. De ééne en andere intusschen behooren tot de *tegengesproken* of *betwiste* schriften (αντιλεγομενα.) De *derde* Hoofdklasse, eindelijk, wordt uitgemaakt, door zulke schriften, die door de Rechtzinnigen algemeen, als verdichtzelen van Ketters, verworpen werden. Ten aanzien der *Openbaring van* JOANNES, wordt alle schijnstrijdigheid in EUSEBIUS weggenomen, door deze aanmerking, dat dit Boek, met meer drift, dan eenig ander, bestreden en verdedigd werd, als ook, dat men meest twistte over deszelfs Schrijver, of die de Apostel, of een ander JOANNES ware, wordende dezen ijver aangevuurd, door het verschil over het duizendjaarig Rijk. EUSEBIUS, die hier, enkel als Geschiedschrijver, spreekt, en geen partij kiest, drukt zich daaröm, op de bovengemelde wijze, te dezer plaats, over dit Boek uit. Voorts ziet men uit deze opgave, hoe de Christenen, met alle vrijheid, hun oordeel omtrent de Heilige Boeken des Nieuwen Testaments gevolgd zijn, zonder dat wij van eenige uitspraak van Leeraaren of Kerkvergadering ten dezen, vóór dezen tijd, iet vinden, en daar nu allen algemeen omtrent het grootste aantal der belangrijkste Schriften overëenstemmen, geeft deze overëenstemming ons een overwegend bewijs voor derzelver echtheid en oorspronglijkheid.

Als

Als Bijdrage tot de Kerkelijke Gefchiedenis van EUSEBIUS is aan te merken zijn gefchrift, *van de Martelaaren van Palæſtina*, die, geduurende de vervolging van DIOCLETIANUS, in dat Landfchap zijn omgekomen, hetwelk doorgaands, als een gedeelte van het achtfte Boek zijner Kerkgefchiedenis, wordt aangemerkt. Ook had EUSEBIUS eene *algemeene verzameling van oude Martelgefchiedenisfen* uitgegeven (*), doch deze is verloren geraakt, alleen gelooft men, dat vele Brokftukken van dezelve voorkomen in de Levensbefchrijvingen der Kerkvaderen, die onder den naam van HIËRONYMUS voorhanden zijn, en ook in de Levensbefchrijvingen der Heiligen van SIMEON *Metaphrastes* en elders.

II BOEK XII Hoofdft. na C. G. Jaar 284. tot 312.

ZijnBoek van de Martelaren van *Palæſtina* enz.

Tot de Gefchiedkundige Werken van EUSEBIUS kunnen ook gerekend worden, zijne *vier Boeken over het leven van den Keizer* KONSTANTYN, een Werk, aan hetwelk fommige laater geleerden, zonder grond, getwijfeld hebben, doch dat, hoe zeer het ook meer naar eene Lofreden gelijkt, dan naar eene eenvouwige en kunfteloze Gefchiedenis, nogthans, wat de hoofdzaak betreft, zeer belangrijk voor ons is, mids men het beöordeele naar het doel, hetwelk EUSEBIUS ons zelf opgeeft (†), te weten, dat hij zich voornaamlijk bepaald heeft, tot het geen de Godsvrucht en Godsdienst van dezen Keizer betreft, aan wien de Christenen en EUSEBIUS voor

Het leven van KONSTANTYN.

(*) Op dit Werk beroept hij zich *H. Eccles.* IV. 15. V. 21.
(†) *Libr.* I. *Cap.* 11.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

voor zich, in het bijzonder, zoo veel te danken hadden. Verscheiden redenvoeringen en opstellen, welke EUSEBIUS buitendien, ter eere van dezen Keizer, geschreven heeft, of die aan hem gericht waren, zijn verloren geraakt, behalven nog eene *Lofreden*, gehouden op den dertigsten verjaardag van 's Vorsten regeering, welke met veel zwier van woorden is opgesteld.

Van de namen der plaatzen en steden in de Heil. Schrift.

Nog is 'er een Werk van EUSEBIUS van eenen aardrijkskundigen inhoud, *van de namen der plaatzen en steden, die in de H. Schrift voorkomen*, waar toe hij, als in *Palæstina* wonende, juist geschikt was. In het eerste Deel van dit Werk, hetwelk wij niet meer bezitten, had hij de Hebreeuwsche Aardrijkskundige namen der Heilige Schrift in het Grieksch verklaard, en ook eene beschrijving gegeven van het Joodsche land, van *Jerusalem*, en deszelfs Tempel. In het tweede Deel, waar van HIËRONYMUS eene Latijnsche Vertaling gemaakt heeft, en welks Griekschen Tekst de Jesuit JAKOB BONFRERE te *Parijs* heeft uitgegeven, in de jaaren 1631 en 1659, zijn dezelfde namen in eene Alphabetische orde gebracht. Dit Werk is naderhand afzonderlijk uitgegeven door J. CLERICUS, onder den Titel: *Onomasticon urbium et locorum S. Scripturæ*, te *Amsterdam*, 1707.

Zijne leerstellige, wederleggende

Behalven deze Werken, die tot de Geschiedenis of Aardrijkskunde behooren, heeft EUSEBIUS zich lof verworven, door een aantal Schriften, die de Godsdienstleere der Christenen aanprijzen, verklaren,

ren, en verdedigen, of in welke hij zijne ervarenheid in de uitlegging der Heilige Schriften vertoont. Onder dezen munten voornaamlijk uit zijne *Euangelische Voorbereiding*, of *Voorbereiding*, (Inleiding,) *tot het bewijs van de waarheid van het Euangelie*, en zijn *Bewijs van de waarheid van het Euangelie* zelf; beide geschreven, vóór zijne *Kerkelijke Geschiedenis* (*), en dus lang vóór de Kerkvergadering van *Niceë*. Het eerstgemelde Werk, bestaande in *vijftien Boeken*, opgedragen aan THEODOTUS, Bisschop van *Laödicea*, bevat in zich eenen schat van geleerdheid, dewijl EUSEBIUS daar een aantal aanhalingen en uittrekzels uit de Schriften van oude Wijsgeeren en andere Schrijvers verzameld en bewaard heeft, die reeds lang verloren zijn geraakt; het oogmerk van den Schrijver is, de gemoederen voor te bereiden tot het erkennen en aannemen van de waarheid der Christelijke leere, door aan te tonen, dat de Christenen, met recht, en op goede gronden, het Heidendom verlaten hebben, het zij men de Heidensche *Mythologie*, (Fabelleere,) geschiedkundig, of Leenspreukig, (*Allegorisch*,) of hoe ook verklaren wille. In het eerste Boek maakt EUSEBIUS een begin met eene korte beschrijving van het Euangelie, als de gewigtigste leere, die de menschen ter kennis van den waaren God, tot zijne gehoorzaamheid en liefde, opleidt, met dat gevolg, dat wij in den zaligsten toestand verplaatst worden.

en uitlegkundige schriften.

Zijne Euangelische Voorbereiding.

Ver-

(*) Hij maakt van deze Werken in zijne *Kerklijke Geschiedenis Libr.* I. *Cap.* 2. gewag.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Vervolgends weert hij eenige beschuldigingen van Heidenen en Jooden af, als of het Christendom alleen een onredelijk en dweepächtig *geloof* vorderde, zonder gronden van overtuiging; dat deze leere een nieuwe leere zij; dat de Christenen den Godsdienst der Jooden tegen dezelven misbruikten, zich de beloften aanmatigende, zonder de wet te volbrengen. EUSEBIUS, het tegendeel aangetoond hebbende, tast daar op den Heidenschen Godsdienst zelven aan, en beschrijft de gevoelens der Grieken, aangaande de Schepping der Wereld, en den dienst der Starren, als den oudsten Afgodsdienst, en verklaart in het bijzonder de *oude Fenicische Theologie*, bij welke gelegenheid hij het gewigtig stuk uit den Fenicischen Wijsgeer SANCHUNIATON, naar de vertaling van FILO van *Byblos*, bijbrengt. In het tweede Boek, gaat hij over tot den *Egyptischen*, en vervolgends tot den *Griekschen* Godsdienst. In het *derde*, handelt hij van de uitlegging van de Fabelleere dezer beide volken, uit de natuurkunde en zedenleere, aanwijzende, hoe gedwongen, ongerijmd, en tegenstrijdig dezelve zij, ook ontvouwt hij de bedriegerijën der *Orakelen* en Waarzeggerijën. In het *vierde* en *vijfde* Boek, beweert hij, dat de offeränden en Godsdienstveréering niet aan Goden, maar aan booze Geesten, zijn toegebracht. Het *zesde* Boek wederlegt de leere van het *noodlot*, en betoogt de vrijheid van den menschlijken wil. Na deze wederlegging van het Heidendom, wijst EUSEBIUS aan, met hoe veel recht de Christenen het samenstel der echte Joodsche Godsdienstleere hebben aangenomen, toonende

in

in het *zevende* Boek, dat deze Godsdienst onder allen de voortreflijkste en nuttigste zij voor de menschen. „ Bij MOSES, FILO, en andere geleerde Jooden, komt veel voor van de Schepping der Wereld en der menschen, van God de hoogste en opperöorzaak van alles, en van *het tweede Wezen*, (δευτεραιτια,) *en Godlijke kracht*, van hetwelk al het geschapene zijnen oorsprong heeft, dat vóór alle andere dingen aanwezig was, van de eerste groote Opper-oorzaak geteeld, en als een geneesmeester der zielen aan de menschen gezonden is. Behalven dit tweede Wezen, bij de Hebreëen *het Woord*, de *Wijsheid* en *Kracht* Gods, ook de *Zon der Gerechtigheid* genoemd, is 'er nog *een derde*, dat als het ware de plaats der Maan vervangt, *de Heilige Geest*, dien de Hebreën insgelijks onder de grondoorzaken der geschapen dingen stellen, te weten, der later voortgebrachte dingen in de laager klassen. Aan deze deelt hij dus in de derde plaats, welke hij bekleedt, zijne goederen zoodanig mede, als hij die van eenen anderen, te weten, van *God het Woord*, *als hooger en voortreflijker*, ontvangt; welke wederöm het zijne uit de altijd wellende bron des Vaders schept." In het *achtste* Boek, beschrijft EUSEBIUS de Heilige Boeken der Jooden, welke, volgends hem, niet alleen eenen openbaren, in het oog vallende, maar ook eenen verborgen zin hebben, ook roemt hij de heiligheid der Joodsche Wijsgeeren, de *Esseën*, en de wijsheid van anderen, bijzonder van FILO, in Godlijke en menschlijke Wetenschappen. In het *negende* Boek, haalt hij getuigenissen aan van Hei-

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Heidensche Schrijvers, ten voordeele van den Godsdienst der Jooden. In het *tiende* tot het *dertiende*, beweert hij, dat al het goede, hetwelk de Grieksche Wijsgeeren hebben, uit Joodsche bronnen ontleend is; terwijl in het *veertiende* Boek wordt aangemerkt, hoe onzeker, twijfelächtig, onderling verschillende en strijdig de Grieksche Wijsgeerte zij. Dit werk is door den Franschen Jesuit FRANÇOIS VIGER met eene nieuwe Latijnsche Vertaling te *Parijs* 1628 *Folio* uitgegeven, welke uitgave te *Leipzig* 1688 is nagedrukt.

Bewijs van de waarheid van het Euangelie.

Dit Werk is door EUSEBIUS in een ander Werk vervolgd, hetwelk hij *Bewijs van de waarheid van het Euangelie* (Ευαγγελικη αποδειξις) noemt, en dat in *twintig Boeken* vervat, en aan denzelfden Bisschop THEODOTUS is opgedragen, van welke *twintig* Boeken echter maar *tien* overig zijn. Dit bewijs bepaalt zich bijzonder tot de Jooden, wordende daarom door den Schrijver uit hunne Heilige Boeken ontleend, en behelzende deze twee hoofdstellingen: De Christenen hebben goede redenen, om het Heidendom te verlaten, maar even min rekenen zij zich verpligt bij het uitwendig Joodendom te blijven. Integendeel hebben en verdienen de Heilige Boeken der Jooden onzen eerbied; immers zij zijn van God oorspronglijk, en bevatten de duidelijkste voorzeggingen van CHRISTUS, onzen Zaligmaker. Hetwelk EUSEBIUS poogt aan te toonen, met het gantsche leven van JESUS door te gaan, en met de Voorzeggingen der oude Profeeten te vergelijken.

Merk-

Wij zullen uit dit Werk een paar merkwaardige plaat-

plaatzen, bij verkorting, overnemen, waar van de eerste ons leert, hoe hoog de ongehuwde staat bij vele Christenen toenmaals geächt zij. EUSEBIUS, aangetoond hebbende, dat de Christenen zichzelven niet ongelijk zijn, schoon zij, de Wet van MOSES en de Profeeten eerbiedigende, echter niet naar de Joodsche zeden, maar naar die der ouder Aardsvaderen, leven, welke vóór MOSES geweest zijn, maakt zich eene tegenwerping (*), dat alle deze Aardsvaders in den echt geleefd, en offeränden geöfferd hebben, en beäntwoordt het eerste lid dezer bedenking, door aan te merken, dat het voor de Aardsvaderen nodig was, kinderen te verwekken, dewijl de wereld nog bevolkt moest worden, en zij, bij het overhandnemend getal godlozen, eene deugdzame nakomelingschap wilden nalaten, maar, vervolgt hij, „ dat vele Christenen zich van het huwlijk onthouden, is, omdat in de Kerk van God tweederlei levenswijze, of trappen van Christendom, zijn vastgesteld. Bij de strengere, zondert men zich geheellijk af van de gewone levenswijze der menschen, men trouwt niet, men zoekt geene bezittingen, men wijdt zich enkel en alleen aan den dienst van God. Zij, die deze levenswijze omhelsd hebben, bevinden zich met hun hart en zin in den hemel, en, voor hun gantsche geslacht, aan God gewijd, *verzoenen zij de Godheid*, niet door offeranden noch bloed, maar door de *rechte leere* der waare Godzaligheid, en de gestalte eener gezuiverde ziel, en bovendien door deugdzame *werken* en *woorden*,

Waardige plaatzen uit dit Werk over den ongehuwden staat.

(*) *Demonstr. Euang.* I. 7, 8.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

den, en *bedienen*, niet alleen voor zich zelven, maar ook voor hunne natuurgenoten, *het Priesterschap*. De andere levenswijze is inschiklijker voor dit leven, en meer menschlijk, men trouwt, verwekt kinderen, en bezorgt het huishouden, men heeft zekere vastgestelde dagen tot geestelijke oefeningen en onderwijs in het woord van God. Doch hier staat men slechts op den tweeden trap der Godzaligheid. Het huwlijk is dus ook door het Christendom niet verboden, maar veel meer geëerd gebleven. Alleen de *volmaakte Christen* treedt niet in het huwlijk. *De Bisschop mag maar ééns trouwen*, en wie tot Leeräar aangesteld is, moet van de gemeenzame verkeering met zijne vrouw afstaan." Zoodanige begrippen van meerder volmaaktheid namen dus allengs meer de overhand, bijzonder in de Oosterschе landen, en, gelijk, uit EUSEBIUS zelven, te dezer plaatze, blijkt, zij werden op *ongeschreven Godspraken*, (αγραφοις θεσμοις ,) veeläl gevestigd.

Omtrent de leere van Gods Zoon en de Engelen.

In het zevende Boek leert EUSEBIUS hoofdzaaklijk het volgende: „ Gelijk 'er maar één Vader is, zoo is 'er maar één Zoon. Een volkomen geboren God uit God, die op zichzelven benevens den Vader bestaat, en vóór alle tijden geweest is. Hij is van den Vader voortgebracht, als een bijzonder redemagtig en levend of liever Godlijk werktuig van alle wezen en natuur, om die te scheppen en te onderhouden. Nademaal de menschen voor de onmidlijke gemeenschap met den hoogsten God onvatbaar zijn, dewijl zij dit licht niet kunnen verdragen, is de Zoon de middelkracht, die met den Vader in de naauwste betrekking staat, en zich te gelijk tot de men-

menschen nederlaat, die zijne hulp behoeven. Dewijl de menschen hunne vrijheid misbruikten, en steeds verder van God afweeken, stelde God de bezorging der volken onder de Engelen, wier Oppervorst het Woord, de' Zoon, is, die bijzonder de Godzaligen onder zijne hoede heeft. Doch de booze vijändlijke Geesten, die altijd in de lucht omzwerven, hebben, door hunne verleidingen, het verderf zoo groot en algemeen gemaakt, dat de Engelen niet meer in staat waren, hetzelve te stuiten of weg te nemen. Daaröm is de Zoon van God, op den wil des Vaders, na te vooren zwakker straalen van zijne komst uitgeschoten te hebben, zelf mensch geworden, en gestorven, en heeft de zielen der verstorvenen wedergebracht, opdat hij een Heer zij over levenden en dooden. Het oogmerk van zijne dood was, opdat hij onze zonden uitdelgde, dewijl hij een offer en vloek voor ons is geworden, en opdat hij aan den hoogsten God, als een groot heilig offer voor de geheele wereld, zou geöfferd worden, verders, opdat hij de verleidende duivelsche krachten verbreken, eindelijk, opdat hij niet alleen door woorden en beloften, maar met de daad zelve, toonen zou, wat zijne vrienden na de dood te hoopen hebben, om hen daar door in hun vertrouwen en gehoorzaamheid te versterken."

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Dit Werk is met het voorgemelde en eenige andere Werken van EUSEBIUS te *Parys* uitgegeven 1628, en te *Leipzig*, schoon *Keulen* op den Titel staat, herdrukt 1688 (*). Be-

(*) FABRICIUS in *Delect. argumentorum etc. pro veritate R. C. p.* 22. heeft nog eenige Brokstukken van dit Werk uit

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Behalven deze algemeene verdediging van het Christendom, schreef hij, met hetzelfde oogmerk, zijn Boek tegen HIËROCLES, waar van wij, op zijne plaats, gesproken hebben (*), en andere Schriften, die verloren zijn gegaan. Om de overëenstemming der Euangelisten te toonen, schreef hij tien *lijsten* of *regels*, (κανονες,) welke in verscheiden uitgaven van het N. T. onder anderen, die van MILL, gedrukt zijn (†). Nog had hij een Boek geschreven *over de schijnstrijdigheid der Euangelisten*, waar uit plaatzen bewaard zijn bij ANASTASIUS SINAITA (§) en COMBEFISIUS (**). Vervolgends schreef EUSEBIUS ook uitvoerige verklaringen over eenige Bijbelboeken. Van zijne *uitlegging der Psalmen* heeft MONTFAUCON (††) een aanzienlijk gedeelte uitgegeven, als ook van zijne *uitlegging van* JESAIA (§§). Overblijfzels van zijne uitlegging van het *Hooglied van* SALOMO, met den arbeid van POLYCHRONIUS en PSELLUS, over dat Boek, heeft MEURSIUS te *Leyden* in het jaar 1617 in 4to laten drukken. Uit zijn Boek *over het leven der Profeeten* heeft men een stuk vóór de verklaring van PROKOPIUS GAZÆUS over JESAIA *Parys* 1680 in *folio*. De Jesuit SIRMOND

uit de Boekerij van den Vorst van *Wallachië* MAUROCORDATO uitgegeven. (*) Boven *Bladz.* 329.

(†) Eenen hier bijgevoegden Brief van EUSEBIUS heeft FABRICIUS geplaatst in zijne *Biblioth. Gr. Vol.* VI. *p.* 97.

(§) *Quæst.* 153.

(**) *Auctar. Nov. Patr. Tom.* I. *p.* 781-783.

(††) *Nova. Collect. Patr. Tom.* I. *p.* 1.

(§§) *Tom.* II. *pag.* 347.

MOND (*) heeft in het jaar 1643 te *Parys* in Octavo uitgegeven *vijftien Verhandelingen* of *Predikatiën*, in het Latijn, (EUSEBII *Cæsar. Opuscula* XV.) welke uit het Grieksch kunnen vertaald zijn, hoewel men niet met zekerheid kan zeggen, dat zij aan EUSEBIUS behooren. Andere Schriften van EUSEBIUS, bijzonder tegen MARCELLUS *van Ancyra*, welke nog voorhanden zijn, zullen ons, in het verhaal van de twisten met de *Ariänen* en met gemelden MARCELLUS, voorkomen. Verscheiden andere zijn geheel verloren, bij voorbeeld, zijne verdediging van het Christendom tegen PORFYRIUS, nog eene *Wederlegging* en *Verântwoording* tegen de Heidenen in het gemeen, eene *Kerkelijke Voorbereiding* en *Kerkelijk Bewijs*, een *uittrekzel van plaatzen uit de Profeeten*, en meer anderen, die hier en daar genoemd worden, en van welke ons niets meer bekend is.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

LACTANTIUS. Zijn leven.

De andere Schrijver, uit wien wij vele berichten nopens de vervolging van DIOCLETIANUS geschept hebben, een tijdgenoot van EUSEBIUS, is LUCIUS COELIUS, of CÆCILIUS, LACTANTIUS FIRMIANUS, met dezen laatsten naam, volgends sommigen, dus genoemd naar *Firmium*, eene Stad in den *Ager Picenus* in *Italië*, welke men dan voor zijn Vaderland houdt, hoewel anderen, met meer schijn, hem voor eenen *Afrikaan* houden, omdat hij te *Sicca* in *Afrika* het onderwijs van ARNOBIUS in de Welsprekendheid of Redenrijkkunst, in zijne jeugd, genoten heeft. Hoe het zij, LACTANTIUS verwierf zich

(*) *Opp. Tom.* I. *pag.* 1. *sqq.*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

zich spoedig zoo grooten naam, wegens zijnen uitmuntenden Latijnschen Stijl, dat hij, naa *Bithynië* ontboden zijnde, te *Nikomedië*, waar de Keizer DIOCLETIANUS toenmaals zijn verblijf hield, een Onderwijzers plaats in de Latijnsche Welsprekendheid ontving (*). Doch, in eene Grieksche Stad, weinig leerlingen vindende in de Latijnsche Welsprekendheid, legde hij zich toe op het schrijven van Boeken, alhoewel hij zelf, om de welsprekendheid te oefenen, de pleitzaal nooit betrad (†). Daar hij een Christen was geworden, misschien door het onderwijs van ARNOBIUS, en niet alleen het begin der vervolging in het jaar 303 te *Nikomedië* voor oogen zag (§), maar ook hoe twee Heidensche Geleërden, de Wijsgeer MAXIMUS, en de Landvoogd HIËROCLES, door hunne Schriften, die zij openlijk voorlazen, de rampen der Christenen verzwaarden, besloot hij niet alleen deze beiden, maar in het gemeen alle aanvallen der Heidenen, in geschrift af te weeren, en het Christendom te verdedigen (**), hetwelk hij in eenen zoo zuiveren en vloejenden stijl volvoerde, dat men hem *eenen anderen*, *den Christelijken*, CICERO genoemd heeft. Eenigen tijd na het eindigen der vervolging, werd hij door den Keizer KONSTANTYN aangesteld, om zijnen oudsten Zoon KRISPUS te onderwijzen, die zich toen in *Gallië* bevond, en die naderhand, op bevel van zij-

(*) Dit verhaalt hij zelf *Instit. Div. L.* V. *C.* 2.

(†) *Instit. L.* III. *C.* 13. *Sect.* 12.

(§) *Libr.* VI. *Cap.* 17. *Sect.* 6.

(**) *Libr.* V. *Cap.* 2, 4.

zijnen Vader, ter dood is gebracht. EUSEBIUS (*) bericht ons, dat LACTANTIUS in zoo groote armoede geleefd heeft, dat hij zelfs meestäl de nodigste behoeften des levens ontbeerde, zonder 'er nogthans bij te voegen, dat hij deze armoede vrijwillig, uit eene overgedrevene Godzaligheid, verkozen hebbe, gelijk een laater Schrijver gedacht heeft. LACTANTIUS is, niet lang na de dood van zijnen Keizerlijken kweekeling, en dus omtrent het jaar 330 overleden.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Het Werk, door ons gemeld, hetwelk LACTANTIUS, ter wederlegging der Heidenen, geschreven heeft, voert den titel van *Godlijk* of *Godsdienstig Onderwijs*, en is in zeven Boeken vervat, (*Institutionum Divinarum Libri Septem*,) waar van het *eerste*, hetwelk ook ten opschrift heeft: *De falsa religione*, (*over den valschen Godsdienst*,) betoogt, dat niet *vele Goden*, maar slechts *één God*, de wereld regeert. Het *tweede: De origine erroris*, (*over den oorsprong der dwaling*,) verklaart den oorsprong der Afgoderij. In het *derde* Boek: *De falsa Sapientia*, (*over de valschlijk genoemde Wijsheid*,) beweert LACTANTIUS de ongegrond- en ijdelheid der Heidensche Wijsgeerte en Wijsgeeren. Na deze wederlegging, gaat hij met het *vierde* Boek: *de vera sapientia*, (*over de waare Wijsheid*,) over tot eene stellige verklaring van de waare Wijsheid, of Godsdienstleere, waar in hij van JESUS CHRISTUS, en het oogmerk zijner komst in de wereld, handelt. Het *vijfde* Boek: *De Iustitia*, (*over de gerechtigheid*,) ontvouwt de leere van den Godsdienst en deugd; ge-

Zijne schriften. Zijn Godsdienstig Onderwijs.

(*) *Chron. ad ann.* 318.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

gelijk het *zesde: De vero cultu*, (*over de waare Godsdienst-oefening*,) nader voordraagt de wijze, op welke men God behoorlijk verëert; terwijl het *zevende* of laatste Boek: *de vita beata*, (*over het gelukzalig leven*,) den loon beschrijft, dien Godsdienst en deugd in het toekomend leven te wachten heeft. Dit Werk, waar van de Schrijver een kort uittrekzel, (*Epitome Institutionum Divinarum*,) vervaardigd had, is, ten opzichte van den stijl, een uitmuntend gedenkstuk der Christelijke Oudheid, ook heeft LACTANTIUS, ter wederlegging van het Heidendom, zeer vele goede dingen in dit werk gezegd, en, uit oude Schrijvers, vele bijzonderheden bijgebracht, daar wij met vermaak een nuttig gebruik van maken, hoe zeer hij niet altijd het echte en onëchte genoegzaam onderscheiden heeft. Maar, aan den anderen kant, is de aanmerking van HIËRONYMUS (*) ongelukkig vrij gegrond: „Och! „ of hij onze leere zoo had kunnen bevestigen, als „ hij de vreemde, met gemak, overhoopwierp!" Als Wijsgeer, daar hij dikwijls meer den Redenaar vertoont, dan den echten Wijsgeer, maar voornaamlijk als Godgeleerde, heeft hij verscheidene gewigtige misstappen begaan, waarömtrent men hem vergeefs heeft zoeken te verschoonen, met de aanmerking, dat hij geen eigenlijk Leeräar onder de Christenen geweest is, en dus te weinig kundigheid van de Godsdienstleere bezeten hebbe. Men zou misschien, ware LACTANTIUS een aanzienlijk Bisschop geweest, hem, op eene andere wijze, gered, en

(*) *Epist.* 13. *ad* PAULINUM.

en zijnen lof tot de volgende eeuwen ruimer en zuiverer overgebracht hebben. In de daad, velen, ja de meesten, van zijne vreemde ſtellingen zijn ons reeds bij meer hooggeroemde vroeger Kerkvaders voorgekomen, en geen wonder, zij hadden bij hem, even gelijk bij dezen, dezelfde bron en oorſprong. Men hield zich niet genoeg aan de eenvouwige leere der Heilige Schrift, en wilde wijs zijn, boven het geen geſchreven ſtaat, dienvolgends wilde men verborgenheden verklaren en ontvouwen, hetwelk op het vormen van het leerſtelzel eenen nadeeligen invloed had; zoo veel nadeeliger bij LACTANTIUS, als hij zich duidelijker dan die evengemelde Kerkvaders heeft uitgedrukt, nademaal deze duidelijkheid geenen twijfel, omtrent zijne waare mening, heeft kunnen overlaten.

Voorbeelden van zijne zeldzame gevoelens, omtrent den oorſprong van het kwaad.

Eenige voorbeelden van 's mans vreemde gevoelens hier, kortelijk, bij te brengen, zal niet ongepast kunnen ſchijnen. Indien de verklaring over den oorſprong van het kwaad, welke ſommige Handſchriften, in het achtſte *Hoofdſtuk* des tweeden Boeks van dit Werk hebben, echt ware, dan zou LACTANTIUS van de beſchuldiging van *Manicheïsmus* niet wel kunnen vrijgeſproken worden, alzoo dezelve duidelijk leert, dat „God, dewijl deze wereld „ uit onderling ſtrijdige zaken beſtaan zoude, twee „ bronnen dier ſtrijdige zaken vóór alles gemaakt „ heeft, die twee geesten naamlijk, den goeden en „ boozen, van welke de één, als 't ware, Gods „ rechte, de ander zijne linke hand is, opdat „ die ſtrijdige dingen in hunne magt zouden we„ zen; zoo zal ook de mensch van God *goed* en

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ *kwaad* geschapen zijn" enz. Ondertusschen twist men nog steeds over de echtheid dezer plaats, die toch in de meeste Handschriften en oudste uitgaven ontbreekt, en wier inhoud, hoe schijnbaar dezelve ook schijnt in te stemmen met het gene, te dier plaats, bij LACTANTIUS, gelezen wordt, echter niet geheel en al daar mede overëenstemt; terwijl echter aan den anderen kant de stijl volmaakt die van LACTANTIUS is, en alles in het verband wel vleijt; men kan zich ook naauwlijks verbeelden, waaröm een *Manicheër* juist dit bijvoegzel aan LACTANTIUS zou hebben opgedrongen, ten ware, omdat hij begreep, dat men dezen Schrijver, om zijn fraai Latijn, veel zou lezen; doch van de rechtzinnige vrienden van LACTANTIUS kan men ligter geloven, dat zij deze plaats hebben willen uitwisschen, om de eere van den Schrijver te redden. Hoe het zij, het geen LACTANTIUS onbetwistbaar hier schrijft, is dit: „ Dewijl God de bron is van het volkomen en volmaakte goed, zoodat hetzelve van dezen „ algoeden als eene beek ontsprong en wijd en zijd „ voortvloeide, heeft hij eenen geest, hem gelijk, „ voortgebracht, die met de deugden van God den „ Vader begaafd was — Daar na heeft hij eenen „ anderen gemaakt, in wien de geäartheid van den „ Godlijken stam niet gebleven is. Deze is door „ zijn eigen nijd als met vergif besmet, en is van „ het goede tot het kwade overgegaan, en heeft, „ door zijnen eigenen wil, die hem van God vrij „ gegeven was, zich eenen strijdigen naam aangenomen. Waar uit blijkt, dat de nijd de bron „ van alle kwaad geweest is. Want hij heeft dien

„ zij-

„ zijnen voorganger benijd, die bij God den Va- „ der, door zijne volharding, beproefd en ook ge- „ liefd is. Dezen, van goed *door zich zelven* kwaad „ geworden zijnde, noemen de Grieken διαβολος, „ (*Duivel*,) wij *aanklager*, omdat hij de zonden, „ tot welke hij zelf verleidt, bij God aanklaagt." Dezen noemt LACTANTIUS, in dat zelfde *Hoofdstuk*, *Antitheus* (*den Tegengod.*) Den eersten en grooten Zoon heeft God over zijn geheele werk gesteld, en hem te gelijk gebruikt als zijnen raadsman, en werkmeester, in het uitdenken, versieren en volmaken der dingen, omdat hij volmaakt is, in wijsheid, rede en magt. Voorts heeft hij alles uit niet geschapen, en uit warmte en vochtigheid voortgebracht, ook den mensch, een gewaarwordend en redelijk beeld van hem. (*Sibi similacrum sensibile atque intelligens.*) „ In den mensch behoort het bovenste deel, „ of de ziel, *aan God*, maar het benedenste, of „ het ligchaam, is uit de aarde, en behoort aan „ den Duivel." (*) Dit kan niet anders, indien het geen *Manicheïsmus* is, verklaard worden, dan uit het *Gnostiek* gevoelen, hetwelk velen der Rechtzinnigen zelven aankleefde, dat de stoffe in zichzelve kwaad is.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ Van het begin af heeft God aan den Duivel magt over de wereld gelaten, doch, opdat deze de wereld niet verder zou verderven, zond God Engelen, om de menschen te beschermen, met bevel, om zich met de aarde niet te bevlekken. Doch de beheerscher der wereld hen verleid hebbende, veront-

Omtrent de leere der Geesten.

(*) *Libr.* II. *Institt. Div. Cap.* 12. § 10.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

ontreinigden zij zich, door de verkeering met vrouwen, en werden dienaars des Duivels. Het kroost van hun geteeld was noch Engel noch mensch, maar van een middenfoort, zijnde daaröm ook niet in de hel opgenomen, gelijk hunne vooröuders in den hemel. Dus zijn 'er twee foorten van *Demons* (booze Geesten,) ééne hemelfche, de andere aardfche. Deze laatften zijn onreine Geesten, ftichters van alle kwaad, wier Vorst die zelfde Duivel is." Aan dezen fchrijft hij, vervolgends, breedvoerig, velerhande werkingen toe, en zij hebben zich, als Goden, van de Heidenen laten eeren. Van hun is de Starrenwichelarij, waarzeggerij en andere kunften uitgevonden (*).

Waaröm God het kwaad toelaat.

„ Vraagt iemand, waaröm God het kwaad toelaat, en zoo booze dwalingen niet voorkomt? Het is, opdat het kwaad met het goede kampe, de ondeugden ftrijden met de deugden, opdat hij fommigen hebbe, die hij ftraffe, anderen, die hij verëere. Want in de laatfte tijden heeft hij befloten, over levenden en dooden gericht te houden. Zoo lang ftelt hij den toorn uit, tot dat het einde der tijden kome. Tot zoo lang oefent hij de volmaaktfte langmoedigheid en geduld."

Kracht van den Godsdienst en van den Doop.

Van de kracht van den waaren Godsdienst fpreekt hij dus nadruklijk, zich op de daaglijkfche ondervinding beroepende: „ Geef mij iemand, die toornig, een lasteräar, buitenfporig wild en woest is, „ met zeer weinige woorden van God zal ik hem „ zoo mak en zacht maken, als een fchaap. Geef „ mij

(*) *Libr.* II. *Inftitt. Cap.* 14.

„ mij eenen vrek, gierigaart, hebzuchtigen, ik zal „ hem u dra milddadig maken, en zijn geld met „ volle handen mededeelende. Geef mij iemand, „ die bevreesd is voor fmart en dood, dra zal hij „ het kruis, vuur en den ftier van FALARIS, ver- „ achten. Geef mij eenen wellusteling, overfpeler, „ hoereerer, dra zult gij hem matig, kuisch, en „ eerbaar zien. Geef eenen wreedäart, en bloed- „ dorftigen, die woede zal dra in waare zacht- „ moedigheid veränderen. Geef eenen onrechtvaar- „ digen, onwijzen, zondaar, dra zal hij billijk, „ verftandig, fchuldeloos wezen. *Want, met één* „ *bad* (des Doops) *zal alle boosheid uitgedelgd* „ *worden.* Zoo groot toch is de kracht der God- „ lijke Wijsheid, dat zij, in het menschlijk hart in- „ geftort, de dwaasheid, de moeder der misdaaden, „ met éénen flag, eens voor al uitdrijft. Hier „ zijn geen onderwijs voor loon, boeken, noch „ boekoefening, nodig." enz. (*)

II BOEK XII Hoofdft. na C. G. Jaar 284. tot 312.

De leere van JESUS CHRISTUS.

Omtrent de leere van JESUS CHRISTUS, heeft LACTANTIUS in de hoofdzaak veel, hetwelk wij reeds bij de oude Kerkfchrijvers, bijzonder bij de verdedigers van het Christendom, gevonden hebben; doch

(*) *Libr.* III. *Inftitt. Div. Cap.* 26. Soortgelijke taal voerde ook CYPRIANUS, *de Gratia*, op dezelfde wijze het wondervermogen des Doops verheffende. Zoodanige *Rhetoricatiën* der Kerkvaders hebben ondertusfchen niet weinig toegebracht tot een zedenloos Christendom, dat zekere handelingen als geestelijke tovermiddelen aanziet, en aanprijst, en zich zonder waare verbetering van het hart daar op verlaat.

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

doch hij heeft ook bovendien nog zijne hem eigene bepalingen: „Vóórdat God — dit voortreflijk werk „ der wereld voortbracht, heeft hij eenen heiligen „ en onberispelijken Geest geteeld, (*genuit*,) dien „ hij *Zoon* noemde, en alhoewel hij naderhand, „ door denzelven, ontallijke anderen *ſchiep*, die wij „ *Engelen* noemen, echter heeft hij alleen dezen „ eerstgeborenen, met de benoeming van den *God-* „ *lijken naam* verwaardigd, als zijnde begaafd met „ Vaders deugd en majeſteit, (*patria virtute et ma-* „ *jeſtate pollentem.*") (*) — Hij is tweemaal ge- „ boren, ééns in den Geest, en andermaal in het „ Vleesch." (†) Verders merkt hij aan, dat men van de eerſte geboorte geene menschlijke begrippen moet maken, dat de Godlijke werken van niemand kunnen gekend noch verklaard worden, maar dat ons de Heilige Schriften leeren, dat *deze Zoon van God Gods Woord is*, *en de overige Engelen Geesten zijn*. En nu zou hij waarlijk verſtandig gehandeld hebben, indien hij het hier bij had laten berusten, maar daar hij meer wil ſchrijven, dan hij weet, vervalt hij in onbeſtaanbare duisterheden: „ Het „ woord is een geest, (*ſpiritus*, *een adem*,) met „ eene ſtem voortgebracht, die iet betekent. On- „ dertusſchen dewijl geest (adem) en woord uit „ onderſcheiden deelen worden voortgebracht, de „ geest (adem) naamlijk door den neus, het woord „ door den mond, zoo is 'er groot onderſcheid „ tusſchen dezen Zoon van God, en de overige „ Engelen. Want die geesten zijn *ſtil* uit God „ uit-

(*) *Libr.* IV. *Cap.* 6. (†) *Libr.* IV. *Cap.* 8.

„ uitgegaan, omdat zij niet geschapen werden, om „ de leere van God te onderwijzen, maar tot dienst. „ Maar hij, ook zelf geest (adem) zijnde, is echter met *stem* en *klank* uit Gods mond uitgegaan, „ als het woord, te weten, op die wijze, omdat „ hij zijne stem tot het volk zou bezigen, dat „ is, omdat hij de leermeester zou zijn van Gods „ leere, en om de hemelsche verborgenheid tot de „ menschen te brengen. enz."

II BOEK XII. Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Van den Heiligen Geest.

Ten opzichte van den *Heiligen Geest* beschuldigt HIËRONYMUS (*) onzen LACTANTIUS, dat hij het persoonlijk bestaan van denzelven in twijfel getrokken, en hem dan met den Vader, dan met den Zoon, vermengd zal hebben. En in de daad, hoe zeer wij dit niet duidelijk in zijne schriften vinden, evenwel is dit zeker, dat hij zeer spaarzaam gewag maakt van den H. Geest.

Het oogmerk van JESUS komst in de wereld.

„ Deze was de huishouding des Hoogsten Gods, dat, op het einde der eeuwen, de Zoon van God op aarde zou nederdalen, opdat hij den Tempel van God oprichten, en de gerechtigheid leeren zou, evenwel niet in de kracht eenes Engels, of met hemelsche magt, maar in de gedaante van eenen mensch, en in eenen sterflijken staat" enz. (†) „ Dus heeft die *Heilige Geest* van God, van den „ Hemel nederdalende, eene heilige maagd uitverko„ zen, uit welke hij, zonder toedoen des mans, „ geboren is. Nademaal het nu *aan allen bekend* „ is, dat sommige dieren door wind en lucht ple-

„ gen

(*) *Comment. in Epist. ad Gal.* IV. 5. *Epist.* 65. *ad Pammachium.* (†) *Libr.* IV. *Cap.* 10.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ gen te ontvangen, waaröm zou het dan iemand „ vreemd dunken, wanneer wij zeggen, dat eene „ maagd is zwanger geworden door den geest van „ God, wien het gemaklijk is te doen, al wat hij „ wil?" (*) — „ Dus is hij geworden, Gods „ Zoon door den Geest, en 's menfchen Zoon „ door het vleesch, dat is, *God en mensch.* (†) — „ Hij is ook aan God getrouw geweest, te weten, „ hij leerde, dat 'er maar *één* God is, en dat men „ dien alleen moet aanbidden; *zichzelven heeft hij* „ *nooit God genoemd;* trouwens, hij zou zich niet „ getrouw betoond hebben, indien hij, gezonden, „ om de *Goden* weg te nemen, en *éénen* God te „ leeren, eenen *anderen, behalven den éénen*, in- „ gevoerd had. Wegens deze trouwe, en, omdat „ hij zichzelven niets heeft aangematigd, heeft hij „ de waardigheid van eeuwigen Hoogenpriester, en „ de magt van Richter, en den naam van God, „ ontvangen (§). JESUS is door den Profeet JOAN- „ NES, in den *Jordaan*, gedoopt, opdat hij door „ het geestelijk Waterbad niet zijne eigene zonden, „ die hij geheel niet had, maar die van het vleesch, „ hetwelk hij droeg, zou te niet doen, ten einde „ hij, gelijk de Jooden, door het ontvangen der „ befnijdenis, dus ook de Heidenen, door den „ Doop, dat is, de overftorting des alreinigenden „ daauws, zou zaligen." (**) Elders (††), de vraag opwerpende, waaröm JESUS niet liever, als God,

(*) *Libr.* IV. *Cap.* 12. (†) *Libr.* IV. *Cap.* 13.
(§) *Libr.* IV. *Cap.* 14. (**) *Libr.* IV. *Cap.* 15.
(††) *Libr.* IV. *Cap.* 22. *fq.*

God, in de wereld verscheenen zij, met majesteit en heerlijkheid? beäntwoordt hij dezelve op deze wijze, dat hij aanmerkt, dat de gene, die aan anderen deugden voorschreef, die zelf behoorde te volbrengen, opdat de menschen zich niet verontschuldigden met de onmogelijkheid, om ze te betrachten enz. Evenwel, opdat wij zeker zouden zijn, dat hij van God gezonden was, moest hij, op eene wonderbare wijze, geboren worden. „ Dus was hij „ God en mensch, tusschen God en den mensch, „ in het midden gesteld, waaröm de Grieken hem „ Μεσιτης, (*Middelaar*) noemen, *opdat* hij den „ mensch tot God, dat is, tot de onsterflijkheid, „ zou kunnen brengen." (*) Alle de wonderen en het lijden van JESUS hadden eene hooger beteekenis. Als hij blinden herstelde, bij voorbeeld, gaf zulks te kennen, dat hij den Heidenen het licht der wijsheid zou mededeelen; als hij dooden opwekte, was zulks een voorbeeld, „ dat de volken, door „ de geheele wereld, welke van God vervreemd en „ aan den dood onderhevig waren, door de kennis „ van het waare licht levend gemaakt, tot den loon „ der onsterflijkheid zouden komen." (†) Bijzonder onderzoekt hij (§), waaröm God bepaaldelijk gewild heeft, dat JESUS de kruisdood zou sterven? hier van geeft hij deze redenen: „ Opdat zelfs de geringsten en zwaksten hoope van zaligheid zouden hebben, en 'er volstrekt niemand zou wezen, die hem niet

(*) *Libr.* IV. *Cap.* 26. *Sect.* 5.

(†) *Libr.* IV. *Cap.* 26. *Sect.* 3. *sqq.*

(§) *Libr.* IV. *Cap.* 26. *Sect.* 29. *sqq.*

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

niet zou kunnen navolgen. Ten tweeden, opdat zijn ligchaam, hetwelk ten derden dage zou verrijzen, geheel en ongefchonden zou blijven. Ten derden, hij werd dus aan het kruis verhoogd, opdat het lijden des Heeren aan alle volken bekend zou worden. Eindelijk, dus breidde hij, in zijn lijden, zijne handen uit, en mat de wereld, ten einde toen reeds te toonen, dat een groot volk, van den opgang tot den ondergang der Zon, onder zijne vleugelen komen, en dat groot en verheven teken des kruis op hunne voorhoofden zou ontvangen."

Over het teken des kruis.

Aan dit teken des kruis fchrijft hij een groot vermogen toe. Het is voor de booze Geesten vreeslijk, en zij worden daar door uit de bezetenen gedreven. Geene Wichelaars noch Godfpraken vermogen iet, wanneer iemand tegenwoordig is, die dit teken op het voorhoofd draagt, waar uit zelfs vervolgingen ontftaan zijn, alzoo de Wichelaars de fchuld van het mislukken der offeränden den Christenen te last legden (*).

Over de eenheid des Vaders en des Zoons.

Op de tegenwerping, die men maken mogt, hoe men kan beweeren, daar men niet meer dan éénen God verëeren wil, dat 'er echter *twee* zijn, God de Vader en God de Zoon? merkt hij aan:
„ Als wij zeggen God den Vader, en God den
„ Zoon, zeggen wij niet, dat zij verfchillend zijn,
„ en fcheiden hen niet van malkanderen, omdat de
„ Vader van den Zoon, noch de Zoon van den
„ Vader gefcheiden kan worden; naardien zelfs de
„ Vader zonder den Zoon niet genoemd, noch de
„ Zoon

(*) *Libr.* IV. *Cap.* 27.

„ Zoon zonder den Vader geboren kan worden. „ Dewijl derhalven de Vader den Zoon onderstelt, (*faciat*,) en de Zoon den Vader, hebben „ zij beiden éénen zin, (*mens*,) éénen Geest, „ ééne zelfstandigheid; maar de Vader is als de „ overvloejende fontein, de Zoon als eene beek, „ daar uit voortvloejende; de Vader als de Zon, „ de Zoon als eene straal van de Zon uitschietende," (*a sole porrectus*,) enz. (*)

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Over Ketterijen. Buiten de Kerk geene Zaligheid.

Ook spreekt LACTANTIUS van de *Ketterijën*, in welke, door aanporring der booze Geesten, Gods volk gescheurd is. Deze zijn door CHRISTUS en zijne Apostelen voorzegd. Aan zijne woorden niet gedachtig, hebben velen verkeerde bijwegen ingeslagen, niet vast zijnde in het geloof, of niet geleerd genoeg, of min behoedzaam; sommigen, gezet op wereldschen rijkdom en eere, stonden naar het Bisschoppelijk ambt, (*summum sacerdotium*,) en daar in te kort schietende, wilden zij liever zich van hunne mededingers scheiden, dan zich aan dezen onderschikken. Sommigen vonden zich niet in staat, om de tegenwerpingen te wederleggen, en verdraaiden de Heilige Schriften. Anderen lieten zich, door valsche Profeeten, verleiden. Deze allen hebben opgehouden, *Christenen* te zijn, en met verlies van den naam van CHRISTUS, menschlijke namen aangenomen; bij voorbeeld: de *Frygiërs*, *Novatiänen*, *Valentiniänen*, *Marcioniten*, *Anthropiänen* (†).

„ Het

(*) *Libr.* IV. *Cap.* 29.

(†) *Libr.* IV. *Cap.* 30. Wie deze *Anthropiänen* zijn, is niet zeker. Misschien verstaat de Schrijver onder dezen

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

„ Het is derhalven alleen de algemeene Kerk, (*Ca-* „ *tholica Ecclesia*,) die den waaren Godsdienst be- „ houdt. Deze is de fontein der waarheid, het „ verblijf des geloofs, de Tempel van God. In- „ dien iemand in denzelven niet is binnengetreden, „ of uit denzelven is uitgegaan, is hij vreemd van de „ hoope des levens, en der eeuwige zaligheid." — De kenmerken der waare Kerk geeft hij dus op: „ Deze is de waare Kerk, in welke de belijdenis „ en boete plaats heeft, (*confesfio et poenitentia*,) „ die de zonden en wonden, aan welke de zwakheid „ des vleeschs onderhevig is, heilzaam geneest."

Van de deugden der Heidenen.

Daar LACTANTIUS van de gerechtigheid en deugd fpreekt, laat hij zich, omtrent de deugden der Heidenen, dus uit: „ Laat ons ftellen, dat iemand, „ door een natuurlijk en aangeboren goed, waare „ deugden betracht, hoedanig, bij voorbeeld, CIMON „ te *Atheenen* was; wanneer de kennis van den „ waaren God ontbreekt, zijn alle die goede din- „ gen vruchteloos en ijdel, zoodat hij te vergeefs „ arbeidt, om dezelve naar te ftreeven. Want, al- „ le zijne gerechtigheid is gelijk een menschlijk lig- „ chaam, dat geen hoofd heeft — en dus mist, „ het geen het voornaamfte van alles is, en leven „ en gevoel — Weshalven het ontwijfelbaar is, dat „ hij, die God niet erkent, een godloze is, en alle „ zijne deugden, welke hij meent te hebben of te „ bezitten, worden op dien doodlijken weg gevon-

„ den,

zen naam zulken, die JESUS voor een *bloot mensch* hielden. Sommige affchriften voegen hier nog de *Ariänen* bij, doch dit fchijnt een later bijvoegzel.

„ den, die geheel een weg der duisternis is." (*)

De waare deugd bestaat in het betrachten van de twee hoofdgeboden der wet, God te kennen, hem alleen te gehoorzamen en te dienen; en in onzen pligt te betrachten jegens de menschen, welke in 't bijzonder *menschlievendheid* of *medelijden* heet. Wij zijn allen uit één bloed, dus is, eenen mensch, zelfs eenen schuldigen, te haaten, de grootste ondeugd. (†) Mededeelzaamheid te oefenen heeft eene groote beloning, alzoo God belooft, dat hij daar aan alle zonden zal vergeven. (§) Echter, moet men niet denken, omdat de zonden weggenomen worden, door milddaadigheid, dat men daar door vrijheid ontvangt, om te zondigen (**). Boete doen, trouwens, is niet anders dan beloven, dat men voortaan niet meer zondigen zal. Zij ontvangen vergeving, die onverziens in zonde vallen, maar hij heeft geene vergeving, die wetens zondigt, voorts, die gereinigd is van alle smet van zonde, moet niet ophouden van mededeelzaamheid, als nu geene zonden meer uit te wisschen hebbende, integendeel, dan moet hij te meer gerechtigheid werken, als hij rechtvaardig geworden is — tot lof en roem der deugden. — Niemand kan zonder zonde zijn, zoo lang hij met het kleed des vleesches beladen is (††). En, indien wij eenig goed werk gedaan hebben, behoren wij daar uit geenen roem te zoeken, alzoo God ons leert, dat iemand,

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Overgoede werken.

(*) *Libr.* VI. *Cap.* 9. (†) *Libr.* VI. *Cap.* 10.
(§) *Libr.* VI. *Cap.* 12. *Sect.* 41.
(**) *Libr.* VI. *Cap.* 13. *Sect.* 1.
(††) *Libr.* VI. *Cap.* 13.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

mand, die gerechtigheid werkt, niet moet roemen, opdat hij niet schijne, meer uit ijver om te behagen, dan om de Godlijke geboden te gehoorzamen, den pligt van menschlievendheid vervuld te hebben (*). Niemand echter wanhoope of bezwijke, indien hij tot eenige begeerlijkheid of zonde vervallen mogt zijn, want, „hij kan terug gebracht en verlost worden, indien hem het bedrevene berouwt, „ en hij zich ten besten bekeerende, aan God „ voldoet, (aan God bewijst, wat hij schuldig „ is.") (†)

Zijne zedenleere.

Zijne zedenleere is, over het geheel, gelijk die van andere Kerkelijke Schrijveren dier eerste eeuwen, streng. Hij veröordeelt den woeker en renten te nemen van geleend geld (§), het bijwonen der schouwspelen en kampgevechten, „ want, zegt „ hij (**), hij, die het voor vermaak acht, een „ mensch, die naar zijne verdiensten verwezen is, „ voor zijne oogen te zien dooden, bevlekt zijn „ geweten." Hij prijst en verheft den ongehuwden staat als volmaakter, dan in het huwlijk te leven (††). Hij keurt den soldatenstand af, als ook, iemand ter dood aan te klagen (§§).

Van het einde der Wereld, en het geen daar

De wereld zal, 6,000 jaaren, in den tegenwoordigen toestand blijven, waar na de gerechtigheid 1,000 jaaren heerschen zal (***). Deze gelukkige tijd zal, meent LACTANTIUS, niet veel langer dan 200 jaaren na

(*) *Libr.* VI. *Cap.* 18. (†) *Libr.* VI. *Cap.* 24. (§) *Libr.* VI. *Cap.* 18. (**) *Libr.* VI. *Cap.* 20. (††) *Libr.* VI. *Cap.* 23. (§§) *Libr.* VI. *Cap.* 20. *Sect.* 16. (***) *Libr.* VII. *Cap.* 14.

na zijnen tijd kunnen uitblijven (*). Bij het einde der 6,000 jaaren, zal de *Antichrist* overwonnen, en met zijnen aanhang ter ſtraffe veröordeeld worden, dan zal de eerſte opſtanding uit de dooden plaats hebben van alle Christenen, en die den waaren Godsdienst gekend hebben; welke geöordeeld zullen worden, maar de anderen niet, alzoo zij reeds veröordeeld zijn, en met onuitbluschbaar vuur geſtraft zullen worden, maar ook, „ als God de rechtvaardigen zal geöordeeld hebben, zal hij ook hen „ door vuur beproeven. Dan zullen zij, wier zonden in gewigt of getal overwegen, door het vuur „ gezengd en gebrand worden, maar zij, die eene „ volle gerechtigheid en rijpe deugd heeft gezouten „ (*incoxerit*,) zullen dit vuur niet voelen, want „ zij hebben iet van God in zich, hetwelk de kracht „ des vuurs afweert en verdrijft.” (†) De zielen worden dus niet terſtond geöordeeld, maar blijven, tot den tijd der eerſte opſtanding, in eene algemeene bewaarplaats. Bij de eerſte opſtanding gaan de vrijgeſproken rechtvaardigen tot het eeuwig zalig leven over, de anderen keeren naa die verblijfplaats terug, waar de Godlozen het laatſte oordeel der verdoemenis verwachten. De laatſte 1000 jaaren zullen het Rijk van den MESSIAS wezen, hetwelk LACTANTIUS als eene Gouden eeuw beſchrijft. Na die 1000 jaaren, zal de gebonden Vorst der booze Geesten ontbonden worden, en zich met de Heidenen tegen de Heilige Stad opmaken, maar God zal zijnen

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

medeverbonden is.

(*) *Libr.* VII. *Cap.* 25.

(†) *Libr.* VII. *Cap.* 21. *Sect.* 6.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

nen laatsten toorn over hen uitstorten, zoodat alleen de rechtvaardigen overig zullen blijven. Deze zullen aan de Engelen gelijkvormig worden, wit zijn als sneeuw, en altijd verkeerende voor het aangezicht van den Almagtigen, zullen zij hunnen Heer offeren en hem eeuwig dienen. Ten zelfden tijde zal de tweede openbare en algemeene opstanding gebeuren, wanneer de onrechtvaardigen tot eeuwige straffen opgewekt, en met den Duivel en zijne Engelen veröordeeld zijnde, voor het oog der Engelen en Heiligen, in het onuitbluschbaar vuur in eeuwigheid zullen moeten branden (*).

Zijn werk over den toorn van God en over de Voorzienigheid.

Behalven dit Godsdienstig onderwijs, lezen wij nog van dezen zelfden Schrijver twee Werken, het één over *den toorn van God*, (*de ira Dei. Liber unus*,) geschreven, nadat hij zijn groote Werk voltooid had (†). In deze verhandeling betoogt hij tegen de Heidensche Wijsgeeren, bijzonder tegen EPIKURUS en de *Stoïcijnen*, dat men aan God, in de daad, toorn, zoo wel als genade; straffe, zoo wel als vergeving der zonden, moet toeschrijven. Zij behelst vele goede aanmerkingen, alhoewel men eene duidelijker ontwikkeling van het waare denkdeeld, wanneer aan God toorn wordt toegeschreven, zou mogen verlangen. Het andere Werk of Verhandeling heeft de *Godlijke Voorzienigheid* tot zijn onderwerp, (*de opificio Dei, vel formatione hominis*,) en bewijst deze leere uit de bewonderenswaardige inrichting van het menschlijk ligchaam. Ook deze verhandeling getuigt van de kunde en geleerdheid van on-

(*) *Libr.* VII. (†) Verg. *L.* II. *Instit. Div. C.* 17. *S.* 5.

onzen Schrijver, en bevat vele belangrijke aanmerkingen, om welke elk Lezer geern daar in die misslagen zal verschonen, welke de Schrijver, in zijnen tijd, bij de zoo gebrekige kennis der Natuur, niet vermijden kon, maar waar bij tevens zijne bescheidenheid te prijzen is. Hij schreef deze Verhandeling vroeger dan zijn groot Werk, in hetwelk hij dezelve aanhaalt (*)

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Zijn werk over de dood der Vervolgeren.

Behalven deze Werken van eenen Wijsgeerigen en Godsdienstigen Inhoud, schreef LACTANTIUS ook een afzonderlijk Geschiedkundig Werk, *Over de dood der Vervolgeren* van het Christendom, (*de Mortibus Persecutorum*,) waar in hij, uit de Geschiedenis, aantoont, welk ongelukkig einde hunnes levens alle de Vorsten gehad hebben, die de Christenen hebben vervolgd, beginnende van NERO af, tot aan zijnen tijd, met dit bepaald oogmerk, om hunne rampen en heilloos uitëinde te doen aanmerken, als straffen van God, die de waarheid van den Godsdienst en de onschuld der Christenen dus handhaafde. Het is, in de daad, jammer, dat, bij zoo vele ophelderingen in de Romeinsche Geschiedenis, dit oogmerk van den Schrijver, en zijn afkeer van het Heidendom, zoo veel invloed op zijne verhalen hebben gehad, hoewel men veel kan inschikken, als men in acht neemt, dat hij dit Werk geschreven heeft, toen de aandoeningen over de naauwlijks geëindigde vervolging nog hevig, en de wond nog versch was. Dit Werk heeft BALUSIUS (†) het eerst in het

(*) *Libr.* II. *Institt. Div. Cap.* 10. *Sect.* 15.

(†) *Miscellan. Libr.* II. *pag.* 1-46. *Paris.* 1679. 8vo.

II BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 284. tot 312.

het licht gebracht, uit één enkel Handſchrift, hebbende deze geleerde man, uit meer dan éénen grond bewezen, dat dit Werk waarlijk aan LACTANTIUS toebehoort, overëenkomſtig het getuigenis van HIËRONYMUS (*), die verzekert, dat LACTANTIUS zoodanig Werk heeft uitgegeven.

Zijne Latijnſche Gedichten.

In zijne jonger jaaren heeft deze Schrijver ook eenige Latijnſche Gedichten opgeſteld. Eén onder den titel van *Sijmpoſium*, (*het Gezelſchap* of *Gastmaal*,) hetwelk men te vooren, bij misvatting, aan eenen geheel onbekenden Dichter SYMPOSIUS heeft toegeſchreven, tot dat de geleerde CHR. AUG. HEUMAN het aan zijnen echten maker herſtelde, aan wien ook HIËRONYMUS het reeds had toegekend. Dit Gedicht behelst een honderdtal raadzelen in zesvoetige Verzen, die niet onvernuftig zijn. Een ander Gedicht *over den vogel Fenix*, (*Carmen de Phoenice*,) hetwelk de Handſchriften insgelijks aan LACTANTIUS toeſchrijven, zou ook eene vrucht zijner vroeger jeugd kunnen wezen. Maar twee andere Dichtſtukken *over het Paſcha, en het Lijden des Heeren*, (*de Paſcha et Pasſione Domini*,) ſchijnen eenen anderen Dichter te hebben. Voorts zijn zijne *Reisbeſchrijving uit Afrika naa Nikomedië*, in Dichtmaat, zijn Boek over de *Grammatica* of *Spraakkunde*, en eenige *Verzamelingen van zijne Brieven*, door den tijd verloren geraakt.

Uitgaven zijner ſchriften.

De overgeblevene Werken van LACTANTIUS, zijn meermalen, na het herſtel der geleerdheid, in *Europa* gedrukt geworden, waar toe de voortreflijke ſtijl, in welken zij zijn opgeſteld, niet weinig heeft toegebracht.

(*) *Catal. SS. Eccles. C.* 80.

bracht. Merkwaardig is het, dat de oudste uitgave dezer Werken, van het jaar 1465 fol., in het Klooster *Subiaco*, het eerste Boek is, dat in *Italië* is gedrukt geworden. Wij zullen alle de volgende uitgaven derzelven hier niet opnoemen, alleen ons vergenoegende, met te zeggen, dat de gewigtigste die is van JOH. LUD. BUNEMAN, *Leipzig* 1739 8vo., en de laatste die van JOAN BAPTISTE LE BRUN, na deszelfs dood achtervolgd door NIC. LENGLET DU FRESNOI, en te *Parijs* 1748, in twee Deelen in *Quarto* in het licht verschenen. Het *kort Begrip van zijn Godsdienstig Onderwijs*, (*Epitome Institutionum Divinarum*,) hetwelk reeds ten tijde van HIËRONYMUS grootendeels verloren was geraakt, werd door CHR. MATTH. PFAFF, in het jaar 1712, uit een Handschrift der Koninglijke Boekerij te *Turin*, het eerst te *Parys* met eene Inleiding uitgegeven, en naderhand door JOH. DAVIES te *Cambridge* 1718 beiden in 8vo. Van zijn Werk *over de dood der Vervolgers* is, na BALUSIUS, ook afzonderlijk eene prachtige uitgave, versierd met de aanmerkingen van verscheiden geleerden, en zijne eigene, met bijzondere Verhandelingen, en zelfs met Plaaten, door bezorging van PAUL BAULDRI, te *Utrecht* 1693 8vo., uitgekomen.

Opvolging der Bisschoppen te *Rome*.

Thans is ons nog overig, dat wij, aan het einde der derde eeuw gekomen, een kort verslag geven van de opvolging der Bisschoppen, die de aanzienlijke Gemeenten der Christenen te *Rome*, *Alexandrië*, *Jerusalem*, en *Antiöchië*, geduurende deze eeuw, hebben bestuurd. Van de Bisschoppen van *Rome*, in deze eeuw, heeft niemand zich door zijne schriften, en slechts eenige weinigen, door eene of andere merkwaardi-

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

dige daad, vermaard gemaakt. Na VICTOR I. (*), volgde ZEPHYRINUS, in het tiende jaar van den Keizer SEVERUS, onder hem bloeide de Ouderling CAJUS of GAJUS, die zich ſterk tegen de leere van het duizendjarig Rijk verzette (†). De aanhangers van THEODOTUS den Lederberijder wendden voor, dat onder hem, de leere, dat JESUS God zij, eerst was opgekomen (§), doch de door hun verkozen Bisſchop NATALIS verliet hunne partij, en onderwierp zich aan ZEPHYRINUS, gelijk wij reeds verhaald hebben (**). Na achttien jaaren had ZEPHYRINUS tot zijnen opvolger CALISTUS of CALIXTUS I. welke, na vijf jaaren, tot zijnen opvolger had URBANUS den I. (††), en deze, na acht jaaren, PONTIANUS (§§). Op dezen volgde, na zes jaaren, ANTERUS, voor den korten tijd van ééne maand (***). De volgende Bisſchop van *Rome*, FABIANUS, is meer vermaard geworden, deels door de bijzonderheid, welke, bij zijne verkiezing, zal gebeurd zijn (†††), maar bijzonder door zijnen ijver voor den Godsdienst, voor welken hij ook, in de vervolging onder den Keizer DECIUS, als Martelaar het leven gelaten heeft, hebbende zijne waardigheid bekleed van het jaar 236 tot 250 (§§§). Een jaar lang ſtond nu de Stoel van *Rome* ledig, dewijl DECIUS geene verkiezing van eenen Bisſchop wilde dulden,

(*) Zie II *Deel*, *Bladz.* 280.

(†) II. *Deel Bladz.* 388. (§) II. *Deel*, *Bladz.* 212.

(**) II. *Deel*, *Bladz.* 213. Vergelijk EUSEBIUS *Hist. Eccles. Libr.* V. *Cap.* 28. (††) EUSEBIUS VI. 21.

(§§) EUSEB. VI. 23. (***) EUSEB. VI. 29.

(†††) Zie II *Deel*, *Bladz.* 423.

(§§§) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 39.

den, tot dat, in het jaar 251, CORNELIUS, met meerderheid van ftemmen, tegen NOVATIANUS, verkozen werd, waar op eene fcheuring volgde, gelijk wij reeds verhaald hebben (*). CORNELIUS werd, na een jaar en drie maanden, door den Keizer GALLUS, naa *Centumcellæ* of *Civita Vecchia* gebannen, alwaar hij overleden is (†). Zijn opvolger LUCIUS overleed, na naauw acht maanden gezeten te hebben, en werd opgevolgd door STEFANUS of STEVEN den I., welke zich, in den twist over den Doop der Ketteren, door zijne heerschzucht en drift, niet weinig heeft laten zien, bijzonder tegen CYPRIANUS, gelijk wij hier voor verhaald hebben (§). XYSTUS of SIXTUS de tweede, die STEFANUS in het jaar 257 opvolgde, werd, in het volgende jaar 258, een flachtöffer der vervolging van VALERIANUS (**). Zijn opvolger DIONYSIUS, in het jaar 259, nadat de Bisfchoppelijke Stoel een jaar ledig had geftaan, is alleen merkwaardig, omdat hij zijnen naamgenoot DIONYSIUS van *Alexandrië* van de befchuldiging van Ketterij heeft vrijgefproken (††). Na FELIX, EUTYCHIANUS, en CAJUS, van welke wij niets lezen, dat aanmerkingwaardig is, volgde de laatfte Bisfchop te *Rome*, in deze eeuw, MARCELLINUS, van wiens afval van het Christendom, waar mede hij befchuldigd is geworden, wij reeds gefproken hebben (§§).

Zij

(*) In dit *Deel*, *Bladz.* 30, 31.

(†) Boven *Bladz.* 112. Volgends EUSEBIUS heeft hij zijne waardigheid omtrent drie jaaren bezeten *Hist. Eccles.* VII. 2.

(§) Boven *Bladz.* 118. (**) Zie boven *Bladz.* 143. alwaar meer van dezen Bisfchop gezegd is.

(††) Boven *Bladz.* 160. (§§) Boven *Bladz.* 372.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Te Alexandrië.

Zij, die, in deze eeuw, als Bisschoppen, de aanzienlijke Gemeente van *Alexandrië* in *Egypte*, bestuurden, hebben zich meest allen eenen grooten naam verworven, en zijn ons dus, in een ander opzicht, in den loop onzer Geschiedenis, reeds voorgekomen. Na DEMETRIUS (*), bekend door zijne onvriendelijke behandeling van ORIGENES, volgde HERAKLAS, een leerling en vriend van dezen Kerkvader (†), en na dezen, in het jaar 248, de vermaarde DIONYSIUS, wiens lotgevallen, gelijk ook zijne schriften en geleerden arbeid, wij hier voor (§) gemeld hebben. Na DIONYSIUS volgde MAXIMUS, Ouderling te *Alexandrië* (**), die, na 12 jaaren, door THOMAS werd opgevolgd, gelijk deze, na 19 jaaren, door PETRUS, welke in het jaar 311, in de vervolging onder MAXIMINUS, den Marteldood geleden heeft, hebbende zich, door zijne strenge deugd niet min, dan door zijnen ijver en werkzaamheid voor den welvaart zijner Gemeente geächt en beroemd gemaakt (††).

Te Jeruzalem.

Bij de Gemeente van *Jerusalem*, thans *Ælia* genoemd, meldt ons EUSEBIUS (§§), als opvolger van ALEXANDER (***), in het Bisschoppelijk ambt, MAZABANES, en na denzelven HYMENEUS, die van dezen Geschiedschrijver hooglijk geprezen wordt (†††), en die in

(*) Zie ons II. *Deel Bladz.* 281.

(†) Boven in dit *Deel*, *Bladz.* 51.

(§) *Bladz.* 152. volgg. (**) EUSEB. *L.* VII. *C.* 11, 28

(††) Zie boven *Bladz.* 375.

(§§) *Hist. Eccles.* VI. 39.

(***) Zie II *Deel*, *Bladz.* 282, 283.

(†††) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 14.

in de Kerkvergadering te *Antiöchië*, tegen PAULUS SAMOSATENUS (*), is tegenwoordig geweest; op dezen volgde ZABDAS, en daar na HERMON, de laatste vóór de vervolging van DIOCLETIANUS (†).

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Na SERAPION, met wien wij de lijst der Bisschoppen van *Antiöchië*, in de voorgaande eeuw, gesloten hebben (§), waren aldaar, in deze derde eeuw, de volgende Bisschoppen, ASCLEPIADES (**), PHILETUS (††), ZEBINUS (§§), BABYLAS, van wien wij elders gesproken hebben (***). Zijn opvolger was FABIUS, die, NOVATIANUS niet ongunstig zijnde, over hem eene Kerkvergadering te *Antiöchië* bijëenriep, welke, alzoo zijn dood tusschen beiden kwam, gehouden schijnt te zijn door zijnen opvolger DEMETRIANUS (†††). De opvolger van DEMETRIANUS was PAULUS *van Samosata*, dezen om zijne gevoelens afgezet zijnde (§§§), werd DOMNUS in zijne plaats tot Bisschop aangesteld, wien TIMEUS is opgevolgd, en dezen CYRILLUS, een tijdgenoot van EUSEBIUS, na wien gevolgd is TYRANNUS, ten wiens tijde deze Gemeente de woede der laatste vervolging heeft moeten verduuren (****). Ten tijde van CYRILLUS bloeide te *An-*

Te Antiöchië.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 30.
(†) EUSEB. VII. *Cap. ult.*
(§) II. *Deel*, *Bladz.* 283.
(**) Die bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 11., geprezen wordt.
(††) EUSEB. VI. 21.
(§§) EUSEB. VI. 23.
(***) II. *Deel*, *Bladz.* 429.
(†††) EUSEB. VI. 39, 46. *et* VII. 5.
(§§§) Zie boven *Bladz.* 241. (****) EUSEB. VII. 32.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 284. tot 312.

Antiöchië DOROTHEUS, Ouderling in deze Gemeente, wiens geleerdheid EUSEBIUS hooglijk roemt, zijnde hij, het geen ten dezen tijde iet zeldzaams was, onder de Christenen, zeer ervaren in de Hebreeuwsche Taal. EUSEBIUS zegt, hem dikwijls gehoord te hebben, als hij de Heilige Schrift verklaarde, ook meldt hij van hem deze bijzonderheid, dat hij van zijne geboorte af een gesnedene was (*).

En hier mede eindigen wij dit merkwaardig Tijdperk, in hetwelk de Christenen, onder menigvuldige vervolgingen, zonder eenige bescherming van wereldlijke magt, zich niet alleen gehandhaafd, maar ook, op eene verbazende wijze, uitgebreid hebben. Met het volgende Tijdperk, zal zich aan ons eene geheel andere gedaante van zaken vertoonen, daar de Keizers van het Romeinsche Rijk den Godsdienst der Christenen omhelzende, deze nu de Godsdienst van den Staat zal wezen, door de opperste magt niet slechts geduld, maar beleden, voorgestaan, en gehandhaafd. Welken invloed deze verändering op dien Godsdienst, ten voordeele, of nadeele door verbastering, gehad hebbe, zal ons het volgend Deel dezer Geschiedenis leeren moeten.

(*) EUSEB. VII. 32.

Einde van het Derde Deel.

